
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

4/2006

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2006

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

RÁD DRAKA A JEHO INSÍGNIE¹

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: The Order of Dragon and its Insignia. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 3 – 25, Bratislava. The study reacts to the exhibition on Emperor Sigmund in 2006 that in its catalogue brings some incorrect results on insignia of the Hungarian Order of Dragon that arose in 1408 as a formal justification of the Barons League. The order was revived in 1411 in connection with its use as a diplomatic means. The author in detail analyses the genesis of the order insignia that represented a dragon winded into a circle. In 1416 the ruler added to it a flaming cross in a vertical distance. The author analyses a motive of a cruciform wound on the dragon's back, deals with an issue of existence of a kolany order and considers an alleged insignia of the ruler's grave to be only a jewel. Phaleristics. Hungary. Sigmund Luxembourg. Order of Dragon.

V súvislosti s veľkolepo koncipovanou budapeštianskou a luxemburskou výstavou, usporiadanou v predvečer dvojnásobného jubilea uhorského a českého kráľa a ríšsko-nemeckého cisára Žigmunda Luxemburského, sa v odbornej literatúre objavilo niekoľko nekorektných údajov. Boli dôsledkom nedostatočnej umelecko-historickej analýzy a týkali sa predovšetkým insígnii rádu Draka. Vzhľadom na uvedené skutočnosti si pokladáme za povinnosť vrátiť sa k uvedenej problematike samostatnou štúdiou.

Najstaršie písomné správy o špecifických rytierskych spoločnostiach svetskej šľachty, ktoré označujeme ako laické rytierske rády, pochádzajú z polovice 14. storočia. Pretože nepoznáme pomenovania ani žiadne bližšie údaje o francúzskych rádoch, ktorých existenciu zakazoval Aviňonský koncil v roku 1326, zatiaľ najstarším historicky doloženým laickým rytierskym rádom zostáva uhorská bratská milícia alebo rád rytierov svätého Juraja, ktorý pravdepodobne aj predchádzajúcom roku založil kráľ Karol I. Róbert z Anjou. Z uhorského prostredia pochádza aj historicky mladší, oveľa lepšie zdokumentovaný a vo svojej dobe veľmi populárny rád Draka.

Rád vznikol v počiatkových búrlivých rokoch uhorskej vlády Žigmunda Luxemburského, ktoré sa odohrávali v znamení dramatického zápasu o udržanie si uhorského kráľovského trónu, a to ako formálne odôvodnenie existencie barónskej ligy Gorjanský-Celjský, ktorej členom sa stal aj uhorský panovník so svojou manželkou. Založenie rádu bolo cieľenou politickou akciou a jeho stanovy z 12. decembra 1408 predstavovali právnu kodifikáciu uvedenej politickej sku-

¹Na myslí máme insígnie vo faleristickom ponímaní, čiže viditeľne nositeľné a neprenosné symboly rytierskych rádov a vyznamenaní. Insígnie v ponímaní insígniologie sú oproti tomu viditeľne nositeľné znamenia, ktoré symbolizujú dočasne alebo natrvalo prepožičanú úradnú, panovnícku, duchovnú, vojenskú, akademickú, spolkovú alebo inú moc, hodnosť alebo funkciu v štátnych, úradných, spoločenských, stavovských, spolkových, cirkevných, čestných a iných orgánoch a inštitúciách. K uvedenej problematike pozri GRAUS, Igor: K niektorým aktuálnym problémom faleristiky. *Slovenská archivistika* roč. 40, 2005, č. 1, s. 103-125, tenže: *Insígniologie*. In: SOKOLOVSKÝ, Leon a kol.: *Základy pomocných vied historických*. In: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava: v tlači.

piny, ktorá navonok zostávala prezentovaná v zamaskovanej podobe vtedy módného rytierskeho rádu. Hoci k formálnemu založeniu rádu bol panovník donútený tlakom vonkajších faktorov, v konečnom dôsledku sa jeho existencia ukázala ako veľmi výhodná.²

Spojenectvom so skupinou mocných barónov si Žigmund stabilizoval svoje pozície v Uhorsku. Za pomoci členov rádu Draka a ich príbuzných zabezpečil v krajine pokoj, upevnil svoje postavenie na uhorskom kráľovskom tróne a uvoľnil si tým ruky pre ďalšie dôležité aktivity v cudzine – predovšetkým pre zisk ríšskonemeckej koruny. Po vytvorení rádu v Uhorsku došlo ku značnému preskupeniu moci a začal sa rýchly mocenský vzostup rodín, ktoré mali svoje zastúpenie v ráde Draka.³ Silná barónska skupina predstavovala významnú politickú a vojenskú silu, o ktorú sa panovník mohol bez obáv opierať, ale ktorej dal zároveň voľnú ruku v správe krajiny a on sám sa už venoval takmer výlučne iba zahraničnej politike.

Najlepšie svedectvo o skutočnom charaktere rádu Draka poskytuje samotný text jeho zakladajúcej listiny z roku 1408, ktorý má jednoznačný charakter politickej dohody medzi Žigmundom, jeho manželkou Barborou a ďalšími dvadsiatimi dvomi poprednými uhorskými šľachticmi. Panovník sa v nej zaviazal odmeniť členstvom v ráde tých šľachticov, ktorí mu poskytlí verné služby v boji proti jeho nepriateľom. Jednotliví rytieri sa zaviazali vzájomným priateľstvom a pomocou. Dohoda spečatená všetkými účastníkmi ďalej stanovovala záruku nástupníckych práv, postup pri vystúpení niektorého z účastníkov dohody proti panovníkovi, ako aj postup pri riešení vzájomných sporov medzi členmi. Baróni zároveň získali istotu, že nikto iný neohrozí ich mocenskú pozíciu.⁴ Záver listiny obsahuje v pomere k ostatným ustanoveniam len veľmi krátku pasáž o povinnostiach rytierov. O charaktere pseudorádu,⁵ imitujúceho klasickú rytiersku spoločnosť, tiež svedčí účasť ženy – kráľovnej Barbory – v celkovom počte dvadsiatich štyroch rytierov rádu. Potvrďuje to však aj bezprecedentné spojenie uhorského rádu Draka s habsburským rádom Salamandry⁶ vo februári 1409. Dvadsaťštyri rakúskych

²Na tomto mieste je potrebné opraviť tvrdenia o neadekvátnosti úvah o politickom vynútení založenia rádu, ktoré sa objavujú v slovenskej historickej spisbe. (DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska. Bratislava : Rak, 2003, s. 204.) Laické rytierske rády sa nezakladali až v prípade politickej krízy, ale práve ich založenie malo prípadným krízam zabrániť. Zatiaľ čo staršia literatúra zmysel existencie laických rytierskych rádov vidí ešte iba v propagandistickej prezentácii ich zakladateľov a v špecifickej forme hry na rytiersky ideál, (HUIZINGA, Johan: Jeseň stredoveku / Homo ludens. Bratislava : Tatran, 1990, s. 179-199, kapitola Rytierske rády a sľuby.), novšia odborná literatúra ani v najmešom nepochybuje o ich prioritných politických cieľoch, pričom pri ich realizácii kľúčovú úlohu zohrávala práve verejná prezentácia. Právú podstatu rádov v podobe spojenia politiky, diplomacie a propagandy uvádza napríklad KEEN, Maurice: Chivalry. New Heaven, London : Yale University Press, 1984, s. 184-185, na základe detailnej analýzy jedného rádu, najnovšie napríklad COLLINS, Hugh. E.L.: The Order of the Garter 1348 – 1461. Chivalry and Politics in late Medieval England. Oxford : Clarendon Press, 2000, s. 1. alebo GRUBEN de, Françoise: Les chapistres de la Toison d'Or á l' époque bourguignonne (1430 – 1477). Medievalia Lovanensia series I, studia XXIII. Katholieke Universiteit Leuven, Institut middeleeuwse studies. Leuven : Leuven University Press, 1997, s. 4-11.

³FÜGEDI, Erik: Castle and Society in Medieval Hungary. (1000 – 1437) Studia Historia Academiae Scientiarum Hungaricae 187, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1986, s. 123-137. K Žigmundovej vláde v Uhorsku predovšetkým MÁLYUSZ, Elemér: Kaiser Sigismund in Ungarn 1387 – 1437. Budapest : Akadémiai kiadó, 1990.

⁴Magyar Országos levéltár Budapest (ďalej len MOL), DL 9470. Text stanov publikoval FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/4., Budae 1841, s. 682-694, s neúplným zoznamom členov MILLER, F. (ed.): Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici. Tomus I., Budae 1818, s.167-181.

⁵Systematike laických rytierskych rádov najväčšiu pozornosť venoval Boulton. (BOULTON, D'Á. J. D.: The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325 – 1520. Woodbridge 1987, 2. doplnené a prepracované vydanie Woodbridge, New York 2000) Pseudorády boli iba voľnými skupinami šľachticov s formálnymi väzbami a samotné rády nemali stanov alebo nevykazovali žiadne spoločné aktivity.

⁶K rádu Salamandry podrobnejšie GRAUS, Igor: Historický rakúsky rád Salamandra. Příloha k 68. číslu Sběratelských zpráv. Česká numismatická společnost, pobočka v Hradci Králové. Hradec Králové 1992, Tenže: Rád Salamandry. In : História. Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2, 2002, č. 2, s. 39, BOULTON, D'Á.J.D.: The Knights..., ref. 5, s. 338-343, 567-568, KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland. Ein systematisches Verzeichnis. Kieler Werkstücke Reihe D, Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, Band 1. Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris 1991, s. 123-125.

a štajerských šľachticov vedených vojvodom Ernestom I. Železným sa zaviazalo sľubom priateľstva a bratstva voči panovníckemu páru, ako aj ďalším členom rádu Draka, a text listiny obsahuje podrobný popis záruk v prípade sporov alebo vojen. Ako arbiter je pritom uvádzaný uhorský panovník.⁷

Samotný rád za života Žigmunda Luxemburského prešiel niekoľkými vývinovými etapami. Vznikol ako formálny prostriedok politického zjednotenia časti uhorskej šľachty s panovníckym párom. Okrem spojenia s rakúskym rádom Salamandry, ku ktorému došlo o necelé dva mesiace po jeho formálnom proklamovaní, počas nasledujúcich niekoľkých rokov nejestvujú žiadne doklady svedčiacie o jeho akejkolvek činnosti. K oživeniu rádu došlo až okolo roku 1411, keď panovník začal rád používať ako prostriedok realizácie svojich zahranično-politických cieľov.⁸ Aj v tomto období mal rád charakter pseudorádu, čiže voľného zoskupenia nositeľov insígnií s absenciou akejkolvek predpísanej spoločnej aktivity jeho členov.⁹ Zároveň došlo aj ku doplneniu rádovej symboliky a k jej novej interpretácii zo strany samotného zakladateľa rádu. Tretie a posledné vývinové obdobie spadá do obdobia 20. rokov 15. storočia, keď rád nadobudol charakter vyznamenania vo faleristickom ponímaní.¹⁰ V súvislosti so Žigmundovou cisárskou korunováciou došlo aj k miernej modifikácii stanov rádu. Pri komplexnom hodnotení rádu Draka a pri akejkolvek interpretácii jeho insígnií je preto nevyhnutné rozlišovať jeho jednotlivé vývinové etapy.

Insígniu rádu v zhode s jeho pomenovaním predstavovala figúra draka. Dobový kronikár Žigmunda Luxemburského, mohučský a budínsky mešťan Eberhard Windecke¹¹ vo svojich Pamätihodnostiach z čias vlády cisára Žigmunda v súvislosti s prepožičaním insígnie rádu Draka českému šľachticovi Čeňkovi z Wartenbergu v roku 1420 uviedol, že rádovú insígniu v podobe draka prevýšeného krížom mohlo nosiť iba zakladajúcich 24 členov rádu uhorského pôvodu a všetci ostatní, ako aj cudzinci, nosili insígniu bez kríža.¹² Toto nesprávne tvrdenie sa vo faleristickej literatúre často objavuje ešte aj dnes.¹³

Insígniu Žigmund Luxemburský v zakladajúcej listine z roku 1408 popísal ako „znamenanie alebo podobu do kruhu skrúteného draka, omotávajúceho si chvost okolo svojho krku a roz-

⁷Text publikoval FEJÉR, G.: Codex diplomaticus... X/4., ref. 4, s. 764-765. Po roku 1409 sa o ráde Salamandry strácajú akékoľvek stopy. Na zánik rádu poukazuje aj skutočnosť, že na zachovaných náhrobných kameňoch rakúskych rytierov Salamandry sa insígnie uvedeného rádu nenachádzajú, oproti tomu sú na nich vyobrazené insígnie rádu Draka. Krátkodobé oživenie rádu nastalo za vlády Albrechta VI. Márottrného, ktorý v roku 1454 udelil insígnie rádu Salamandry Jörgovi von Ehingen. Rád zrejme zanikol v roku 1463.

⁸V máji 1412 Žigmund vyzval všetkých členov rádu Draka k vojne proti rakúskemu vojvodovi Fridrichovi IV. Regesta imperii Online, RI X, 1,228, <http://regesta-imperii.uni-giessen.de/regesten>.

⁹Členovia rádu Draka nemuseli absolvovať žiadne spoločné aktivity, typické pre stredoveké laické rytierske rády (kapitulné zasadania, slávnostné investitúry, spoločné bohoslužby a iné). Jedinou aktivitou, ktorú opisovali stanovy a je aj listinne doložená, je príležitostná úloha zmierovacích sudcov, ktorú v prípade sporov medzi sebou mali vykonávať príslušníci rádu. Zsigmondkori okléveltár (ďalej len ZSO) III. (1411 – 1412) Budapest : Akadémiai kiadó, 1993, č. 3190, s. 727-728.

¹⁰Hoci rád Draka nezanikol smrťou Žigmunda Luxemburského a jeho insígnie udeľovali aj iní panovníci, k ďalšej modifikácii jeho insígnií už nedošlo.

¹¹Pôsobil ako obchodník a bankár, v službách Žigmunda Luxemburského bol od Kostnického koncilu. Panovníka sprevádzal na jeho cestách po západnej Európe a sprostredkúval mu finančné pôžičky. Len jeho zásluhou sa veľký dar zlatých predmetov od anglického kráľa Henricha V., ktoré Žigmund dal do zálohu v Bruggách, podarilo získať späť komplikovanou finančnou transakciou za pomoci mesta Lübecku. (JOHANEK, Peter: Eberhard Windecke und Kaiser Sigismund. In: PAULY, Michel – REINERT, Francois: Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg 8. – 10. Juni 2005. Philipp von Zabern, Main am Rhein 2006, s. 146-150.) Windecke svoju kroniku písal s dosť veľkým časovým odstupom približne od roku 1438 a aj preto obsahuje množstvo nepresností.

¹²ALTMANN, Wilhelm: Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Berlin 1893, s. 130.

¹³Chybné členenie insígnie rádu na dve triedy vychádzajúce z Windeckeho uvádza naposledy napríklad BODROGI, Péter – MOLNÁR, József – ZEIDLER, Sándor: Nagy Magyar kitüntetések könyve. A Magyar állam rendjelei és kitüntetései. Budapest : Rubikon könyvek 2005, s. 21.

seknutého cez prostriedok chrbta po dĺžke od vrcholu hlavy a nosa až po chvost a rozliatou krvou, s bielym a krvou nedotknutým vnútrom jazvy po rozseknutí a s červeným krížom po dĺžke, rovnakým ako je kríž tých, ktorí bojujú pod zástavou onoho slávneho mučenika Juraja a nosia červený kríž v bielom poli¹⁴. Popis insígnie neuvádza žiaden iný kríž, okrem rozseknutia dračieho chrbta, v tvare kríža. V tomto prípade však nejde o typický plamenný kríž, ale o prostý latinský kríž.¹⁴ Je tiež potrebné zdôrazniť, že nejde ani o svätoturajský kríž alebo o ranu v tvare kríža, spôsobenú samotným svätým Jurajom ako sa zvykne uvádzať,¹⁵ ale o ranu, ktorou z tela draka vyšla svätá Margaréta a jej tvar zakladateľ rádu krížu svätého Juraja iba pripodobnil.

Na objasnenie ikonografie insígnie je potrebné vrátiť sa k textu preambuly zakladajúcej listiny. Panovník podľa vlastných slov rád založil „na znak a znamenie zámeru zničenia zradného nepriateľa, starodávneho draka a jeho zhubných nasledovníkov, čiže pohanských vojakov a iných odpadlíkov akéhokoľvek pôvodu od pravej viery a Kristovho kríža, ako aj rôznych protivníkov našich kráľovstiev, ba i samotnej svätej spásonosnej viery, náboženstva, pod zástavou triumfujúceho Kristovho kríža a pre podporu za jej zachovanie, rozmach i obranu.“ Na tomto mieste sa nebudeme zaoberať rozborom štandardnej frazeológie všetkých laických rytierskych rádov, vrátane rádu Draka, ktoré výsostne účelové politické pozadia svojej existencie jednotne zakrývali vzletnými frázami o boji s nepriateľmi viery, podpore rytierskych cností a ochrane vdov a sirôt, ale budeme si všímať výhradne štylizácie súvisiace s ikonografiou rádovej insígnie. Na tento cieľ je preto omnoho dôležitejšia iná pasáž preambuly, hovoriaca o Ježišovi Kristovi, ktorý „po svojom zmŕtvychvstaní nesúc znamenie toho istého najsvätejšieho kríža, rozbil závoru pekiel, tajomstvom onoho kríža vykrútil hlavu dávneho nepriateľa, onoho skrúteného draka, otca všetkých ziel pekelných“. Práve toto miesto je kľúčové pre konštituovanie insígnie rádu v podobe do kruhu stočeného draka, ktorý má chvost ovinutý okolo svojho krku, ako aj neskôr pridaného kríža v prevýšení draka.

Preambula iba všeobecne konštatuje skutok svätého Juraja, ktorý s pomocou spásonosného Kristovho kríža kopijou napadol draka a porazil ho. Text však pokračuje pasážou, ktorá má pre ikonografiu rádu zásadný význam: „...najsvätejšia panna a martyčka Margaréta bola pre Kristovo meno nepriateľmi tohože Ježiša Krista vydaná dračej papuli a za neustáleho vzývania a dúfania v obdivuhodný kríž bola pohltená, ale po preseknutí draka po dĺžke jeho chrbáta vyšla z neho von.“ Zatiaľ čo svätý Juraj je v texte spomenutý len z dôvodu akejsi úplnosti, pohltenie svätej Margaréty a jej následné vyslobodenie z tela draka po rozseknutí jeho chrbta priamo súvisí s už spomínanou ranou na chrbte draka.

Veľmi pozoruhodná je aj samotná marginalizácia svätého Juraja. Laické rytierske rády sa vo všeobecnosti silne viazali na tradíciu Božích vojakov a patrónov rytierstva. Hoci sa patrónmi rádov stávali svätci v pozícii osobných patrónov alebo patrónov krajiny, najčastejšie išlo o patrónov rytierstva ako takého. Je zaujímavé, že jednotlivé rytierske rády pritom neboli zasvätené len rytierskym svätcom, ako by sa dalo očakávať, ale aj svätcom, u ktorých by sme rytierske či vojenské paralely hľadali márne, a to vrátane žien. Prvoradými rytierskymi svätcami pritom boli svätý Juraj a svätý Michal archanjel. Boju s drakom sa však venovalo až okolo 30 ďalších svätcov a navyše patrónom rytiera, čiže kresťanského bojovníka, sa mohol stať každý svätec, ktorý akýmkoľvek spôsobom, a to nielen so zbraňou v ruke, bojoval za Boha a vieru,¹⁶ teda aj svätá Margaréta. Absencia priameho spojenia rádu Draka s rytierskym patrónom (a z nej vyplývajúca absencia duchovného sídla rádu), ako aj absencia akýchkoľvek priamych väzieb na rytierstvo je špecifikom tohto rádu. Absencia väzieb rádu na rytierstvo je však pritom nielen

¹⁴Svätoturajský kríž má červenú farbu a je v bielom poli, drak má ranu červenú a jej okraje sú biele.

¹⁵PAPP, Szilárd: Zigmund Luxemburský 1387 – 1437. Umenie a kultúra. Budapest : Alfoldi nyomda, 2006, s. 52.

¹⁶ENGLISCH, Ernst – VOCELKA, Karl: Ritterfrömmigkeit und Ritterheilige. In: Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung 1990 in Burg Güssing. Burgenländische Forschungen Sonderband VIII. Eisenstadt 1990, s. 55-56, GRAUS, Igor: K úlohám a postaveniu svätcov v laických rytierskych rádoch a záslužných vyznamenaniach. In: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II., v tlači.

zriedkavým javom v celkovom kontexte stredovekých laických rytierskych rádo, charakteristickým práve pre pseudorády, ale tiež priamo poukazuje na pragmatické dôvody jeho založenia.¹⁷

Hoci Žigmund Luxemburský ako princ absolvoval rytiersku výchovu a neskôr mu bol veľmi blízky aj kult uhorských svätých kráľov – bojovníkov, predovšetkým svätého Ladislava,¹⁸ pri voľbe formálneho znamenia identifikujúceho svoj rád uprednostnil sväticu – martyрку a viacvýznamnovú figúru draka. Voľba motívu draka sa ukázala byť mimoriadne vhodným riešením, pretože drak poskytoval dostatok priestoru pre viacero interpretácií¹⁹ a nebolo ho potrebné zmeniť v súvislosti s novou koncepciou rádu po roku 1411. Práve jeho prvoplánová viacvýznamovosť často viedla bádateľov k chybným rezultátom o dôvodoch založenia rádu, ako aj o dôvodoch výberu insígnie. Možný vplyv uhorskej bratskej milície alebo rádu rytierov svätého Juraja z roku 1325 na založenie rádu síce nemožno vylúčiť, ale netreba ho ani preceňovať. Zatiaľ čo starší uhorský rád zanikol pravdepodobne už tesne po svojom založení, Žigmund sa mohol inšpirovať viacerými rytierskymi rádmí zo svojho bezprostredného okolia. Len v nemeckých kniežatstvách v priebehu rokov 1380 – 1408 vzniklo tridsať rytierskych rádo, z ktorých v rokoch 1400 – 1408 bolo založených rovných desať.²⁰ Žigmund sa navyše už v detskom veku mohol stretnúť s reminiscenciami na cyperský rád Meča.²¹ V okruhu jeho otca, Karola IV., pôsobil ríšskonemecký rád Spony, založený v roku 1392. Jeho brat Václav IV. niekedy okolo roku 1401 založil rád Uteráka a za rytiera v rovnakom roku prijal neskoršieho uhorského palatína a zakladajúceho člena rádu Draka, Mikuláša z Gorjan.²²

Uvedené rády zrejme predstavovali vhodnú inšpiráciu pre založenie vlastnej rytierskej spoločnosti, ale najvýraznejší vplyv na výber samotnej insígnie mal nepochybne rakúsky rád Salamandry. Veľmi podobné insígnie oboch rádo predstavujú do kruhu zatočené telo plaza²³ a navyše medzi Žigmundom a habsburským vojvodom Ernestom I. Železným na prelome 14. a 15. storočia panovali vrelé priateľské a neskôr aj rodinné vzťahy.

Hoci citované pasáže z preambuly zakladajúcej listiny rádu priam núkali možnosť využitia znamenia kríža v spojení s telom draka, v počiatočnej fáze existencie rádu sa táto možnosť ešte nevyužila. Nedomnievame sa totiž, že v prípade, ak by insígnia obsahovala plamenný kríž v prevýšení, zakladateľ rádu by vo svojom popise zabudol na takú významnú súčasť insígnie. Tiež si nemyslíme, že by insígnia obsahovala kríž v rozpore so stanovami, pretože práve stanovy rádu Draka obsahujú jeden z najprecíznejších popisov insígnií laických rytierskych rádo zo začiatku 15. storočia. Na porovnanie môžeme uviesť, že burgundský vojvoda Filip Dobrý,

¹⁷BOULTON, D.A.J.D.: The Knights..., ref. 5, s. 351.

¹⁸SZAKÁCS, Béla Zsolt: Saints of the Knights – Knights of the Saints: Patterns of Patronage at the Court of Sigismund. In: PAULY, Michel – REINERT, Francois: Sigismund von Luxemburg..., ref. 11, s. 320.

¹⁹Tento drak však zrejme rovnako dobre poslužil aj Žigmundovým odporcom, ktorí ho s obľubou označovali ako šelmu a stotožňovali ho s apokalyptickým drakom.

²⁰Podrobnejšie in KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): Ritterorden und Adelsgesellschaften..., ref. 6, s. 109-247.

²¹V roku 1347 ho založil cyperský kráľ Peter z Lusignan, ktorý v roku 1363 počas svojej okružnej cesty po európskych panovníckych dvoroch s cieľom získať podporu pre plánovanú krížovú výpravu zavítal aj na dvor Karola IV. SPĚVÁČEK, Jiří: Karel IV. Život a dílo (1316 – 1378). Praha : Svoboda, 1979, s. 253-254.

²²GRAUS, Igor: Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe. In: Heraldika na Slovensku. Zborník príspevkov z rovnomeného sympózia, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou pomocných vied historických a archívniectva Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied a Trenčianskym múzeom v Trenčíne v dňoch 5. – 7. septembra 1996 v Trenčíne. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 1997, s. 110.

²³Práve veľká podobnosť insígnií v minulosti viedla k ich častému zamieňaniu. Na diferenciaciu insígnií oboch rádo na základe štúdia sfragistického materiálu upozornil Karl von Sava. SAVA, Karl: Ueber Ordens – Insigien auf deutschen Siegeln von Kaiser Maximilian I. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, č. 9, September 1857, s. 290-292, 329-332, tenže: Der Drachenorden auf Siegeln österreichischer Herzoges. Mittheilungen der K.u.K. Central – Commision zur Erforschung, Erhaltung der Baudenkmale 3. Wien 1858, s. 27.

zakladateľ rádu Zlatého rúna v roku 1431 insígniu popísal zjednodušene jedinou vetou, pričom viac pozornosti venoval popisu kolany, než klenotu.²⁴ Anglický kráľ Eduard III., zakladateľ rádu svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1349, popisu insígnie v celých stanovách, ktoré obsahujú 34 článkov, venoval jedno jediné slovo – „podväzok“.²⁵

Pôvodná podoba insígnie rádu Draka bez kríža je vyobrazená napríklad na mramorovom náhrobku Stibora zo Stiboric mladšieho. Pretože išlo o syna jedného zo zakladateľov rádu a predstaviteľa v Uhorsku usadenej cudzej šľachty, ktorý nepatril do počtu prvých dvadsiatich štyroch príslušníkov rádu, dalo by sa naň aplikovať Windeckeho tvrdenie o dvoch podobách insígnie. S ním je však v priamom rozpore viacero vyobrazení rádových insígnií na náhrobkoch alebo vyobrazeniach šľachticov neuhorského pôvodu – napríklad na portréte básnika a diplomata Oswalda von Wolkensteina, ktorý sa nositeľom insígnií rádu Draka stal pred rokom 1431²⁶ alebo Giovanniho Francesca Capodilistu, vyslanca pápeža Eugena IV., ktorý insígnie získal v roku 1434.²⁷ Insígniu rádu v podobe draka prevýšeného krížom však obsahuje aj mortuárium Erharda Hallera z obdobia okolo roku 1457²⁸, ako aj náhrobok benátskeho vyslanca v Uhorsku, Neapolsku a Egypte, Giovanniho Ema až z roku 1483.²⁹

Správnosť pôvodnej podoby insígnie v tvare draka bez plamenného kríža v prevýšení potvrdzuje napríklad aj vyobrazenie insígnie rádu Draka spolu s insígniou českého rádu Uteráka³⁰ v erbovej listine palatína Mikuláša z Gorjan z roku 1416.³¹ Palatín bol domáceho pôvodu a patrilo medzi zakladateľov rádu, ale jeho drak je bez plamenného kríža. Insígnia pritom nie je v heraldickej pozícii strážcu štítu, ale je voľne umiestnená v ploche miniatúry.

Drak bez prevýšenia plamenným krížom sa zachoval aj v podobe textilnej výšivky. Insígnia sa vzhľadom na materiál vyhotovenia, ako aj pre svoju veľkosť mohla nosiť iba na plášti alebo bola určená na dekoratívne účely.³² Insígnie rádu Draka v pôvodnej podobe sa zachovali aj na pošve jedného zo Žigmundových mečov. Tu sú však zobrazené stranovo obrátené insígnie, a pretože sa smerom zatočenia insígnie budeme neskôr zaoberať ešte v iných závažných súvislostiach, musíme sa na meč a jeho výzdobu pozrieť podrobnejšie.

Počas svojho anglického pobytu v roku 1416 Žigmund Luxemburský udelil insígnie rádu Draka svojmu hostiteľovi, anglickému kráľovi Henrichovi V. Lankasterskému a na odplatu bol na slávnostnej promócií prijatý medzi rytierov rádu svätého Juraja alebo Podväzku.³³ Počas

²⁴„... ung collier d'or fait á nostre devise, est assavoir par pierres et facons de fusilz touchans á pierres, dont partent Estincelles ardantes et au bout d'iceluy colier pendant la semblance d'ung Thoisson d'or...“ Text stanov publikovaný in: LEIBNITZ, G.G.: Mantissa codicis juris gentum diplomatici continens statuta magnorum ordinum regionum... Hannoverae 1700, s. 20, článok 3.

²⁵Stanovy rádu publikované tamže, s. 2, článok 3.

²⁶TAKÁCS, Imre: Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387 – 1437. Ausstellungskatalog. Phillipp von Zabern, Augsburg 2006, (ďalej len Katalóg 2006) s. 344-345, kat.č. 4.45.

²⁷Katalóg 2006, s. 344.

²⁸Haller sa v roku 1433 zúčastnil Žigmundovej cirárskej korunovácie v Ríme. Cisár ho spolu s ďalšími na Anjelskom moste nad riekou Tiberou pasoval za rytiera a zrejme pri tejto príležitosti sa stal nositeľom insígnií rádu Draka. (Katalóg 2006, s. 350, kat.č. 4.54.) Niektoré pramene uvádzajú, že ich bolo vyše dvesto. KOLLER, H.: Der St. Georgs-Ritterorden Kaiser Friedrichs III. In: FLECKENSTEIN, Josef – HELLMAN, Manfred (ed.): Die geistlichen Ritterorden Europas. Vorträge und Forschungen. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte Band XXVI. Sigmarinen: Jan Thorbecke Verlag, 1980, s. 417.

²⁹Kresbu náhrobku publikuje napríklad GALBREATH, D.L. – JÉQUIER, L.: Lehrbuch der Heraldik. München – Battenberg : Battenberg Verlag, 1978, s. 208, obr. 596.

³⁰O ráde naposledy KOLÁČNÝ, Ivan: Řády a významání habsburské monarchie. Praha : Elka Press, 2006, s. 51-55, tenže: Český historický řád Tusinu a společenstvo českého krále – řád Točenice. Signum 4, 2006, č. 14, s. 473-483, BAROCH, Miroslav: Řád Točenice. Heraldika a genealogie 38, 2005, č. 1 – 2, s. 1-20.

³¹GRAUS, Igor: Rádová symbolika a jej aplikácia..., ref. 22, s. 110.

³²Katalóg 2006, s. 339, kat.č. 4.39.

³³Za rytiera Podväzku bol už zvolený skôr, ale v zmysle stanov rádu sa musel osobne zúčastniť investitúry a prevziať si insígnie. Ak by tak neurobil, jeho voľba by bola neplatná. V historicky mladšom období sa tak stalo v prípade cisára Františka Jozefa I. – síce bol zvolený, ale pretože sa nepodrobil investitúre, nemohol sa stať rytierom rádu.

celého obradu Žigmund sedel vo windsorskej kaplnke svätého Juraja v kresle, nad ktorým bol zavesený honosný meč. Nevieme presne, či meč uhorský panovník daroval svojmu panovníckemu hostiteľovi alebo ho ponechal v kaplnke, ale po cisárovej smrti v roku 1437 sa práve tento meč použil počas celebrovania zádušnej omše za spásu jeho duše. Meč sa stal majetkom dekana z Windsoru a neskôr kanonika Henryho Hanslapa, ktorý ho v roku 1439 daroval svojmu rodnému mestu York, aby sa nosil pred každým starostom mesta.³⁴ Pošva meča bola potiahnutá karmínovo-červeným zamatom a jej ukončenia boli z pozláteného striebra. Jedna strana pošvy bola ozdobená šiestimi insígniami rádu Draka, ktoré sa smerom k hrotu postupne zmenšovali. Insígnie boli pôvodne vyrobené z červeného hodvábu, ale neskôr ich nahradili zlaté kovové insígnie. Hoci sa najstaršia oprava meča konala už v rokoch 1477 – 1478, poškodenú textíliu pošvy vymenili až v roku 1580 a o šesť rokov neskôr sa na meči doplnila výzdoba. Na rukoväti pribudol krúžok so strapcom, pošva dostala nové kovanie a v minulosti už opravovaných hodvábných drakov, čiže insígnie rádu Draka, nahradili insígnie vyrobené z pozláteného striebra. Súčasníkom už insígnie Žigmundovho rádu zrejme nič nehovorili, pretože ich považovali iba za celkom obyčajné červené škorpióny.³⁵

Draci na pošve majú typickú podobu insígnii najstaršej vývinovej etapy, čiže zobrazujú do kruhu zatočeného draka s ranou na chrbáte v podobe kríža. Problematické je neštandardné zatočenie draka doprava, ktoré bolo vyhradené výlučne pre heraldickú tvorbu. Keďže nejde o pôvodnú výzdobu pošvy meča, toto ojedinelé stranové prevrátenie insígnie mohlo vzniknúť pri opravách pošvy o takmer dve storočia neskôr, ale nemožno vylúčiť ani pôvodné doplnenie draka erbom v hodvábe, čomu by nasvedčovala jeho pozícia.

Približne od roku 1411 došlo zo strany zakladateľa rádu Draka k významnej zmene. Dovtedy rád formálne stelesňoval politickú dohodu panovníckeho páru s malou časťou uhorskej šľachty. Po stabilizácii svojho postavenia a po vyriešení politickej krízy v Uhorsku Žigmund mohol svoju pozornosť zamerať na zahraničnopolitické ciele, pri realizácii ktorých mu mohla pomôcť už existujúca inštitúcia rytierskeho rádu. Voľba uvedeného prostriedku bola celkom prirodzeným riešením v situácii, keď laické rytierske rády v celoeurópskom kontexte zaujímali popredné miesto nielen vo funkcii prostriedku integrácie vlastnej šľachty, sústredenej okolo zakladateľa a významného formálneho prostriedku reprezentácie panovníckej moci, ale aj významného diplomatického prostriedku pre zisk politických spojencov a na presadenie svojich cieľov a ambícií.³⁶ Je tiež veľmi pravdepodobné, že oživenie rádu Draka bezprostredne súviselo so Žigmundovým ziskom ríšskonemeckej kráľovskej koruny na prelome rokov 1410 a 1411. Zmena funkcie rádu sa navonok prejavila konštituovaním funkcie rádového kancelára, ktorým sa v roku 1411 stal krajinský sudca Štefan z Rozhanoviec.³⁷ O oživení rádu Draka a jeho posune od formálneho zaštitenia barónskej ligy smerom k diplomatickému prostriedku svedčí aj prijatie

³⁴Tradícia sa dodržiava dodnes. Jedna z najkurióznejších verejných prezentácií meča sa udiala v roku 2000 počas uvítania britskej panovníčky pri príležitosti jej účasti na výstave o pravěkých dynosauroch.

³⁵JEWITT, Llewellyn: *The Corporation Plate and Insignia of Office of the Cities and Towns of England and Wales*. Volume II. Lancashire to Yorkshire. London 1895, s. 447-450.

³⁶Podrobnejšie in BOULTON, D'A.J.D.: *The Knights...*, ref. 5, s. 453.

³⁷ZSO III. (1411 – 1412), č. 509, s. 177. Stanovy rádu z roku 1408 pritom na rozdiel od iných laických rytierskych rádiv nepočítali so žiadanými úradníkmi a poznali iba kategóriu člena rádu. Navyše zakladajúca listina vôbec nedefinuje vodcu alebo hlavu rádu. Aj uvedené skutočnosti zreteľne vypovedajú o formálnom charaktere rádu Draka v počiatkovom období jeho existencie. Jeho zakladateľ evidentne neuvažoval o žiadnych aktivitách príslušníkov rádu, a to dokonca ani v súvislosti s reprezentáciou, či rozširovaním členskej základne. Na plnenie uvedených úloh si totiž rády už pri svojom konštituovaní vytvárali administratívnu výkonnú zložku tvorenú minimálne kancelárom, prelátom, zapisovateľom, pokladníkom a heroldom, ktorí zabezpečovali všetky potrebné úlohy súvisiace s reálnou existenciou rádu. Absencia relevantných prameňov neumožňuje zistiť, či v prípade rádu Draka nedošlo aj k realizácii ďalších funkcií. Pre zaujímavosť možno uviesť, že s administratívnym zabezpečením rádu v podobe kancelára a dvoch sudcov (laického a duchovného) počítal už aj najstarší známy laický rytiersky rád – uhorská milícia alebo rád rytierov svätého Juraja z roku 1326. MOL Budapešť, DL 40 483.

štyroch nových členov rádu talianskeho pôvodu. Žigmund v júli 1411 insígnie rádu udelil synovcovi pápeža Jána XXIII., Louisiusovi de Torcellis³⁸ a v decembri rovnakého roka vojvodovi Jakubovi z Carrary.³⁹ V januári 1412 insígnie udelil ríšskemu vikárovi Brunorovi della Scala z Verony.⁴⁰ V septembri insígnie rádu udelil grófovi Bertoldovi Orsinimu, ktorý bol v čase Žigmundovej vojny proti Benátkam zástupcom pápeža Jána XXIII. na rokovaníach medzi pápežom a panovníkom.⁴¹ Pre poznanie dejín rádu a vývoja jeho insígnií však omnoho dôležitejšou skutočnosťou, než mená všetkých štyroch nových rytierov, sú panovníkove formulácie v listinách, oznamujúcich ich menovanie. Panovník totiž rád Draka začal označovať nielen za kráľovskú spoločnosť svätého Juraja so znamením draka,⁴² ale dokonca priamo uviedol, že nanovo obnovuje a ustanovuje niekdajšiu kráľovskú rytiersku spoločnosť svätého Juraja so znamením draka.⁴³ Okrem priameho potvrdenia novej etapy vývinu rádu panovníkove slová dokladujú vnútorný posun rádu smerom k „rytierskosti“. Zatiaľ čo zakladajúca listina z roku 1408 neobsahovala žiadne väzby na rytierstvo, listina z roku 1412 už hovorí o spoločnosti rytierov. O zmene statusu člena na rytiera svedčí aj slávnostná verejná investitúra Bertolda Orsiniho spojená s pasovaním za rytiera, vrátane opísania rytierskeho opasku a nasadenia ostrohy.

Zároveň došlo k potlačeniu pôvodnej úlohy svätej Margaréty pri konštituovaní rádovej insígnie a k presunu dôrazu na svätého Juraja, patróna rytierstva. Navyše oproti stanovám z roku 1408, ktoré svätého Juraja spomenuli jedinou stručnou vetou a navyše vo všeobecnom kontexte, listina z roku 1412 sa k svätému Jurajovi hlási priamo svojím pomenovaním, pretože z pôvodnej „spoločnosti draka“ alebo „spoločnosti so znamením draka“ sa stala „kráľovská rytierska spoločnosť svätého Juraja“.⁴⁴

Listina oproti tomu už neobsahuje žiadne väzby na draka, s výnimkou popisu insígnie rádu. Aj v prípade popisu insígnie došlo k miernemu posunu dôrazu na krvavú ranu na chrbáte zvieratá v tvare kríža. Kým stanovy z roku 1408 hovorili proto iba o kríži, listiny z rokov 1411 a 1412 už hovoria o oživenom a triumfujúcom kríži. Zatiaľ čo kríž z roku 1408 je len krvavou ranou špecifického tvaru, ktorou z tela draka vyšla svätá Margaréta, kríž sa o päť rokov neskôr stal samostatným znamením, bez akýchkoľvek konotácií, s pôvodne zvoleným kultom. V počiatočnom období existencie rádu kríž pre panovníka ešte nepredstavoval primárnu symboliku, ktorá by bola rozhodujúca pri konštituovaní insígnie. Kríž tvoril len nevyhnutnú súčasť figúry draka a aj to len v dôsledku voľby ikonografie viažucej sa na kult svätej Margaréty, čiže mal podobu rany po rozseknutí chrbta zvieratá. Aj tým sa rád Draka podobal všetkým ostatným laickým rytierskym rádom, ktoré sa vo všeobecnosti vo svojej insígnii zobrazení kríža vyhýbali.⁴⁵

³⁸ZSO III. (1411 – 1412), č. 728, s. 222.

³⁹Tamže, č. 1416, s. 362-363.

⁴⁰Tamže, č. 1538, s. 368.

⁴¹Tamže, č. 2728, s. 632-634. Orsini bol v čase Žigmundovej vojny proti Benátkam zástupcom pápeža Jána XXIII. na rokovaníach medzi pápežom a panovníkom.

⁴²„...regalis societatis nostre Sancti Georgii, que in circulari figura draconis triumphale signum vivifice crucis dorso insitum gestare describitur...“ Tamže, č. 1416, s. 363.

⁴³„...quandam societatem regalem militantem Sancti Georgii, que in circulari figura seu effigie draconis per modum circuli cauda sua collum circumgirantis, divisi per medium dorsi ad longitudinem a supmitate capitis et nasi usque ad extremum caude sanguine effluente in interiori rima scissure alba et sanguine inticta, per longitudinem dorsi triumphale signum vivifice crucis gestandis designatur, duximus de novo erigendam et constituendam...“ Tamže, č. 2728, s. 633.

⁴⁴Hoci sa v odbornej literatúre uvádza, že rád Draka bezprostredne nadväzuje na staršiu uhorskú milíciu alebo rád rytierov svätého Juraja, máme o tom zásadné pochybnosti. Obe rády vznikli s odstupom takmer jedného storočia, rozbor stanov oboch rádov neobsahuje takmer žiadne paralely (oba rády mali inštitút sudcov a používali čierny odev) a existencia rádu svätého Juraja nie je doložená už v 2. polovici 16. storočia. Navyše, ako sme práve uviedli, k zmene výkladu Dračieho rádu došlo až dlho po jeho konštituovaní, a to v súvislosti s novými cieľmi jeho zakladateľa.

⁴⁵Proces postupnej formálnej kristianizácie insígnií jednotlivých rádov sa datuje až od polovice 15. storočia. GRAUS, I.: K úlohám a postaveniu svätcov..., ref. 16, v tlači.

Definitívny presun dôrazu na symbol kresťanstva sa v prípade rádu Draka datuje do obdobia okolo roku 1416. Historicky mladšia insígnia draka s plamenným krížom v prevýšení sa pritom (s výnimkou heraldickej tvorby) nepoužívala paralelne s drakom bez kríža, ale išlo o vyšší vývojový stupeň formovania rádovej symboliky. Jej zárodky, ktoré možno badať po transformácii rádu v období okolo roku 1411, sa naplno prejavili v súvislosti s novou etapou Žigmundových aktivít v európskej politike. Práve v tomto období sa rád Draka opäť mierne transformoval. Z imitácie rádu, vytvárajúceho zdanie regulérneho rytierskeho spoločenstva, sa čoraz viac posúval do polohy vyznamenania v dnešnom ponímaní. Svedčí o tom nielen Žigmundova formulácia v listine z roku 1412 pre Bertolda Orsiniho, kde priamo hovorí o slávnostnom odovzdaní insígnie rádu a o verejnom vyznamenaní, ale aj distribúcia insígnií rádu bez priameho rozhodnutia panovníka ako hlavy rádu. Na myslí máme privilegium Žigmunda Luxemburského pre aragónskeho kráľa Ferdinanda I. z roku 1416, ktorý nielenže sa sám stal rytierom rádu, ale podľa svojho vlastného uváženia mohol do rádu prijať ďalších dvadsať osôb.⁴⁶ Žigmund rovnaké právo prepožičal v roku 1429 aj litovskému vojvodovi Witoldovi, ktorý mal právo prijať do Dračieho rádu neobmedzený počet svojich šľachticov, za predpokladu, že odprisahajú poslušnosť stanovám rádu.⁴⁷ Prepožičanie práva menovať nových rytierov rádu bolo veľmi zriedkavým javom a bolo podobné inštitútu erbových palatinátov, ktorý sa v období neskorého stredoveku uplatňoval vo svätej rímskej ríši. V súvislosti s rozširovaním členskej základne rytierskeho rádu však bolo veľmi neobvyklým javom a priamo potvrdzovalo funkciu rádu ako politického prostriedku medzinárodnej diplomacie, ako aj funkciu vyznamenania. Okrem uhorského rádu Draka⁴⁸, poznáme podobnú prax iba v prípade aragónskeho rádu Vázy Pozdravenia alebo Štoly a Vázy z roku 1403, habsburského rádu Poslušnosti alebo Bieleho orla z roku 1433, sliezskeho rádu Psieho obojku z roku 1413, klevského rádu svätého Antona z roku 1420/1435, brandenburského rádu Našej milej Panej z roku 1440 (neskôr sa transformoval na rád Labute), rakúskeho rádu svätého Krištofa z roku 1517 a duchovno-rytierskeho rádu svätého Juraja z roku 1493. Všetky uvedené rády mali v skutočnosti charakter pseudorádov a posledný rád bol duchovno-rytierskym rádom. V prípade skutočných panovníckych rádov, ako bol napríklad už zmieňovaný burgundský rád Zlatého rúna alebo anglický rád rytierov svätého Juraja alebo Podvázku a početných ďalších rádov sa prípadné rozšírenie počtu členov mohlo realizovať iba po zmene stanov a po zvýšení limitovaného počtu osôb. Rytierom sa pritom mohol stať kandidát na členstvo na základe hlasovania všetkých rytierov rádu až po vzniku voľného miesta v dôsledku smrti alebo vylúčenia niektorého z členov rádu. Počet rytierov jednotlivých rádov sa pritom najčastejšie obmedzoval na 30 – 50 osôb.

Ešte vo februári 1416 Žigmund vydal listinu potvrdzujúcu dvom šľachticom udelenie insígnií rádu Draka aragónskym kráľom Ferdinandom v súlade jemu delegovaným právom, a popis insígnie hovorí iba o samotnom drakovi so znamením triumfujúceho oživeného kríža na chrbáte zvieratá, čiže insígnia bola ešte bez prevýšenia plamenným krížom.⁴⁹ Oproti tomu počas svojej trojmesačnej návštevy Anglicka v roku 1416 anglickému kráľovi Henrichovi V. udelil insígnie,

⁴⁶ZSO V. (1415 – 1416) Budapest : Akadémiai kiadó, 1997, č. 1547, s. 420. Žigmund potvrdil Ferdinandovo udelenie insígnií dvom šľachticom. Žigmund naproti tomu od Ferdinanda recipročne získal právo udeliť insígnie aragónskeho rádu Štoly a Vázy päťdesiatim uhorským rytierom podľa svojho uváženia. Tamže, č. 1710, s. 468.

⁴⁷Listinu publikoval FEJÉR, G.: Codex diplomaticus X/8, Budae 1843, č. CCXCI, s. 616-621, MILLER, F. (ed.): Acta litteraria..., ref. 4, s. 184-189.

⁴⁸Albrecht pokračoval v sprostredkovanej distribúcii insígnií – v roku 1439 Johnovi II. z Mowbay, vojvodovi z Norfolku udelil nielen právo nosiť rádovú insígniu, ale prepožičal mu právo udeliť ju aj ďalším šiestim šľachticom podľa svojho výberu. (BOULTON, D'A.J.D.: The The Knights..., ref. 5, s. 352.) Rovnaké právo v roku 1438 poskytol vo Vratislavi biskupovi Alfonzovi z Burgosu, tento však mohol udeliť insígnie rádu Poslušnosti alebo Bielej orlice a Dračieho rádu až tridsiatim šľachticom podľa svojho výberu. STEEB, Ch.: Die Ritterbünde des Spätmittelalters. In: STOLZER, J., STEEB, Ch. (ed): Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz 1996, s. 62.

⁴⁹ZSO V. (1415 – 1416), č. 1547, s. 420.

ktoré už draka v prevýšení obsahovali.⁵⁰ Rok 1416 preto z hľadiska formovania druhej etapy vývoja rádovej symboliky považujeme za prelomový. Je tiež možné, že ukončenie vývoja rádovej symboliky bezprostredne súvisí so Žigmundovým osobným, už nielen sprostredkovaným oboznámením sa s viacerými laickými rytierskymi rádmi počas svojho pobytu v západnej Európe – predovšetkým na francúzskom a anglickom panovníckom dvore.

Samotný plamenný kríž je po prvý raz doložený práve z roku 1416. Francúzski kronikári zaznamenali, že uhorský panovník počas svojej návštevy Paríža mal oblečené brnenie, na ktorom mal natiahnutý čierny, po bokoch rozstrihnutý kabát s krížom vpredu aj vzadu. Kríž mal popolavú farbu a na svojich ramenách niesol vyšité rádové heslo.⁵¹ O novo definovanom význame kríža svedčí aj vyhotovenie dvoch pečatí zlatníkom Arnoldom von Bomelom v Kostnici o rok neskôr, z ktorých jedna na averze niesla symbol plamenného kríža.⁵² Pretože zlatník stvárnil iba jeden segment z neskôr zjednoteného celku, t.j. draka prevýšeného plamenným krížom, možno sa oprávnene domnievať, že v tomto období sa drak a plamenný kríž ešte používali paralelne a k ich definitívnej fúzii došlo až neskôr. V súvislosti s pečaťou z roku 1417 sa insígnia rádu Draka tradične vykladá ako symbol víťazného kríža pri hlave a porazeného draka pod nohami panovníka.⁵³ Uvedený výklad však nezohľadňuje skutočnosť, že rovnaká kompozícia sa na náhrobných kameňoch rytierov objavila už omnoho skôr.⁵⁴ Nepôjde teda o Žigmundovu inováciu, ale o opakovanie starého motívu kríža a draka v uvedenej pozícii, ktoré má nepochybne pôvod už v slovách jedného zo starozákonných žalmov.⁵⁵

Ilustrácie z Richentalovej Kroniky kostnického koncilu síce zobrazujú izolovane používané plamenné kríže ako súčasť výzdoby textílií a odevov účastníkov, vrátane samotného pápeža, rovnako aj kompletnú insígniu draka prevýšeného krížom, ale pôvodný rukopis kroniky z obdobia medzi rokmi 1420 a 1435 s priloženými dokumentmi a cyklom ilustrácií sa nezachoval. Vzhľadom na väčší časový odstup od konania koncilu do vzniku pôvodnej kroniky, ako aj fakt, že najstaršie zachované odpisy kroniky pochádzajú až zo 60. rokov 15. storočia,⁵⁶ uvedený prameň pri datovaní kreovania definitívnej podoby insígnie nemôže byť rozhodujúci.

Kompletná insígnia rádu Draka v jeho definitívnej podobe je písomne doložená v roku 1429, a to v popise insígnií, ktoré od panovníka obdržal litovský vojvoda Witold spolu so svojou manželkou. Žigmund v listine pre litovského vojvodu insígniu opísal ako „do kruhu zatočeného

⁵⁰Súpis šperkov Henricha V. obsahuje zlatú insígniu draka s krížom, ďalšiu insígniu bez uvedeného kríža ozdobenú safírom a perlamí, zlatú retiazku so zlatým krížom pre draka a štyri strieborné pozlátané miniatúry insígnie. Dokument cituje KOVÁCS, Éva: A gótikus ronde – bosse zománc a budai udvárban. In: Művészettörténeti értesítő, roč. 31, 1982, s. 92.

⁵¹Kronikárske záznamy Jeana le Févra de Saint-Rémy a Enguerranda de Monstreleta cituje KOVÁCS, Éva: A Luxemburgi – uralkodói rendjei. In: Művészet Zsigmond király korában 1387 – 1437. I. Tanulmányok. Budapest 1987, (ďalej len Katalóg 1987) s. 144, poznámka 10.

⁵²Zatiaľ čo staršia odborná literatúra pečať s plamenným krížom zaraďovala do súvisu so Žigmundovou cisárskou korunováciou v roku 1433, katalóg budapeštianskej výstavy z roku 2006 už vznik pečate datuje do roku 1417. (Katalóg 2006, s. 186-187, kat.č. 3.18.) Správnosť uvedeného datovania nepriamo potvrdzuje aj začatie používania oživeného a triumfujúceho kríža, ktoré spadá už do obdobia rokov 1411 – 1416. Uvedené datovanie vzniku pečate tiež robí bezpredmetnými úvahy o rozdelení insígnie rádu v dôsledku výrazu panovníkovho víťazstva nad husitmi a odstránenia pápažskej schizmy. (KOVÁCS, E.: A Luxemburgi..., ref. 51, s. 144.) Na neudržateľnosť uvedenej interpretácie v dôsledku poznania historických súvislostí oboch javov sme upozornili už v roku 1996 in: GRAUS, Igor: Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika v 15. a 16. storočí. In: Slovenská archivistika roč. 31, 1996, č. 2, s. 97.

⁵³STUDNIČKOVÁ, Milada: Panovnícky majestát Zikmunda Lucemburského ve výtvarném umění. In: BOBKOVÁ, L. – HOLÁ, M.: Lesk královského majestátu ve středověku. Praha – Litomyšl : Paseka, 2005, s. 234.

⁵⁴CHIHAI, Pavel: Réalité et transfiguration des images de la chevalerie au bas de Moyen Age. In: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historischen Klasse Sitzungsberichte 400 Band, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982, s. 263.

⁵⁵Kniha žalmov, 91, 13.

⁵⁶O jednotlivých edíciách Richentalovej kroniky bližšie in: WACKER, Gisela: Ulrich Richentals Chronik des Konstanzer Konzils und ihre Funktionalisierung im 15. und 16. Jahrhundert. Aspekte zur Rekonstruktion der Urschrift und zu den Wirkungsabsichten der überlieferten Handschriften und Drucke. Dissertation, Fakultät für Kulturwissenschaften der Eberhard-Karls – Universität Tübingen 2002.

draka s chvostom obmotaným okolo krku, rozdeleného cez prostriedok chrbta po dĺžke od vrcholu hlavy až po chvost, s rozliatou krvou a pod krížom“.⁵⁷ Kompletnú insígniu, t.j. draka prevýšeného krížom, zobrazuje aj averz pečate Žigmunda Luxemburského z roku 1433.⁵⁸

Jedným z najlepších ikonografických prameňov pre poznanie autentickej podoby insígnie rádu Draka je portrét rakúskeho básnika a diplomata v službách uhorského panovníka, Oswalda von Wolkensteina. Wolkenstein vstúpil do Žigmundových služieb na Kostnickom koncile a nositeľom insígnii rádu Draka sa stal niekedy pred rokom 1431.⁵⁹ Jeho portrét, nachádzajúci sa na prvom liste jednej z jeho básnických zbierok vznikol okolo roku 1432 a menovaného zobrazuje s insígniami aragónskeho rádu Vázy Pozdravenia alebo Štoly a vázy, čiže kolanou s klenotom v podobe gryfa a bielej textilnej šerpy prevesenej krížom cez hrud', na ktorej bola upevnená druhá insígnia rádu v podobe vázy s tromi ľaliami. Na stuhe sa nachádza aj kompletná insígnia rádu Draka – do kruhu stočený drak prevýšený krížom.⁶⁰ Vďaka priateľským vzťahom aragónskeho panovníka a jeho syna Alfonza Aragónskeho s uhorským kráľom Žigmundom Luxemburským insígnie aragónskeho rádu získali aj viaceré osoby pochádzajúce z uhorského alebo ríšskonemeckého prostredia.⁶¹ Presne rovnaké insígnie sú zobrazené aj na jazdeckom portréte Giovanniho Francesca Capodilistu.⁶²

Insígniu draka prevýšeného krížom obsahujú aj početné náhrobky rakúskych a uhorských šľachticov. Jedno z najkrajších vyobrazení insígnie rádu Draka sa nachádza na náhrobku kráľovského pokladníka Jána z Perína, ktorý zomrel v roku 1458. Náhrobok z červeného mramoru bol vyhotovený ešte za jeho života⁶³ a je umiestnený v trebišovskom kostole Navštívenia Panny Márie. Erbový štít obtáča anglická livrejová kolana.⁶⁴ Heraldicky vľavo je umiestnená šerpa aragónskeho rádu Vázy Pozdravenia alebo Štoly a vázy s klenotom, vpravo je insígnia rádu Draka. Z rovnakej tvorivej dielne vyšiel aj náhrobok jeho brata Štefana, ktorý zomrel v roku 1437 a dnes sa nachádza v maďarskej Rudabányi.

Po vytvorení novej podoby insígnie rádu v dôsledku zlúčenia symbolu draka a plamenného kríža sa už nosila iba kompletná insígnia a tiež sa tak aj zobrazovala.⁶⁵ Jedinú výnimku v zobrazovaní nekompletnej insígnie v podobe draka bez plamenného kríža predstavovala heraldická tvorba. K eliminácii kríža aj v období existencie insígnie s krížom prítom došlo nepochybne z praktických dôvodov, pretože zatiaľ čo do kruhu stočené telo draka bolo ideálnou „ozdobou“⁶⁶ erbového štítu, plamenný kríž by nevyhnutne prekryval prilbu s klenotom alebo prikrývadlá. V tomto prípade došlo aj k stranovému prevráteniu draka, čiže jeho hlava nesmerovala heraldicky doľava, ale doprava. Otočenie tela doprava je charakteristické výlučne pre heraldiku a doteraz je známych iba niekoľko insígnii rádu Draka, ktoré toto pravidlo porušujú. V jednom prípade však ide o už spomínaný meč

⁵⁷„...effigiem draconis curvatí per modum circuli cauda circumgirantis divisi per medium dorsi ad longitudinem a summitate capitis, usque ad extremum caude effluente sanguine, et desuper Crucem...“ MILLER, F. (ed.): *Acta litteraria...*, ref. 4, s. 185.

⁵⁸POSSE, Otto: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. II (1347 – 1493)*. Dresden 1910, tab. 15, č. 1. uvádza rok 1435, Katalóg 2006, s. 189 uvádza rok 1433.

⁵⁹LŐVEI, Pál: *A Sárkányrend fennmaradt emlékei*. In: Katalóg 1987, s. 164.

⁶⁰Katalóg 2006, s. 343-344. kat.č. 4.44.

⁶¹Napríklad v roku 1459 ríšskonemecký cisár Fridrich III. pre Juraja, Jána a Žigmunda zo Svätého Jura a Pezinka vydal dve, ale pravdepodobnejšie až tri erbové listiny. V erbovej miniatúre jednej z nich sú zobrazené insígnie aragónskeho rádu Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy. STRAUB, É.: *Öt évszázad címerei*. Budapest : Corvina, 1987, s. 121-122, obr. XXI, XXII., GRAUS, Igor: *Armálesy z hľadiska faleristiky*. In: *Erbové listiny*. Patent of Arms. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2006, s. 181-193.

⁶²Katalóg 2006, s. 345-346, kat.č. 4.46.

⁶³LUXOVÁ, Viera: *Memento mori: formy náhrobnej skulptúry*. In: BÚRAN, Dušan a kol.: *Gotika*. Bratislava 2003, s. 328.

⁶⁴O kolane bližšie in STEEB, Christian: *Die Livery Collar des Hauses Lancaster. Ihre Entstehungsgeschichte und ihre Darstellungen in Österreich*. *Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde*. Nr. 20 – November 1995, s. 1-17.

⁶⁵Nesprávne tvrdenie o paralelnom používaní oboch typov insígnii in: Katalóg 2006, s. 340.

⁶⁶GRAUS, Igor: *Rádová symbolika...*, ref. 31, s. 112.

z Yorku s neautentickými drakmi, ďalšie sa nachádza na náhrobku z roku 1483⁶⁷ a ako ďalej uvidíme, tri vyobrazenia nezobrazujú skutočné insígnie rádu.

V praxi sa síce skutočne používali dva druhy insígnie – nediferencovali sa však prítomnosťou či neprítomnosťou kríža, ale výlučne veľkosťou insígnie. Jediný zachovaný exemplár rádu Draka vyhotovený z pozláteného striebra má zarážajúco malé rozmery. Insígnia je veľká iba 3,7 x 2,2 cm a jej hmotnosť je len 5,7 gramu.⁶⁸ Odborná verejnosť nepochybuje o autenticite uvedenej insígnie, ale v porovnaní s luxusnými exemplármi insígnií, ktoré sú uvedené v závetoch, pozostalostných súpisoch po rytieroch rádu alebo inventároch klenotníc, ju považuje len za nijak zvlášť výnimočný produkt zlatníckeho remesla. V skutočnosti však nešlo o štandardnú insígniu menej exkluzívneho vzhľadu v dôsledku „sériovej produkcie“,⁶⁹ ale len o jej miniatúru. Existencia miniatúry insígnie pritom vychádza zo samotných stanov rádu. V texte zakladateľ určil povinnosť neustáleho verejného nosenia insígnie. V prípade opomenutia uvedenej povinnosti mal vinník za trest dať odslúžiť päť omší po štyri denáre. Podobné ustanovenie obsahuje aj text doplnku stanov rádu z roku 1433 s nepatrnou modifikáciou povinnosti, s tým, že 5 omší mal dať odslúžiť toľkokrát, koľkokrát denne porušil povinnosť.⁷⁰ V praxi plnenie uvedenej ustanovenia nepochybne prinášalo isté problémy alebo bolo prinajmenšom nepraktické. Rovnakú povinnosť však stanovovali aj zakladatelia iných laických rádov a v praxi sa uvedená povinnosť riešila aj za pomoci miniatúry insígnie. Je len prirodzené, že rád Draka nebol výnimkou a okrem štandardne veľkej insígnie existovala aj jej zmenšenina.

Existenciu vzhľadovo rovnakej insígnie vo dvoch rôznych veľkostiach potvrdzujú aj viaceré dobové dokumenty. Tak napríklad testament Ladislava zo Seče z roku 1413 uvádza insígniu v podobe veľkého draka, vyzdobeného drahými kameňmi a druhú insígniu v podobe malého draka.⁷¹ Pozostalostný súpis šperkov anglického kráľa Henricha V. uvádza viacero exemplárov insígnií rádu Draka – zlatého draka s krížom, malého strieborného pozláteného draka, malú retiazku a zlatý kríž pre draka, ďalej zlatého draka ozdobeného safirom a dvanástimi perlami a nakoniec troch drakov z pozláteného striebra.⁷² Rovnako aj testament Blažeja, syna Mikuláša zo Šiah nad Ipľom z roku 1448 uvádza jedného pozláteného draka, v tomto prípade však nie je uvedená jeho veľkosť.⁷³ Vo všeobecnosti však platilo pravidlo, že malá insígnia, čiže miniatúra, bola iba z pozláteného striebra, zatiaľ čo veľká insígnia bola vyhotovená z čistého zlata a veľmi často ju dopĺňali drahé kamene.

V roku 1428 Mikuláš z Perína vo svojom závete manželke okrem iných šperkov odkázal aj náhrdelník ozdobený drahými kameňmi, na ktorej bol zavesený do kruhu stočený drak pod krížom. Figúra draka bola ozdobená štyrmi veľkými rubínmi, v strede ktorých bol diamant. Samotný náhrdelník zdobil jeden veľký safír a päť alebo sedem veľkých perál.⁷⁴ Inventár šperkov wettinského kurfirsta Fridricha Chrabrého z toho istého roka obsahuje záznam aj o bielom drakovi s krížom, ktorý bol ozdobený rubínom.⁷⁵ Medzi drahocnosťami, ktoré dal v roku 1491 do zálohu

⁶⁷Vid' poznámku 29.

⁶⁸Katalóg 2006, s. 340, kat.č. 4.40.

⁶⁹Katalóg 2006, s. 340.

⁷⁰Doplnok stanov publikoval FRANKNÓI, V.: Genealogikai és heraldikai közlemények a vatikáni leveltárból. Turul 11, 1893, s. 1-8. Okrem pôvodných ustanovení doplnok stanov požadoval, aby uhorskí príslušníci rádu každoročne odovzdávali v prospech špitála svätej Alžbety v budínskom predmestí Hevíz, patriacom do Vesprímskej diecézy, päť uhorských florénov v zlate. Príslušníci rádu z cudziny popri rovnakej povinnosti museli každoročne venovať ďalších päť zlatých v prospech chudobných podľa svojho vlastného uváženia. Stanovy z roku 1408 tiež uvádzajú ustanovenie, podľa ktorého ak člen rádu príde o insígnie, bude z rádu vylúčený do doby, kým si neopatrí nové. Doplnok stanov z roku 1433 však už ani v rekapitulácii starších ustanovení toto opatrenie neuvádza.

⁷¹ZSO IV. (1413 – 1414), č. 49, s. 56-57.

⁷²KOVÁCS, ÉVA: A gótikus ronde – bosse..., ref. 50, s. 92.

⁷³Katalóg 2006, s. 260.

⁷⁴„... unum monile cum uno dragone cruci supposito.“ MOL Budapešť, DL 39288.

⁷⁵KRUSE, H. – PARAVICINI, W. – RANFT, A. (ed.): Ritterorden und Adelsgesellschaften..., ref. 20, s. 238.

Maximilián I., sa nachádzala aj zlatá, drahokamami ozdobená insígnia rádu Draka.⁷⁶ V roku 1419 dánsky kráľ Erik pred svojím stretnutím so Žigmundom Luxemburským prostredníctvom jeho vyslanca, rytiera Trulleho dostal zlatú, drahými kameňmi vykladanú insígniu rádu.⁷⁷

Uvedená rôznorodosť výzdoby insígnií je dôsledkom neexistencie korporatívneho života rádu. Rád Draka nepoznal pravidelné zasadania všetkých nositeľov insígnií spojené s menovaním nových členov a neexistovala ani obvyklá centrálna distribúcia insígnií, pretože držba insígnií rádu bola na individuálnej a nie na korporatívnej báze. V prípade pravých rytierskych rádov sa insígnie vyrábali spoločne v jednej zlatníckej dielni na objednávku hlavy rádu, odovzdávali sa ich nositeľom a po ich smrti sa vracali do rúk rádového kancelára, aby sa po prečistení a po prípadných opravách mohli opätovne odovzdať ďalšiemu rytierovi. Stanovy rádu Draka tiež rytierom nezakazovali individuálnu úpravu insígnií, ako to bolo napríklad v prípade burgundského rádu Zlatého rúna. Práve luxusné vyhotovenie insígnií zo zlata a drahokamov ktoré sa nemuseli vracat' rádovej kancelárii, však spôsobilo, že insígnie rádu Draka sa podobne ako mnohé ďalšie stredoveké insígnie laických rytierskych rádov nezachovali. Bežnou praxou totiž bolo nielen dávanie insígnií do zálohu⁷⁸ v rozpore so stanovami rádu, ale v akútnej finančnej núdzi často dochádzalo aj k roztaveniu už existujúcich insígnií v majetku rádu a použitie drahého kovu ako platidla.⁷⁹

Zásadnú otázku súvisiacu s insígniami rádu Draka predstavuje spôsob ich nosenia. Napriek pochybnostiam o existencii hodnoverných dôkazov o spôsobe nosenia insígnií⁸⁰, možno uvedený problém riešiť pomocou ikonografických prameňov. Tieto jednoznačne ukazujú, že insígnia rádu Draka sa nosila upevnená priamo na odeve svojho nositeľa, a to na ľavom ramene. Ako príklad môžeme uviesť nielen už viackrát spomínané vyobrazenia Oswalda von Wolkensteina alebo Giovanniho Francesca Capodilistu, ale aj vyobrazenie na jednej hracej karte rakúskej alebo nemeckej proveniencie z obdobia okolo roku 1455.⁸¹ V tomto prípade je však insígnia umiestnená na pravom ramene svojho nositeľa.

Na rytierskom brnení sa insígnie rádov nenosili, pretože pri styku drahocennej, umelecky vypracovanej insígnie s pancierom by čoskoro došlo k jej poškodeniu už pri bežnej jazde na koni, o samotnom boji nehovoriac. Rytierske rády, ktoré od svojich členov vyžadovali neustále nosenie insígnie na verejnosti však vo svojich stanovách často definovali situácie, počas ktorých boli rytieri od tejto povinnosti oslobodení. Medzi inými to bolo práve cestovanie a účasť v bojoch či vojne. Aby však nedošlo k úplnému odloženiu insígnií, používali sa ich miniatúry, ktoré sa nosili na prostej retiazke alebo stužke, a to aj na spodnom odeve pod brnením alebo priamo na tele rytiera.

Napriek tomu je však zobrazovanie insígnií laických rytierskych rádov na brneniach na náhrobkoch, sochách a na maľbách celkom častým javom, pretože išlo o súčasť reprezentatívneho zobrazenia rytiera.⁸² Zo stredoveku sa zachovalo viacero náhrobkov alebo sôch rytierov predovšetkým brandemburského rádu Labute a ríšskonemeckého rádu Spony. Spomedzi rytierov rádu Draka je insígnia rádu vyobrazená na náhrobku Stibora zo Stiboric mladšieho z roku 1434.

⁷⁶Katalóg 2006, s. 340.

⁷⁷ZSO VII (1419 – 1420), č. 250, s. 95-96.

⁷⁸Do zálohu sa však nedávali iba rádové insígnie, ale aj samotné panovnícke koruny. Aj taký rozvážny panovník, akým bol český kráľ Karol IV., sa vo Vratislavi v roku 1342 dostal do takej akútnej finančnej tiesne, že do zálohu dal svoju markgrófsku korunu. BOBKOVÁ, Lenka: Prezentace královského majestátu v korunách zemích za vlády kráľů Jana a Karla. In: BOBKOVÁ, L. – HOLÁ, M.: Lesk královského majestátu..., ref. 53, s. 63.

⁷⁹Príkladom môže byť orleánsky vojvoda Karol, ktorý dal po smrti svojho otca roztaviť insígnie rádu Dikobrazu spolu s ďalšími šperkami, napriek tomu, že rád po smrti jeho zakladateľa podporoval. KOVÁCS, Éva: L' Ordre du Camail des ducs d' Orléans. Acta Historicae Actium Academiae Scientiarum Hungaricae, roč. 27, 1981, Budapest 1981, s. 229.

⁸⁰Katalóg 2006, s. 340.

⁸¹Katalóg 2006, s. 365-366, kat. č. 4.75.

⁸²Ako príklad môžeme uviesť pražský náhrobok renesančného vedca, astronóma Tycha de Brahe, na ktorom je vyobrazený ako rytier v kompletnom brnení a s kolanou zavesenou na šiji.

Insígnia má štandardnú podobu charakteristickú pre počiatkové vývinové obdobie, čiže je bez kríža a je umiestnená na ľavom ramene zosnulého.⁸³ Rovnakú podobu aj umiestnenie má aj insígnia na náhrobku ríšskeho komorníka Konráda von Weinsberga z roku 1446 a Žigmundovho hofmajstra Ľudovíta XI. z Oettingenu z roku 1440.⁸⁴ V súvislosti so zobrazeniami insígnii rádu Draka na rytierskom brnení sa pri príležitosti budapeštianskej výstavy v roku 2006 objavili úvahy o nosení insígnie prostredníctvom prostej točenej alebo pletenej šnúry, ktorá sa nosila na úrovni ramien svojho nositeľa, čiže prostredníctvom akejsi jednoduchšej kolany.⁸⁵ Dôkazom uvedeného tvrdenia majú byť práve vyobrazenia na náhrobných kameňoch, ale ich podrobné skúmanie uvedený spôsob závesu nepotvrzuje. Ak aj odhliadneme od nelogického spojenia zlatého klenotu s prostou šnúrou a funkčne zjavne nezmyselného a v praxi nepoužiteľného umiestnenia šnúry po obvode tela vo výške ramien, vyobrazenia šnúr sa nachádzajú iba na niektorých náhrobkoch. V prípade Oettingovho náhrobku šnúra dokonca prechádza cez spodnú časť kruhu tvoreného telom draka. V tomto prípade je však navyše telo draka spojené s krížom v prevýšení malou retiazkou. Voľné a pohyblivé spojenie oboch segmentov insígnie tak absolútne vylučuje akékoľvek upevnenie dolnej časti insígnie na nižšie položenú šnúru. Ak by bola insígnia upevnená na kolane či šnúre, musela by byť totiž v presne opačnej pozícii a visela by na nej. Dôkazom uvedeného spôsobu nosenia insígnie nie je ani uvádzaný portrét cisára Žigmunda od maliara známeho pod menom Pisanello,⁸⁶ pretože aj v tomto prípade insígnia na šnúre nevisí, ale naopak, drak je vyššie než šnúra, ktorá spod neho padá na obe strany hrude panovníka smerom ku pleciam.

V súvislosti so zmieňovanou šnúrou sa otvára otázka existencie kolany rádu Draka. Hoci nám dnes kolany, čiže rádové reťaze pripadajú ako organická súčasť insígnii takmer všetkých laických rytierskych rádov, ako aj početných panovníckych (dynastických) a záslužných rádov, realita je dosť odlišná. Jednotlivé laické rytierske rády totiž používali rozmanité a niekedy aj dosť bizarné podoby insígnii a nemenej vynaliezavé spôsoby ich upevnenia na tele nositeľa.⁸⁷ Všeobecne najčastejšie sa používali textilné alebo kovové insígnie upevnené priamo na hrud' v podobe brošne a takýmto spôsobom sa nenosili iba insígnie rádov, ale aj rôzne devízy, impresy alebo osobné znamenia paraheraldického charakteru.

Najstarší autori, zaoberajúci sa problematikou insígnii rytierskych rádov sa usilovali podať čo najkompletnejšie a najúplnejšie informácie o každom ráde, pričom údaje nekriticky preberali od starších autorov. V prípade, že k dispozícii nemali konkrétne údaje, často ich dopĺňali vlastnou fabuláciou.⁸⁸ Taliansky autor Bernardo Giustinian v roku 1692 publikoval prácu

⁸³Katalóg 2006, s. 347-348, kat.č. 4.51.

⁸⁴Katalóg 2006, s. 260 obidva náhrobky iba popisuje, ich vyobrazenia uvádza FEDER, Klaus H.: Die ritterliche ungarische Gesellschaft vom Drachen (Societas draconis). Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. November 1999, č. 36, s. 15 (Weinsberg), s. 16 (Oettingen).

⁸⁵Katalóg 2006, s. 156, 260.

⁸⁶Antonio di Puccio di Giovanni da Cereto. Katalóg 2006, s. 155-156, kat.č. 2.3.

⁸⁷BOULTON, D.A.J.D.: Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325 – 1693. Heraldry in Canada 21, 1987, č.5, s. 9-35, MÉRINDOL, Christian de: Le roi René et la seconde maison d'Anjou. Paris 1987. V širokej škále možných spôsobov nosenia insígnii nechýbala prostá textilná šerpa padajúca cez plece k protihlému boku (napríklad kastílsky rád Šerpy z roku 1330), rovnaká šerpa so zavesenou insígniou (napríklad kastílsky rád Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403), ozdobná reťaz bez insígnie (napríklad kastílsky rád Šupiny z obdobia okolo roku 1430), ozdobná reťaz s insígniou (napríklad orleánsky rád Peleríny alebo Dikobrazu z roku 1394), kovová insígnia bez závesu upevnená priamo na odevu (napríklad francúzsky rád Našej Panej zo Vznešeného domu alebo rád Hviezdy z roku 1351), textilná insígnia prišitá na odev (aragónsky rád rytierov sv. Juraja z roku 1371), opasok upevnený okolo krku (napríklad bourbonský rád Nádeje z roku 1365), kovový štítok zavesený v podpazuší (napríklad anjouovský rád Polmesiaca z roku 1448), insígnia bez závesu, položená priamo na šiju (napríklad rakúsky rád Vrkoča z rokov 1365/86), stuha uviazaná na ramene (napríklad neapolský rád Špulky z obdobia okolo roku 1386) alebo textilná stuha s kovovou insígniou, zavesená na šiji (napríklad mladší typ insígnie burgundského rádu Zlatého rúna z roku 1430).

⁸⁸K problematike najstarších faleristických prác in: GRAUS, Igor: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko. (1. časť) In: Slovenská archivistika 35, 2000, č. 1, s. 91-103.

o rytierskych rádoch, v ktorej zhrnul poznatky niektorých svojich predchodcov. Podľa španielskeho autora Jozefa Michala Marqueza z roku 1642⁸⁹ mal rád Draka insígniu v podobe zlatého mŕtveho draka s ovisnutými krídlami, ktorý sa nosil zavesený na zlatej reťazi. Francúzski autori bližšie neidentifikovanej práce z konca 17. storočia však zastávali názor, že kolana rádu Draka mala podobu dvojice zlatých reťazí, medzi ktorými boli umiestnené zelené patriarchálne kríže. Na kolane podľa nich visel klenot v podobe mŕtveho, hore bruchom otočeného draka s rozpätými krídlami.⁹⁰ Tieto dva popisy a najmä vyobrazenia údajných insígnií postupne preberali ďalší autori a často sa s nimi môžeme stretnúť ešte aj dnes. Stanovy rádu Draka z roku 1408, ale ani ich doplnky z roku 1433 pritom žiadnu kolanu neuvádzajú. O jej prípadnej existencii zatiaľ vypovedá iba jediný, aj to sporný písomný doklad. Ako sme už uviedli, v roku 1428 Mikuláš z Perína vo svojom závete manželke okrem iných šperkov odkázal aj náhrdelník ozdobený drahými kameňmi, na ktorej bol zavesený drak. Je nepochybné, že išlo o insígniu rádu Draka, ale celkové ojedinelé a luxusné vyhotovenie samotnej reťaze poukazuje na individuálnu zlatnícku prácu na zákazku, a nie na štandardnú insígniu, akú môžeme napríklad vidieť na už zmieňovaných náhrobných kameňoch ďalších dvoch šľachticov z Perína.

V tejto súvislosti sa musíme zaoberať aj problémom autenticity bátoriovského exempláru kolany rádu Draka, či skôr presnejšie jeho údajnej kolany.⁹¹ Táto je vyobrazená na náhrobku sedmohradského vojvodu a krajinského sudcu Štefana Bátoriho, ktorý zomrel v roku 1493.⁹² Kolana sa nachádza v štandardnej pozícii a je na nej zavesený klenot v podobe oválneho medailónu. Samotná kolana sa skladá z navzájom spojených ohniviek. Každé ohnivko tvoria dvaja k sebe privrátení do kruhu zatočení draci, ktorí majú chvost omotaný okolo krku. Draci labami držia striedavo štítok s rodovým erbom a s drahokamom. Oválny medailón nesie postavu Panny Márie s dieťaťom. Uvedený šľachtic nebol nositeľom insígnií rádu Draka, ale bol ním pravdepodobne jeho menovec Štefan, ktorého zásluhou došlo k výraznému vzostupu rodu. Kým v roku 1410 bol ešte bezvýznamným provinčným šľachticom, v rokoch 1419 – 1431 zastával funkciu kráľovského stolníka a v rokoch 1435 – 1439 zastával funkciu krajinského sudcu.⁹³ Kolana z náhrobku teda vznikla až v období po smrti Žigmunda Luxemburského, ako aj jeho nasledovníkov – Albrechta V., Fridricha III. Mateja Korvína, ktorí po ňom udeľovali insígnie rádu Draka. Samotné ohnivká síce zobrazujú drakov, ale nie sú to draci z preukázateľne autentických insígnií. Majú podobu charakteristickú výlučne pre heraldickú tvorbu, keď telo draka obtáča erbový štít. Práve použitie heraldických drakov potvrdzuje jedinečnosť vyhotovenia kolany pre príslušníka konkrétneho rodu, čiže jedinečnú zlatnícku prácu pre konkrétneho objednávateľa. Pretože kult Panny Márie je v súvislosti s rádom Draka celkom cudzí, môže ísť o insígniu doteraz neznámeho rádu, alebo pôjde o šperk.⁹⁴ Nosenie šperkov v podobe

⁸⁹MICHELI Y MARQUEZ, Joseph.: Tesoro militar de cavalleria, antiguo y moderno. Madrid 1642.

⁹⁰GIUSTINIAN, Bernardo: Historie cronologiche dell' origine degl' ordini Militari e di Tutte le religioni Cavalleresche infino ad hora instituite nel Mondo insegne, croci, stendardi, habiti capitolari, o di cerimonia, statuti e costituzioni di cadaun ordine. Venezia 1692, s. 719.

⁹¹KÁLMÁR, J. – SZALONTAI, B.: A Báthoriak címeres kömlékei. In: A Nyíregyházi Jóna András Múzeum évkönyve II. 1959, Budapest 1961, s. 68. Autori Katalógu 2006 už kolanu s rádom Draka nestotožňujú, ale ani ju bližšie neobjasňujú.

⁹²Náhrobok z červeného mramoru sa nachádza v bývalom kostole svätého Juraja (dnes v reformovanom kostole) v maďarskom Nyírbáthore. Zobrazuje postavu rytiera odetého do gotického brnenia s prilbou na hlave, ktorý má pod nohami leva. Rytier v pravej ruke drží turnajovú kopiju a ľavou sa opiera o meč. Pod mečom je podložený štít s rodovým erbom, ktorý je ovinutý drakom.

⁹³MÁLYUSZ, Elemér: Kaiser Sigismund..., ref. 3, s. 81.

⁹⁴Pripomína kolanu vyobrazenú Albrechtom Dürerom na portréte Karola Veľkého – na kolane tvorenej ohnivkami aragónskeho rádu Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy je pod kruhovým medailónom v podobe slnka (alebo hlavy leva) zavesený klenot rádu Zlatého rúna a pod ním oválny medailón s vyobrazením Panny Márie. Podobne spojené insígnie obsahuje aj portrét Karola V. zo zbierok Mestského múza v Linzi. Panovník má na kolane rádu Zlatého rúna zavesený medailón s Pannou Máriou. FEDER, Klaus H.: Auf den Spuren des „Brandenburgischen Schwannennordens“ in: Österreich. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde 43/2001, s. 16.

ozdobných kolán so závesom bolo totiž v období vrcholného stredoveku a raného novoveku mimoriadne obľúbené, a to nielen u príslušníkov šľachty, ale aj u meštianstva.

Podľa niektorých autorov je kolana rádu Draka zobrazená aj na už zmieňovanom Pisanellovom portréte Žigmunda Luxemburského. Kolana, alebo presnejšie jedno jej ohnivko spolu so zaveseným klenotom sa malo nachádzať aj Žigmundovom hrobe.⁹⁵ Panovník zomrel v roku 1437 v Znojme, ale jeho telesné pozostatky sa previezli do Uhorska, kde ho v súlade s jeho poslednou vôľou pochovali v kapitule Panny Márie vo Veľkom Varadíne.⁹⁶ V roku 1755 došlo k otvoreniu jeho hrobu a pri tejto príležitosti vznikla kresba jeho pohrebných insígnií. V hrobe sa okrem pohrebnej kráľovskej koruny a zemského jablka nachádzal aj do kruhu stočený zlatý, zeleno smaltovaný drak zavesený na okrúhlej sponě. Hoci sa drak na rozdiel od koruny a jablka dodnes nezachoval, jeho vyobrazenie vzhľadom na veľkú podobnosť kresby so zachovanými insígniami je možné považovať za veľmi presné. Telo štvornohého draka so zloženými krídlami na chrbte je stočené do kruhu a chvost má omotaný okolo krku, ale v porovnaní s ostatnými vyobrazeniami insígnií rádu Draka však vykazuje isté, a to veľmi závažné odlišnosti. Zvíra je otočené opačne, t. j. heraldicky doprava, nie je prevýšené krížom a tiež mu chýba rana v podobe kríža na chrbáte. Drak viac než štandardnú insígniu rádu Draka pripomína mytologického Urobora a celkovo pôsobí zarážajúco neživým dojmom.⁹⁷ Draka v rovnakej pozícii otočeného opačným smerom možno vidieť aj na Pisanellovom portréte. V tomto prípade však drak nie je zavesený na okrúhlej sponě, ale je prevýšený krížom. Obidve vyobrazenia zvädzajú k záveru, že mohlo ísť o osobný panovníkov exemplár insígnie rádu. Ale insígnia bez kríža v čase, keď kríž už dávno predstavoval jej neoddeliteľnú súčasť a tiež diametrálne odlišný vzhľad draka v rozpore so stanovami, ako aj v zásadnom nesúlade so všetkými známymi vyobrazeniami insígnií rádu Draka, naznačuje, že zrejme nešlo o skutočnú insígniu, ale o šperk v podobe módného emailu, pri tvorbe ktorého sa zlatník inšpiroval insígniou rádu Draka.⁹⁸

Na možnosť pochovania panovníka so šperkom poukazuje aj kresba minuskulnej iniciály „t“ od majstra M.S. z obdobia okolo roku 1460,⁹⁹ kde je vyobrazený rovnaký typ šperku, čiže figúra draka, ktorá je prostredníctvom malej retiazky spojená s okrúhlyou ozdobnou sponou.¹⁰⁰ Aj v tomto prípade má drak nesprávnu stranovú orientáciu, ale jeho kresba plne zodpovedá popisu v zakladajúcej listine z roku 1408, ako aj všetkým známym vyobrazeniam. Skutočnej insígnii však odporuje absencia kríža v prevýšení a naopak existencia ozdobnej spony, ktorá v žiadnom prípade nemohla byť ohnivkom kolany, a to ani v prípade, ak by ňou rád disponoval. Hoci podľa nášho názoru nedošlo ku skutočne bezprecedentnému kroku¹⁰¹ pochovania panovníka s insígniou svojho rádu, ale šperk s motívom insígnie rádu Draka však aj tak zostáva zaujímavým svedectvom, o existencii kedysi populárneho rytierskeho pseudorádu, ktorého dejiny sú do veľkej miery spojené aj s dejinami Slovenska.

⁹⁵Katalóg 2006, s. 260, KOVÁCS, Éva: L'age d'or de l'orfèvrerie parisienne au temps des princes de Valois. Dijon: Faton, Balassi kiadó, 2004, s. 269.

⁹⁶FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae... X/4, ref. 7, s. 524.

⁹⁷MOL Budapešť, Csáky Család levéltára, P szekció, 72.

⁹⁸Podobná spona zo zbierok Maďarského národného múzea v Budapešti je publikovaná napríklad in: KOVÁCS, Éva: L'age d'or..., ref. 95, s. 259.

⁹⁹Katalóg 2006, s. 350-351, kat. č. 4.55.

¹⁰⁰Na veľkú podobnosť draka z hrobu a draka na iniciále majstra M.S. upozornila už Milada Studničková. (STUDNÍČKOVÁ, Milada: Panovnícký majestát..., ref. 53, s. 236.) Autorka tiež správne postrehla výraznú odlišnosť pohrebného draka s inými vyobrazeniami insígnií.

¹⁰¹Tak ako sa do hrobu nekládli skutočné panovnícke insígnie, nepochovávalo sa ani so skutočnými insígniami rádo. Ojedinelé výnimky predstavovali práve miniatúry rádoých insígnií. Napríklad miniatúra rádu Zlatého rúna sa našla pri antropologicko-archeologickom prieskume kráľovského mauzólea v Katedrále sv. Víta v Prahe, a to v tumbě s telesnými pozostatkami cisára Maximiliána II. MĚŘÍČKA, Václav: Zlaté rouno ve faleristice a v numizmatice. (5. část) Numizmatické listy roč. 38, 1983, č. 5-6, s. 144.

POĎAKOVANIE

Za sprostredkovanie fotografickej dokumentácie náhrobných kameňov v čase pred budapeštianskou výstavou ďakujem PhDr. Anne Žadanskej, riaditeľke trebišovskej pobočky Štátneho archívu v Košiciach, Márii Adamovej, bývalej riaditeľke lučeneckej pobočky Štátneho archívu v Banskej Bystrici, Ferencovi Tárnokovi, kňazovi reformovaného kostola v Nyírbátore, Dr. Attilovi Ulrichovi, riaditeľovi Múzea Štefana Báthoriho v Nyírbátore a Zsoltovi Galscikovi, archivárovi z Archívu novohradskej župy v Šalgótarjáne.

I.GRAUS: DER DRACHENORDEN UND SEINE INSIGNIEN

Die Studie reagiert auf die Ausstellung über den Kaiser Sigismund aus dem Jahre 2006, welche in ihrem Katalog einzelne unrichtige Resultate über die Insignien des ungarischen Drachenordens bringt. Der Autor analysiert ausführlich die Genese von Insignien des Ordens, welcher im Jahre 1408 entstand, und zwar als eine formale Begründung der Baronen-Liga. Der Orden in dieser Zeit nur imitierte eine Rittergesellschaft, er hatte den Charakter einer freien Verbindung von Insignien-Trägern, und zwar mit Abwesenheit jedweder gemeinsamen Aktivität von diesen Mitgliedern und bis zum Jahre 1411 entwickelte er keine Tätigkeit.

In der ersten Entwicklungsstufe bestand die Insignie des Ordens nur aus der Figur eines kreisartig verwickelten Drachen, welcher den Schwanz um den Hals geschlungen hatte. Der Körper des Drachens hatte die heraldische Rotation nach links. Auf dem Rücken hatte das Tier eine blutige Wunde in der Form eines Kreuzes. Es handelte sich nicht um ein Sankt-Georgs-Kreuz, wie es manchmal unrichtig angeführt wird, sondern um die Wunde, durch welche die heilige Margarethe aus dem Drachenkörper herausging. Der heilige Georg in der ältesten Etappe der Entwicklung des Ordens spielte in der Ikonographie dessen Insignien keine Rolle und das Statut des Ordens enthielt keine Bindung an das Rittertum. Hinsichtlich des grossen Zeitabstandes, der Abwesenheit von ähnlichen Satzungen und einer ganz unterschiedlicher Insignie ist es nötig, auch einen unmittelbaren Einfluss des älteren ungarischen Ordens des heiligen Georg auf die Gründung des Drachenordens abzulehnen. Die Anlässe zur dessen Gründung sind unter den Orden, die in deutschen Ländern zwischen den Jahren 1380 – 1408 in grosser Anzahl entstanden sind, zu suchen. Den grössten formativen Einfluss auf die Gestalt von Insignien des Drachenordens hatte ohne Zweifel der österreichische Salamander-Orden. Der Drache in dieser Zeit war noch nicht durch Kreuz übertroffen, was die Höhe anbelangt, und der Autor am Beispiel sowohl der Grabsteine der Ordensmitglieder, als auch anderer ikonographischer Quellen überwindet die unrichtige Ansicht über die Insignien mit Kreuz für die Gründungsmitglieder des Ordens und über die Insignien ohne Kreuz für die übrigen Ritter fremden Ursprungs.

Zur Belebung des Ordens kam es vom Jahre 1411, und zwar wegen seiner Benützung als Sigismunds diplomatischen Mittels für die Gewinnung politischer Verbündeten. Es kam äusserlich durch Konstituierung der Funktion des Ordenskanzlers und durch die Veränderung der Ordens-Benennung zum Ausdruck. Während er im Jahre 1408 vom Herrscher nur als eine „Gesellschaft mit Zeichen des Drachens“ bezeichnet wurde, von jetzt an wurde der Orden von ihm als eine „königliche Rittergesellschaft des heiligen Georgs mit Zeichen des Drachens“ charakterisiert. Der Herrscher führte auch an, dass er von Neuem die ehemalige königliche Gesellschaft erneuert und konstituiert.

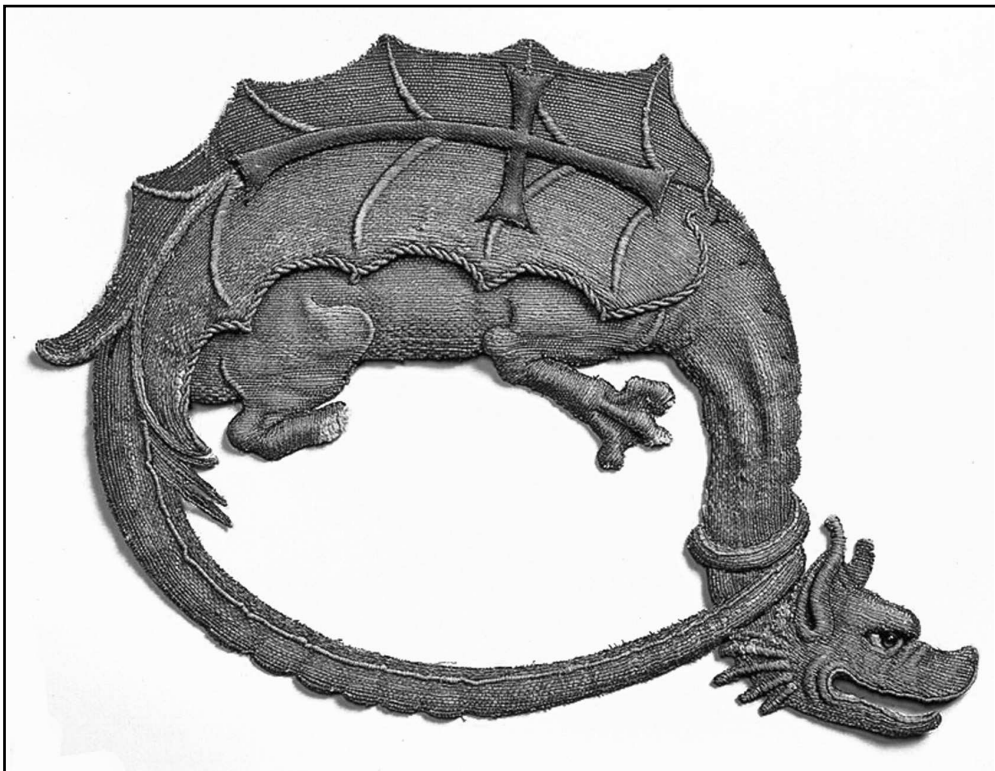
Die ursprünglich unbemerkte Wunde in der Gestalt des Kreuzes auf dem Drachenrücken ist zum belebten und triumphierenden Kreuz geworden. Die definitive Betonungsverschiebung auf das Symbol des Christentums datiert sich ungefähr vom Jahre 1416, als Sigismund ein Flammenkreuz zu benützen begann, und zwar zuerst selbständig und nachfolgend auch als untrennbaren Bestandteil der Insignie des Ordens. Die adaptierte Insignie hatte die Form der ursprünglichen Insignie eines kreisartig verwickelten Drachens mit einfachem Kreuz auf dem Rücken, welche Insignie nur durch das Flammenkreuz in der Höhe übertroffen wurde. Schriftlich wurde die neue Insignie bestätigt in der Urkunde vom Jahre 1429. Nach Entstehung des neuen Typus von Insignie benützte man nur diese Form der Insignie und der Drache ohne Überhöhung durch Kreuz mit seitlicher Rotation (der Körper mit heraldischer Rotation nach rechts) benützte man ausschliesslich nur in der Heraldik.

Der Autor ist weiter nicht einverstanden mit der Behauptung, dass es sich im Beispiel einer einzelnen erhaltenen Insignie des Ordens nur um eine Serien-Produktion von kleiner Qualität handelt, sondern er beweist, dass es um eine Miniatur der Insignie im Einklang mit Ordenssatzungen ging. Die kleine Insignie wurde – ähnlich wie auch Insignien weiterer Ritterorden – immer getragen, und zwar auch dann, wenn das Tragen der grossen goldenen mit Edelsteinen verzierten Insignie nicht geeignet war. Der Autor beschäftigt sich auch mit der Frage der Existenz der Kolane des Drachenordens und lehnt die Behauptung, dass die Insignie auf einer geflochtenen Schnur – gehängt um den Körper in der Höhe der Arme – getragen wurde, ab. Dieses angeführte Gehänge ist nicht nur unfunktionell in der Praxis, aber auch einzelne bildliche Darstellungen zeigen die Schnur in umgekehrter Position, d. i. in der Position unter der Insignie. Der Orden verfügte wahrscheinlich über keine Kolane, ähnlich wie zahlreiche andere Ritterorden von Laien in dieser Zeitperiode.

Vojenská história

Für die Kolane des Drachenordens kann man auch die auf dem Grabstein von Stephan Bathori aus dem Jahre 1493 dargestellte Kolane nicht ansehen, weil deren Glieder eine Gestalt von heraldischen Drachen haben, welche abwechselnd den Wappenschild und den Edelstein halten. Auf der Kolane ist dazu noch ein Medaillon mit der Jungfrau Maria gehängt. Der Drachenorden verband sich anfänglich ausschliesslich mit dem Kult der heiligen Margarethe und später mit dem Kult des heiligen Georg. Glied der Kolane des Drachenordens ist auch die Fibel mit dem Drachen nicht, welche gefunden wurde im Jahre 1755 im Grab des Herrschers in GrossVaradin. Der Drache – gegenüber der Standard-Insigie des Ordens – zeigt grosse Unterschiedlichkeiten auf. Der Körper ist in umgekehrter Richtung gedreht, das Tier ist tot, die Wunde in Kreuzform auf dem Rücken fehlt und es gibt keine Überhöhung vom Kreuz. Die Spange mit Drachen ist dem in der Minuskul-Initiale „t“ vom Meister M. S. aus der Zeit um das Jahr 1460 dargestellten Drachen ähnlich und das ähnliche Aussehen zahlreicher damaliger mit modischer Email-Technik gefertigter Juwelen beweist, dass der Herrscher nicht mit einer Ordensinsigie, sondern mit Juwel mit Motiv der Insigie des Drachenordens bestattet wurde.

Vyšivaná insigia rádu Draka

Vojenská história

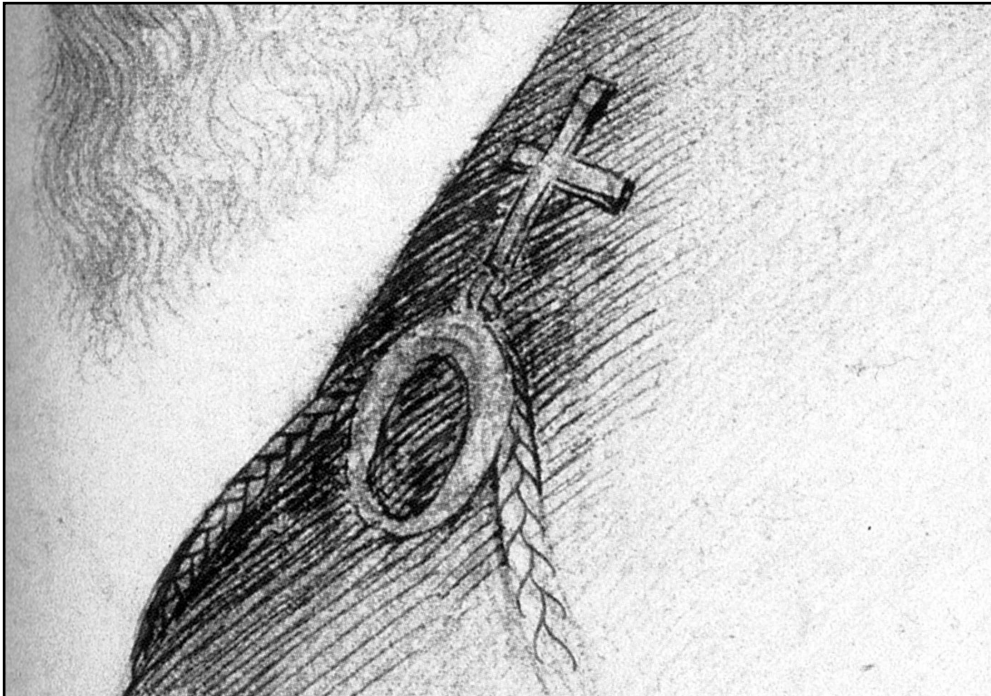
Miniatúra rádu Draka

Insígnia rádu Draka z portrétu Oswalda von Wolkensteina

Insígnia rádu Draka z Pisanellovho portrétu Žigmunda Luxemburského

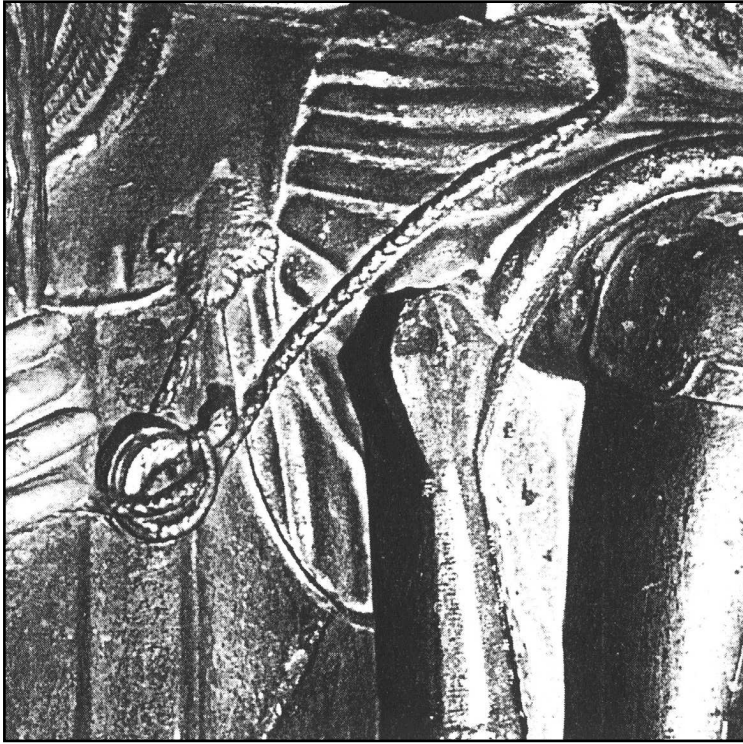
Insignia rádu Draka z náhrobku Jána z Perína v Trebišove

Kolana s motívmi draka z náhrobku Štefana Bátoriho v Nyírbátore

*Heraldická podoba
insígnii rádu Draka
v erbovej listine
pre Ondreja z Čopu*

*Insígnia rádu Draka
so šnúrou z náhrobku
Eudovita XI.
z Oettingenu*

*Šperk s motívom insígnie
rádu Draka
z hrobu
Žigmunda
Luxemburského*

Iniciála majstra M.S.

SYSTEM PROTITURECKEJ OBRANY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V DRUHEJ POLOVICI 16. STOROČIA

VOJTECH D A N G L

DANGL, V.: The Anti-Turkish Defence System in the Territory of Slovakia in the Second Half of the 16th Century. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 26 – 42, Bratislava.

In the introduction the author of the study notes that after Otoman's occupation of Budin in 1541 it came to reassessment of the organisation of military defence of the country. He points out that before 1556 it referred mainly to building and arranging the defence within the bounds of possibility mainly through repair and modernisation of older castles, cloisters etc. From 1556 the construction of fortification defensive system in Hungary got a new dimension and more complex form while the attention was moved to strategically more important castles and defensive complexes together with a gradual formation of multilateral line of fortifications and places fortified to depth capable of catching the Turkish invasions also after the fall of fortifications in the first line and defensive facilities are adapted to new battle conditions. The author reminded that also city fortifications or fortified towns with more resistant and larger defensive systems and internal equipment had come to the fore. In other parts of the study the author observes numbers of new castles or modernisation of older ones and briefly evaluates their strategic importance, way of siege of fortifications by Ottomans in our territory, numbers of garrisons. During 15-year war when changes in quality of imperial and royal troops started to be shown more significantly, there were also shifts in strategic thinking in the Court War Council and an increase of activity in the field. Military history. Slovakia. Anti-Turkish Defence System. Second Half of the 16th Century.

Strata vonkajšej, južnej obrannej línie a vojenské úspechy Osmanov, korunované obsadením Budína v roku 1541 a rozvinutím ďalšej ofenzívy, nútili prehodnotiť stav organizácie vojenskej obrany krajiny. Oveľa intenzívnejšie než predtým sa začali hľadať nové finančné a iné materiálne, ako aj organizačné a vojenské zdroje, ktoré by po posilnení ústrednej vlády zodpovedali zladeniu obranných zámerov a urýchlili budovanie novej vnútornej obrannej línie. Tá sa na severe krajiny posunula k Dunaju a neskôr k Ipľu, a tak zohrala v dejinných peripetiách Slovenska a jeho obyvateľstva mimoriadne významnú úlohu.

Rozvoj vojenského umenia v 16. storočí automaticky predurčoval výhody obranného spôsobu boja, zakladajúceho sa predovšetkým na využití hradov, pevností, opevnených strategických bodov vo vzájomnej väzbe s terénom, resp. reliéfom krajiny. Svoju úlohu pritom zohrávalo nielen to, že prostriedky obrany boli silnejšie a účinnejšie než prostriedky útoku, že hrady a pevnosti dokázali s oveľa menšou posádkou odolávať útoku početne silnejších vojenských zoskupení, viazať protivníka na dlhší čas na danom mieste a odčerpávať mu sily z iných miest, ale aj to, že útočiaca strana nemohla predlžovať obliehanie dlhšie, než dva – tri, výnimočne štyri mesiace, zo zásobovacích a zdravotných dôvodov. Tie sa po uplynutí tohto času spravidla natoľko zhoršili, že velenie sa rozhodlo podniknúť generálny útok na hradby a v prípade jeho neúspechu ustúpiť. Dôležitým fenoménom bola aj skutočnosť, že hoci sa väčšina tureckých útokov na uhorské hrady skončila úspešne, ak sa takýto hrad dostal opäť do rúk domácich, Turci museli svoj nástup so všetkými z toho vyplývajúcimi nákladmi a konzekvenciami zopakovať. Postupom času sa spevňovaním a modernizovaním hradných sústav predlžoval aj čas potrebný na ich obliehanie, čo pri ich zásobovaní dostatočným množstvom potravín, ako aj výzbroja a obsadením bojaschopnou posádkou, bolo ďalšou výhodou obrany vo vzťahu k útoku.¹

¹SZÁNTÓ, I.: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Historica*, zv. 38. Szeged 1971, s. 5.

Už predtým priame bojové strety ukázali taktickú prevahu osmanského vojska v poli, kde im kresťanské poľné armády nedokázali účinne vzdorovať, takže sa opäť výrazne prejavovala potreba čeliť Osmanom, najmä využitím viacstupňovej pevnostnej siete.² Viedenská Dvorská vojnová rada roku 1577 predostrela zreteľne panovníkovi, že „...hradná sústava je jediným prostriedkom, ktorou je Vaša Výsosť schopná zadržať silu a postup nepriateľa, a za ktorou Vaše krajiny a národy sa môžu cítiť v bezpečí“.³ Potvrdila tým užitočnosť dlhodobého, aj keď pre chronický nedostatok peňazí, len s vynaložením veľkého úsilia realizovaného snaženia. Výstavba tejto pevnostnej sústavy si totiž vyžadovala nesmierne veľké finančné prostriedky, ktoré presahovali možnosti krajiny i panovníka, a to nehovoríme o ich zásobovaní a obsadení bojaschopnými posádkami. V odbornej literatúre sa už dávnejšie dokázalo, že neustála turecká hrozba, ktorá znamenala takmer permanentný vojnový stav, viedla k tomu, že domáce príjmy ani zďaleka nedokázali pokryť požadované finančné nároky na obranu.⁴ Aj z toho dôvodu táto výstavba prešla viacerými štádiami.

Do roku 1556 išlo najmä o budovanie a organizovanie obrany v rámci daných základov a možností, predovšetkým opravou, spevňovaním a modernizáciou starších hradov, kláštorov, strážnych objektov, veží, strategicky významnejších vyvýšených bodov, výstavbou palánk a pod. Hlavnou náplňou prác, súvisiacich s touto výstavbou, bolo u strategicky významnejších hradov prispôbenie ich stredovekej architektúry novým podmienkam silnejúceho delostreleckého obliehania. Predovšetkým sa obranné systémy spevňovali a rozširovali čo najdostupnejšími prostriedkami. Značnou mierou sa na tejto fáze podieľali ešte svetskí a cirkevní majitelia a v rámci spoločnej snahy o zadržanie osmanského náporu dochádza aj k užšej spolupráci s panovníkom, k jasnejším určeniam v zákonne vymedzených povinnostiach pri budovaní a spevňovaní fortifikácií a obrane hradov v Uhorsku.

Svoj podiel na snahe o preorganizovanie a zlepšenie obrany mal aj fakt, že osmanský postup začal ohrozovať aj Dolné Rakúsko, Štajersko a prístupové trasy na Viedeň, čo automaticky viedlo aj k väčšej zainteresovanosti panovníka na obrane v tejto oblasti sústredenej pevnostnej línie. Uhorské stavy upozorňujú roku 1547 panovníka, že na údržbu hradnej sústavy v Uhorsku „je potrebná finančná a vojenská pomoc Jeho Svätej cisárskej a kráľovskej Výsosti a ríšskych kniežat...lebo samotné uhorské vojenské dane na ňu v žiadnom prípade nebudú postačovať“.⁵ Už rok predtým v prosbe adresovanej Ferdinandovi I. vymenovali aj hrady, obranu ktorých by mal panovník finančne zabezpečiť, lebo tieto vďaka tureckej rozpínavosti prišli o všetky pramene príjmov. Okrem hradov v Zadunajsku, konkrétne menujú aj obranné body na severovýchod od Dunaja na území dnešného Slovenska.⁶ Aj keď ešte v tom istom roku boli do niektorých pevností na sever od Balatonu dosadené žoldnierske posádky, najaté za peniaze dolnorakúskych stavov, získané finančné prostriedky a dočasné spevňovacie práce sa neukázali dostatočne účinnými a Turkom sa do roku 1552 podarilo z veľkej časti prelomiť obrannú líniu v oblasti južného slovenského pohraničia. Bezútešnosť posádok menších hradov v tejto oblasti je možné veľmi zreteľne sledovať na páde hradu Drégel, ktorý predchádzal porážke kresťanských vojsk v bitke pri Plášťovciach v auguste roku 1552.⁷

²PERJÉS, G.: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérései (1356 – 1699). In: Hadtörténelmi Közlemények, 14, 1967, č. 2, s. 339-372.

³Ref. 1, s. 11.

⁴Podrobnejšie pozri NÉMETH, H. I.: Mestská politika Uhorského kráľovstva v období raného novoveku. In: Z Bardejova do Prešporku (ed. Csukovits, E. – Lengyelová, T.). Prešov – Bratislava 2005, s. 285-308, tiež PÁLFFY, G.: A Török elleni védelmi rendszertörténete a kezdetektől a 18. század végéig. In: Történelmi Szemle, 38, 1996, č. 2-3, s. 193-195.

⁵Citované podľa PÁLFFY, ref. 4, s. 179-180.

⁶Tamže, s. 180.

⁷K priebehu bitky pozri VÉRCSE, M.: A pákányi csata – Parkanská bitka. Dunajská Streda 2003; DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách. Od Samovej ríše po vznik stálej armády. Bratislava 2005, s. 95-101; DANGL, V.: Turecké vpády na Slovensko, bitka pri Plášťovciach roku 1552. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, č. 1, s. 34-36.

Tento hrad patril k majetku ostrihorského biskupstva, a tak aj hradného kapitána Juraja Šuchu (v maďarskej literatúre známy pod menom Szondy) menoval ostrihorský biskup Pavol Várday. Význam tohto nevelkého, ale svojou polohou dôležitého hradu vzrástol potom, keď po obsadení Budína Turkami roku 1541 Osmani získali aj Ostrihom, Višegrád, Stoličný Belehrad, Vacov, Hatvan i Novohrad, teda silnejšie obranné centrá. Po týchto úspechoch totiž budínsky paša vyzval aj viaceré slovenské stolice, aby sa mu podrobili, menšie turecké oddiely podnikali pustošivé výpravy aj na územie Slovenska a vzrástli obavy o osud banských miest. Nebezpečenstvo útokov viedlo krajinský snem k uzneseniu o potrebe posilniť hrady v Poiplí, medzi inými aj hrady a opevnené obranné oporné body v Bujaku, Sečanoch, Drégeli, Leviciach a premonštrátsky kláštor v Šahách.

Juraj Šucha, ktorý bol za kapitána hradu Drégel' menovaný roku 1546, ho našiel v dezolátnom stave. Ešte v júli 1550 posádku hradu tvorilo iba asi 60 mužov. Až roku 1552, keď sa už turecká hrozba stala maximálne akútnou, panovník najal 40 príslušníkov pechoty, ktorí mali posádku posilniť. V čase tureckého obliehania obrancovia disponovali iba s 12 hradnými puškami a niekoľkými delami malých kalibrov, pričom počet obrancov, vrátane bojascapných mužov, ktorých s veľkou pravdepodobnosťou Šucha získal na obranu hradu, sa pohyboval medzi 150 až 250 mužmi.⁸ Šucha už predtým robil maximum pre to, aby vyššie orgány upozornil na zlý stav, jeho výzvy však nenašli adekvátnu odozvu. Najnutnejšie opravy na rozpadávajúcich sa múroch vykonávali obyvatelia z okolitých obcí pod dohľadom samotného kapitána hradu. Za takýchto podmienok, bez pomoci zvonka, posádka hradu nemohla dlhšie odolávať a mnohonásobnej presile musela podľahnúť. Šucha odmietol kapitulovať a s celou posádkou padol.⁹ Posádky iných menších hradov sa nezachovali tak hrdinsky, ale kapitulovali, alebo ich predčasne opustili. Na ich obhajobu treba poznamenať, že mnohokrát aj niekoľko mesiacov nedostávali žold, ich zásobovanie viazlo a nemali ani veľké vyhliadky na vyslanie oslobodzujúcich oddielov.

Uvedené skutočnosti viedli k tomu, že od roku 1556 dostáva výstavba pevnostného obranného systému v Uhorsku novú dimenziu. Ukazuje sa nevyhnutná potreba jednotného postupu, a tak sa novozriadená viedenská Dvorská vojnová rada ujíma svojej funkcie koordinátora systému obrany. Myšlienka obrany Viedne a dedičných rakúskych krajín sa stáva základnou strategickou koncepciou, ktorej sa prispôsobuje aj realizácia obranných systémov na území Uhorska, resp. Slovenska.¹⁰ Prestavba hradov a budovanie nových fortifikačných zariadení dostávajú ucelenejšiu podobu a po fortifikačno-technickej stránke sa objavujú a množia najmä viacuholníkové tvary. Prevažuje síce starotaliansky štýl kombinovania dreva a zeminy, ale stále vo väčšej miere sa presadzujú novotalianske prvky bastiónového opevnenia. Pozornosť sa presúva na strategicky významnejšie a väčšie hrady a obranné komplexy. V tomto období dochádza k prestavbe a modernizácii Rábu (Győr), Komárna, Ostrihomu, Jágru (Eger) a ďalších pevností.¹¹ Nová pevnostná línia už nebola iba reťazou väčších, či menších hradov, ale postupne sa vytvorila viacnásobná línia pevností a opevnených miest aj do hĺbky, schopná zachytávať turecké útoky a vpády, resp. spomaľovať ich postup aj po páde pevností v prvej línii obrany. Tento systém bol zefektívnený tým, že k jednotlivým väčším hradom patrili aj menšie hrady a opevnené body, ktoré ako predpolia zväčšovali rádius kontroly a obrany týchto

⁸RÓNAI HORVÁTH, J.: Szondi György. In: Szondi Album. Drégelyi emléklapok. Ipolyság 1886, s. 46. Údaje o počte obrancov sa v odbornej literatúre líšia, uvedený počet sa však aj z hľadiska vojensko-historického rozboru zdá najpravdepodobnejší. Bližšie pozri tiež ACSÁDY, I.: Drégely és hőse. In: Századok, 1887, č. 1.

⁹Podrobnejšie k priebehu obliehania pozri ACSÁDY, ref. 8; Szondi Album. Ipolyság 1886, s. 17-65; DANGL, V.: Hrdinský obranca hradu Drégel'. In: Obrana, 10, 2002, č. 19, s. 15. K vojenskému významu hradu Drégel' v čase tureckého panstva pozri MATUNÁK, M.: Vojenská úloha Drégela a Palánky pod Turkami (1552 – 1593). In: MATUNÁK, M.: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí (zost. V. Kopčan). Bratislava 1983, s. 149-214.

¹⁰Podrobnejšie k činnosti Dvorskej vojenskej rady pozri REGELE, O.: Der österreichische Hofkriegsrat 1556 – 1848. Wien 1949, s. 13-17.

¹¹Ref. 1, s. 11.

materských obranných centier. Tento viacnásobný reťazový systém umožňoval v prípade straty významnejšej pevnosti nahradiť jej úlohu v druhej línii inou pevnosťou. Tak napr. po páde Ostrihomu roku 1543 preberajú jeho funkciu brániť prístupovú cestu na Viedeň Šurany a neskôr Nové Zámky. Po páde Drégel'u pripadlo bránenie hlavného ťahu proti bankským mestám Leviciam.¹² Samozrejme, že aj pád menších pevností, ako to bolo napr. aj v prípade Drégel'u, mohol vyvolať reťazovitú reakciu straty ďalších pevností. Pád tohto relatívne malého hradu viedol k strate celej skupiny pevností v Poiplí.

Od konca šesťdesiatych rokov 16. storočia, keď panovník, ústredné úrady a uhorský snem vytvorili vhodnejšie podmienky pre modernizáciu protitureckej hradnej línie, čomu nahrávalo aj relatívne pokojné obdobie po Drinopolskom mieri, sa prestavba hradov a budovanie pevností z veľkej časti dostáva do rúk skúsených talianskych vojenských fortifikačných staviteľov. Obranné zariadenia sa v maximálnej miere prispôbujú novým podmienkam boja. Pri týchto renesančných prestavbách išlo predovšetkým o zásadu umožniť krížovú paľbu obrancov, znásobiť palebnú silu pevností, čo najviac odsunúť nepriateľove delostrelectvo. Vytvárajú sa plošne veľké predhradia a predhradbia, ktorých úlohou bolo predĺžiť dobu obliehania pevnosti a čo najviac znemožniť protivníkovi jeho dobytie. Budujú sa nové typy ušnicových bást a bastiónov, upravujú vstupy, murované obranné pásma a pod. Vzniká nový prvok na ochranu kurtiny proti nepriateľskej paľbe tzv. ravelín, ktorý na spojnici špičiek susedných bastiónov zaisťoval ich ochranu a ďalšie stavebné prvky umožňujúce účinnejšiu obranu.¹³

Do popredia sa dostávajú aj mestské pevnosti, resp. opevnené mestá (Festungs-stadt) s odolnejším a rozmernejším obranným systémom a vnútorným vybavením, vrátane možnosti ubytovať aj veľké posádky a schopnosti obstáť aj pri dlhšie trvajúcim obliehaní. Rast významu týchto opevnených miest bol zviazaný aj s rastom významu obranných prostriedkov nad útočnými, čo zvyhodňovalo obrannú stratégiu, najmä v dobe, keď osmanské vojenstvo v poli dokazovalo svoju nadradenosť. Nezanedbateľným prvkom tu bola aj stúpajúca hospodárska váha meštianstva a potreba zásobovať čoraz početnejšie armády a vojenské oddiely. Tieto sa už nemohli samozásobovať z bezprostredného okolia, ale bolo potrebné pre ne pripraviť zásobovacie centrá a tie náležite brániť. Najvhodnejšími sa ukazovali práve väčšie pevnosti

¹²Tamže, s. 12. Podrobnejšie CSORBA, Cs.: Esztergom hadi krónikája. Budapest 1978.

¹³Okrem vyššie uvedenej literatúry podrobnejšie k stavebnému vývoju hradov a pevností v 16. storočí a k ich strategickému využitiu pozri GÜNTHEROVÁ, A.: Hrady v dejinách Slovenska. In: FIALA, A. – FIALOVÁ, H.: Hrady na Slovensku. Bratislava 1966; BOCHENEK, R.: Od palisád k podzemným pevnostem. Praha 1972; GERÓ, L.: Magyarországi várépítészet. Budapest 1955; GERÓ, L.: Magyar várak. Budapest 1968; MAROSI, E.: Itáliai hadiépitészek részvétele a magyar várrendszer kiépítésében 1541 – 1592. In: Hadtörténelmi Közlemények, 21, 1974, č. 1, s. 28-74; BENDE, I.: A törökkori magyar végvárakról. In: Hadtörténelmi Közlemények, 18, 1971, č. 3, s. 501-527; KOPČAN, V. – KRAJČOVIČOVÁ, K.: Slovensko v tieni polmesiaca. Martin 1983, s. 116-176; KUPKA, V.: Staviteľ, obránci a dobyvatelé pevností. Praha 2005, s. 10-12; DANGL, V.: K otázke protitureckej obrany a pevnostného systému v 16. storočí v Uhorsku. In: Fortifikace a obrana státu – Fortifications and defense of the state, zv.1, Praha 1995, s. 48-63; DANGL, V. – KOPČAN, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1526 – 1711), zv. II. Bratislava 1995, s. 58-68; KOPČAN, V.: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava 1986; PATAKI, V.: A XVI. századi várépítés Magyarországon. In: A Bécsi Magyar Intézet Évkönyve, I. Budapest 1931, s. 98-132; DOMONKOS, GY.: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI. – XVII. században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1986, č. 1, s. 47-110; MAGGIOROTTI, L. A.: A hadiépitészet Magyarország történetében. In: Hadtörténelmi Közlemények, 36, 1935, s. 1-40; LICHNER, J.: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení z čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. In: Vlastivedný časopis, 13, 1964, č. 1, s. 1-12; FIALA, A.: Pokrokové prvky fortifikačnej architektúry 16. storočia. In: Pamiatky a múzeá, 1996, č. 3, s. 24-27; GECSÉNYI, L.: A 16. – 17. századi magyarországi várfejlődés kérdéséhez (Az erődvár megjelenése). In: Unger Mátyás Emlékkönyve. Budapest 1991, s. 145-158; NÉMETH, I.: Végvárak, városok, haseregszálítók (A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer, 1526 – 1593). In: Történelmi Szemle, 42, 2000, s. 203-243; NAGY, L.: A végvári dicsőség nyomában. Budapest 1978; PÁLFFY, G.: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: Történelmi Szemle, 38, 1996, s. 163-217; Magyarország hadtörténete, zv. I. Budapest 1984, s. 164-228. SUCHÝ, M.: Postavenie miest na Slovensku v 16. – 17. storočí. In: Historické štúdie, 17, 1972, s. 149-154; SZEGŐ, P.: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541 – 1593). Budapest 1911.

mestského typu. Táto nadväznosť na zásobovacie základne zároveň vyžadovala zaistiť si zásobovacie trasy a nenechávať v tyle hrady s nepriateľskou posádkou, ktorá by mohla toto zásobovanie narušovať. Ustajňovanie väčšieho množstva koní a ubytovávanie jazdcov si taktiež vyžadovalo určité podmienky, ktoré sa dali najlepšie splniť práve v týchto opevnených mestách.

Pevnostné mestá a ich okolie boli najvhodnejším miestom na sústreďovanie väčších vojenských síl pred výpravami, aj čo do rozlohy, remeselnej základne, zásobovania a relatívnej bezpečnosti. Rôzni remeselníci, zbrojáři, puškári, remenáři, kováči a iní majstri tvorili nevyhnutnú zložku vojsk. A tí sa sústreďovali v mestách. Tieto mestá ležali spravidla na dôležitých cestných a riečnych spojoch, čo malo neoceniteľné výhody nielen z hľadiska bezprostrednej obrany krajiny, ale aj z hľadiska bezpečnosti dopravy, obchodu, zásobovania, spojenia s inými hospodárskymi centrami atď. Boj o veľké mestské opevnenia, mestá obohnané silnými a rozmernými múrmi vyčerpávali a rozptyľovali organizáciu útoku ešte skôr, než začalo samotné obliehanie vlastného centra, resp. centier obrany za múrmi mesta. Takto budované centrá sa navzájom mohli podporovať a ich postupné dobýjanie si vyžadovalo značný čas.¹⁴ Okrem toho, pre samotné obyvateľstvo týchto miest prítomnosť vojska v týchto centrách prinášala aj určité hospodárske výhody. Z čisto vojenského hľadiska nebolo zanedbateľné, že sústredenie vojsk na relatívne malom priestore zvyšovalo jeho mobilizačnú schopnosť, možnosť rýchleho nasadenia do bojových akcií či už v samotnom obliehanom centre alebo mimo neho.

Sústreďovanie obrany do miest s vybudovanými fortifikačnými systémami malo, samozrejme, aj svoje nevýhody. V našich podmienkach to boli predovšetkým napätia a kontroverzie medzi vojakmi a stálym obyvateľstvom miest, vyplývajúce predovšetkým z nedisciplinovanosti, nadradeného a agresívneho chovania vojakov, z vyžadovania takých povinností od mestského obyvateľstva zo strany veliteľov, ktoré im neprislúchali, zo zhoršených zásobovacích podmienok, najmä v prípade dlhšej izolácie takýchto miest a pod. Niektoré mestá, ako napr. Ráb alebo Nové Zámky, sa v určitých obdobiach stávali akýmisi garnizónovými mestami, so všetkými kladnými, ale aj negatívnymi dôsledkami z toho vyplývajúcimi, vrátane skutočnosti, že počet príslušníkov posádok bol mimoriadne vysoký. Niektoré slobodné kráľovské mestá, ako napr. Košice, sa stali strediskami hlavných kapitanátov a vojsko pod nich patriace bolo vyňaté z právomociestskej samosprávy. Hlavní kapitáni často zneužívali svoju moc a výraznou mierou zasahovali aj do civilnej správy, z čoho vyplývali mnohé spory. Viaceré sa dotýkali hospodárskych výhod mešťanov, čo vyvolávalo napätia vedúce až k násilnostiam. V Košiciach boli tieto konflikty medzi vojakmi, ich príbuznými a mešťanmi na dennom poriadku.¹⁵

Objavovali sa tu však aj iné skutočnosti, predovšetkým fortifikačno-technického rázu. Väčšina starších miest, zapojených do hraničnej protitureckej línie, nemala vybudované dostatočne silné obranné prostriedky a do šesťdesiatych rokov 16. storočia boli ich obranné možnosti značne obmedzené. Okolo miest sa síce budovali zemné valy, viacnásobné priekopy, ktoré sa napúšťali vodou. Spevňovali sa múry miest a zraniteľné mestské veže sa nahradzovali na obranu výhodnejšími okrúhlymi vežami. Budovali sa predhradbia, palánkovité ohrady, opevňovali a zosilňovali sa vstupy do miest. Neskôr sa tieto spevňovali barbakánom a pod. Avšak podlhovastý pôdorys väčšiny týchto miest, skutočnosť, že v nich často chýbali na obrannú činnosť dôležité viacuholníkové základné štruktúry, znižovali predpoklady pre dlhodobé účinné obranné možnosti.¹⁶

* * *

¹⁴DANGL, ref. 13, s. 51-52.

¹⁵NÉMETH, ref. 4, s. 286-288.

¹⁶BENDE, ref. 13, s. 522.

Najrozsiahléjšie stavebné úpravy sa u nás začali realizovať v Košiciach, najmä po veľkom požari v roku 1556, a to za finančnej pomoci ostatných východoslovenských miest a stolíc. Postoj k mestským hradbám tu mal svoju dávnu tradíciu, veď mesto bolo podľa svedectva spišských kroník obohané murovanými hradbami už roku 1260, podľa iných predpokladov v období po roku 1260.¹⁷ Vo východnej časti košického opevnenia bola už v druhej polovici alebo koncom 15. storočia vybudovaná bašta, ktorá svojou konštrukciou svedčí o enormnej palebnej sile a je výraznou ukážkou fortifikačného staviteľstva počiatku novoveku na území Slovenska.¹⁸ V druhej polovici 16. storočia bol na vonkajšej strane priekopy vybudovaný druhý pás kamenných hradieb doplnených viacuhlovými bastiónmi. Tento okruh obohnali vodnou priekopou a neskôr spevnili zemným valom. Opevňovacie práce Košíc v poslednej tretine sa uskutočňovali podľa návrhu talianskeho majstra Ottavia Baldigara, pričom zo siedmich bastiónov sa dva stavali ako ušnicové.¹⁹

Medzi významné renesančné pevnosti Slovenska patrí predovšetkým Červený Kameň, kde sa podľa všetkého uplatnili fortifikačné princípy teoreticky rozpracované Albrechtom Dürerom v diele *Etliche Unterricht zu befestigung der Stett, Schloß und flecken* vydaného v roku 1527 v Norimberku.²⁰ Stavba, pôvodne opevnené obchodné prekladište a sklad Fuggerovcov, boli vybavené širokými kruhovými, na svoju dobu modernými delovými baštami a dômyselným systémom chodieb a kazemát. Bašty, rátajúce s vyspelým delostrelectvom, boli z diaľky kryté vysokými valmi.²¹

Opevnený kláštor v Bzovíku, prestavaný do podoby štvorcovej pevnosti s mohutnými oblúkovitými baštami, s obydliami pre vojsko, strieľňami a ochodzami v rokoch 1530 – 1545 Zigmundom Balašom, patrí z hľadiska fortifikačnej techniky tiež medzi, na svoju dobu, vyspelé pevnosti na našom území. Z hľadiska strategického zabezpečovala prístup k stredoslovenským bankským mestám. Z vonkajšej strany múru bola obohaná priekopou širokou až 19 m a hlbokou približne 15 m. Strážnu a signalizačnú vežu tu nahradzovala veža pôvodného románskeho kostola. Osmanmi sa viackrát pokúšali o jej dobytie, avšak neúspešne.²² Podobnú obrannú úlohu z juhu proti útokom na bankské mestá ako Bzovík zastával aj hrad Čabrad', ktorý začali rozširovať viacerými prístavbami už v prvej polovici 16. storočia a zosilnili aj jeho predhradie. Opevnenie hradu malo štyri bašty, pričom na zlepšení obranyschopnosti hradu sa pracovalo aj koncom 16. storočia. Taktiež sa úspešne ubránil osmanským pokusom o dobytie.²³

Pod dozorom cisárskych pevnostných odborníkov boli zdokonalené aj obranné možnosti Trenčianskeho hradu, kde bol dobudovaný systém troch rovnobežných obranných pásiem

¹⁷HALAGA, O.: Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice 1992, s. 200-201; ĎURIŠOVÁ, M.: Opevnenie Košíc. In: *Archeologia historica*, 2004, č. 29, s. 249-260; RÁBIK, V.: Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov. In: *Monumentorum tutela* 16, Bratislava 2005, s. 209; WICK, B.: Kassa története és műemlékei. Košice 1941; JURSA, A.: Stavebný vývoj Košíc. In: *Pamiatky a múzeá*, 1957, s. 160-168.

¹⁸FIALA, ref. 13, s. 24-25.

¹⁹Podrobnejšie LICHNER, ref. 13, s. 3, 9; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 141-144; FIALA, ref. 13, s. 26. K životu a dielu Ottavia Baldigara pozri DOMONKOS, G.: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 111, 1998, č. 4, s. 767-834.

²⁰Podrobnejšie k Dürerovmu prínosu pre vývoj rondelových fortifikácií pozri KUPKA, ref. 13, s. 110-114.

²¹LICHNER, J., ref. 13, s. 3; FIALOVÁ, – FIALA, ref. 13, heslo: Červený Kameň; Stavebný vývoj hradu podrobnejšie MENCLOVÁ, D. – ŠTECH, V., V.: Červený Kameň. Bratislava 1954.

²²KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 124, ZREBENÝ, A.: Z dejín Bzovíka. In: *Vlastivedný časopis*, 1972, s. 97; LÁSZLÓVÁ, H.: Stredoveký stavebný vývoj bzovického kláštora. In: *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 3, s. 32-35. LICHNER, ref. 13, s. 3-4; KOMLÓSOVÁ, M.: Hrad Bzovík. In: *Pamiatky a múzeá*, 1958, 161-162. FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Bzovík.

²³PISOŇ, Š.: Hrad, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin 1973, s. 104-105; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s.124-126.

s parkanom, dvoma priekopami a samostatnou baštou s vlastnou priekopou. Koncom 16. storočia bolo opevnenie ešte spevnené vonkajšími valmi a boli tu vystavené aj kazematy.²⁴

Veľký rozsah prestavieb sa uskutočnil už pred rokom 1551 vo Fiľakove. Boli výrazne zosilnené vonkajšie múry a nárožia staršieho opevnenia boli zosilnené dvoma polygonálnymi baštami, vybavenými strieľňami pre strelbu z ťažkých i ručných zbraní. V hornom hrade bola vystavaná mohutná kruhová bašta, ktorá ovládala celý priestor južného predhradia. Hrad napriek týmto zdokonaleniam roku 1554 lesťou dobyli Osmani, ktorí tu zriadili samostatný sandžak. Fiľakovo sa potom stalo nástupiskom pustošivých výprav na Pohronie, do povodia Rimavy, Slanej a Hnilca. Až roku 1593 sa podarilo cisárskym vojskám pod velením Mikuláša Pálfiho oslobodiť tento dôležitý strategický bod.²⁵

Zrejme v tomto rušnom období boli spevnené aj múry Modrého Kameňa, ktorý po bitke pri Moháči začal hrať v systéme protitureckej obrany, ako súčasť 35 pevností preddunajského pásma obrany, dôležitú úlohu. Z jeho renesančnej prestavby sa ale takmer nič nezachovalo. V roku 1575 ho po trojdňovom obliehaní Turci dobyli.²⁶ Po páde Modrého Kameňa spojené vojská fiľakovského a novohradského sandžaku dobyli aj Divín a Šomošku. O zdokonalení oboch týchto hradov rokovo v rokoch 1567 – 1568 aj uhorský snem, ktoré podobne ako Modrý Kameň mali byť opravené zo štátnych prostriedkov. V Divíne bol vybudovaný pred bránou horného hradu štvorboký delostrelecký bastión a z južnej strany hradu bolo postavené predhradie, ktoré tvoril hradobný múr s dvoma baštami na nárožiach. Hrad Šomošku (Drienov), ktorý patril medzi menšie hrady, ale mal silné opevnenie, jeho veliteľ ponechal svojmu osudu a pred Osmanmi aj s posádkou utiekol. Ďalší hrad v pohraničí južného Slovenska Hajnáčku Turci získali podplatením strážcov už roku 1545, ale v nasledujúcom roku opäť prešla do rúk bývalých pánov. Až roku 1566 ho Osmani znovu dobyli. Hrad chránili dva pásy hradobného múra a oblúkovitá bašta.²⁷

Dôležitú vojenskú funkciu plnil Levický hrad, ktorý sa stal po roku 1554 významným strategickým bodom pri obrane na prístupových trasách k banským mestám. Najskôr hrad opevnili zväčša hlinou a drevom, neskôr znížili gotické veže a vybudovali palisádami chránené vonkajšie ochránené pásmo. Začiatkom sedemdesiatych rokov 16. storočia bol na dolnom nádvorí vybudovaný renesančný kaštieľ s nárožnými baštami. V prvej polovici 17. storočia zosilnili hrady Levíc a opevnenia samotného hradu spojili s obranným systémom mestských hradieb. Vnútrotný hrad bol síce malý, ale v tom období bol už chránený aj priekopou naplnenou vodou. Silne močaristé okolie sťažovalo obliehanie, presuny vojsk a budovanie zákopov.²⁸ Obdobnú funkciu ako Levice v tomto strategicky dôležitom prístupe k väčším banským mestám hrali aj Pukanec a Krupina. V Pukanci, ktoré samo patrilo medzi stredoslovenské banské mestá, začali stavať mestské opevnenie pomocou palanky z dreva a zo zeminy s dvoma bránami roku 1567. Po zničení časti mesta Turkami roku 1640 boli hradby mesta zosilnené a rozbehli aj sa ďalšie fortifikačné práce. Opev-

²⁴FIALA, A.: Premeny Trenčianskeho hradu. In: Pamiatky a múzeá, 1997, č. 3, s. 10-13; HORÁKOVÁ, V.: Vývoj mesta Trenčín – historické jadro. In: Pamiatky a múzeá, 1997, č. 3, s. 14-18; PISOŇ, ref. 23, s. 329-335; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Trenčiansky hrad; Celkový prehľad pozri: MENCLOVÁ, D.: Hrad Trenčín. Bratislava 1956; POZDIŠOVSKÝ, Š.: Sprievodca po hrade Trenčín, Trenčín 1968.

²⁵KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 128-131; HRAŠKOVÁ, E. – ŠIMKOVIC, M.: Hrad Fiľakovo. In: Pamiatky a múzeá, 2004, č. 3, s. 14-16; PISOŇ, ref. 23, s. 138-140; KÁLMÁR, J.: A füleki vár XV. – XVII. századi emlékei. Budapest 1959; DRENKO, J. a kol.: Fiľakovo. Fülek. 1246 – 1995. Fiľakovo 1996, s. 26; BENKŐ, J.: Fülek vár története. Rimavská Sobotka 1929; K dejinám fiľakovského sandžaku pozri KOCSIS, L.: Dejiny fiľakovského sandžaku. In: Vlastivedné štúdie Gemera, 2, 1973, s. 53-78; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Fiľakovo.

²⁶KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 153; PISOŇ, ref. 23, s. 232; FERENCOVÁ, H. – MIHÁLKIN, J. – ĎUROVOVÁ, B.: Hrad Modrý Kameň – Múzeum bábkárskych kultúr a hračiek. In: Pamiatky a múzeá, 2004, č. 3, s. 58-59.

²⁷KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 126-127, 165, 131-132; PISOŇ, ref. 23, s. 124-126, 317, 146-147; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, príslušné heslá.

²⁸DANGL, V.: Bitka pri Žarnovici a Leviciach v r. 1664, pri Parkane v r. 1683 a zánik osmanskej moci v Uhorsku. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, č. 1, s. 46; HAICZL, K.: Léva története a VI. század végéig. Levice 1932.

nenie Krupiny svoju pôvodnú podobu dostalo v 16. storočí. Začiatkom päťdesiatych rokov boli postavené obe mestské brány a na ďalších spevňovacích prácach pracovali bezplatne aj obyvatelia z Turčianskej, Zvolenskej, Liptovskej a Oravskej stolice. Uplatnili sa tu najnovšie poznatky opevňovacej techniky s využitím vystupujúcich ravelín a nárožných bastiónov, ako aj kurtiny, na ktorých boli umiestnené delá. Na okolitých kopcoch boli vybudované aj vartovky, strážne veže, z ktorých podľa dohodnutých zvukových, ohňových a dymových signálov oznamovali príchod a pohyb nepriateľa. V prvej polovici 17. storočia boli bastióny zväčšené.²⁹

Od roku 1537 sa postupne prebudovával na silnú pevnosť aj kláštor v Hronskom Beňadiku, kde boli pôvodné staršie stavby i samotný kostol funkčne začlenené do fortifikačného systému. Valcové nárožné bašty mali niekoľko poschodí a boli vybavené delostreleckými strieľňami. Vonkajší veniec opevnenia, vybavený bastiónom a valcovou baštou, chránil centrálnu časť pevnosti. Po dobytí Levíc Osmanmi sa načas Hronský Beňadik stal pohraničnou pevnosťou chrániacou komunikácie pozdĺž Hrona na sever.³⁰ Pre obranu proti nástupu Osmanov proti banským mestám sa zo strategického hľadiska dôležitým ukázal aj Vígľaš, kde podľa snemového nariadenia z roku 1578 začali pevnostné zariadenia tiež zdokonaľovať. Bol tu vybudovaný vysoký hradobný múr s okrúhlymi baštami a k vstupnej bráne nainštalovali padací most. Turci síce zámok delostreleckou paľbou značne poškodili, ale dobyť ho nedokázali.³¹

V čase tureckej expanzie na územie Slovenska v 16. storočí boli zosilnené aj hrady a pevnosti, ktoré nestáli v prvej línii tureckého náporu, ale výrazne prispievali prenikaniu Osmanov hlbšie do dolín. Medzi ne patrí napr. Krásna Hôrka, kde po obsadení Budína osmanským vojskom bol hrad opevnený troma okrúhlymi nárožnými delovými baštami a boli uskutočnené zmeny aj v prístupe do hradného areálu, alebo Topoľčiansky hrad, kde sa výstavbou nového nádvorja zosilnila obrana hradu, či hrad Muráň, ktorý v druhej polovici 16. storočia taktiež prešiel stavebnou úpravou a ďalšie.³² Turniansky hrad, ležiaci na ceste od Rožňavy do Košíc, bol pod vplyvom tureckého nebezpečenstva taktiež opevnený, ale Turci ho dobyli.³³

Významné zmeny vo fortifikačnej výstavbe a v spevňovaní obranných múrov je možné v 16. storočí zaznamenať aj v Prešove, Bratislave, Levoči, Bardejove, Trnave, vo Zvolene a inde. Teda nielen v tých mestách, kde bolo ohrozenie zo strany Osmanov zjavné, ale aj v odľahlejších oblastiach východného Slovenska a iných častiach nášho územia, kam turecké nájazdy smerovali iba ojedinele. Napr. v Bardejove boli vybudované oblúkové vežovité bašty, v Levoči vznikla mohutná obdĺžnikovitá bašta so skosenými hranami, v Trnave boli pod vedením Pietra Ferrabosca v rokoch 1553 – 1556 zosilňované mestské hradby, pričom nárožné bašty boli upravené zemným násypom. Vybudovaním predbránia boli vytvorené vhodnejšie podmienky na umiestnenie diel a urobili sa rozsiahle zemné úpravy pre dve pásma priekop, ktoré boli napustené vodou.³⁴ Pietro Ferrabosco s ďalšími architektmi

²⁹ZREBENÝ, A.: Z minulosti Krupiny. Vlastivedný časopis, 1971, s. 161; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 146-148, 162; Súpis pamiatok na Slovensku, zv. II. Bratislava 1968, s. 149-152, 580-582; MATUNÁK, M.: Korpona várkapitányai. Krupina 1901; K dejinám Pukanca ZAMBOJ, J. a kol.: Pukanec. Martin 1975.

³⁰MENCL, V.: Kláštor sv. Beňadik nad Hronom. In: Vlastivedný časopis, 1966, s. 147; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s.133-135; PISOŇ, ref. 23, s.168-171;.

³¹MATUNÁK, M.: Vígľašský zámok. Zvolen 1960; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 173; PISOŇ, ref. 23, s. 357-358; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Vígľašský zámok.

³²PISOŇ, ref. 23, s. 170, 196-201; 266-268; 236-239; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 144-144, 154; DROPPA, J.: Murány várának története, Bp. 1965; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, príslušné heslá; GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, A.: Štátny hrad Krásna Hôrka a okolie. Martin 1954; MENCLOVÁ, D.: Krásna Hôrka. Bratislava 1955. Súpis pamiatok, ref. 29, zv. III., s. 288-289.

³³KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 171; PISOŇ, ref. 23, s. 339-340; Súpis pamiatok, ref. 29, s. 338;

³⁴STANÍK, I.: K počiatkom výstavby mestského opevnenia v Trnave. In: Pamiatky a príroda 15. Bratislava 1985, s. 9-13; JURSA, A.: Trnava v pamiatkach. Martin 1966; ŠTIBRÁNYI, J.: Význam Trnavy v dejinách architektúry na Slovensku. In: Zborník z konferencie Trnava 1238 – 1988. Bratislava 1988, s. 222-230; Súpis pamiatok, ref. 29, zv. III., s. 309-323; Trnava. 1238 – 1938. Trnava 1938; K Bardejovu podrobnejšie KRIŽANOVÁ, E.: Mesto Bardejov. In: Pamiatky a múzeá, 1955, s. 134-135. K stavebnému vývoju mesta Levoča DEMKÓ, K.: Lócse története. 1. Lócse 1897; Súpis pamiatok, ref. 29, s.189-219.

sa podieľal aj na opevňovacích prácach a zvyšovaní obranyschopnosti Bratislavy, kde okrem iného boli mestské hradby zosilnené aj vodnou priekopou a po roku 1552 sa začalo aj s prestavbou hradu, ako aj Nitry, ktorú začali opevňovať už v prvej polovici 16. storočia.³⁵

Výraznú aktivitu pri zdokonaľovaní fortifikačných prác vykazujú v druhej polovici 16. storočia stredoslovenské banské mestá, predovšetkým tie väčšie z nich, kam po páde obrannej línie na Ipli najčastejšie smerovali osmanské vpády. V Banskej Bystrici sa po vzraste osmanského nebezpečenstva roku 1541 začali opevňovacie práce v juhozápadnej časti mesta a drobné opravy sa realizovali aj v mestskom hradnom areáli, pričom pri týchto prácach použili najmä drevo a zeminu. Roku 1547 sa budovali valy a palisády. Po vytvorení šiestich hlavných kapitanátov a zmene v organizácii obrany roku 1564 sa začalo so spevňovaním hradného areálu a mestského opevnenia, pričom v polovici sedemdesiatych rokov začala nová etapa tejto výstavby, vrátane budovania nových palisád a opravy bášť. Vo viacerých etapách, za nemalé finančné prostriedky, pokračovali s určitými prestávkami práce na zaistení obrany mesta, vrátane nákupu zbraní až do konca storočia, keď už bol celý obvod Banskej Bystrice obklopený hradbami. Drevené palisády chránili mesto iba na niektorých menších úsekoch, hradobné múry boli prevažne kamenné. Samostatnú fortifikačnú jednotku predstavoval mestský hrad obklopený vodnou priekopou.³⁶

V Banskej Štiavnici v rokoch 1546–1559 bol farský kostol prebudovaný na pevnosť, kde podkrovné priestory upravili na strelecké pozície a aj ďalšie priestory kostola prestavali tak, aby slúžili na vojenské účely. Podľa návrhov Petra Ferrabosca sa začalo so stavbou menších bodových opevnení a pevností, ktoré spolu vytvárali svojský, u nás takmer ojedinelý obranný komplex. Cestu vedúcu z Krupiny bránila mohutná brána, prestavaná z lode kostola sv. Alžbety. Vhodnými kamennými bránami zaistili aj vnútorné mesto. Rovnako na obranu mesta proti Osmanom od Levíc a Nových Zámok postavili ďalšiu pevnostnú stavbu, ktorá bola súčasťou spomínaného signalizačného reťazca. Prístupovú cestu k Banskej Štiavnici a k banským mestám vôbec zabezpečoval aj hrad v Antole, ktorý bol v roku 1588 prestavaný pod vedením talianskeho architekta Giulia Ferrariho. Štiavnické Bane, kde sa sústreďovala výroba štiavnického baníctva, boli v druhej polovici 16. storočia taktiež opevnené múrmi s vežovitými baštami s delostreleckými pozíciami.³⁷

Aj keď Kremnica v 16. storočí zažívala hospodársky úpadok, turecké nebezpečenstvo nútilo usilovať sa o zlepšenie a zosilnenie obranyschopnosti hradného areálu, čo sa začalo realizovať najmä po požiari roku 1560.³⁸ Obrana stredoslovenských banských miest ako celku (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Pukanec, Nová Baňa, Banská Belá a Ľubietová), napriek naznačeným snahám, však nebola dostatočná. Naznačovalo to už pustošenie tureckých a tatárskych oddielov v tejto oblasti a zjavne to sa to ukázalo počas Bočkajovho povstania, keď stre-

³⁵KUPKA, ref. 13, s. 128; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 154-155; PISOŇ, ref. 23, s. 241-245. FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Bratislavský hrad, Nitriansky hrad; K dejinám Bratislavy a k jeho stavebnému vývoju existuje relatívne široká literatúra. K našej téme z nej bližšie pozri príslušné pasáže najmä z publikácií: FIALA, A. – ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislavský hrad. Bratislava 1969; Dejiny Bratislavy. Bratislava 1996; MENCLOVÁ, D.: Bratislava. Bratislava 1936; PISOŇ, ref. 23, s. 67-80; Bratislava. Stavebný vývin a pamiatky mesta. Bratislava 1961; Bratislavský hrad. Bratislava 1960; Súpis pamiatok, ref. 29, zv. I., s. 148-210;

³⁶GRAUS, I.: Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifik pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. In: Vojenská história, 4, 2000, č. 1, s. 3-22., BALÁŽ, J.: Aké boli bašty starej Bystrice. In: Bystrický Perm, 3, 2005, júl, s. 10., FILLOVÁ, L.: Barbakan pred svojou obnovou odкрýva dávne tajomstvá, Tamže, s. 11; KOVAČOVIČOVÁ, B.: Stavebné pamiatky mesta. In: Banská Bystrica. Zborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin 1955, s. 67-74; KOVAČOVIČOVÁ, B. – ŠÁŠKY, L.: Banská Bystrica. In: Pamiatky a múzeá, 1956, s. 49-54; Súpis pamiatok, ref. 32, zv. I., s. 33-59; JURKOVICH, E.: Besztercebánya erődítmenyei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 27, 1926, s. 420-442.

³⁷KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 22, s. 119-121; PISOŇ, ref. 20, s. 20, 30-35; FIALOVÁ, FIALA, ref., 13, heslo: Starý hrad, Nový hrad; ŠÁŠKY, L.: Pamiatky Banskej Štiavnice. In: Pamiatky a múzeá, 1957, s. 6-21; BAKER, V.: Starý zámok. Krátke dejiny banskoštiavnického starého hradu. Banská Štiavnica 1924.

³⁸PAULUSOVÁ, S.: Kremnický mestský hrad obnovený. In: Pamiatky a múzeá 1997, č. 3, s. 24-28; PISOŇ, ref. 20, s. 201-203; Súpis pamiatok, ref. 29, s. 130-142; MATUNÁK, M.: Z dejín slobodného a banského mesta Kremnice. Kremnica 1928. Podrobnejšie k stredoslovenským banským mestám pozri aj BOLERÁZSKY, V. – VOZÁR, J.: Sväz stredoslovenských banských miest. In: Historický zborník kraja II. Banská Bystrica 1965, s. 87-116.

doslovenské banské mestá boli nútené hrať obojakú politiku, podriaďiť sa tlaku povstalcov a zároveň udržiavať kontakty aj s cisárskym velením.

Vďaka svojej polohe a strategickému významu sa Zvolen a predovšetkým Zvolenský zámok po páde Budína roku 1541 stal strediskom obrany stredoslovenských banských miest, so sídlom tzv. banského kapitanátu. Pôvodný kráľovský letohrádok bol pod vedením talianskych vojenských architektov prestavaný na protitureckú pevnosť na západnej strane s predsunutým delovým bastiónom. Zároveň bolo opevňované aj samotné mesto, podobne ako v Banskej Bystrici najmä palánkami, násypmi a priekopami. Roku 1590 sa začali práce na zdokonaľovaní obrany mesta budovaním murovaných hradieb. Viedol ich taliansky architekt Giulio Ferrari, ktorý mal podiel aj na zdokonaľovaní iných pevností na území Slovenska. Zvolen, napriek viacerým nájazdom Osmanov k bránam mesta koncom 16. a v prvej polovici 17. storočia, odolal ich náporu, aj keď okolité dediny útočníci viackrát vypálili. Opevnenie mesta kamenným múrom bolo ukončené roku 1667, keď bolo zároveň spojené s opevnením zámku.³⁹

Medzi najdôležitešie a najrozľahlejšie stavby pevnostného charakteru na Slovensku v 16. storočí patrila predovšetkým komárňanská pevnosť, vychádzajúca z osnovy hviezdicovitého viacuholníkového opevnenia s polygonálnymi bastiónmi, prispôbená terénnym podmienkam a zasadená do sútoku Váhu a Dunaja, obohnaná vodnými priekopami. Stavba tým dostala charakter ostrovnej pevnosti. Autorom projektu bol známy vojenský inžinier a architekt Pietro Ferrabosco, ktorý sa podieľal aj na výstavbe takých významných pevností, akými boli Viedeň, Bratislava, Trenčín, Ráb, Kaniža, Jáger. Výstavbou a prestavbou Komárna realizoval na svoju dobu najmodernejšie opevnenie polovice 16. storočia v Uhorsku, ktoré sa stalo vzorom pevnostného staviteľstva aj na ďalšie obdobie. Na opevňovacích prácach, ktoré sa začali začiatkom štyridsiatych rokov 16. storočia, sa podieľali aj talianski remeselníci. Prvýkrát na našom území sa tu vybuďovali zemné násypy spevňované drevenou konštrukciou, na čelnej strane vystužené neskôr tehľami a kameňmi. V tom čase pre svoju pružnosť a odolnosť voči delostreleckým granátom bol tento spôsob hradby najefektívnejší a najmodernejší. Stavba bola ukončená okolo roku 1558. Neskôr bola viackrát opravovaná a čiastočne zdokonaľovaná.⁴⁰ Táto pevnosť plnila strategicky významnú funkciu obranného centra na prístupe k Viedni. Pokusy Turkov dobyť Komárno v roku 1594 a tiež o štyri roky neskôr, stroskotali.

Prvým pevnostným mestom typu pravidelného šesťuholníkového hviezdicovitého pôdorysu s mohutným pásmom hradieb s ušnicovými bastiónmi, širokou vodnou priekopou a s pravidelnou pravouhľou komunikačnou sieťou a šachovnicovou dispozíciou obytných priestorov na území Slovenska, boli Nové Zámky. Znamenali vrchol renesančného fortifikačného staviteľstva u nás a v prvej podobe boli ukončené koncom osemdsiatych rokov 16. storočia. Projekt vyhotovil Giulio Baltigaro. So svojím bratom Ottaviom viedol aj opevňovacie práce. Nové Zámky boli budované podľa dobovej predstavy o „ideálnych mestách“. Vo výstavbe sa pokračovalo aj v 17. storočí. Pád Nových Zámkov, v septembri 1663, vyvolal znepokojenie v celej Európe. Až roku 1685 ich dobyli späť spojenecké vojská pod velením Karola Lotrinského.⁴¹

³⁹MENCLOVÁ, D.: Hrad Zvolen. Bratislava 1954; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 174-176; PISOŇ, ref. 20, s. 371-378; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Zvolenský zámok; Súpis pamiatok, ref. 34, s. 475-481; Zvolen v minulosti a prítomnosti. Martin 1959, s. 53 a ď.

⁴⁰KECSKÉS, L.: Komárom az erődök városa. Budapest 1984, s. 63-67, 74-82; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 135-141; Súpis pamiatok, ref. 29, s. 63-68; PISOŇ, ref. 20, s. 195;

⁴¹LICHNER, ref. 13, s. 8-9; KRAJČOVIČOVÁ, K.: Nové Zámky vo svetle ikonografických prameňov 16. a 17. storočia. In: Zborník SNM, 68, História, 14, 1974, s. 203-247; KÁLMÁM, J.: Nové Zámky, 300 rokov od dobytia mesta Turkami. In: Vlastivedný časopis, 13, 1964, č. 1, s. 13-21; PISOŇ, ref. 23, s. 247-248; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 155-160; BALÁS, GY.: Újvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1888, s. 200 a ď. Podrobnejšie k dejinám bojov o Nové zámky pozri: MATUNÁK, M.: Nové Zámky pod tureckým panstvom (1663 – 1685) In: MATUNÁK, M.: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Bratislava 1983, s. 215-298; KOPČAN, V.: Dobytie Nových Zámkov a koniec osmanskej moci na Slovensku. In: Historický časopis, 33, 1985, č. 5, s. 664-688; DANGL, V.: Bitky a boje na slovensko-tureckom pomedzí v 16. a 17. storočí. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, č. 1, s. 41-44, 51-55; DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách (Od Samovej ríše po vznik stálej armády) Bratislava 1995, s. 143-148, 184-192.

Je zaujímavé sledovať počty nových hradov a pevností, resp. obnovu, ktoré už dlhšiu dobu existovali, a ich modernizáciu na území Uhorska, čo dáva určitú predstavu aj o vnímaní potrieb obrany v danej dobe v najvyšších kruhoch vojenského velenia. V roku 1541 – 1555 bolo obnovených a postavených 25, v rokoch 1556 – 1568 22 a v rokoch 1569 – 1592 25 hradov. Do začiatku pätnásťročnej vojny bolo teda postavených, opravených a zmodernizovaných spolu 72 hradov a pevností v pásme protitureckej obrany (niekedy išlo o tie isté objekty), čo samo osebe zaiste nie je malý počet.⁴² Podľa výkazov publikovaných G. Pálffym v pásme obrany tiahnucej sa od Jadranského mora po Sedmohradsko roku 1576 bolo vykazovaných 123, v roku 1582 117 pevností.⁴³ Po skončení platnosti Drinopolského mieru v uvedených 123 pohraničných pevnostiach slúžilo približne 22 500 jazdcov a pešiakov, pričom hlavná váha obrany spočívala na uhorskom pohraničí a oblastných hlavných kapitanátoch.⁴⁴ Súbežne s týmto trendom si, samozrejme, aj Osmaní vybuodovali svoju pevnostnú líniu, o ktorú sa opierali vo svojom ďalšom postupe.

Strategický význam hradov a pevnostných celkov v protitureckých bojoch na území Uhorska už zhrnuli viacerí autori. V stručnosti spočíval v zabezpečení vlastných spojovacích a zásobovacích trás a najdôležitejších centier obrany, ako aj z vojenského hľadiska dôležitých bodov v teréne a na vodných tokoch. V poskytovaní ochrany okolitému obyvateľstvu, panovníkom a vedúcim vojenským i správnyim činiteľom i samotnému pozemnému vojsku. V umožňovaní dlhodobiejšieho skladovania munície, zbraní a inej vojenskej techniky, ako aj potravinových zásob pre vojsko a čiastočne aj pre obyvateľstvo okolia. V poskytovaní vojenskej pomoci a v zaistení vlastnej armády v prípade jej ústupu alebo prenasledovania. A nakoniec v zabezpečení nadvlády nad novozískaným územím a, samozrejme, v kontrole okolia, vrátane využitia tu žijúceho obyvateľstva pre potreby a požiadavky armády.⁴⁵

Okrem týchto, všeobecne platných, daností mali opevnené centrá aj svoj psychologický faktor. Umožňovali realizovať v Uhorsku obzvlášť obľúbenú taktiku náhlych prepadov, krátkodobých vpádov na územie ovládané nepriateľom, a to bez väčších rizík. V uhorských pomeroch sa ukázal dôležitý aj fakt, že za obrannými múrmi mohli plniť relatívne významné obranné úlohy v čase obliehania aj pre boj dostatočne nevytrénovaní jednotlivci. Vzájomná podpora hradov zase umožňovala zachytávať, resp. spomaľovať, napredovanie nepriateľa. Osmaní spravidla neradi nechávali vo svojom tyle takéto centrá a usilovali sa ich dobyť. Spomaľovalo to ich postup a často dokonca negovalo konečný cieľ výpravy.

Skúsenosti z protitureckých bojov čoskoro ukázali, že rozhodujúci výsledok obrany v sústave hradnej línie sa dal očakávať iba v prípade, ak bol boj obrancov podporovaný aj poľným vojskom. Obrancovia hradov dokázali na seba viazať viacnásobnú presilu aj dlhší čas, avšak po určitom období prinášal nedostatok streliva, potravín, psychická záťaž, neustále ostreľovanie a búranie hradieb a ich najnutnejšie opravy nakoniec so sebou takmer zákonite vydanie alebo pád pevnosti. Pritom si treba uvedomiť, že najmä v prvých fázach osmanskej expanzie v Uhorsku boli nedostatočne technicky a stavebne vybavené hrady vystavené útokom v dobývacej technike a taktike obliehania zbehlejších Osmanov. A aj v polí boli Turci úspešnejší. Za čias Süleymana II. mali šancu viazať na seba tureckú presilu viac než desať dní bez kapitulácie iba tie hrady, ktoré boli členené na viacero častí, resp. mali skĺbených viac architektonických a technických obranných celkov. Viac než 30 dní dokázali Turkom vzdorovať iba veľké pev-

⁴²MAROSI, ref. 13, s. 42.

⁴³PÁLFFY, G.: A Magyarországi és Délvidéki végvárrendszer 1576. és 1982. évi jegyzékei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 108, 1995, č. 1, s. 115.

⁴⁴PÁLFFY, ref. 13, s. 199.

⁴⁵DELBRÜCK, H.: Geschichte der Kriegskunst, zv. IV. Berlin 1920, s. 343; BALÁS, ref. 41, s. 203; NAGY, L.: A végvári dicsőség nyomában. Budapest 1978, s. 44.

nosti, akými boli Belehrad, Jáger a Sihoť. Obrana Belehradu a Ďuly v zásadnej miere prispela k obmedzeniu pôvodných tureckých strategických cieľov. Obrana ďalších hradov, akými boli napr. Ostrihom, Stoličný Belehrad, Temešvár (Timisoára), Sihoť (Szigetvár) síce znamenala značné pribrzdenie časového horizontu plánovaných tureckých výprav, ale v zásade pre nich neznamenala strategický neúspech.⁴⁶

Osmanské vojsko začínalo svoje výpravy spravidla po skončení záplav koncom apríla, začiatkom mája, a do východiskového centra a sústreďovacieho tábora v Belehrade sa schádzalo koncom júna, začiatkom júla. Podľa denníka sultána Süleymana II. trvala cesta tureckých vojsk z Istanbulu do Belehradu v roku 1526 71 dní, v roku 1529 68 dní a v roku 1532 60 dní.⁴⁷ Aj keď sa toto sústreďovanie mohlo urýchliť a časom sa tak aj stávalo, prekročiť určitý časový limit bez narušenia pripravenosti a bojaskopnosti nebolo možné. Ten predurčoval, že väčšie výpravy sa obmedzovali na obdobie neskorej jari, leta a skoršej jesene, aj keď posádky Turkami obsadených hradov a pevností bližšie k hraničnej línii často zintenzívňovali svoju činnosť už skôr. Spravidla koncom októbra (na deň Kásima – 26. októbra) sa Turci začali sťahovať na zimoviská.⁴⁸ Aj z toho dôvodu malo predlžovanie úspešnej obrany v pevnostnej línii nesmierny význam. Z tohto hľadiska sa aj obrana hradov, ktorých osud sa zdal byť, vzhľadom na pomer útočiacich síl a obrancov v mnohých menších hradoch, spečatený už v počiatkovej fáze tureckého náporu, a teda zbytočný, javí v inom svetle. Stáva sa súčasťou zadržovacej taktiky a prispieval k obrane zázemia viac, než sa to mnohokrát na prvý pohľad zdalo.

Technika obliehania pevností osmanskými vojskami v 16. storočí ukazuje určitý vyvíjajúci sa a od vývinu dobývacej techniky závislý, ale viac-menej vžitý postup. Ako sme už vyššie naznačili, dôležitou podmienkou úspešného obliehania bol správne zvolený čas, lebo neskorý nástup hrozil tým, že zhoršujúce sa poveternostné podmienky a tým spojené problémy so zásobovaním, by mohli prinútiť útočníkov prerušiť aktivitu. Ďalšou podmienkou bol prieskum a pokus získať čo najviac údajov o samotnej pevnosti, o jeho slabých bodoch, počte posádky, ich zásobovacích možnostiach, morálnom stave a pod. Sem treba zaradiť aj už vyššie spomenutý predpoklad, že počet útočiacich by mal, podľa danej situácie, výraznejšie prevažovať nad počtom obrancov, čo platilo aj o počte diel so zodpovedajúcim množstvom streliva.

Prvou fázou samotného útoku na hrad bolo jeho obkľúčenie so snahou ho čo najviac izolovať od bezprostredného okolia a vlastného zázemia. Pri útokoch na väčšie a silnejšie pevnosti sa vyčlenili určité jednotky, ktoré mali za úlohu jednak sledovať pohyby prípadných poľných oslobodzujúcich vojsk, jednak zabrániť tomu, aby tieto mohli vpadnúť do chrbta obliehajúcich. Stávalo sa, že v takomto prípade väčšia časť vojsk sa presunula v ústrety oslobodzujúcej armáde a vybojoval s ňou poľnú bitku, pričom časť vojsk i naďalej izolovala obľahnutú pevnosť. U Osmanov bolo častým javom, že ešte pred začatím útoku na pevnosť, alebo v prvých jeho fázach, veliteľ vojsk rôznymi výstražnými listami ponúkal veliteľovi pevnosti možnosť záchrany, ak hrad vydá bez boja.

Po odmietnutí nasledovala fáza priblíženia sa k múrom za pomoci rôznych zemných a stavebných postupov a techník a za podpory delostreleckej paľby. Pretože pechotu a minérov pri približovaní sa k múrom pevnosti bolo treba chrániť proti strelbe spoza múrov hradiab, zákopy sa budovali stále hlbšie a širšie. Približovacie zákopy mali viacero zalomení, aby postup pechoty bol viac chránený, niekedy boli vystužené aj šiancami, a tým viac kryté pred zrakmi obrancov. Neskôr sa na týchto ohyboch začali budovať plochy využívané ako strelecké postavenia a zhromaždiská pre útok. Spojovacie zákopy sa budovali spravidla súbežne s múrmi pevnosti. Systém týchto zákopov sa snažili dobyvatelia budovať tak, aby zároveň mohli brániť častým výpadom posádky z pevnosti.

⁴⁶MAROSI, E.: Török várostromok Magyarországon II. Szülejmán korában. In: Hadtörténelmi Közlemények, 22, 1975, č. 3, s. 458-459.

⁴⁷Podľa SALAMON, S.: Az első Zrínyiek. Pest 1865, s. 501, pozn. 3.

⁴⁸SZÁNTÓ, ref. 1, s. 5.

Ostreľovanie múrov a zisťovanie najzraniteľnejších miest obrannej sústavy, často kombinované útokmi, tvorili ďalší prvok techniky obliehania. Odvodňovacie práce, zaplňovanie šiancov, pokusy o podkopávanie hradných múrov, aktívna činnosť minérov a nakoniec generálna seč, často viackrát opakovaná, ktorej predchádzala mohutná delostrelecká príprava, útočnú činnosť spravidla zakončovali. Útok sa logicky sústreďoval na najviac narušené časti múrov a báša a spravidla si vyžadoval veľa ľudských obetí. Rozhodujúcu úlohu pre útok pechoty na múry pevnosti hralo delostrelectvo, ktoré pre zdarný priebeh útoku muselo vyradiť z činnosti aspoň časť diel sústredených v pevnosti. Často sa útok pechoty uskutočnil naraz na viacerých miestach, aby sa sila obrancov musela rozdeliť.

Samozrejme, tento model bol podľa okolností, počtu obliehajúcich a obrancov, ich technických a zásobovacích možností, skúsenosti veliteľov rôzne modifikovaný. Základnou podmienkou však bola takmer vždy početná prevaha útočníka a takmer zákonite aj prevaha v počte diel. Táto základná schéma dobývania hradu Turkami sa nemenila ani počas 17. storočia, ale dostávala nové podnety, objavili sa nové spôsoby pri využití technicky vylepšených diel a zdokonaľovala sa súčinnosť medzi jednotlivými druhmi zbraní.⁴⁹

Pokus dostať sa do hradu využitím zrady, lesti, rôznych príslubov a vyhrážok, následkom vyhladovania obrancov a pod., patrili samozrejme taktiež do bežného arzenálu obliehateľov. Častým taktickým protimanévrom v prípade obľahnutia hradu bol útok na inom bode obrannej línie, ktorý prinútil protivníka obliehanie aspoň načas prerušiť. Tento ťah však často použili aj protivníci. Turci sa často uchýľovali k taktike vyľudňovania širšieho okolia hradu, ktorý obliehali. Snažili sa ho tým úplne izolovať. K väčším pevnostiam sa potom približovali obsadzovaním okolitých menších, zle chránených oporných bodov a hradov, a to často aj zo zázemia.⁵⁰

Samozrejme, vžitý mechanizmus obrany viazanej najmä na pevnostný systém mal aj svoje nedostatky. Aktívny účastník a znalec protitureckých vojenských aktivít Mikuláš Zrínsky viackrát poukázal na niektoré nevýhody obrannej taktiky v pevnostnom systéme. Predovšetkým na fakt, že udržiavanie pevností v bojovej pohotovosti viazalo značný počet vlastných síl, a tým odčerpávalo vojská z poľa a brzdilo rozvoj útočnej taktiky, ktorej bol prívržencom.⁵¹ Pri zvážení všetkých komponentov v daných dobových reláciách a možnostiach sa však jednotné využitie hradov a pevností a pohyblivého poľného vojska v rámci stratégie aktívnej obrany pre daný strategický cieľ – udržať vojenský status quo – ukazoval, aspoň v prvých desaťročiach druhej polovice 16. storočia, ako jediný možný základ protitureckej stratégie.⁵² Počas pätnásťročnej vojny, keď sa už výraznejšie začínajú prejavovať zásadnejšie zmeny v kvalite a v úrovni cisársko-kráľovských vojsk a niektoré úspechy v ťaženiach na území Uhorska vyznievajú priaznivo pre kresťanské vojsko, aj vo viedenskej Dvorskej vojnovéj rade dochádza k posunom v strategickom myslení. Vznikajú úvahy a pamätné spisy o pokračovaní vo vojne s vcelku podrobnými náčrtmi možných taktických a strategických postupov. Jedným z nich je pamätný spis dvorného historika Nicolausa Gablmanna, ktorý hodnotí možné postupy v ďalšom pokračovaní vojny až po jeho ukončenie dobytím Istanbulu.⁵³ Aj Gablmann pritom nepriamo

⁴⁹Podrobnejšie DOMOKOS, ref. 13, s. 90-105; DOMOKOS, GY.: Várépítészet és ostromtechnika. In: Nagy képes hadtörténet. 100 év a hadak útján. Budapest 2000, s.188-191; Zo staršej literatúry najmä MÜLLER, H.: Geschichte des Festungskrieges seit allgemeiner Einführung der Feuerwaffen bis zum Jahre 1892. Berlin 1892.

⁵⁰SZÁNTÓ, ref. 1, s. 13. Podrobnejšie k tureckej okupácii Uhorska a samotného územia Slovenska pozri: LENGYEL, B.: A török Magyarországon. Magyarország a XVI – XVII. században. Budapest 1971; HEGYI, K.: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest 1995; KOPČAN, ref. 13; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13; HORVÁTH, P. – KOPČAN, V.: Turci na Slovensku. Bratislava 1971; DANGL, KOPČAN, ref. 13, s. 23-75; PÁLFFY, G.: A tizenhatodik század története. Magyar századok sorozat. Budapest 2000.

⁵¹Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest 1976, s. 151.

⁵²MAROSI, ref. 46, s. 427.

⁵³BAGI, Z.: Plán ťažení cisársko-kráľovského vojska z roku 1595 a plány povojnového usporiadania krajiny. In: Vojenská história, 9, 1996, č. 3, s. 73-91.

hodnotí možnosti obrany protitureckých pevností, keď píše, že ani jeden hrad nie je taký silný a mocný, aby sa mohol dlhšiu dobu udržať bez podporného vojska.⁵⁴

Najímanie posádok do pohraničných pevností však neprebiehalo bez ťažkostí. Žoldnieri z cudzích krajín sa neradi nechávali najímať do uhorských pohraničných pevností. Spôsob pohraničných bojov, zakladajúci sa na menších výpadoch a zrážkach, najmä medzi ľahkým jazdectvom, im bol cudzí a zvesti o tureckých ukrutnostiach, často silne prekrucované, boli dosť odstrašujúce. Ani oddiely najímané z územia Uhorského kráľovstva neobľubovali pasívnu obrannú taktiku. Malo to viacero príčin. Veľká časť najmä menších hradov, kde posádka tvorili predovšetkým vojaci najímaní v Uhorsku, neposkytovala dostatočnú záruku úspešnej obrany a bolo tu až príliš mnoho prípadov, že poľné vojská v prípade ohrozenia neposkytli potrebnú pomoc. Časť týchto vojakov tvorila ľahké jazdectvo, ktorému pasívna obrana nevyhovovala. Mnohí z nich žili z koristi, boli navyknutí si vynucovať svoje potreby a požiadavky na úkor okolitého obyvateľstva a pri obrannej činnosti za múrmi hradu o túto možnosť prichádzali. Odstrašujúcou bola pre nich aj zvýšená disciplína, ktorá sa vyžadovala v týchto centrách obrany a neistota z budúcnosti, vrátane nepravidelného vyplácania žoldu.⁵⁵ Napriek týmto obmedzujúcim faktorom sa v pohraničných pevnostiach sústreďoval na svoju dobu určitý stály stav pechoty a jazdectva a aj menší počet delostrelcov. Podľa polohy hradu, ak sa nachádzal pri rieke alebo väčších vodných plochách, aj čajkárov.

Uhorské stavy v roku 1543 rozhodli, že v pohraničných hradoch treba udržiavať vojsko o počte 16 000 mužov, pričom väčšinu, 12 až 13-tisíc z tohto stavu by mali tvoriť jazdci a iba 3 až 4-tisíc mužov – pechota. Tento pomer odzrkadľuje jednoznačnú orientáciu na menšie zrážky s koristníckymi jazdeckými oddielmi Turkov.⁵⁶ Podľa dobových súpisov z rokov 1554–1555 dosahoval početný stav Ferdinandových vojsk v Uhorsku a v Sedmohradsku v tom čase 8 420 pešiakov, 5 997 jazdcov, 727 čajkárov a 16 delostrelcov, teda dovedna 15 160 mužov. Tieto údaje sa vzťahujú iba na kráľovské vojsko. Keďže hrady v súkromných rukách už nehrajú v tomto období takú významnú rolu v obrane krajiny, odhad posádok v nich dislokovaných by nemal presahovať cifru približne tisíc a dvetisíc mužov. Pri takomto prepočte môžeme počet vojsk v protitureckej obrannej línii na danom teritóriu odhadnúť asi na 15 až 18-tisíc mužov. Približne tento odhad platí o počte pohraničných vojsk z konca 16. storočia, avšak jeho zloženie sa už výrazne zmenilo v prospech pechoty. Tvorilo ho totiž približne 10 000 príslušníkov jazdectva a 12 000 príslušníkov pechoty. Z vojsk dislokovaných v kráľovských pohraničných pevnostiach asi jedna tretina pochádzala z cudziny.⁵⁷ Podľa najnovších výskumov máme k dispozícii archívne údaje, ktoré počty posádok – približne 50 hradov zapojených do protitureckej obrannej línie – na základe súpisov poberania žoldu vykazujú k roku 1556 nasledovne: 8 978 príslušníkov pechoty a 8 004 príslušníkov jazdectva. Teda spolu 16 982 mužov.⁵⁸ Popredný znalec danej problematiky, G. Pálffy, počet pohraničných vojsk v druhej polovici 16. storočia odhaduje na 18 000 až 20 000 mužov. Zároveň zdôrazňuje, že konečnú cifru bude možné definitívne stanoviť až po ďalšom výskume v príslušných archívoch.⁵⁹

Stav posádok najväčších uhorských protitureckých pevností sa v päťdesiatych rokoch 16. storočia pohyboval medzi 600 až 1 200 mužmi. V rokoch 1554–1555 mala posádka Komárna 1 183, Rábu 913, Jágru 858, Ďuly 715, Sihoti 600 mužov. Z uvedeného počtu posádky v Komárne bolo 400 nemeckých pešiakov, 627 čajkárov a 156 husárov.⁶⁰ Jáger bránilo roku

⁵⁴Tamže, s. 76.

⁵⁵NAGY, L.: „Kuruc életünket megálván csináljuk...“. Budapest 1983, s. 260-261.

⁵⁶Magyarország hadtörténete, ref. 13, s. 178.

⁵⁷TAKÁTS, S.: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest 1908, s. 20, 263-286; BENDA, K.: Vita – Hozzászólás. In: Történelmi Szemle, 1964, č. 1, s. 173; NAGY, ref. 45, s. 46.

⁵⁸PÁLFFY, ref. 4, s. 182-183. Pálffy pritom upozorňuje na nespoľahlivosť údajov z práce vyššie citovaného S. Takátsa.

⁵⁹PÁLFFY, ref. 43, s. 123.

⁶⁰KECSKÉS, ref. 40, s. 44-45.

Vojenská história

1552 1 800 ozbrojencov, z toho 258 peších a 202 jazdeckých žoldnierov, 589 príslušníkov portálneho vojska, 464 mužov kráľovského a banderiálneho vojska, 11 delostrelcov a zvyšok ozbrojenci sedliackeho pôvodu z okolia, ktorí boli prijatí ako súčasť posádky.⁶¹ Ak tieto čísla porovnáme s počtami posádok obsadených hraničných pevností Turkami, získame reálnejší pohľad na tureckú prevahu v tejto oblasti. V poslednom štvrtroku 1544 bolo napr. v Ostrihome 2 117, v Budíne 2 625, vo Vacove 321 tureckých vojakov.⁶² O desať rokov neskôr, v rokoch 1554 – 1555 bolo v Ostrihome 3 000, v Budíne a Pešti 5 100, Fehérvári 2 700, v Péči 2 200 tureckých vojakov.⁶³ Posádky uhorských pohraničných pevností mali rôznu bojovú hodnotu. Boli medzi nimi skúsení žoldnieri najmä z nemecky hovoriacich krajín, ale aj rôzne živly, ktoré mali podiel aj na pustošení vlastnej krajiny.

Pohraničné pevnosti na území Slovenska z hľadiska viedenskej Dvorskej vojnovnej rady mali predovšetkým prvoradý význam pre obranu česko-moravských dedičných krajín i samotnej Viedne. Aj nutnosť obrany stredoslovenských banských miest tu zohrávala svoju nemalú úlohu. Od konca sedemdesiatych rokov 16. storočia sa aktivizuje aj záujem o vybudovanie účinnejšieho obranného systému v tejto oblasti a dochádza v praxi k prepojeniu preddunajského hlavného kapitanátu a tzv. banského kapitanátu, ktorý zahrňoval desať stolíc (Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Tekovská, Turčianska, Oravská, Liptovská, Hontianska, Novohradská a Zvolenská). V praxi funkcia preddunajského hlavného kapitána splyvala s funkciou kapitána banskej oblasti. Táto oblasť sa stala z tureckej strany najviac ohrozovanou. Hornouhorský hlavný kapitanát v tom istom období zahrňoval 13 uhorských stolíc, z ktorých 6 (Gemersko-Malohontská, Spišská, Šarišská, Abovská, Zemplínska, Turnianska) ležalo, alebo zasahovalo aj do územia dnešného Slovenska.⁶⁴

* * *

Výstavba protitureckej pohraničnej pevnostnej línie pokračovala aj v 17. storočí, vo svojej základnej podobe sa však ustálila už v predchádzajúcom storočí. Napriek všetkým snahám, húževnatosti pri jej budovaní, finančných prostriedkoch do nej investovaných, zostávala na viacerých miestach zraniteľnou a až na výnimky, zaostávala za najmodernejšími požiadavkami doby v tejto oblasti. „Veľká časť z nich (pevností a hradov – pozn. V. D.) – píše sa v hlásení uhorských stavov z 26. februára 1593 – je taká slabá, že nevydrží ani jeden útok a je vybavená natoľko nedostatočne, že má zásobu chleba na nie viac než deň, vojaci sú otrhaní a hladujú.“⁶⁵ Pri porovnaní tohto konštatovania so skutočným stavom, resp. počtom dní, ktoré Turci museli obetovať na dobytie uhorských pevností, sa predsa len zdá, že uhorské stavy sa pri spracovaní tejto správy snažili čo najviac zapôsobiť na panovníka a Dvorskú vojnovú radu a získať čo najväčšiu finančnú aj vojenskú podporu, a tak vykresľovali situáciu o niečo drastickjšie, než v skutočnosti bola. Aj keď treba pripustiť, že daný stav bol zlý a v žiadnom prípade nebol ideálny. Doterajší vedecký výskum však jednoznačne potvrdzuje, že v druhej polovici 16. storočia, napriek mnohým nedostatkom, to bola protiturecká pevnostná línia, ktorá jednoznačne dokázala opodstatnenosť nákladov, námahy i obetí, ktoré sa do nich vložili.

⁶¹SUGÁR, I.: *Az egri vár és viadala*. Budapest 1971, s. 53.

⁶²CSORBA, CS.: *Esztergom hadi krónikája*. Budapest 1978, s. 108.

⁶³KECSKÉS, ref. 40, s. 45.

⁶⁴Vývoj a zložitý systém organizačnej výstavby velenia protitureckej obrany od jeho počiatkov do začiatku 18. storočia pozri PÁLFFY, ref. 13. Medzi hrady podliehajúce hornouhorskému a banskému hlavnému kapitanátu na území Slovenska v roku 1582 patrili: Komárno, Nové Zámky, Šurany, Komjatice, Gýmeš, Topoľčianky, Levice, Pukanec, Krupina, Bzovík, Čabraď, Zvolen, Dobrá Niva, Kozelník, Banská Štavnica, Sitno, Antol, Žibritov, Sása, Nová Baňa, Zvolenská Slatina, Vígľaš, Očová, Lubietová, Brezno, Muráň, Košice, Krásna Hôrka, Veľký Blh.

⁶⁵Citované podľa *Magyarország hadtörténete*, ref. 13, s. 203.

Vojenská história

Koncom 16. a v prvej polovici 17. storočia došlo vo vývoji európskeho vojenstva k takým závažným zmenám, že v širšom zmysle niektorí odborníci hovoria o revolúcii vo vojenstve. Najmä v oblasti taktiky boja, stratégie, výzbroja a výstroja, ako aj dimenzie samotných vojen a vojenských stretov, došlo k zmenám kvalitatívneho charakteru, ktoré mali svoj vplyv aj na obranné využitie fortifikačných stavieb. Vďaka tomuto vývinu v priebehu 17. storočia sa strategický význam hradov a pevností postupne mení, tieto strácajú svoj dovtedajší nenahraditeľný vojenský význam a popri dobývaní hradov stále významnejšiu úlohu zohrávajú otvorené bitky v poli. Oneskorene sa to odrazilo do určitej miery aj v bojoch s Turkami na území Uhorska, najmä v osemdesiatych rokoch 17. storočia, keď mimo hradieb pevností, v rokoch medzi rokmi 1683 až 1697 došlo k pätnástim významnejším bojovým stretom s Turkami v poli, ktoré v konečnom dôsledku viedli k zlomeniu osmanskej moci v tomto zemepisnom pásme.

V. DANGL: DAS ANTITÜRKISCHE VERTEIDIGUNGSSYSTEM AN DEM GEBIET DER SLOWAKEI IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Die Entwicklung der Kampfkunst in dem 16. Jahrhundert bestimmte automatisch die Vorteile der defensiven Kampfkunst voraus. Diese Kampfweise beruhte vor allem auf der Ausnutzung von Burgen, Festungen, bewaffneten strategischen Punkten in Verkopplung mit der Landschaft, bzw. dem Hochbild des Landes. Ihre Aufgabe spielte dabei nicht nur die Tatsache aus, daß die Wehrmittel stärker und wirksamer waren als die Angriffsmittel; daß die Burgen und Festungen mit viel geringer Besatzung fähig waren, den Angriffen der zahlreicher stärkeren militärischen Gruppierungen standzuhalten, den Gegner am bestimmten Platz länger zu blockieren und ihm Kräfte aus anderen Orten abzuschröpfen. Weitere Vorteile dieser Kampftaktik lagen in der Tatsache, dass die gestürmte Seite die Belagerung aus Versorgungs- und Gesundheitsgründen nicht mehr als auf zwei – drei, ausnahmsweise vier Monate verlängern konnte. Die Verhältnisse verschlechterten sich nach dem Verlauf dieses Zeitabschnittes insofern, dass das Kommando sich entschied, allgemeinen Angriff gegen das Festungswerk vorzunehmen und im Fall seines Misserfolges das Schlachtfeld zu räumen. Ein wichtiges Phänomen war auch die Tatsache, daß obzwar die meisten türkischen Angriffe gegen ungarische Burgen erfolgreich endeten, falls die Burg in die Hände der Einheimischen zurück kam, mußten die Türken ihren Anbruch mit allen Frachten und Konsequenzen wiederholen. Im Verfolg der Zeit wurden die Burgsysteme verstärkt und modernisiert. Demzufolge verlängerte sich auch die Zeit, die der Feind zur Belagerung benötigte. Eine zulängliche Lebensmittel- und Waffenversorgung, als auch die Anwesenheit einer wehrhaften Besatzung wurden zu weiteren wichtigen Vorteilen der Verteidigung im Bezug auf die feindlichen Angriffe.

Bis zum Jahre 1556 ging es vor allem um Aufbau und Organisation der Verteidigung im Rahmen der gegebenen Fundamente und Möglichkeiten, vor allem um Befestigung und Modernisierung von älteren Burgen, Klöstern, Schutzzobjekten, Türmen, strategisch bedeutenden Hochpunkten u.a. Der Hauptinhalt der mit dem Aufbau zusammenhängenden Arbeiten war bei den strategisch bedeutenden Burgen die Angleichung ihrer mittelalterlichen Architektur der neuen Bedingungen der verstärkenden Artilleriebelagerung. Die Wehrsysteme wurden vor allem durch möglichst gut erreichbare Mittel gefestigt und erweitert. An dieser Phase hatten im Rahmen des gesellschaftlichen Strebens um die Anhaltung der türkischen Anstürme noch weltliche und kirchliche Besitzer einen bedeutenden Anteil. Sie haben damals sogar mit dem Herrscher enger kooperiert und im Gesetz wurden die Pflichten bei dem Aufbau und der Verfestigung der Fortifikationen und Verteidigung der ungarischen Burgen klarer deklariert. Ihren Anteil an den Bemühungen um Reorganisation und Verbesserung der Abwehr hatte auch die Tatsache, daß der osmanische Vorgang selbst Niederösterreich, Steiermark und die Anfahrt nach Wien in Gefahr brachte, was automatisch auch den Herrscher zur größeren Aktivität an der Verteidigung der in diesem Bereich angestrengten Festungslinie bewegte.

Nach dem Jahr 1556 bekam der Ausbau des Verteidigungssystems in Ungarn eine neue Dimension. Es zeigte sich die Nötigkeit eines einheitlichen Verfahrens, und so der neu eingerichtete Hofkriegsrat in Wien trat zu seiner Funktion des Koordinators des Verteidigungssystems an. Die Idee der Verteidigung von Wien und der österreichischen Erbländer wurde zur strategischen Grundkonzeption, der sich auch die Realisation der Wehrsysteme an dem Gebiet von Ungarn, bzw. Slowakei, anpasste.¹⁰ Der Umbau und Aufbau von neuen Fortifikationswerke bekamen eine mehr geschlossene Gestalt und aus fortifikations-technischer Seite erschienen und vermehrten sich vor allem mehreckige Formen. Es wog zwar der altitalienische Stil der Kombination von Holz und Erdbaustoff nach, doch in immer größerem Ausmaß setzten sich neitalienische Glieder der Bastionsbefestigung durch. Die Aufmerksamkeit legte sich auf die strategisch bedeutendere und größere Burgen und Befestigungskomplexe um. In dieser Zeit kam es zum Umbau und zur Modernisierung von Raab, Komárom, Esztergom, Eger und weiteren Festungen.¹¹ Die neue Festungslinie war nicht mehr nur eine Kette von größeren oder kleineren Burgen, sondern schrittweise bildete sich eine mehrfache

Vojenská história

Linie von Festungen und befestigten Städten aus, die tüchtig war, türkische Angriffe und Einbrüche abzufangen, bzw. ihr Vorrücken auch nach der Einnahme der Festigungen in der ersten Abwehrlinie zu verzögern. Das System war dadurch rationalisiert, daß zu den einzelnen größeren Burgen auch kleinere Burgen und befestigte Punkte gehörten, die als Vorfelde den Verteidigungs- und Kontrollradius dieser Mutterzentren vergrößerten. Vom Ende der 60er Jahren, als der Herrscher, die zentralen Stellen und der ungarische Landtag füglichere Bedingungen für die Modernisierung der gegentürkischen Burglinie erstellten, dem auch die relativ ruhige Zeit nach dem Drinopel Frieden in die Hände spielte, geriet der Umbau und Aufbau von Festigungen größtenteils in den Händen von erfahrenen italienischen Militärbaumeistern. Die Abwehrlinien passten sich in maximalem Ausmaß den neuen Kampfbedingungen an. Bei diesen Renaissanceumbauen ging es vor allem um Prinzip das Kreuzfeuer der Verteidiger zu ermöglichen, die Feuerkraft der Festigungen zu vervielfachen, möglichst die Artillerie des Feindes abzurücken. Es wurden flächig große Vorburgen und Vorwerke erstellt, deren Aufgabe war die Zeit der Festungsbelagerung zu verlängern und seine Eroberung durch Feind zu verhindern. Es wurden neue Typen von Ohrmuschelbasteien und Bastionen gebaut, Eingänge und gemauerte Verteidigungszonen angepasst.

Am Ende des 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts kam es in der Entwicklung des europäischen Militärwesens zu so ernsthaften Änderungen, daß in breiterer Bedeutung manche Fachmänner über eine Revolution im Militärwesen sprechen. Besonders im Bereich der Kampftaktik, Strategie, Ausrüstung und Ausstattung, als auch die Dimension der Kriege und Kriegszusammenstöße selbst kam es zur Änderungen qualitativer Art, die ihre Wirkung auch auf die schützende Ausnutzung der Fortifikationsbauten hatten. Dank dieser Entwicklung änderte sich im Laufe des 17. Jahrhunderts schrittweise die strategische Bedeutung der Burgen und Festigungen. Diese verloren ihre seitherige unwiderbringliche militärische Bedeutung und neben den Bürgeroberungen spielten eine immer größere Rolle die offenen Feldschlachten aus.

SLOVENSKÁ ZAISTOVACIA DIVÍZIA NA OKUPOVANÝCH ÚZEMIACH UKRAJINY A JUŽNÉHO BIELORUSKA (JANUÁR – AUGUST 1942)

PAVEL MIČIANK

MIČIANK, P.: The Slovak Safety Division in Occupied Territories of Ukraine and Southern Belorussia in the First Half of the Year 1942. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 43 – 65, Bratislava.
The author describes an important period in the military history of Slovakia – the combat activity of the Slovak Safety Division in Ukraine and Belorussia in the period from January 1942 to August 1942. Describing these historic events he results from available preserved documents of that time stored in funds and collections of the Military Historic Archive and the Slovak National Uprising Museum, the contents of which is connected with the searched topic, from data given in publications, scientific studies and materials, as well as from memories of these events participants.
Military History. Ukraine and Belorussia. World War II. Year 1942.

Slovenská *Zaistovacia divízia* (ZD) bola postavená na základe operačného rozkazu č. 7, ktorý po dohode s nemeckou stranou vydal 25. júla 1941 minister Národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš. Formovala sa v priebehu augusta 1941 z jednotiek a útvarov *armádnej skupiny* nasadenej do vojny proti Sovietskemu zväzu na začiatku júla 1941. Divíziu tvorili dva pešie (peš. pl. 101 a 102), jeden delostrelecký pluk (del. pl. 31), jazdecký priezvedný oddiel (JPO) a ďalšie divízne jednotky.¹ Na rozdiel od sesterskej *Rýchlej divízie* (RD) nemala byť nasadená na fronte, ale mala plniť zabezpečovacie úlohy v tle *Wehrmachtu*. V priebehu septembra 1941 bola presunutá zo západnej Ukrajiny na východ do priestoru Žitomíra, kde mala vykonávať strážnu a zabezpečovaciu službu a bojovať proti partizánom. Do konca roka 1941 vykonala len niekoľko protipartizánskych akcií, v ktorých bolo bez strát na slovenskej strane zajatých spolu 25 partizánov (dvaja z nich boli popravení). Divízia neutrpela žiadne bojové straty, len niekoľko vojakov zomrelo vinou neopatrnnej manipulácie so zbraňami

¹*Slovenská rýchla divízia v bojoch proti Sovietom od 10. augusta do 21. novembra 1941*. Bratislava, 1942. s. 11. Zloženie *Zaistovacej divízie* bolo nasledovné:

Veliteľstvo – štábná rota, štábná autokolóna, poľný súd s prokurátorom a oddiel poľného žandárstva;

Peší pluk 101 – I/101 a II/101 pešie prápory (každý s 3 pešími a guľometnou rotou, spojovacou čatou), rota KPÚV 101, horská kanónová batéria (HKB) 101, plukovná jazdecká a plukovná spojovacia čata;

Peší pluk 102 – I/102 a II/102 pešie prápory, rota KPÚV 102, HKB 102, plukovná jazdecká a plukovná spojovacia čata;

Náhradný peší prápor – 3 náhradné pešie a náhradná guľometná rota;

Delostrelecký pluk 31 – veliteľstvo s hospodárskou správou a spojovacou čatou, dva ľahké hipomobilné delostrelecké oddiely (I/31 a II/31, každý s tromi del. batériami po 4 ľahkých húfniciach vz. 14/19 kalibru 100 mm);

Jazdecký priezvedný oddiel (JPO) – veliteľstvo, spojovacia čata, 2 jazdecké eskadróny;

14. Ľahká batéria DPLP;

Nákladná automobilová kolóna (NAK) 509;

NAK 551;

Spojovací prápor;

Pionierska rota, železničná stavebná rota, divízny zbrojný park, intendantný park, poľný bitúnok, poľná pekáreň, poľná nemocnica, zdravotnícka rota, veterinárna ambulancia, dezinfekčná kolóna, pracovná rota, poľná pošta 8. BYSTRICKÝ, J.: *Zaistovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska (september 1941 – november 1942)*. In: *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 29.

a výbušniami. Na začiatku novembra jednotky ZD navštívil aj prezident slovenskej republiky Dr. Jozef Tiso. Slovenskí vojaci rýchlo nadviazali s miestnymi obyvateľmi priateľské vzťahy a udomácnili sa v novom pôsobisku. Sovietske zločiny z leta 1941 proti odporcom komunistického režimu vyvolali u slovenských vojakov odpor k sovietskemu systému. Mnohí sa stále cítili ako osloboditelia Ukrajincov a Bielorusov spod komunistickej tyranie. Morálka bola preto na veľmi dobrej úrovni. Táto idyla sa ale v novom roku skončila.

Rok 1942 sa pre vojakov slovenskej *Zaistovacej divízie* začal pokojne. Spočiatku museli zápasit' iba s krutými mrazmi, ktoré na Slovensku nemali obdoby. Teploty klesli až na -38, niekde dokonca na -43°C! Napriek dodaniu teplých zimných doplnkov vojaci jednotiek, ktoré podnikali prieskumné akcie v priebehu januára, trpeli zimou a vyskytli sa aj prípady omrzlín. Nálada vojakov bola však napriek silným mrazom dobrá. Jedinej akcie sa v priebehu 8. – 9. januára 1942 zúčastnila 5. rota peš. pluku 102 (5/102 rota) pod velením por. pech. Ladislava Kleinerta. Rota v počte 181 mužov sa spolu s nemeckými policajnými jednotkami zúčastnila 8. januára na protizidovskej akcii v Mozyre. Jej úlohou bolo obkľúčiť Mozyr a zabrániť komukoľvek mesto opustiť. Nemeckí policajti potom od 17.00 do 24.00 h nemilosrdne strieľali Židov v meste. Toto vraždenie pokračovalo aj nasledujúci deň. Slovenskí vojaci sa exekúcií v meste nezúčastňovali a nie je ani známe, že by niekoho zadržali na úteku. Bol to jediný známy prípad účasti (i keď pomocnej) slovenskej jednotky na protizidovskej akcii. Takáto brutalita voči bezbranným civilistom totiž medzi slovenskými vojakmi vzbudzovala odpor, čo negatívne vplývalo na ich morálku. Aj 5/102 rota bola preto zasadzovaná už len do prieskumných akcií.²

Pomerne náročnú akciu 5/102 rota zahájila 25. januára o 7.00 h ráno. V počte 120 mužov vyrazila pod velením npor. pech. Tibora Sama z Mozyru k obci Kalinkoviči. Pri teplotách -43°C vojaci trpeli mrazom a niekoľkým omrzli uši, nosy a ruky. Rota prespala v neznámej osade a na druhý deň ráno o 7.00 h vyrazila smerom na Vasilieviči. Napriek mrazivému vetru a snehu dorazili do cieľa o 17.00 h. V obci prenocovali a ráno 27. januára o 8.00 h pokračovali v pochode k obci Riečica. Teplota bola stále -43°C, keď rota večer dosiahla obec Karovodiče. Tu prenocovala a celú noc udržiavala strážu. Náladu vojakov pozdvihla dobrá teplá strava. Na druhý deň o 8.00 h ráno sa celá rota vydala na pochod späť do Riečice, kam dorazila o 16.00 h. V Riečici si jeden deň odpočinula a 30. januára o 8.00 h vyrazila do Maloduše. Cieľ dosiahla o 15.00 h, vojaci však boli namáhavým pochodom v silných razoch a hlbokom snehu vyčerpaní. Na druhý deň o 8.30 h rota vyrazila na Chvojniky, ktoré dosiahla o 16.00 h. Tým sa však jej akcia, ktorá v tých najkrutejších mrazoch trvala už plných 7 dní, neskončila.³ A tak hoci 5/102 rota na partizánov vôbec nenarazila, vojaci boli úplne vyčerpaní. Kruté počasie východnej Európy totiž kládlo i bez bojových akcií obrovské nároky na psychickú a fyzickú výdrž vojakov. Slabé partizánske oddiely si to veľmi dobre uvedomovali, a preto sa v priebehu zimy nepúšťali do žiadnych bojových akcií. Snažili sa prežiť a šetriť sily na vhodnejšie obdobie.

Prieskumná protipartizánska akcia 5/102 roty sa v Chvojníkach neskončila. Vojaci ale nevyhnutne potrebovali dlhší odpočinok v teple, aby sa predišlo ďalším omrzlinám. Rota nebola v Chvojníkach nečinná. 2. februára vyrazili jej 2. a 3. čata na hliadku k obci Veľký Bor, opäť však nenarazili na partizánov. Na druhý deň večer sa slovenskí vojaci stali svedkami popravy jedného partizána nemeckou políciou. Ráno 4. februára bola 5/102 rota vyhlásená pohotovosť, pretože 2/102 rota (patriaca I/102 práporu) bojovala neďaleko Chvojník s partizánmi. Na druhý deň o 8.00 h rota končene vyrazila späť do Mozyru, avšak pre mimoriadne nepriaznivé počasie musela prenocovať v obci Jureviči. Počasie sa zlepšilo až o dva dni, a tak rota 7. februára konečne vypochoďovala späť do Mozyru. Do cieľa dorazila o 19.00 h, čím sa jej prvá protipartizánska akcia v roku 1942 definitívne skončila.⁴ Celá akcia trvala 14 dní, z čoho 4 dni

²VHA Trnava, ZD, šk. 87, III/204, peš. pl. 102, 5. rota, Vojnový denník (10. 11.1941 – 22. 3. 1942), 8. 1. – 26.1.1942.

³Tamže, 26. – 31.1.1942.

⁴Tamže, 2. – 7.2.1942.

pripadali na odpočinok z dôvodu nepriaznivého počasia a vyčerpania vojakov. Ukázalo sa, že takéto časovo náročné akcie nemajú v extrémnom zimnom počasí nádej na úspech. Vojaci bez bielych maskovacích uniforiem boli na snehu zďaleka viditeľní. Pohyb v hlbokom snehu bol navyše bez lyží alebo snežníc pomalý a vyčerpávajúci. To všetko dávalo partizánom dostatok času na to, aby sa stiahli do bezpečia. Ďalšie podobné akcie sa preto už na začiatku roku 1942 neuskutočnili.

Divízia v tomto období prešla menšou reorganizáciou a na žiadosť nemeckého velenia sa rozšíril jej operačný priestor. Na konci januára 1942 nadviazala styk so svojim južným susedom, ktorým boli maďarské honvédske pluky 41 a 49. Spojenie zabezpečovali hliadky, ktoré ZD vysielala po osi Žitomír – Berdičev a Cviahel – Šepetovka.⁵ Rozkaz vojenského veliteľa Ukrajiny z konca januára 1942 o rozšírení operačného priestoru divízie na juhovýchod nebol pre velenie ZD dobrou správou. Rozšírenie sa týkalo peš. pl.101 a JPO. Strážna služba v ich nových úsekoch musela byť obmedzená na najdôležitejšie železničné trate a objekty, cestné mosty, muničné sklady a sklady vojnovkej koristi. Peš. pluk 101 sa zároveň presunul (okrem II/101 práporu) do priestoru železničnej trate Kamionka – Fastov – Kyjev, ktorú mal ochraňovať najmä v úseku Kamionka – Fastov. Pluk prevzal aj ochranu niektorých železničných objektov v Kyjeve. JPO (pplk.jazd. Ján Malár) prevzal k svojim povinnostiam aj strážnu službu na ceste Korostyšev – Kyjev. Z tohto dôvodu bola časť jeho jednotiek presunutá do priestoru Slaviča a Gurovčina.⁶

Dislokačné **presuny** boli ukončené v polovici februára 1942. Jednotky ZD sa odvtedy podieľali na ochrane dôležitej železničnej trate Pinsk – Gomel' a v jej okolí tiež uskutočňovali protipartizánske akcie. Operačný priestor ZD tak po jeho rozšírení na juhovýchod dosiahol rozlohu takmer 60 000 km², čo bolo územie dvakrát väčšie ako rozloha Slovenskej republiky! Jednotky divízie logicky nemohli také obrovské územie kontrolovať. Na konci februára 1942 boli rozmiestnené len v zhruba 60 posádkach iba najdôležitejších miest a obcí.⁷ Veliteľstvo ZD a II/101 prápor zostali v Žitomíre, JPO sa nachádzal v Korostyšev, veliteľstvo I/101 práporu vo Fastove, veliteľstvo peš. pluku 101 bolo s rotou kanónov proti útočnej vozbe (KPÚV) 101 vo Vasilkove, veliteľstvo peš. pluku 102 a I/102 prápor v Mozyre. Veliteľstvo II/102 práporu bolo presunuté do obce Kopatkeviči. Menšie posádky boli v Kyjeve, Ovruchi i Jel'sku.⁸

Zároveň s rozšírením územnej pôsobnosti však bola divízia opäť početne oslabená, čo plnenie úloh na takom obrovskom priestore ešte viac komplikovalo. Ak k 30. januáru 1942 bol početný stav ZD 6 732 mužov, k 14. februáru to už bolo len 5 786 (teda pokles až o 946 mužov)!⁹ Pokles bol spôsobený predovšetkým odosielaním jednotiek na front. Na konci decembra 1941 dostala ZD od slovenského MNO rozkaz pripraviť pre RD tri pešie rotý (spolu 360 mužov). Jednu rotu s dvoma čatami (100 mužov) mal postaviť I/101 prápor, rotu s tromi čatami (160 mužov) II/101 prápor a zvyšných 100 mužov malo postaviť spojovacie stredisko v Dnepropetrovsku. Každá čata mala mať 3 družstvá a každé družstvo 1 ľahký guľomet.¹⁰ V januári 1942 boli napokon k RD odoslané 2 guľometné rotý (každá s tromi čatami), obidve horské kanónové batérie (HKB/101 i HKB/102), ako aj niektoré ďalšie pešie jednotky. Náhrady za tieto jednotky prichádzali k ZD pomaly a postupne. Guľometné rotý prišli len s dvoma čatami, ale HKB dorazili zosilnené každá na 6 kanónov vz. 15 (k RD šli batérie so 4 kanónmi). Divíziu oslabovalo aj striedanie vojakov mobilizačného ročníka 1939 a starších.¹¹ Najväčším oslabením

⁵BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 32.

⁶VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, Vel. ZD, Č.: 82.095/Taj.3.odd.1942, SV. 1.2.1942.

⁷GAJDOŠ-BREZA, J.: *Kraje a vojaci*. Bratislava, 1943. s. 24.

⁸BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 32-33.

⁹Tamže, s. 52.

¹⁰VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, i. č. 62, Vel. ZD, Číslo: 5599/Taj.3.odd.1941, SV. 28.12.1941.

¹¹VHA Trnava, ZD, šk. 13, 1/141, Vel. ZD, Čís. 80.007/Taj.1.odd.1942, SV. 24.1.1942, Príloha č. 2.

pre ZD však bolo odoslanie del. pluku 31 (pplk.del. Karol Pichl) na front k nemeckej 6. armáde práve v čase rozšírenia operačného priestoru ZD. Odsun nariadilo nemecké velenie po dohode s pplk. Pichlom, bez vedomia slovenského MNO a proti rozkazom ministra NO gen. Čatloša.¹² Pre ZD bolo preto šťastím, že partizánske skupiny sa až do marca prakticky neaktivizovali. Jej početný stav totiž dosahoval iba 1/3 plnohodnotnej nemeckej pešej divízie.¹³ Kontrolovať rozsiahle lesné a močaristé oblasti vo svojom operačnom priestore jednoducho nebolo v silách takej oslabenej divízie. O tom si jej velenie nerobilo žiadne ilúzie. Napriek tomu už od začiatku marca 1942 začali jednotky ZD podnikať aktívne protipartizánske operácie.

Niektoré slovenské jednotky boli dočasne pridelené nemeckým útvarom. 8. – 9. marca sa na protipartizánskej akcii nemeckého policajného práporu 315 zúčastnila čata KPÚV slovenského peš. pl. 102, ktorá bola práporu podriadená od 7. februára 1942. Akcia sa uskutočnila v okolí obce Osemlje, kde mal prápor posádku. Jednotlivé nemecké roty postupovali samostatne, pričom každá dostala ako podporu jeden slovenský KPÚV vz. 37 s obsluhou. Pochod zasneženými lesnými cestami bol náročný, hoci došlo iba k menším prestrelkám s partizánmi. Prvá rota, ktorej velil sám veliteľ práporu v hodnosti kapitána, dorazila sledujúc partizánske stopy o 15.00 h k železničnej trati, „*po ktorej práve na saniach traja partizáni viezli mäso do partizánskeho oddielu*“. Partizáni zbadali nemecké predné hliadky a začali na ne strieľať. Zabili jedného nemeckého vojaka, ale napokon boli po krátkej prestrelke zajatí. Po ich vypočutí rota vyrazila do asi pol kilometra vzdialenej dedinky, kde bol partizánsky štáb i oddiel v sile jednej roty. Na celom okraji dediny mali partizáni navyše vybudované poľné opevnenia, v ktorých sa úporne bránili. Tu sa dostal k slovu protitankový kanón des. Jána Budinského. Presnou paľbou rozbil niekoľko bunkrov a umožnil tak nemeckej pechote vniknúť do dediny. Obsluha potom kanón presunula do obce, kde Nemcom pomáhala v pouličnom boji. Po dvojhodinovom boji boli partizáni z obce vytlačení. Nemci ukoristili 85 kozáckych koní s plným výstrojom a sklad proviantu. To naznačuje, že rota bojovala proti zvyšku nejakej sovietskej jazdeckej divízie rozbitej v lete 1941. Po dôkladnom prepátraní okolia obce sa rota vrátila späť do Osemlje, kde prenocovala.

Na druhý deň ráno vyrazil veliteľ práporu s čatou ťažkých guľometov na prieskum do blízkych lesov. Slovenské protitankové kanóny zostali v obci v pohotovosti. O 11.00 h v dedine počuli silnú paľbu z lesa a onedlho prišiel rozkaz vyraziť veliteľovi práporu na pomoc. Keď posila dorazila na miesto boja, z prieskumnej čaty bolo 11 vojakov mŕtvych a 7 ranených (vrátane nemeckého kapitána). Ranený veliteľ práporu ležal na saniach, ktoré zostali na železničnom násype medzi koľajnicami. Sane boli silno ostreľované a kôň, ktorý ich ťahal, bol zabitý. Nebolo možné sa k nim priblížiť. Slovenské protitankové kanóny partizánsku paľbu utlmili, takže des. Ján Budinský a jeden nemecký vojak sa pokúsili kapitána zachrániť. Krytí vlastnou paľbou sa priplazili k saniam, bodákom prerezali remene konského postroja a sane stiahli za železničný násyp, kde boli chránení pred paľbou partizánov. Tam ranenému poskytli prvú pomoc a po dlhom a namáhavom plazení v snehu sane dotiahli k vlastnej jednotke do neďalekého lesa. Raneného veliteľa hneď dopravili do rotnej ošetrovne v dedine, kde však onedlho podľahol svojim zraneniam. Ešte pred smrťou však stihol osobne podať návrh na vyznamenanie des. Budinského Železným krížom II. triedy.¹⁴

Podobné akcie vykonávali aj slovenské útvary, predovšetkým peš. pluk 102 pod velením pplk.pech. Michala Lokšíka. Už v priebehu prvých marcových dní uskutočnila úderná jednotka pluku pod velením npor.pech. Jána Záhoráka vyčist'ovaciu akciu v priestore mestečka Lojev.

¹²MIČIANIK, P.: *Slovenský Delostrelecký pluk 31 v druhej bitke o Charkov*. In: Vojenská história, 10, 2006, č. 2, s. 43-70.

¹³Oficiálna sila nemeckej pešej divízie bola v tom čase stanovená na 15 – 17 000 mužov, teda minimálne na dvojnásobok početného stavu ZD. BLENNEMANN, D.: *Německá divize Volksgrenadier v letech 1944 – 1945*. In: Hitlerova armáda (Vývoj a struktura německých ozbrojených sil v letech 1933 – 1945). Brno, 1997. s. 33.

¹⁴*Z galerie nositel'ov železného kríža (Bojovali sme proti partizánom)*. In: Stráž vlasti, 1, 1943, č. 8, s. 8.

Vojenská história

Akcia síce nedopadla zvlášť úspešne, ale vojenský veliteľ Ukrajiny gen. Kitzinger pochválil npor. Záhoráka i ostatných príslušníkov jednotky za „*rýchle a energické*“ splnenie úlohy.¹⁵ Podobnú akciu uskutočnila 5. marca v menšom rozsahu aj 2. čata 5/102 roty v obci Bubnovka. Do obce však dorazila až hodinu po odchode partizánov, takže sa uspokojila len so zapálením dvoch „partizánskych chát“.¹⁶ Oveľa väčšiu akciu uskutočnil II/102 prápor (mjr. pech. Friedrich Werner) spolu s policajným práporom 315 v dňoch 11. – 14. marca 1942. Akciu 11. marca odštartovalo nemecké letectvo bombardovaním obce Karpilovka, kde sa predpokladal hlavný stan partizánskeho oddielu. Na druhý deň dorazil II/102 prápor so sprievodnými zbraňami do obcí Katka a Porečie (severozápadne od Mozyru), ktoré boli určené za východisko na útok.¹⁷ Za predvoj práporu bola určená 5/102 rota, ktorá za obcou Bubnovka narazila na partizánsku hliadku. V prestrelke bol jeden partizán zabitý. Na partizánov rota narazila aj v obci Slobodka. Tí ale rýchlo ušli, a tak vojaci iba zapálili „*jeden partizánsky dom*“. V obci Katka potom celá rota i s časťou ďalších jednotiek práporu prenocovala.¹⁸

V rovnakom čase zaujal východiskové pozície v obci Osemlje aj policajný prápor 315, ktorý bol v tejto akcii podriadený II/102 práporu. 13. marca vyrazil II/102 prápor z Katky a Porečia smerom na osadu Perekalje. Partizáni však už boli pripravení. Slovenské jednotky, ktoré vyrazili z Katky, boli onedlho prepadnuté presilou partizánov. Rozpútal sa tvrdý boj, ktorý trval až 7 hodín. Celý pochodový prúd sa pritom dostal do úplného obkľúčenia, pričom musel opustiť svoje trény. Partizáni tak ukoristili kuchyne, proviant a torby mužstva so všetkým príslušenstvom, patriace najmä 8/102 rote. Do zajatia padol stk. Michal Kováč. Svoju kuchyňu zachránila jedine 5/102 rota. Slovenské jednotky sa napriek tomu prebili do Perekalje a dedinu zapálili. V zúrivom boji sa im napokon podarilo uvoľniť obkľúčenie a prebiť sa do Osemlja, kde sa spojili s policajným práporom 315. Na druhý deň sa II/102 prápor presunul do Porečia a 5/102 rota bola vyslaná s práporom 315 do Zariečia. Po ceste sa dostali do niekoľkých prestreliek s partizánmi, ktoré sa zaobišli bez strát. Do Zariečia dorazili 15. marca o 2.00 h., pričom na pochode zapálili niekoľko „partizánskych domov“. Nadránom sa do obce pokúsili dostať partizáni, boli však rýchlo zahnaní. Jednotky potom zabezpečovali Zariečie až do 20. marca, keď bola 5/102 rota stiahnutá do Kopatkieviči. Hoci bola stále veľká zima a pretrvávali snehové fujavice, nálada vojakov bola vďaka úspešnej akcii dobrá.¹⁹

Straty, ktoré slovenské jednotky utrpeli 13. marca, však boli ťažké. Padlo 14 vojakov, 22 bolo ranených a 8 zostalo nezvestných. Spomedzi nezvestných a ranených neskôr zomrelo 5 mužov, takže celkový počet mŕtvych bol 19. Bolo zabitých 7 vojenských a „*viac civilných koní*“ a zničené 3 poľné kuchyne. Partizánsky oddiel, proti ktorému II/102 prápor bojoval, mal okolo 1 000 príslušníkov! Bol vyzbrojený 8 ťažkými a 15 ľahkými guľometmi, automatickými puškami i niekoľkými kanónmi. Oddiel však utrpel ťažké straty. Na bojisku zostalo až 600 mŕtvych partizánov.²⁰ Jednalo sa pravdepodobne o zvyšky nejakej vojenskej jednotky, ktorá bola rozbitá ešte v lete 1941. Ťažké straty, spôsobené predovšetkým slovenskými ťažkými zbraňami, ale svedčia o nepripravenosti partizánov na boj v lese v takom nepriaznivom počasí. V prvom skutočnom boji s veľkým partizánskym oddielom tak slovenské jednotky skvele obstáli. Smutné

¹⁵VHA Trnava, ZD, šk. 3, I/49, Veliteľstvo ZD, Rozkaz č. 25, 4.3.1942.

¹⁶VHA Trnava, ZD, šk. 87, III/204, peš. pl. 102, 5. rota, Vojnový denník (10.11.1941 – 22.3.1942), 5.3.1942.

¹⁷VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Rádiogram čís. 428-429-430-431, 15.3.1942.

¹⁸VHA Trnava, ZD, šk. 87, III/204, Vojnový denník, 12.3.1942.

¹⁹Tamže, 13. – 20.3.1942.

²⁰VHA Trnava, ZD, kr. 1, I/4, Rádiogram čís. 428-429-430-431, 15.3.1942. Z dôstojníkov padol por. pech. Juraj Pavlovský. Ranení boli por. pech. Petrik, dôst. zást. Kmeť, dôst. zást. Pisch, rtk. Kováč, a por. Ižo sa „nervovo zrútil“. Všetci ranení boli odsunutí do nemeckej nemocnice v Bobrujsku. (Tamže). Najviac zabitých (8 mužov) mala 8/102 rota. (VHA Trnava, ZD, III/258, 8/102 rota, Zoznam padlých 1. – 15.3.1942). V inom hlásení sa ale hovorí o dovedna 28 zabitých slovenských vojakoch 13.3.1942 pri Perekalja. (VHA Trnava, ZD, III/301, peš. pluk 102). V oficiálne publikovanom zozname padlých je uvedených 19 mien zabitých pri Perekalje. *Padli za vlasť*. In: Kalendár slovenského vojska (1943). Bratislava, 1943. s. 56, 57, 60, 62-67, 69-75.

však je, že na veliteľstve ZD bola v čase tejto krvavej bitky bujará zábava. Práve 13. marca „dôstojníci od veliteľstva divízie boli spíť, že nevedeli od bujnosti čo robiť“. Títo dôstojníci si žili lepšie ako v mierových časoch:

„Každý príslušník tohto veliteľstva mal ruskú frajerku, tam sa len dobre jedlo a pilo do nemoty... Tam dôstojníci až na malé výnimky sa zabávali a kupčili.“²¹

Úpadok morálky na veliteľstve divízie svedčí o slabých veliteľských schopnostiach a malej autorite veliteľa ZD plk.pech. Pavla Kunu.

Do ďalšej rozsiahlej akcie bol peš. pluk 102 nasadený v priebehu 19. marca až 3. apríla 1942. Na akcii s krycím názvom BAMBERG sa zúčastnila aj celá nemecká 707. zaist'ovacia divízia. Cieľom akcie bola likvidácia silnej partizánskej skupiny v priestore Pariči – Ozariči – Koševiči – Glusk (severne od Kalinkoviči). Akcia bola úspešná. Partizánska skupina v počte 3-tisíc osôb bola zničená. Veliteľ 707. ZD gen.pech. von Schenkendorf vyslovil slovenským vojakom a dôstojníkom uznanie a vďaku za vzornú spoluprácu a „bravúrny postup proti partizánom v ťažkých poveternostných a terénnych podmienkach“, ktoré boli pre celú akciu charakteristické.²² Krátko po skončení operácie BAMBERG vyslal na vyčist'ovaciu akciu svoje jednotky aj peš. pluk 101 (pplk.pech. Martin Palkovič). Akciu uskutočnila 1/101 rota pod velením stot. L. Vosátka 6. – 12. apríla v priestore Malín (juhovýchodne od Korostenu). Rota bez vlastných strát zneškodnila 10 parašutistov a po skončení akcie sa presunula do Jeľska. Tu bola podriadená peš. pluku 102. Tento vyslal už 22. apríla do priestoru Skorodnoje 3 čaty pod velením npor.pech. Jána Záhoráka na ďalšiu vyčist'ovaciu akciu. Záhorákov oddiel bez strát zastrelil dvoch sovietskych parašutistov a 24. apríla akciu ukončil. Je pozoruhodné, že divízia v týchto akciách neutrpela žiadne straty. V priebehu 5. až 25. apríla 1942 zaznamenala iba nebojové straty 2 mŕtvych a 7 ranených vojakov.²³ Poslednú protipartizánsku akciu uskutočnenú v apríli 1942 začala 29. apríla 7/102 rota vedená opäť npor. Záhorákom. Jej cieľom bolo zlikvidovať partizánov v okolí osád Michedkoviči a Baduniči. Partizáni sa však boju vyhýbali, takže rota na nich vôbec nenarazila. Našla len prázdne táboriská v lesoch okolo Demenky, ktoré vypálila. Akcia trvala do 17. mája, pričom 7/102 rota postúpila až do priestoru obce Kopatkeviči.²⁴ V priebehu apríla sa ukázalo, že izolované akcie menších jednotiek sú málo účinné. Pre partizánov totiž nebol žiadny problém takéto jednotky v ťažkom teréne vymánevrovať.

V priebehu aprílových protipartizánskych akcií hlavné sily peš. pluku 102 postupne zaujali strážne pozície na trati Pinsk – Gomel' v úseku obcí Starušky – Riečica. Úsek bol dlhý až 120 km, takže jednotlivé čaty a roty umiestnené v obciach pozdĺž trate boli od seba dosť vzdialené. Veliteľstvo pluku bolo presunuté do Koziniek, veliteľstvo I/102 práporu do Kalinkoviči a veliteľstvo II/102 práporu do Ptiče. Keďže jednotky pluku boli početne slabé na stráženie zvereného úseku, veliteľ peš. pluku 102 pplk. Lokšík posilnil svoje jednotky 330 ukrajinskými milicionármi.²⁵ V druhej polovici apríla boli postavené dva divízne pohotovostné oddiely na boj proti partizánom. Pohotovostný oddiel I bol postavený v Žitomíri z jednotiek peš. pl. 101. Tvorila ho pešia rota, čata ťažkých guľometov, 2 družstvá KPÚV a čata HKB. Pohotovostný oddiel II (jazdecká čata a družstvo ťažkých guľometov) postavil v Ovruči JPO. JPO tiež pre obidva oddiely zabezpečil motorové vozidlá. Ako pohotovostná záloha plukov boli postavené 3 zosilnené roty v Kopatkeviči, Domanoviči a Fastove.²⁶

²¹AM SNP Banská Bystrica, Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, S 203/86, List čat. v zál. Jána Hanáčka a slob. v zál. Pavla Farkaša prezidentovi republiky.

²²VHA Trnava, ZD, šk. 3, I/49, Vel. ZD, Rozkaz č. 41, SV. 10.4.1942.

²³VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, č.: 82.353/Taj. 3. oddel. 1942, SV. 25.4.1942.

²⁴Tamže, Č.: 82.494/Taj. Ia – 1942, Situačné hlásenie 25.4. – 10.6.1942, MNO Bratislava, Tajné, SV. 11.6.1942

²⁵VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.494/Taj. Ia – 1942, SV. 11.6.1942.

²⁶VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, i. č. 62, Vel. ZD, Č. 82.333/Taj.3.odd.1942, SV. 15.4.1942.

Ďalším opatrením na posilnenie strážnej služby na trati Pinsk – Gomeľ bolo postavenie improvizovaného pancierového vlaku (IPV). IPV postavili svojpomocne vojaci pluku pod vedením veliteľa I/102 práporu mjr. pech. Martina Strapáka, ktorý na jeho stavbe pracoval spolu s vojakmi. Pancierovými tabuľami z rozbitých sovietskych tankov okovali jeden krytý a jeden plošinový vozeň. Na plošinový vozeň potom „vyteperili“ vyradený sovietsky ľahký tank BT-5 bez pásov. Lokomotíva zostala neopancierovaná. Na začiatku i na konci vlaku boli jeden alebo dva „naráznikové vozy“ naplnené pieskom určené na aktiváciu mín.²⁷ Vlak bol vyzbrojený jedným KPÚV vz. 37, jedným mínometom vz. 36, dvoma ťažkými guľometmi vz. 24 (jeden bol zamontovaný do veže tanku BT-5) a 5 ľahkými guľometmi vz. 26. Posádku tvoril 1 dôstojník a 25 mužov (z toho 2 pionieri na zneškodňovanie mín na trati). Veliteľom IPV zostal mjr. Strapák, ktorý bol medzi vojakmi, nemeckými železničiarimi i miestnym obyvateľstvom populárny. Vlak denne hliadkoval na trati, roznášal poštu, proviant a zasahoval pri partizánskych prepadoch na železničných tratiach.²⁸

V máji 1942 došlo v ZD k menším organizačným zmenám a jej operačný priestor bol mierne zredukovaný. Súčasne s presunom peš. pluku 102 na trať Pinsk – Gomeľ bol z okolia Korostyševa do priestoru Korosteň – Ovruch premiestnený aj JPO. Jeho veliteľom bol od 21. marca 1942 pplk. jazd. Jaroslav Kmicikievič, ktorý vystriedal vo funkcii pplk. jazd. Jána Malára.²⁹ Zároveň došlo aj k zmene juhovýchodných hraníc operačného priestoru ZD. Na začiatku mája 1942 boli jednotky peš. pluku 101 stiahnuté z ochrany železničnej trate Kazatin – Kyjev v úseku Brovka – Kyjev. Slovenské jednotky tak opustili Kyjev, Vasilkovo, Fastov a Popelňu a presunuli sa viac na sever do priestoru Ovruch – Jel'sk. Uvedený úsek trate prevzali pod svoju ochranu maďarské zaistovacie oddiely. Napriek obavám veliteľstva ZD, aby počas striedania „nedošlo k treniciam a nedorozumeniam“, žiadne incidenty zaznamenané neboli a slovenské jednotky úsek odovzdali „vo vzornom poriadku“.³⁰ Súčasne so zmenami v dislokácii jednotiek ZD pokračovala aj výmena a dopĺňanie jednotlivých zložiek divízie. Na Slovensko už odišla väčšina záložníkov ročníka 1938 a starších ročníkov, ako aj 14. ľahká protiletadlová batéria. K RD bola 29. apríla odoslaná pionierska rota 2 a I/102 prápor, a 10. mája II/102 prápor, HKB, KPÚV a hospodárska správa peš. pluku 102.³¹

Vojakov odvelených na Slovensko alebo k RD nahradili doplnky zo Slovenska zostavené predovšetkým z vojakov nástupného ročníka 1941. Tieto presuny sa prejavili aj na početnom stave divízie. Ak 14. marca divízia zaznamenala rekordne nízky početný stav 5 637 mužov, príchod doplnkov zo Slovenska ho k 14. aprílu zvýšil až na 8 082 mužov (z toho 190 dôstojníkov, 84 rotmajstrov a 7 808 poddôstojníkov a vojakov). Po odoslaní uvedených jednotiek k RD však stav ZD 14. mája opäť klesol na 6 179 mužov (202 dôstojníkov, 67 rotmajstrov a 5 910 poddôstojníkov a vojakov).³² Jej výzbroj 5. mája 1942 tvorilo 1 750 pištolí, 4 400 pušiek, 195 ľahkých a 64 ťažkých guľometov, 26 KPÚV vz. 34, 8 kanónov *Oerlikon*, 5 mínometov vz. 36, 12 horských kanónov vz. 15, 4 húfnice vz. 30, 2 kanóny vz. 35 a IPV.³³ Výzbroj divízie bola slabá. Nemala žiadne samopaly, bojaschopné mínometry (všetky boli v skladoch) či obrnené vozidlá. Okrem horských kanónov bojové útvary nedisponovali žiadnymi delami! Všetky húfnice vz. 30 a kanóny vz. 35 boli v skladoch a del pl. 31 bol odvelený k Charkovu.

²⁷Tamže; ELEN, K. M.: *Črta z cesty na pancierovom vlaku*. In: Slovenské vojsko, 4, 1943, č. 3, s. 6.

²⁸Tamže; VHA Trnava, ZD, šk. 43, II/157, I/101 prápor, K čís. 81/taj., SV. 27.2.1943.

²⁹AM SNP Banská Bystrica, Pozostalosť J. Šolca, S 205/86, KMICIKIEVIČ, J.: *Ukrajina a Biela Rus*. s. 1.

³⁰VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.391/Taj. Ia 1942, SV. 5.5.1942.

³¹Tamže, č.: 82.494/Taj. Ia – 1942, SV. 11.6.1942.

³²VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 17, i. č. 62, Vel. ZD, Čis.: 80.112/Taj.IIa odd.1942, 29.11.1942.

³³Z týchto počtov bolo 170 pištolí, 270 pušiek, 10 ľahkých a 2 ťažké guľomety, 2 KPÚV 5 mínometov, 4 húfnice vz. 30 a 2 kanóny vz. 35 v zálohe pri Divíznom zbrojnom parku. V parku boli aj 4 neúplné KPÚV vz. 37 a 1 poškodený kanón vz. 15 určený na odsun na Slovensko. VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, i. č. 62, Vel. ZD, Čis.: 83.094/Taj.zbroj.1942, 5.5.1942.

Divízia tak početne a výzbrojou vôbec nestačila na zabezpečenie zverenej oblasti. Preto využívala na plnenie strážnych úloh miestne milície.

Vážnym nedostatkom bol aj malý počet motorových vozidiel všetkých kategórií. Pre nedostatok pojazdných motorových vozidiel boli už od 1. apríla zlúčené Štábna automobilová kolóna (ŠAK) a Nákladná automobilová kolóna (NAK) do jedinej Automobilovej kolóny ZD (AK-ZD). Pre veľké opotrebovanie na nekvalitných ukrajinských cestách však AK-ZD disponovala k uvedenému dátumu len 13 motocyklami (z toho 1 s príviesnym vozíkom), 19 osobnými, 58 nákladnými autami, 14 vlečnými vozmi a 1 cisternovým vozom.³⁴ Divízne autodielenne vo Vinnici napriek veľkej snahe nedokázali udržať požadované množstvo prevádzkyschopných vozidiel, pretože až na niektoré výnimky väčšinou neboli vhodné do náročného terénu. Napríklad z 56 nákladných áut, ktorými ZD disponovala 25. apríla, bolo pojazdných iba 10!³⁵ Situácia sa nezlepšila ani v priebehu nasledujúcich dvoch mesiacov. Hoci prišli nové vozidlá, 16. júna vyžadovalo rôzne opravy až 75 % vozidiel ZD. Spolu bolo 16. júna k dispozícii 22 sólo motocyklov (z toho 9 v oprave), 3 motocykle s príviesom (všetky v oprave), 35 osobných (15 v oprave) a 158 nákladných áut (z toho 38 v oprave), 1 cisterna, 2 autobusy, 1 pojazdná dielňa, 4 rádiovozy, 5 sanitiek (1 v oprave) a 8 improvizovaných sanitiek (3 v oprave). Väčšina divízie tak stále zostávala odkázaná na konské povozy, čo obmedzovalo jej akčioschopnosť v protipartizánskych akciách.³⁶

Ešte počas presunu vojakov peš. pluku 102 k RD došlo k incidentu, ktorý vrhol tieň na činnosť celého pluku. 18. mája boli z Koziniek do Žitomíra odoslaní na dvoch nákladných autách príslušníci peš. pluku 102 určení pre RD. V Žitomíri sa mali najprv hlásiť štábnejrote veliteľstva ZD a odtiaľ pokračovať na front. Jedno auto so 17 mužmi však muselo 19. mája zastaviť pre poruchu v obci Korosten. Počas odstraňovania poruchy sa pri nich zastavil veliteľ JPO pplk. Kmicikievič idúci na koni. Zosadol z koňa a keď zistil z ktorého sú pluku, nazval ich „sobrankou“, čo bije „nevinné deti a ženy“. Des. František Daňo sa ohradil, že „nikto nemá napísané na čele, či je partizán alebo nie“.³⁷ Pplk. Kmicikievič ich potom nazval „vrahmi od bratovražedného pluku“, ktorí „strieľali nevinné ženy a deti“. Napokon im povedal, že aj na Slovensku sa o tom vie a Slovensko im to nezabudne.³⁸

O jeho rečiach sa však onedlho dozvedel pplk. Lokšík, ktorý sa proti podobným výrokom ohradil a podal na pplk. Kmicikieviča sťažnosť veliteľovi ZD. Pplk. Lokšík tiež požiadal veliteľa RD plk.del. Jozefa Turanca, aby nechal spísať protokoly s vojakmi, ktorí uvedené výroky počuli.³⁹ Veliteľ ZD plk.pech. Pavel Kuna preto pplk. Kmicikievičovi nariadil hlásiť, či podobné výroky na adresu peš. pluku 102 použil, a ak áno, tak z akého dôvodu.⁴⁰ Pplk. Kmicikievič odpovedal, že o zločinoch proti bezbrannému obyvateľstvu viackrát počul od dôstojníkov i mužstva peš. pluku 102. Aby sa vec ďalej nerozmazávala, navštívil pplk. Kmicikieviča náčelník štábu ZD pplk.del. Ladislav Šišovský a žiadal ho, aby sa pplk. Lokšíkovi ospravedlnil. Pplk. Kmicikievič to odmietol, no plk. Kuna napriek tomu celú vec založil *ad acta*. Veliteľ RD ale odoslal hlásenie na MNO do Bratislavy a žiadal zaviesť proti pplk.

³⁴VHA Trnava, ZD, šk. 13, I/141, Vel. ZD, Č.: 86.232/Taj. VPO – 1942, SV. 7.4.1942.

³⁵VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.353/Taj.3.oddel.1942, SV. 25.4.1942. Autodielenne napríklad len 14. januára 1942 opravili pre ŠAK-ZD 2 osobné (Tatra 75 a Tatra 57), 4 nákladné autá (1 Sauer Diesel, 2 Škoda 6 ST6-L a 1 Tatra 27) a 3 vlečné vozy (Wilson). Z toho len Škoda 6 ST6-L a Tatra 27 boli terénne vozidlá. VHA Trnava, ZD, šk. 3, I/49, Vel. ZD, Rozkaz č. 6, SV. 14.1.1942.

³⁶VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, 1942, i. č. 62, Vel. ZD, Čis.: 86.250/Taj.VPO-1942, SV 16. ž. 1942.

³⁷VHA Trnava, RD, šk. 20, Mot. peš. pl. 20, K čís. 1139/Dôv. 1942, SV. 31.5.1942.

³⁸KMICIKIEVIČ, ref. 32, s. 1.

³⁹Tamže. Plk. Turanec nechal spísať protokol so slob. Sebastianom Šťastným a Strelníkmi Jozefom Balkom, Karolom Záborským a Pavlom Ševčíkom. VHA Trnava, RD, šk. 20, 2. odd., Mot. peš. pl. 20, K čís. 1139/Dôv. 1942, SV. 31.5.1942.

⁴⁰AM SNP Banská Bystrica, Slovenská armáda, šk. 11, S 205/86, Veliteľstvo ZD, Čis.: 50.001/Taj. vel. 1942, SV. 29. máj 1942. Odpis. Korosteň, dňa 3. 6.1942.

Kmicikievičovi trestné konanie. Gen. I.tr. Ferdinand Čatloš vec postúpil späť na veliteľstvo ZD, kde sa spis opäť založil bez vyšetrovania.⁴¹ O dva roky neskôr sa o celej afére dozvedel aj prezident Tiso, ktorého o tom 25. júna 1944 informovali niekoľkí bývalí príslušníci peš. pluku 102. Tiso však nemohol posúdiť, ktorá strana má pravdu, a tak celú vec prenechal ministrom NO gen. Čatlošovi.⁴²

Celá aféra tak pre pplk. Kmicikieviča dopadla dobre, hoci spočiatku mu hrozilo, že jeho výroky budú posudzované ako ohováranie. Sám bol o pravdivosti svojho tvrdenia presvedčený, hoci informácie o zločinoch peš. pluku 102 proti civilistom mal len z druhej – tretej ruky. Podľa informácií, ktoré sa mu podarilo získať, prebiehali mnohé protipartizánske akcie peš. pluku 102 nasledovne:

„Slovenská jednotka zastavila sa pred nejakou dedinou a začala mínometmi strieľať do dediny, a keď civilné obyvateľstvo utiekalo z horiacej dediny, strieľali po ňom ťažkými guľometmi. Potom hrdinovia víťazoslávne vtiahli do prázdnej dediny a začali rabovať. Hlavne dobytok, kone, movitý majetok civilného obyvateľstva... Časť tejto lúpeže po svojom návrate odovzdávali na veliteľstve pluku, takže Lokšík zriadil si farmu kráv, sviň... Vyrábala maslo a usporadúval hostiny pre nemeckých gestapákov.“⁴³

Na potvrdenie takýchto metód „boja“ peš. pluku 102 neexistujú v tomto období priame dôkazy. Nemožno však vylúčiť, že podobné „akcie“ sa skutočne odohrali. V niektorých prípadoch bolo totiž prakticky nemožné rozoznať partizánov (používajúcich často civilný odev) od civilného obyvateľstva. Ako sa však neskôr ukázalo, niektorí dôstojníci pluku takéto formy „boja“ považovali za bežné. Surovými metódami pri vyšetrovaní podozrivých osôb bol známy predovšetkým npor. Ján Záhorák, ktorý *„sám strelil do brucha jednu učiteľku“*. Jeho vojaci sa po vzore svojho veliteľa tiež správali k civilistom surovo.⁴⁴ V lete 1942 sa dokonca pplk. Kmicikievič v Bragine zoznámil s civilistom, ktorý zranený prežil medzi mŕtvymi spoluobčanmi popravu vykonanú jednotkou npor. Záhoráka. Ten podľa svedectva civilistu prišiel s jednotkou *„do dediny a pýtal sa nemeckých žandárov, na koho by mali podozrenie, že je v spojení s partizánmi...“* Ľudí, ktorých policajti označili, *„nechal odstrelit“*.⁴⁵

Podobné akcie určite neboli bežné, ale nepriame dôkazy naznačujú, že k nim skutočne došlo. Niektoré boli dokonca uskutočnené na priamy rozkaz pplk. Lokšíka. Svedkom telefonického rozkazu, ktorým pplk. Lokšík nariadil podriadenému zaistené osoby *„postrieľať a dedinu zapáliť“*, sa nechtiac stal aj katolícky vojenský duchovný pri ZD pplk.duch. Antonín Lednický. Lokšík dokonca v jeho prítomnosti do telefónu povedal, že *„na vykonaní rozkazu trvá“*.⁴⁶ Keď potom na začiatku júla 1942 jednotky pplk. Lokšíka vystriedali oddiely pplk. Kmicikieviča, civilisti začali pred jazdcami utekať do lesa. Báli sa slovenských vojakov, ale keď videli, že sa nič nedeje, postupne sa osmelili a vrátili sa domov. Na otázku pplk. Kmicikieviča, prečo utekali, odpovedali, že sa obávali strieľania, pálenia a rabovania. Pritom hovorili, že sa obávajú slovenských vojakov s červenými výložkami (pechota), ktorí takto s nimi zaobchádzali. Vojakom so žltými výložkami (jazda) ale viac dôverovali, hoci nemeckí policajti ich pred príchodom nových slovenských jednotiek strašili, že Slováci k nim nebudú takí mierni ako

⁴¹KMICIKIEVIČ, ref. 29, s. 1-2.

⁴²AM SNP Banská Bystrica, Slov. armáda, šk. 11, S 205/86, Výpis listu prezidentovi Jozefovi Tisovi od Jána Hanáčka (čatník v zálohe) a Pavla Farkaša (slobodník v zálohe). Obidvaja autori listu sa postavili za pplk. Lokšíka, ktorého označili za „starostlivého a dobrého veliteľa“. Prezidenta upozornili, že kým velil pluku, nedezertoval k partizánom ani jeden vojak, „tobôž nie dôstojník“. Otvorene sa teda postavili na stranu svojho bývalého veliteľa. Tamže.

⁴³AM SNP Banská Bystrica, Slov. armáda, šk. 11, S 205/86, KMICIKIEVIČ, J.: *Ukrajina – Biela Rus.* s. 1.

⁴⁴VHA Trnava, ŠZ, X-122, KMICIKIEVIČ, J.: Čs. odboj v ZD 1942. Zápisnica zo 4.12.1947; Tamže, X-107, KMICIKIEVIČ, J.: *Neznáme kapitoly odboja.* Bratislava, 1972. s. 4.

⁴⁵KMICIKIEVIČ ref. 29, s. 2.

⁴⁶VHA Trnava, ŠZ, X-122, Zápisnica, s. 4.

nemecká polícia a riadne s nimi „zatočia“.⁴⁷ Ostatné jednotky ZD však mali k civilistom úplne iný vzťah ako peší pluk 102.

„Násilnosti a vraždy proti bezbrannému civilnému obyvateľstvu“ veliteľ ZD totiž viackrát zakázal, čo bolo rozkazom potvrdené aj na konci mája 1942. Preto chýry, ktoré sa šírili v poli i na Slovensku o týchto násilnostiach, boli považované za trestný čin „rozširovania nepravdivých správ“.⁴⁸ Skutočnosťou však zostáva, že aj pre slovenskú ZD platili rozkazy nemeckého vrchného vojenského velenia Ukrajiny, ktoré nielen umožňovali, ale dokonca priamo nariaďovali rabovanie, branie rukojemníkov a popravy civilných obyvateľov bez ohľadu na vek a pohlavie.⁴⁹ Pplk. Lokšík a niektorí jeho podriadení dôstojníci teda uprednostnili plnenie brutálnych nemeckých rozkazov pred plnením humánnejších, ale náročnejších slovenských rozkazov. Bolo totiž jednoduchšie postrieľať niekoľkých civilistov a následne ich vykázať ako zabitých partizánov, než hľadať v lesoch skutočných partizánov. Väčšina divízií jednotiek si napriek tomu plnila zverené úlohy poctivo, o čom svedčí aj pochvala vojenského veliteľa Ukrajiny pre celú ZD a zdravotnú správu z konca apríla 1942 „za účinnú pomoc v boji proti partizánom“.⁵⁰ Väčšina slovenských vojakov sa pritom k civilistom správala korektne a priateľsky, v čom im išla príkladom aj väčšina dôstojníkov.

Úplne iný postoj ako pplk. Lokšík zaujal k civilnému obyvateľstvu veliteľ peš. pluku 101 pplk. pech. Martin Palkovič. Ten sa už pri nástupe do funkcie rozhodol neplniť drastické rozkazy nemeckého velenia týkajúce sa postupu voči civilistom. Naopak, „trpel, ba mlčky schvaľoval“ priateľské vzťahy svojich vojakov s miestnym obyvateľstvom. Povoľoval dokonca usporadúvať tanečné zábavy s účasťou civilistov! O krutostiach páchaných peš. plukom 102 sa dozvedel od aktuálne povýšeného gen. II.tr. Augustína Malára, ktorý sa v máji 1942 vracal od RD na Slovensko cez priestor ZD. Gen. Malár velil ZD do 19. novembra 1941, a práve on presadzoval udržiavanie priateľských vzťahov s civilným obyvateľstvom. Pplk. Palkoviča informoval, že v priestore Ovruch – Jelsk – Kalinkoviči vojaci pplk. Lokšíka „zabíjajú nevinné obyvateľstvo, vypaľujú dediny a nemilosrdne zakročujú proti nevinným ľuďom...“ Pplk. Palkovič takéto metódy v prítomnosti gen. Malára rázne odsúdil a na rovnakom názore sa po odchode gen. Malára v dôvernom rozhovore zhodol aj so svojim pobočníkom npor. pech. Jánom Nálepkom. O tomto svojom postoji postupne informoval aj ostatných dôstojníkov svojho pluku. V júni 1942, keď bol peš. pluk 101 presunutý do priestoru Ovruch – Jelsk, dokonca nadviazal osobný styk s pplk. Kmicikievičom. Obidvaja sa dohodli „pomáhať miestnemu obyvateľstvu podľa možnosti, neublížovať nevinným deťom, ženám, starcom a vôbec jednať naprosto spôsobom ľudským“.⁵¹ Pplk. Palkovič šiel sám svojim vojakom príkladom. Ešte v Kyjeve zachránil pred deportáciou do Nemecka dve mladé sestry (17 a 24 rokov), pre ktoré prišli do susedného domu vedľa jeho veliteľského stanovišťa šiesti nemeckí vojaci. Pplk. Palkovič im promptne vystavil písomné potvrdenie, že obidve ženy pracujú v dôstojníckej jedálni. Nemeckí vojaci potom odišli a viac sa o ne nezaujímali. Obidve sestry sa so štábom pluku neskôr presunuli do Kopcevič, aby neprišli o ochranu slovenských vojakov po ich odchode z Kyjeva.⁵²

⁴⁷KMICIKIEVIČ, ref. 29, s. 2.

⁴⁸VHA Trnava, ZD, šk. 21, II/5, Peš. pl. 101, Dôverný rozkaz č. 8, SV. 28.5.1942, s. 3.

⁴⁹Takéto rozkazy boli preložené z nemeckého do slovenského jazyka a ako prílohy boli kompletne prikladané k rozkazom veliteľstva ZD. MIČIANIK, P.: *Vplyv náboženstva a ideológie na vzťahy slovenských vojakov a civilného obyvateľstva Sovietskeho zväzu v rokoch 1941 – 1943*. In: *Politické vedy*, 4, 2001, č. 2, s. 40-42.

⁵⁰VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.353/Taj. 3. oddel. 1942, SV. 25.4.1942.

⁵¹AM SNP Banská Bystrica, Slov. armáda, šk. 11, S 205/86, Dopis od pplk. Martina Palkoviča. Snina, 26.6.1946, s. 1-3.

⁵²Archív autora, ŠARKAN, P.: *Zápisník (krátke poznámky písané v januári 1986)*. Kotmanová, 1986, s. 7, 9-11. Niektorí príslušníci peš. pl. 102 však pplk. Palkoviča obvinili, že „mal 4 ruské ženy“. Mali to byť jeho milienky, čo „kritizoval celý pluk“. AM SNP Banská Bystrica, S 203/86, List čat. v zál. Jána Hanáčka a slob. v zál. Pavla Farkaša prezidentovi republiky.

Rovnako konali aj ostatní dôstojníci a vojaci peš. pluku 101. Napríklad npor. Nálepka s vedomím pplk. Palkoviča zásoboval chudobných ľudí základnými potravinami (najmä soľou a cukrom).⁵³ Vojaci peš. pluku 101 poskytli pomoc aj sovietskym zajatcom v Žitomíri. Nachádzal sa tu zajatecký tábor s 1 200 zajatcami ČA. Zajatci pracovali na stavbe mostu cez rieku Pripjat' a na železničnej stanici v Žitomíri vykladali vagóny. V apríli 1942 sa stráženia tábora zúčastňovali aj príslušníci HKB/101 (npor.del. Július Majerčík). Za veliteľov stráží (1 poddôstojník a 13 vojakov) boli určení desiatnici Pavel Šarkan a León Sokolovský. Obidvaja pritom sovietskym zajatcom tolerovali, keď si pri prekládke potravín na železničnej stanici ukryli pod kabáty zemiaky, ovocie, alebo konzervy na prilepšenie biednej stravy. Nemecké stráže im to predtým vždy zobrali. Zajatci boli preto šťastní, že ich strážia Slováci. Des. Šarkan sa s jedným zajatým inžinierom tak zblížil, že ho raz v noci pustil len na čestné slovo von z tábora, aby sa u svojej známej okúpil! Keďže zajatec sa podľa dohody o 3.00 h ráno vrátil, tieto výlety sa potom viackrát opakovali. Keď Slováci po mesiaci odovzdávali stráženie tábora opäť Nemcom, dotýčný inžinier požiadal des. Šarkana, aby ho aj s dvomi kamarátmi pustil z tábora. Des. Šarkan dlho neváhal a 4 hodiny pred príchodom Nemcov ich pustil. Nemci pri preberaní zajatcov ale zistili, že 3 chýbajú. Po rozčulovaní a márnom hľadaní napokon spísali s des. Šarkanom zápisnicu, ktorú ale jeho veliteľ npor. Majerčík po menšom „výstupe“ spálil!⁵⁴

Rovnaká atmosféra vládla aj v rajóne JPO, kde vojaci pomáhali miestnemu obyvateľstvu i pri domácich prácach. Obyvatelia Korostyševa a okolitých dedín si slovenských jazdcov tak obľúbili, že keď odchádzal JPO do Korostenu a Ovruča, ľudia Slovákov vyprovádzali s plačom ako svojich ochrancov.⁵⁵ Podobne to vyzeralo aj v ďalších divízijských jednotkách. Intendačný park ZD napríklad zamestnával vyše 100 ukrajinských žien, aby ich uchránili pred deportáciou do Nemecka. Ukrajinky väčšinou prali bielizeň, opravovali poškodené odevy a vykonávali ďalšie drobné práce.⁵⁶ Je len prirodzené, že v takejto situácii dochádzalo k zblížovaniu medzi slovenskými vojakmi a miestnymi mladými ženami. Mnohí dôstojníci a vojaci rozdávali dievčatám svoje fotografie (i skupinové s celou čatou, alebo rotou), čo veliteľstvo ZD považovalo nielen za slabosť, ale za „nedodržanie predpisov“. Tieto fotografie sa totiž ľahko mohli dostať do rúk špiónov a odtiaľ k partizánom.⁵⁷ Niektorí dôstojníci sa tiež Ukrajinkám naivne zdôverovali so svojim protivojnovým a protinemeckým zmysľaním. Tie to ale väčšinou hlásili nemeckým úradom, z čoho malo veliteľstvo divízie potom zbytočné problémy. Veliteľ ZD plk. Pavel Kuna preto 11. mája 1942 zakázal všetkým príslušníkom divízie „vyjadrovať svoj názor na súčasné vojenské a politické udalosti a kritizovať ich“ a zároveň nariadil všetkým vojakom ZD obmedziť styk s miestnym obyvateľstvom na „najnutnejšiu mieru“.⁵⁸

Tento rozkaz striktné dodržiaval najmä pplk. Lokšík, ktorý dokonca vydal nariadenie, že každá žena „prichytená so slovenským vojakom, musí platiť pokutu 1 000 rubľov“!⁵⁹ Naproti tomu pplk. Palkovič svojich podriadených za styky so ženami netrestal. Dokazuje to aj prípad jeho pobočníka npor. Nálepku, ktorý svoju milenkú dokonca verejne prezentoval ako snúbenicu! Tá vedela o všetkých rozkazoch a dokonca aj sama snažila slovenským vojakom vydávať rozkazy! Podobný postoj zaujal aj pplk. Kmicikievič, ktorý dôstojníkom otvorene povedal, že „zarajtovať“ so ženami si môžu, ale len neverejne. On sám mal milenkú a toleroval to aj svojim dôstojníkom. Milenky z radov miestneho obyvateľstva mali takmer všetci dôstojníci veliteľstva ZD, vrátane náčelníka štábu pplk.del. Ladislava Šišovského, a prednostu automobilovej správy ZD pplk.aut.

⁵³AM SNP Banská Bystrica, S 205/86, Dopis od pplk. Martina Palkoviča. ref. 51.

⁵⁴ŠARKAN, ref. 52, s. 2-3.

⁵⁵KMICKIEVIČ, ref. 29, s. 3.

⁵⁶VHA Trnava, ŠZ, X-283, JAMRIŠKA, D.: *Zaistovacia divízia v ZSSR*. Martin, júl 1967. s 11.

⁵⁷VHA Trnava, ZD, šk. 21, II/5, Peš. pl. 101, Dôverný rozkaz č. 8, SV. 28.5.1942. s. 3.

⁵⁸VHA Trnava, ZD, šk. 15, I/148, Vel. ZD, Dôverný rozkaz č. 43, 11.5.1942.

⁵⁹AM SNP Banská Bystrica, šk. 11, S 205/86, Dopis pplk. Martina Palkoviča. s. 3.

Viliama Lichnera.⁶⁰ Podobné rozkazy sa miňali účinkom aj preto, lebo neoficiálne bolo medzi vojakmi známe, že aj samotný veliteľ ZD plk. Kuna má mladučku ukrajinskú milenkú.⁶¹ Horšie to bolo s požívaním alkoholu, ktorý si vojaci zaobstarali od civilov. Keďže tí do vodky prímiešavali metylalkohol, jej pitie sa ľahko mohlo skončiť smrťou, na čo príslušníkov ZD upozorňoval aj rozkaz.⁶² Niektorí si však nedali povedať, a tak sa na Veľkú noc otrávil metylalkoholom spolu s 5 Ukrajincami aj 2 slovenskí vojaci.⁶³ Pitie alkoholu sa ale nestalo takým rozšíreným nešvárom ako dôverné styky s miestnymi dievčatami.

Napriek tomu, že peš. pluk 101 a JPO nemali vďaka dobrým vzťahom s civilným obyvateľstvom (a najmä ženami) väčšie problémy ani s partizánmi, takmer idylická služba sa od leta 1942 stávala minulosťou už aj v týchto útvaroch. Krátko po presune peš. pluku 101 na sever boli do protipartizánskych akcií nasadené aj jednotky tohto pluku. Prvej akcie sa zúčastnil II/101 prápor (stot.pech. Gejza Marcinek) a rota KPÚV. Stot. Marcinka však vojakom zhromaždeným pred akciou v Jelsku doslova povedal: „Dostali sme rozkaz bojovať proti partizánom. Pôjdeme, ale strieľať nebudeme. Nezabúdajte, že sme Slovakia.“ O jeho prejave sa, prirodzene, dozvedeli aj miestni predstavitelia. Celú aféru u Nemcov urovnal iba pplk. Lokšík. Akcia pod krycím menom ŠÚR trvala v okolí mesta Jel'sk od 27. mája do 2. júna 1942. Skončila sa, samozrejme, bez toho, aby slovenské jednotky vôbec narazili na partizánov.⁶⁴ Tí sa pritom už odvažovali prepadať aj menšie slovenské jednotky. Ešte 22. mája partizáni prepadli 1 čatu slovenských vojakov a 1 čatu milicionárov, ktoré boli vyslané do priestoru Lučici – Koševiči. Prepad prišiel náhle o 2.00 h po polnoci. V krátkom boji zahynuli 3 vojaci a 1 zostal nezvestný. Partizáni paľbou z mínometov zničili aj 1 káru pre ťažký guľomet. Oveľa horšie dopadol por.vet. Fabian Roman, ktorý sa 4. júna presúval so svojim „pucákom“ a ochranou jedného družstva (1 poddôstojník a 8 vojakov s jedným ľahkým guľometom) z Kopatkeviči do Ptiče. Skupinu prepadli partizáni o 16.00 h, asi 5 km severne od Ptiče, pričom v boji zahynul por. Roman a 4 vojaci, 1 vojak zostal nezvestný a 2 boli ranení. Do Ptiče dorazili len 2 ranení a 3 nezranení vojaci z pôvodne 11-člennej skupiny.⁶⁵ Zajatých slovenských vojakov partizáni mnohokrát brutálne umučili na smrť. Stal sa napríklad prípad, že zajatému slovenskému vojakovi partizáni zatkli do hlavy 9 klincov! Slovenskí vojaci, ktorí našli zohavené telo svojho spolubojovníka, boli zhrození.⁶⁶

V júni 1942 partizáni začali útočiť aj na železničné transporty. 9. júna bol v úseku II/102 práporu pri Ptiči vyhodnený do povetria maďarský transport, pričom 5 vagónov bolo úplne zničených.⁶⁷ Deň predtým bol zasa vykoľajený vlak 11 km východne od Zytkoviče, kde partizáni jednoducho na úseku dlhom 15 m rozobrali trať a železničný zvršok (tvoril ho iba násyp z piesku). 13. júna partizáni zasa prepadli prápor litovských dobrovoľníkov. Peš. pluk 101 im preto vyslal na pomoc 2 pešie čaty z Jel'ska a 2 KPÚV z Ovruča. Kým však slovenské jednotky dorazili, bolo po boji (padli v ňom 2 Litovci a 5 sovietskych parašutistov). 20. júna zase asi 100-členný partizánsky oddiel prepadol obec Skorodnoje, rozprášil miestnu milíciu a verejne zastrelil jej veliteľa. Peš. pluk 101 vyslal do obce jednu rotu s ťažkými zbraňami na autách. Partizánsky oddiel sa bez boja stiahol smerom na Medvednoje, kde ho na druhý deň rota obkľúčila. K zničeniu oddielu však nedošlo, pretože partizáni sa stiahli do neprístupných močiarov. Podobne dopadli aj ďalšie protipartizánske akcie uskutočnené obidvoma pešími plukmi. Na partizánov nenarazila zosilnená rota

⁶⁰Tamže; Tamže, S 203/86, List čat. v zál. Jána Hanáčka a slob. v zál. Pavla Farkaša prezidentovi republiky; VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/1, Veliteľstvo ZD, Čís.: 50.013/Taj. vel. 1942, Tajné!, SV. 22. september 1942. s. 6; ŠARKAN, ref. 55, s. 6-7.

⁶¹Rozhovor s Pavlom Šarkanom. Lovinobaňa, 11.3.2003.

⁶²VHA Trnava, ZD, šk. 3, I/49, Vel. ZD, Rozkaz č. 55, 7.5.1942.

⁶³JAMRIŠKA, ref. 59, s. 12.

⁶⁴AM SNP Banská Bystrica, S 203/86, List čat. v zál. Jána Hanáčka a slob. v zál. Pavla Farkaša prezidentovi republiky; VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.494/Taj. Ia – 1942, SV. 11.6.1942.

⁶⁵Tamže.

⁶⁶PETRAŠKO, A.: *Na kraj sa zniesla hmľa*. In: Slovenské pohľady, 2001, č. 7-8, s. 71.

⁶⁷VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.494/Taj. Ia – 1942, SV. 11.6.1942.

peš. pluku 102, vyslaná 14. júna do okolia Lojeva, ani 6/101 a 7/101 rota, vyslané veliteľom ZD 16. júna na akciu BLESK do priestoru Ptyč – Rog – Kuritíči – Baduniči – Seletíči. Rovnako dopadla 23. júna v priestore Ušomir – Biloskaja Rudňa aj zosilnená eskadróna JPO. Rozsiahla akcia s krycím názvom MARTIN, ktorú začala tiež 10. júla, bola zrušená bez toho, aby rota narazila na partizánov. Dostala preto úlohu preskúmať priestor Vasileviči – Demeči.⁶⁸ Partizáni sa cieľavedome začali vyhýbať priamym stretom so silne vyzbrojenými slovenskými jednotkami. Disciplína a morálka slovenských vojakov však bola napriek neúspešným akciám, veľkým horúčavám a množstvu komárov, stále na veľmi dobrej úrovni.

Veliteľstvu divízie bolo jasné, že so slabými silami divízie nebude možné čeliť silnejúcej partizánskej aktivite v okolí trate Pinsk – Gomeľ. V hlásení určenom pre MNO v Bratislave zo 14. júla sa uvádzalo, že rotý majú už len po 2 čaty a sú neustále oslabované. Žiadne náhrady pritom divízia nedostáva. Veliteľstvo ZD preto žiadalo o doplnky a navyše navrhlo posilniť pešie pluky tretími prápormi. Žiadalo sa tiež o poskytnutie lietadiel a tankov, aby sa zefektívnil protipartizánske akcie.⁶⁹ O pridelenie bojových vozidiel pritom velenie ZD márne žiadalo už od jesene 1941. Na žiadosť o pridelenie čaty ľahkých tankov, ktorú plk. Kuna odoslal ešte 18. marca 1942, mu náčelník štábu slovenskej armády pplk.gšt. Štefan Tatarko 31. marca odpovedal v tom zmysle, že tanky nemôžu byť pridelené ani RD, ktorá je priamo na fronte a odporučil mu obrátiť sa so žiadosťou o pomoc na Nemcov. Veliteľ ZD to aj v dvoch prípadoch urobil, pričom nemecké velenie jeho žiadosti vyhovel. V operačnom priestore ZD totiž pôsobil nemecký pancierový vlak č. 25, ktorý so sebou vozil 3 ukoristené francúzske tanky *Somua* S-35. Účinnosť tankov sa napríklad preukázala 13. júna, keď 6/101 a 7/101 rota, posilnené ťažkými guľometmi, KPÚV vz. 37 a 2 tankmi *Somua* S-35 z pancierového vlaku č. 25, napadli a rozprášili v priestore Ivaskoviči partizánsky oddiel v sile asi 200 mužov.⁷⁰ Pomoc nemeckých tankov ocenilo v hlásení na MNO aj velenie ZD. Tanky sa osvedčili najmä pre možnosť rýchleho presunu a morálny vplyv na vojakov. Partizáni sa navyše neodvážili postaviť do otvoreného boja proti tankom. Velenie ZD si cenilo aj občasnú spoluprácu s nemeckými pozorovacími lietadlami *Fieseler* Fi 156 *Storch*.⁷¹

Neustále prosby veliteľa ZD o pridelenie obrnených vozidiel boli napokon vypočuté. 14. apríla 1942 nariadil gen. Čatloš postaviť pre potreby ZD jednu čatu obrnených áut (OA). Deň dosiahnutia pohotovosti bol stanovený na 15. jún 1942. Čata dosiahla pohotovosť so 6 najschopnejšími OA vz. 30 už 20. apríla. Vo svojej posádke však čakala ešte dva mesiace, kým bola pod velením por.útv. Imricha Gaša vypravená na front.⁷² Čata OA dorazila železničným transportom spolu s cyklistickou eskadrónou k JPO do Korostenu 27. júna. Cyklistická eskadróna vystriedala jednu jazdeckú eskadrónu (odišla na Slovensko 10. júla) a spolu so zvyšnou jazdeckou eskadrónou a čatou OA vytvorila *Smiešaný priezvedný oddiel* (SPO). Jeho velenie prevzal veliteľ zrušeného JPO pplk.jazd. Jaroslav Kmicikievič. Obrnené autá však boli pre velenie ZD sklamaním, pretože v piesčitom teréne boli „dobré len na cestách“. Naďalej preto žiadalo o pridelenie ľahkých tankov.⁷³

⁶⁸Tamže, Č.: 82.573/Taj. Ia – 1942, SV. 14.7.1942.

⁶⁹Tamže.

⁷⁰AM SNP Banská Bystrica, XII, príř. č. S 88/87, BAJTOŠ, I.: História slovenského pluku útočnej vozby. Košice, 1987. s. 81; KLIMENT, CH. K.: *Slovenská armáda 1939 – 1945*. Plzeň, 1996. s. 101. Nemecký pancierový vlak č. 25 (Panzerzüge No. 25) bol vytvorený po okupácii Čiech a Moravy z vozov československých obrnených vlakov, ktoré tu *Wehrmacht* ukoristil. V roku 1940 pôsobil na francúzsko-belgických hraniciach a v priebehu západného ťaženia postúpil do Luxemburska. Na jeseň 1940 bol vyradený zo služby, avšak v decembri 1941 bol znovu aktívovaný s určením pre východný front. Tu pôsobil v operačnom priestore slovenskej ZD (spolu so slovenským IPV) až do októbra 1942, keď bol odveľený do Francúzska. Prítomnosť plošinového vagonu s tankom *Somua* S-35 v súprave dokazujú dobové fotografie. FRANCEV, V. – KLIMENT, CH.: *Československá obrnená vozidla 1918 – 1948*. Praha, 1999. s. 323; TROJCA, H. – TROJCA, W.: *Panzerzüge 1 (Pociagi pancerne cz. 1)*. Warszawa, 1995.

⁷¹VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.573/Taj. Ia – 1942, SV. 14.7.1942.

⁷²VHA Trnava, RD, šk. 8, 37/1/8, MNO, Č.: 82.352/Taj. 12-1942, Bratislava 14.4.1942; FRANCEV, V.: *Útočná vozba slovenskej armády 1939 – 1944*. In: *Historie a vojenství*, 1997, č. 2, s. 117-118.

⁷³VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.573/Taj. Ia – 1942, SV. 14.7.1942.

Ďalšou vítanou posilou pre ZD bolo netrpezlivo očakávané pridelenie dvoch peších práporov a delostreleckého oddielu. Keďže po odchode del. pluku 31 na front divízia okrem horských kanónov nemala k dispozícii žiadne delostrelectvo, nariadil gen. Čatloš 22. júna 1942 postaviť pre ZD III/31 delostrelecký oddiel. Oddiel disponoval 2 batériami ľahkých húfníc vz. 14/19 kalibru 100 mm (každá batéria mala 4 húfnice).⁷⁴ Pešie prápory dorazili k ZD 30. júla. III/101 prápor mal spolu 387 mužov (z toho 6 dôstojníkov a 1 rotmajstra) a III/102 prápor 401 mužov (5 dôstojníkov a 3 rotmajstrov). Veliteľstvo III/101 práporu (stot.pech. A. Uhrovič) bolo umiestnené v Ptiči a veliteľstvo III/102 práporu (stot.pech. L. Šuška) v Riečici. S práporami prišlo aj 34 vozov, 24 kár pre HKB a 6 poľných kuchýň. III/31 del. oddiel dorazil do Korostenu až 6. augusta. Posily prišli v najvyššom čase, pretože od 1. januára do konca júla 1942 divízia presunula do zázemia, alebo stratila na mŕtvych a ranených vyše 400 mužov, za ktorých nedostala náhradu. Stavby rôt tak klesali v niektorých prípadoch pod 80 mužov. Doplnky vyžiadané od MNO v počte 350 mužov pritom prichádzali pomaly.⁷⁵

Divíziu výrazne posilnilo aj pridelenie leteckých jednotiek. Veliteľstvo vzdušných zbraní (VVZ) v druhej polovici júna 1942 rozhodlo o zriadení skupiny vzdušných zbraní pri ZD pod velením mjr.let. Antona Ďurčanského. Skupinu tvorila pozorovacia letka 1 (npor.let. R. Galbavý) so 6 strojmi *Letov Š-328*, stíhacia letka 11 (stot.let. I. Haluzický) s 12 stíhačkami *Avia B-534* a 4 ľahká protiletadlová batéria s 8 kanónmi *Oerlikon*. VVZ tiež rozhodlo zriadiť na trase Bratislava – Trenčín – Ľvov – Žitomír – Dnepropetrovsk pravidelnú leteckú kuriérnu službu. Letka 1 priletela do Žitomíra 23. júna a 1. júla tam priletela aj letka 11. Osobitným rozkazom veliteľ ZD hneď stanovil úlohy pre obidve letky. Úlohou letky 1 bolo vykonávať prieskum ciest, železníc (najmä trate Pinsk – Gomel') a vodných tokov, spolupracovať s pozemnými jednotkami, uskutočňovať bitevné nálety na sovietskych parašutistov, zhromažďovať a tábory partizánov a vykonávať v oblasti ZD kuriérnu službu. Letka 11 zabezpečovala ochranu letiska a mesta Žitomír a uskutočňovala bitevné nálety. Skupina vzdušných zbraní mala základňu v Žitomíri, ale 6. júla boli 2 stíhačky a 2 pozorovacie lietadlá umiestnené ako letecký detašmán na letisku Kozinki. Jeho úlohou bolo kontrolovať železničnú trať v úseku Riečica – Mikaševiči a spolupracovať s peš. plukom 102 pri protipartizánskych akciách. Velením tejto malej kombinovanej leteckej jednotky bol poverený npor.let. Ján Frátrič.⁷⁶

Výzbroj ZD tak bola j 11. júlu 1942 zosilnená na 2 134 pištolí, 5 371 pušiek, 285 ľahkých a 61 ťažkých guľometov, 16 kanónov *Oerlikon*, 30 KPÚV vz. 37, 17 mínometov vz. 36, 12 horských kanónov vz. 15, 4 húfnice vz. 30, 2 kanóny vz. 35, 6 obrnených áut OA vz. 30, IPV, 6 ľahkých bombardérov Š-328 a 12 stíhačiek B-534.⁷⁷ O necelý mesiac dorazilo aj 8 húfníc vz. 14/19. Slovenské jednotky boli posilnené predovšetkým ľahkými guľometmi, mínometmi, delami, obrnenými autami a pomerne silnými leteckými jednotkami. Guľomety a mínomety sa ukázali pri akciách v lesoch ako najúčinnnejšie zbrane pechoty. Dali sa ľahko a rýchlo premiestňovať v ťažkom teréne a z chodu nasadiť do boja. Stále však neboli k dispozícii samopaly. V členitom močaristom a lesnom teréne sa osvedčili aj koňmi ťahané húfnice, ktoré boli paradoxne mobilnejšie ako motorizované delá. Riedka sieť dobrých cestných komunikácií obmedzovala aj využitie obrnených áut. Tie boli preto zväčša používané na eskortovanie automobilových kolón. Veľkou výhodou slovenskej ZD bolo pridelenie vlastných bojových leteckých jednotiek, čo v tej dobe vôbec nebolo bežné v nemeckých ani iných spojeneckých zaisťovacích divíziách. Slovenské jednotky získali pridelením 18 bojových lietadiel podporu zo vzduchu, ktorú partizáni nemali ako vykompenzovať. Vzdušný prieskum odhaľoval ich pohyby a dovtedy neznáme tábory. Vzdušné útoky ich potom zasahovali na najcitlivejších a nečakaných miestach.

⁷⁴VHA Trnava, RD, šk. 8, 37/1/8, MNO, Č.: 82.418 Taj. III/12.1942, Bratislava 22.6.1942.

⁷⁵Tamže, Vel. poz. vojska, Čís.: 17.335 Taj./výcv.1942, Banská Bystrica 28.7.1942; VHA Trnava, ZD, šk. 1, 1/4, Č.: 82.692/Taj. Ia – 1942, SV. 21.8.1942.

⁷⁶Tamže, Č.: 82.573/Taj. Ia – 1942, SV. 14.7.1942; RAJNINEC, J.: *Slovenské letectvo 1939 – 1944 (1)*. Bratislava, 1999, s. 147-151.

⁷⁷VHA Trnava, MNO (taj.), šk. 16, i. č. 62, Vel. ZD, Č. 83.133/Taj.zbroj.1942, 11.7.1942.

Obidve letky sa hneď zapojili do bojových akcií. Letka 1 vykonala prvý pozorovací let už 29. júna do priestoru obce Kliviny. 13. júla jeden Š-328 pri prieskumnom lete objavil partizánsky tábor 5 km západne od obce Demenka. Napadol ho guľometnou paľbou a 6 bombami, pričom partizáni paľbu opätovali a stroj poškodili 10 zásahmi. Nálet bol však úspešný. Neskôr sa totiž zistilo, že pri ňom zahynul „obávaný vodca partizánov Michajlovskij“.⁷⁸ Možnosti ZD po jej posilnení letectvom a ďalšími spomenutými jednotkami vzrástli. Aby velenie ZD čelilo rastúcim sabotážam na trati Pinsk – Gomeľ, presunulo k nej v prvej polovici júla 1942 celý peš. pluk 101. JPO sa zároveň presunul z Korostenu do priestoru Chvojniki – Bragin – Lojev (tzv. „Mokrý trojuholník“) a 24. júla sa premiestnilo aj veliteľstvo ZD so všetkými zložkami zo Žitomíra do Ovruča.⁷⁹ Sústredenie väčších síl na trať Pinsk – Gomeľ prišlo práve včas, no úplne zabrániť diverziám na trati i tak nebolo možné. Postavenia strážnych družstiev boli od seba vzdialené aj niekoľko desiatok kilometrov. Strážne jednotky tak boli odkázané samé na seba. Väčšinou boli umiestnené v železničných strážnych domčekoch, ktoré si svojpomocne provizórne opevnili vysokým dvojitém múrom z podvalov, alebo hrubých dosiek vyplnených zeminou. V okolí takejto „pevnôstky“ boli ešte vybudované predsunuté obranné postavenia alebo drevozemné bunkre.⁸⁰ Z takto vybudovaných pozícií nebolo za žiadnych okolností možné ustrážiť celú trať, čo si partizáni veľmi dobre uvedomovali. Partizánske oddiely preto útočili na túto strategickú komunikáciu stále častejšie najmä v noci, alebo za zhoršenej viditeľnosti.

Len v priebehu júla 1942 bolo zaznamenaných 18 prípadov podminovania trate a 10 prepádov slovenských stráží alebo strážených objektov. Len pri dvoch sabotážach proti maďarským transportom 2. a 12. júla zahynulo 16 a ranených bolo 27 maďarských vojakov, bola poškodená lokomotíva a 24 vagónov bolo zničených. Došlo aj k útokom na riečne plavidlá. 1. júla bola ostrelovaná nemecká parná loď na rieke Pripjat', pričom 2 muži posádky boli ranení. 4. júla zasa partizáni prepadli loď na rieke Uzoš a zobrali z nej 30 000 vajec a 1 800 kg masla vezených do Gomeľa. 6 mužov posádky bolo pri prepade ranených. Nie všetky sabotáže však boli úspešné. Pri prepade slovenskej stráže 3. júla o 1.30 h na moste západne od obce Demeči partizáni síce stráž zatlačili na druhú stranu mostu a položili 2 míny pod piliere, vybuchla však len jedna z nich. Tá poškodila len 1 pilier mostu, ktorý bol v priebehu 24 hodín opravený. Horšie dopadli dvaja partizáni, ktorí sa 21. júla pokúsili podminovať trať 3 km západne od Riečice. Mína im pri neopatrnej manipulácii vybuchla 50 m od trate a obidvoch roztrhala. 27. júla sa ale partizánom podarilo zapáliť drevenú priepusť na trati Žitomír – Korosten, čím načas zabránili deportáciám civilistov na nútené práce do Nemecka. Doprava bola prerušená až na 3 dni. 30. júla o 23.45 h partizáni obklúčili a prepadli slovenskú stráž vodárne v Kalinkoviči. Útok bol odrazený, ale v prestrelke padol 1 slovenský vojak.⁸¹ Hoci partizánska aktivita nadobúdala v júli 1942 väčšie rozmery, došlo len ku dvom prepadom slovenských stráží, pri ktorých zahynul iba 1 vojak.

Nebol to však jediný mŕtvy príslušník ZD. 12. júla 1942 zahynul pri odstraňovaní míny na trati 8 km západne od Ptiče veliteľ 6/102 roty npor. pech. Aladár Formender, ktorý bol medzi vojakmi mimoriadne obľúbený. Spolu s ním pri explózii zahynuli aj traja nemeckí vojaci a dvaja miestni civilisti, ktorí nedobrovoľne asistovali pri zneškodňovaní míny.⁸² Npor. Formender s npor. Balážom zorganizovali v peš. pluku 102 náborovú akciu na vstup do *Matice slovenskej*. Po smrti

⁷⁸VHA Trnava, ZD, kr. 1, I/4, Vel. ZD, Č. 82.573/Taj. Ia – 1942, SV. 14.7.1942; Tamže, Č.: 82.692/Taj. Ia – 1942, SV. 21.8.1942.

⁷⁹Tamže. V Ovrúči bolo pred vojnou „ozajstné vojenské mesto“. Vo veľkých kasárenských blokoch bolo umiestnených okolo 30 000 vojakov, ale „v drevených chatrčiach mesta len 6 000 civilov“! Veliteľstvo ZD tu malo napriek tomu spočiatku problémy s nedostatkom vody a elektriny. GAJDOŠ-BREZA, ref. 10, s. 27.

⁸⁰ELEN, K. M.: *Po stopách slovenských alcazarov*. In: Slovenské vojsko, 4, 1943, č. 2.

⁸¹VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.573/Taj. Ia – 1942, SV. 14.7.1942; Tamže, Č.: 82.692/Taj. Ia – 1942, SV. 21.8.1942; VHA Trnava, RD, kr. 35, i.j. 89, Príloha k čís. 81.088/Taj. Ic – 1942, SV. 18.7.1942.

⁸²VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Č.: 82.692/Taj. Ia – 1942, SV. 21.8.1942; ВЕТРОВ, И.: *Братья по оружию*. Минск, 1965. s. 92.

npor. Formendera sa vojaci na jeho počesť húfne prihlasovali, takže do septembra 1942 sa za členov *Maticy slovenskej* prihlásilo až 1 171 vojakov. Tí zložili členské príspevky na niekoľko rokov dopredu v sume až 55 200 Ks!⁸³ Povzbudením pre vojakov bola aj návšteva predsedu vlády Dr. Vojtecha Tuku, ktorý podnikol cestu do oblasti ZD na konci júla 1942. Veliteľstvo ZD prijalo na ochranu predsedu vlády mimoriadne opatrenia. V Berdičeve, kam mal prísť vlakom, ho očakávali stot.let. Ivan Haluzický a por.del. Viliam Pšeno, ktorí ho mali sprevádzať do Korostenu. V Korostene ho očakával veliteľ ZD plk.pech. Pavel Kuna s ozbrojeným sprievodom, ktorý mal predsedu vlády chrániť na ceste do Ovrúča. Dr. Tuka so sprievodom a plk. Kuna mali pripravené 2 osobné vozy a 2 terénne štábne autá Praga AV. Ozbrojený sprievod v sile čaty pod velením por.pech. Gejzu Klementa poskytla štábna rota. Čata bola rozdelená na 2 nákladné autá, pričom jedno tvorilo čelo kolóny a druhé ju uzatváralo. Zalesnený úsek cesty medzi Korostenom a Ovrúčom strážili trojčlenné hliadky umiestnené pozdĺž cesty každých 500 m. Zabezpečenie cesty mal na starosti por.výk.žand. Ján Pekár. Presun kolóny navyše zo vzduchu zabezpečovali aj dve stíhačky B-534, ktoré mali „*upozorniť na prípadné nebezpečie a zakročiť bojovým náletom v prípade potreby*“. V Ovrúči očakávala predsedu vlády pred budovou veliteľstva ZD čestná rota pod velením npor.pech Eugena Jamrišku postavená štábnou rotou ZD, hudba a všetci dôstojníci štábu ZD a divízyoných jednotiek nachádzajúcich sa v Ovrúči.⁸⁴

Rozsiahle bezpečnostné opatrenia splnili svoj účel. Cesta Dr. Tuku sa uskutočnila napriek zintenzívňujúcej sa činnosti partizánov bez problémov. Ešte pred jeho príchodom sa však v divízii zastavil cestou k RD aj minister NO gen. Čatloš, aby osobne dohliadol na prípravu návštevy Dr. Tuku. Predseda vlády v sprievode gen. Čatloša a plk. Beckera prišiel 28. júla vlakom cez Lvov do Berdičeva, odkiaľ šiel podľa plánu do Korostenu. Na druhý deň kolóna s jeho sprievodom dorazila do Ovrúča, kde predsedovi vlády predstavili všetkých prítomných dôstojníkov. 30. júla navštívil Žitomír, odkiaľ spolu s gen. Čatlošom cestovali späť na Slovensko.⁸⁵ Návšteva sa realizovala práve v čase prebiehajúceho posilňovania ZD, čo umožnilo gen. Čatlošovi posúdiť stav ZD priamo na mieste. Hoci návšteva Dr. Tuku v ZD mala predovšetkým propagandistický charakter, gen. Čatloš ani plk. Kuna netušili, že Tuka sa poza ich chrbát rozhodol presadiť zmenu na poste veliteľa divízie. Dohodol sa na tom s vojenským veliteľom Ukrajiny gen. Kitzingerom, ktorý v lete 1942 strávil dovolenku vo Vysokých Tatrách. Pri tejto príležitosti gen. Kitzinger rokoval s nemeckými diplomatickými a vojenskými činiteľmi na Slovensku (bez vedomia gen. Čatloša) o nahradení plk. Kunu bývalým veliteľom *Rýchlej brigády* plk.gšt. Rudolfom Pilfousekom. Argumentoval tým, že ZD nepotrebuje bojového veliteľa, ale človeka s administratívnymi schopnosťami, ktorý dokonale ovláda nemecký jazyk (Pilfousek bol sudetský Nemec). Nemeckí činitelia oslovili Dr. Tuku (ktorý sa navyše dôverne poznal s pplk. Lokšíkom), a ten ich požiadavku bez váhania podporil.⁸⁶ Dni plk. Kunu vo funkcii veliteľa ZD tak boli zrátané. Plk. Pilfousek, ktorý bol od bitky pri Lipovci u ministra NO v nemilosti, sa tak okľukou opäť dostal na post veliteľa vyššej bojovej jednotky.

Ešte v priebehu posledných dní funkčného obdobia plk. Kunu však sa však stala udalosť, ktorá opäť vrhla tieň na protipartizánske akcie uskutočňované peš. plukom 102. V priebehu júla 1942 divízia nepodnikla žiadnu protipartizánsku akciu a ani partizáni neprepadali slovenské jednotky. Na začiatku augusta sa však partizáni prekvapujúco brutálne zaktivizovali. 1. augusta 1942 vyrazilo okolo 10.00 h 11 mužov 11/102 roty pod velením čtk. Mateja Kubáňa na dvoch nákladných autách z Riečice do Maloduše, aby odtiaľ odtiahli pred niekoľkými dňami napaďnuté nemecké autá a priviezli nejaké potraviny. Pri spiatočnej ceste z Maloduše bolo asi

⁸³*Splnenie poslednej vôle*. In: Slovensko, 9, 1943, č. 1, s. 8-9; VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/21, Č.: 59.551/Dôv. Ic – 1942, SV. 4.9.1942.

⁸⁴VHA Trnava, ZD, šk. 15, I/150, Domáci dôverný rozkaz č. 27, SV. 26.7.1942.

⁸⁵VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Č.: 82.692/Taj. Ia – 1942, SV. 21.8.1942.

⁸⁶ALU MS Martin, F. Čatloš, sign. 129 I 6, ČATLOŠ, F.: *Zaisťovacia (technická) divízia a jej veliteľia*. Martin, 16.2.1970. s. 1; AM SNP Banská Bystrica, pozostalosť J. Šolca, šk. 11, príř. č. A 24/88, ČATLOŠ, F.: *Slovenská armáda od 24. júna 1941 do konca vojny*. s. 10.

Vojenská história

o 14.00 h pri obci Biesujev (12 km južne od Riečice) prvé auto nečakane prepadnuté paľbou z pušiek, guľometov a ručnými granátmi. Prepad vyše 50-člennej partizánskej skupiny mal katastrofálne následky.⁸⁷ Po krátkej prestrelke partizáni 6 vojakov „odzbrojili a vyzliekli z uniforiem, potom postrieli a auto i mŕtvolý zapálili“.⁸⁸ Ďalších dvoch vojakov zastrelili a následne dokaličili na úteku, jedného zranili ťažko a 2 ľahko. Z 11-člennej jednotky tak strašnou smrťou zahynulo 8 vojakov a 3 boli ranení (ťažko ranený bol odvezený na operáciu do gomeľskej nemocnice). Bol to združujúci prepad. Ukázalo sa, že „partizáni sa nevyhýbajú ani slovenským jednotkám ak sú sami v prevahe“, nešetria životy slovenských vojakov, „ale ich mŕtvolý ešte po smrti zohavia a dokaličia“.⁸⁹

Hneď na druhý deň pplk. Lokšík nariadil uskutočniť na miesto činu trestnú akciu. Na akciu bola vyslaná „trestná skupina“ v sile roty pod velením npor.pech. Ladislava Kleinerta. Vzdušnú podporu jej zabezpečovali 2 stíhačky B-534 a 2 pozorovacie lietadlá Š-328 leteckého detašmánu v Kozinkách, ktoré do určeného priestoru odleteli krátko po 9. hodine. V obci Maloduš spozorovali „zhlukovanie obyvateľstva“, preto na ňu zaútočili bombami a palubnými zbraňami. Nálet podniknutý o 9.20 h spôsobil požiar niekoľkých domov a zranil niekoľko obyvateľov obce. Letci však mali zaútočiť na inú obec, takže Maloduš bombardovali omylom. V dedine neboli partizáni, ale len miestni obyvatelia, ktorí šli práve do kostola. Pešia rota medzitým postupovala z Riečice smerom k miestu prepadu z predchádzajúceho dňa. Na mieste našla 8 znetvorených mŕtvov slovenských vojakov (6 spálených na aute, 2 zastrelených a dokaličených neďaleko miesta prepadu), jedného zabitého partizána, 50 okopov a 1 100 nábojníc. Zistila tiež, že obce medzi Malodušou a Riečicou sú „partizánske“.⁹⁰ Bolo jasné, že družstvo čtk. Kubáňa padlo do vopred pripravenej pasce, z ktorej nemalo šancu uniknúť. „Trestná skupina“ potom s pomocou lietadiel prepátrala celé okolie. Keď letci hlásili npor. Kleinertovi, že zapálili obec Maloduš, pohl sa so svojou trestnou rotou k horiacej obci i keď vedel, že letci mali zapáliť inú obec. Keď jeho rota dorazila do Maloduše, obec už horela „asi na 15 miestach“. Npor. Kleinert sa hneď spojil s miestnymi milicionármi, aby zistil, kto je v spojení s partizánmi.⁹¹

Požiar v Maloduši však už o 9.30 h nahlásila nemecká policajná stanica v Chvojníkach veliteľovi cyklistickej eskadrony SPO npor.jazd. Štefanovi Belkovi, ktorý mal v mestečku svoje veliteľské stanovište. Nemci predpokladali, že Maloduš (35 km severovýchodne od Chvojník) prepadli 4 nepriateľské lietadlá. Npor. Belka to hneď hlásil veliteľovi SPO pplk. Kmicikievičovi do Bragina, ktorý mu nariadil vyslať do obce asistenčný oddiel s požiarnou jednotkou. Oddiel tvorili 2 obrnené autá OA vz. 30, 3 družstvá cyk. eskadrony na nákladnom aute, hasičská striekačka s požiarnou jednotkou a lekár. Pre poruchu vozidiel oddiel vyrazil z Chvojník až o 11.00 h. Velil mu npor.jazd. Ladislav Donoval, por.jazd. Imrich Gaš velil obrneným autám a por.jazd. Florián Riška cyklistom. Oddiel dorazil k Maloduši o 12.10 h a zastal na ceste pred obcou. Už z diaľky bolo vidno horiace domy. Cez ďalekohľad bolo tiež vidno zhromaždených ľudí v strede obce a uniformovaných vojakov, o ktorých predpokladali, že sú to sovietski paratutisti, ktorí prepadli dedinu. Por. Gaš vyslal do dediny obrnené autá, ktoré sa o chvíľu vrátili

⁸⁷VHA Trnava, RD, šk. 35, i.j.89, Vel. ZD, Čis.: 81.108/Taj. Ic 1942, SV. 8.8.1942. Podľa hlásenia odoslaného veliteľom ZD plk. Pilfouskom 21.8.1942 na MNO do Bratislavy boli 1. augusta prepadnuté pri odvážaní potravín z Maloduše 3 slovenské nákladné autá 50 – 60 partizánmi. Tretie auto pravdepodobne odtiahli so sebou z Maloduše. VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.692/Taj. Ic – 1942, SV. 21.8.1942.

⁸⁸AM SNP Banská Bystrica, Pozostalost' J. Šolca, šk. 11, príř. č. 205/86, SPO, Cyk. Eskadrona, Čis.: 29/Taj. 1942, SV. 2.8.1942. (Odpis).

⁸⁹VHA Trnava, RD, šk. 35, i.j.89, Č. 81.108/Taj. Ic 1942, Tajné!, SV. 8.8.1942. Pri Bjesujeve partizáni brutálne zavraždili veliteľa družstva čtk. Mateja Kubáňa, des. Jána Lutečku, aj strelníkov Michala Brozmana, Juraja Ondrika, Michala Omastu, Ferdinanda Oravca, Alfonza Plavčana a Štefana Sadeckého. *Padli za vlasť*, ref. 21, s. 57, 65, 68, 71, 73, 76.

⁹⁰VHA Trnava, RD, šk. 35, i.j.89, Č.: 81.108/Taj. Ic 1942, Tajné! SV. 8.8.1942; AM SNP Banská Bystrica, šk. 11, príř. č. 205/86, SPO, Čis.: 29/Taj. 1942, SV. 2.8.1942; VHA Trnava, ZD, šk. 1 I/4, Vel. ZD, Č.: 50.013/Taj. vel. 1942, SV. 22.9.1942.

⁹¹AM SNP Banská Bystrica, šk. 11, príř. č. 205/86, SPO, Č.: 29/Taj. 1942, SV. 2.8.1942.

a hlásili, že v dedine je slovenská pechota. Celý oddiel sa potom pohol do dediny. Dôstojníci SPO hneď išli k dôstojníkom pechoty npor. Kleinertovi a por. Goliášovi, aby sa informovali o situácii. Npor. Kleinert ich stručne oboznámil so situáciou i príčinou jeho akcie. Všetci obyvatelia obce boli zhromaždení pred strážnicou miestnej milície a strážení dookola rozostavenými slovenskými pešákmi. Dedina už horela asi na 20 miestach a hoci miestna požiarňa pohotovosť stála nastúpená, požiare nikto nehasil. Npor. Kleinert nechal navyše oddeliť 15 ľudí z rodín, ktoré mali podľa milicionárov mužov pri partizánoch. Medzi nimi „*bolo viac žien s malými deťmi (1 – 2 ročnými) a niekoľko detí od 10 do 15 rokov*“. Týchto 15 ľudí nariadil npor. Kleinert odvieť do neporušeného domu neďaleko zhromaždiska, a tam ich odstreliť.⁹²

Keď sa to dôstojníci SPO dozvedeli, pokúsili sa npor. Kleinerta odhovorit' od popravy civilistov. Ten ich však vysmial, že sú tu ešte krátku dobu, a že v peš. pluku 102 „*to takto všade robia a tento spôsob je jedine správny*“. Povedal im, že je to pomsta za vojakov zabitých predchádzajúci deň partizánmi. Hneď nato 2 slovenskí a 1 nemecký vojak „*priamo sadisticky a vášnivo*“ povraždili v uvedenom dome vybraté ženy, deti i jedného bezmocného starca. Kleinert potom nechal dom s mŕtvymi zapáliť a starostu obce prinútil prehovorit' k zhromaždeným obyvateľom, aby tento masaker brali ako odstrašujúci príklad pre každého, „*kto nebude lojálny k Nemcom*“. Nedovolil dokonca svojmu lekárovi ani ošetriť ľudí, ktorí boli ranení počas náletu. Pešiaci navyše začali ľuďom kradnúť veci, ktoré si odnášali z horiacich domov. Dôstojníci SPO boli takýmto správaním šokovaní, pretože obyvateľov Maloduše poznali „*ako dobrosrdečných a pohostinných ľudí*“, ktorí „*pri nedávnej akcii nanosili*“ vojakom SPO „*množstvo vajec, syra, mlieka, smotany*“ a nechceli za to „*žiadne peniaze*“. Aby nedošlo k „*bratovražednému boju*“, radšej z obce s celým oddielom bez rozlúčenia s npor. Kleinertom odišli.⁹³ Trestná akcia npor. Kleinerta za brutálne zabitie jeho vojakov sa tak zvrhla na primitívne a barbarské vraždenie bezbranných civilistov, ktorí boli predtým navyše slovenským vojakom priaznivo naklonení! Svojimi metódami sa tak v ničom neodlišoval od svojho kolegu npor. Záhoráka.⁹⁴

Po návrate z Maloduše hlásil npor. Donoval svojmu veliteľovi, čoho sa stali svedkami. Pplk. Kmicikievič hneď všetkým dôstojníkom, ktorí boli v Maloduši, prikázal podať o tom, čo videli, písomné hlásenie a spolu so svojím hlásením ho poslal veliteľovi ZD. Upozornil v ňom plk. Kunu, že jeho jednotky operujú v priestoroch, kam sa pred príchodom SPO neodvážili vkročiť

⁹²Tamže.

⁹³Tamže; VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 50.013/Taj. vel. 1942, SV. 22.9.1942. s. 3. Por. Gaš poznal npor. Kleinerta ešte z čias štúdií na gymnáziu, no ani táto známosť npor. Kleinerta neobmäkčila. BAJTOŠ, ref. 73, s. 85.

⁹⁴Npor. pech. Ladislav Kleinert a npor. pech. Ján Záhorák sú jediní dôstojníci slovenskej armády, o ktorých je bezpečne známe, že majú na svedomí smrť nevinných civilistov. Obidvaja boli pod ochranou pplk. pech. Michala Lokšika, ktorý ich navrhol na vyznamenania a dal im pozitívne hodnotenia. Npor. Záhorák tak bol už 15. marca 1942 vyznamenaný Železným krížom II. triedy (VHA Trnava, ZD, šk. 62, III/22, 102.p.pl., Dôverný rozkaz č. 18, SV. 15.9.1942.) a npor. Kleinert dostal 18. augusta 1942 vyznamenanie Za hrdinstvo II. stupňa (VHA Trnava, ZD, šk. 62, III/22, p.pl.102, Dôverný rozkaz č. 14, SV. 18.8.1942.). Pri odchode do výslužby dostali obidvaja od veliteľa ZD pochvalné uznanie za vzornú službu v peš. pluku 102 od začiatku vojny. Npor. Kleinert bol zároveň povýšený do hodnosti stotník. O jeho činnosti sa doslova písalo: „*Rozvážne a vzorne viedol svoju rotu a pri akciách proti banditom vynikol chladnokrvnosťou a príkladnou osobnou statočnosťou tak, že vždy dosiahol úspešného výsledku.*“ (VHA Trnava, ZD, šk. 3, I/50 (a), Rozkaz č. 96, 22.7.1943). O masovej vražde v Maloduši tu nepadlo ani slovo. Jeho zločiny však nezostali utajené. Po odchode do civilu pracoval v cukrovare v Trebišove. Na začiatku januára 1945 sa dokonca prihlásil do Československého armádneho zboru! Hoci mal nemeckú národnosť, bol prijatý do náhradného pluku v Humennom. Už tam ho ale hľadali traja dôstojníci NKVD pre jeho zločiny spáchané na Ukrajine. Onedlho bol zaistený, súdený a 10. decembra 1947 bol v Bratislave Národným súdom odsúdený na trest smrti a popravený. (BELKO, J.: *Zápisník z východného frontu*. Bratislava, 1965. s. 249-250, 262.). Npor. Záhorák sa v lete 1944 pripojil k SNP, v roku 1945 „*evakuoval*“ na Západ, bol však zadržaný a od konca apríla 1945 bol vo väzbe. Okresný ľudový súd v Bratislave ho súdil za vraždu približne 50 ľudí na akciách počas jeho služby v ZD, bitie vypočúvaných a vypálenie domov v obciach Valavské, Medvednoje a Skorodnoje. Na jeho hlavu partizáni dokonca vypísali odmenu 100 000 rubľov za mŕtveho a 150 000 za živého. Ján Záhorák bol odsúdený na 25 rokov odňatia slobody. Trest smrti nedostal len preto, že sa so svojou rotou pripojil k SNP. MEDVECKÝ, M.: *Reprezie príslušníkov zaisťovacej divízie voči civilnému obyvateľstvu na obsadenom území ZSSR*. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I. Trnava, 2002. s. 165.

Vojenská história

ani nemecké ani slovenské jednotky. Vojaci SPO pritom ani raz neboli prepadnutí, i keď niekedy museli ísť cez lesy aj osamelé autá! Civilné obyvateľstvo sa k jeho vojakom „*chovalo zdržanlivo, bojácne, ale veľmi pohostinsky*“. Keď sa ich vojaci SPO pýtali, čoho sa boja, odpovedali, že „*Čechoslováci ... hneď strieľajú a pália dediny*“. Civilisti pritom hovorili vojakom SPO: „*Vy s tými žltými výložkami, ste iní vojaci, ako tí s červenými*“. Pplk. Kmicikievič veliteľ ZD upozornil, že jeho vojaci boli práve v obci Maloduš prijatí veľmi priateľsky a zásobení potravinami, ktoré im obyvatelia dali zadarmo. Z tohto dôvodu vyjadril zásadný nesúhlas s postupom „trestnej skupiny“. Logicky argumentoval, že to nahráva nepriateľskej propagande, zasieva nenávisť medzi civilistami k slovenským jednotkám, zväčšuje počet a aktivitu partizánov, čo zasa vedie k zväčšovaniu strát slovenských jednotiek. Kmicikievič upozornil, že pomsta na bezbranných civilistoch nemá nič spoločné s vojenskou čťou, tobôž s ľudskosťou. Maloduš bola navyše 20 km južne od Riečice a slovenskí vojaci boli zabití 10 km juhozápadne od Riečice. Medzi týmito dvoma miestami bolo podľa neho „*ešte niekoľko obcí, ktoré by skorej mohli prísť v úvahu pre trestnú výpravu*“. Na záver svojho hlásenia pplk. Kmicikievič požiadal veliteľa ZD, aby obidve hlásenia predložil MNO, „*aby sa vysvetlilo raz a navždy poslanie ZD, že je strážnym oddielom a nie trestnou inkvizíciou so stredovekými spôsobmi...*“⁹⁵ Maloduša tak vlastne potvrdila indicie pplk. Kmicikieviča, ktoré verejne prezentoval už pred vyše dvoma mesiacmi.

Plk. Kuna na základe obidvoch hlásení nariadil náčelníkovi štábu ZD pplk. Šišovskému a stot. Moťovskému, aby celú vec prešetrili. Hoci sa im pri vyšetrowaní potvrdili fakty prezentované dôstojníkmi SPO, najmä pplk. Šišovský sa zastával pplk. Lokšika. V oficiálnej odpovedi z 9. augusta bola pplk. Kmicikievičovi dokonca vytýkaná pasivita v boji s partizánmi a bol vyzvaný na ich konečné zničenie v priestore SPO. Pplk. Kmicikievič odpovedal veliteľovi ZD hneď na druhý deň hlásením, kde vymenoval všetky akcie SPO od 16. júla do 10. augusta. Odmietol zabíjanie bezbranných žien, detí a starcov, a následne z nich v hláseniach konštruovať zabitých partizánov. Právom to nepovažoval za úlohu slovenskej armády, ale ironicky veleniu ZD navrhol zriadenie „*odstreľujúcich oddielov, ktoré by nemali nič spoločného so slovenskou armádou...*“ Plk. Kuna nariadil urobiť na npor. Kleinerta trestné oznámenie, avšak práve 10. augusta 1942 ho vo funkcii vystriedal plk.gšt. Rudolf Pilfousek. Ten trestné oznámenie na Kleinerta okamžite stiahol a snažil sa pplk. Kmicikieviča zbaviť velenia SPO.⁹⁶ Hlásenie pplk. Kmicikieviča i troch spomenutých dôstojníkov sa tak pričinením nového veliteľa ZD k ministrovi národnej obrany vôbec nedostalo.

Podobné akcie iba zvyšovali aktivitu partizánskych oddielov. Mnohé akcie vykonané partizánmi sa ale v ničom neodlišovali od akcií okupačných vojsk. Na základe Stalinovho rozkazu z novembra 1941 partizáni vypaľovali dediny, ktoré boli hospodárskou základňou okupačnej správy. V deň tragédie v Maloduši partizáni vtrhli do obcí Osmanova Sloboda, Sosovka a Andrejevka. Nedovolili miestnym obyvateľom vykonať žatvu a spálili im všetku úrodu. 1. a 2. augusta urobili to isté v okolí Kopatkeviči. Keďže starosta to Nemcom nehlásil, nemecká jednotka vtrhla do dediny, zastreľila starostu a ďalších 5 ľudí a ich domy zapálili. V konečnom dôsledku tak najviac trpelo civilné obyvateľstvo, ktoré muselo znášať krutosti okupantov i partizánov. Pre partizánov bolo oveľa jednoduchšie napádať nechránené dediny ako pozície okupačných vojsk.⁹⁷

Bezpečnostná služba slovenskej *Zaisťovacej divízie* na okupovaných územiach Ukrajiny a južného Bieloruska tak v prvej polovici roku 1942 postupne strácala pokojnú, priam idylickú podobu z roku 1941. Partizánske oddiely sa po krutej zime začali od jari postupne stále viac aktivizovať a početne narastať. Útoky proti okupačným jednotkám a železničným komuni-

⁹⁵AM SNP Banská Bystrica, Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, príř. č. 205/86, SPO, č.: 142/Taj. 1942, SV. 3.8.1942. (Odpis).

⁹⁶KMICIKIEVIČ, ref. 29, s. 2.

⁹⁷VHA Trnava, ZD, šk. 1, I/4, Vel. ZD, Č.: 82.692/Taj. Ia – 1942, SV. 21.8.1942.

Vojenská história

káciám boli stále častejšie. Mnohokrát boli brutálne útoky zamerané aj proti slovenským vojakom. Slovenské jednotky zasa odpovedali protipartizánskymi akciami, ktoré v niektorých prípadoch postihli aj civilné obyvateľstvo. Akcie namierené proti bezbranným civilistom vykonali iba niekoľkí dôstojníci peš. pl. 102 so svojimi jednotkami. Ich počínanie však ostatní príslušníci ZD ostro odsuzovali. Drvivá väčšina slovenských vojakov mala s miestnym ukrajinským a bieloruským obyvateľstvom mimoriadne priateľské styky, čo vôbec nebolo samozrejme v ostatných okupačných armádach. Za vyslovene nadštandardné možno označiť vzťahy Slovákov s miestnymi dievčatami a mladými ženami. I preto nemalo velenie ZD prakticky žiadne problémy so znásilňovaním, čo nemožno povedať o iných okupačných vojskách (najmä Maďari, Rumuni a Taliani často znásilňovali bezbranné ženy). Disciplína v divízii bola na dobrej úrovni a dezercie sa prakticky nevyskytli. V druhej polovici roku sa však situácia začala i v tomto ohľade zhoršovať.

P. MIČIANIK: DIE SLOWAKISCHE SICHERUNGSDIVISION AN DEN BESETZTEN GEBIETEN DER UKRAINE UND DES SÜDLICHEN WEIßRUßLANDS (JANUAR – AUGUST 1942)

Die Studie behandelt das Thema der Wirkung der slowakischen Sicherungsdivision an dem Gebiet des südlichen Weißrußlands und der nördlichen Ukraine in der Zeit zwischen Januar und Anfang August 1942. Die ersten Monate des Sicherungsdienstes der Division verliefen ruhig und ohne ernstere Konflikte mit Partisanengruppen, die sich im Winter praktisch nicht aktivierten. Die slowakischen Soldaten kämpften also nur mit der brutalen Kälte, an die sie von zu Hause nicht gewohnt waren. Die Temperatur sank sogar unter -40°C! Zu den ersten Kämpfen mit Partisanen kam es im März, bei denen die slowakischen Truppen schwere Verluste erlitten. Sie kämpften nämlich mit den Resttruppen der sowjetischen Armee, die noch im Sommer 1941 zerschlagen wurden und im Hinterhaupt der Wehrmacht verblieben.

Im Laufe des Sommers wurden mehrere Aktionen gegen Partisanen durchgeführt, bei denen die slowakischen Truppen minimale Verluste erlitten. Ein Paar Soldaten wurden doch durch Partisanen brutal zu Tode gefoltert. Die slowakischen Truppen unternahmen deshalb Gegenstöße. Manche Aktionen arteten sich im Endeffekt auf Schlachten von wehrlosen Zivilisten ab. Solche Aktionen wurden beweisbar durch zwei Offiziere und ihre Truppeneinheiten durchgeführt. Die meisten slowakischen Soldaten und Offiziere waren mit solchen Methoden nicht einverstanden und lehnten sie ab. Mit den Zivilisten pflegten sie freundschaftliche Beziehungen und bemühten sich ihnen um jeden Preis zu helfen. Die Beziehungen der Slowaken mit den einheimischen Mädchen und jungen Frauen waren sichtlich mehr als standardmäßig. Viele slowakischen Soldaten und Offiziere hatten unter ihnen Freundinnen und Geliebten. Nicht eine Beziehung endete schließlich mit einer Ehe. Die Moral und Disziplin der Soldaten war auf einem sehr guten Niveau. Fahnenfluchten kamen praktisch nicht vor. Eine ruhige Sicherungsdienst wurde doch für die slowakischen Soldaten vom Ende des Sommers 1942 zur Vergangenheit. Die Partisanentruppen verstärkten sich und unternahmen immer mehr Aktionen, was später zum Niedergang der Moral unter slowakischen Soldaten führte.

Obr. č. 1: Výsledok partizánskych sabotáží na trati Pinsk – Gomeľ v lete 1942. (Zbierka autora)

Obr. č.3: Poddôstojníci HKB 101 Leon Sokolovský (vľavo) a Pavel Šarkan sa v apríli 1942 zúčastňovali stráženia zajateckého tábora v Žitomíri. Foto je z Lvova, jeseň 1941. (Zbierka autora)

Obr. č. 2: Vojaci Jazdeckého priezvedného oddielu na prieskume (Od Tatier po Kaukaz)

Vojenská história

Obr. č. 4: Improvizovaný pancierový vlak, ktorý postavili pod vedením mjr. pechoty Martina Strapáka vojaci peš. pl. 102. Na vagóne je ukoristený sovietsky tank BT-5. (Od Tatier po Kaukaz).

Obr. č. 5: Hipomobilná zásobovacia kolóna ZD na začiatku roku 1942. (Od Tatier po Kaukaz).

Vojenská história

Obr. č. 6: Gen. Augustin Malár v rozhovore s veliteľom ZD plk. pech. Pavlom Kunom počas zastávky, ktorú urobil pri ZD na ceste od RD na Slovensko v máji 1942. (Od Tatier po Kaukaz).

DOKUMENTY A MATERIÁLY

NEMECKÁ TLAČ NA SLOVENSKU A PRVÁ SVETOVÁ VOJNA

ELENA MANNOVÁ

MANNOVÁ, E.: The German Press in Slovakia and the World War I. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 66 – 76, Bratislava.

The study points out the change of paradigm when searching the World War I: from political and military-technical phenomena to the social history and the history of mentalities. The female author uses the local German press to document the daily life in Bratislava paying special attention to changes in federal life. All German newspapers in the territory of today's Slovakia showed Hungarian patriotism and loyalty even in war conditions. Only the Movement of National Councils strengthened the ethnic collective consciousness of Germans in Slovakia in October – December 1918 implying an important step from protonational to national. Social History. Slovakia. World War I. German Press.

VOJENSKÉ DEJINY ZDOLA

Noviny a časopisy tvoria naďalej výdatný prameň pre výskum jednej z najväčších katastrof 20. storočia, a to najmä z lokálnej perspektívy. Súčasný výskum prvej modernej, univerzálnej, globálnej a totálnej vojny sa neobmedzuje na všeobecné politické a vojensko-technické aspekty.¹ Všíma si vo zvýšenej miere aj psychologicko-mentálne hľadiská, kultúrnu mobilizáciu, mechanizmy vtiahnutia civilistov a ovplyvňovania mas propagandou, krízy lojality, nové médiá (film), traumatické následky modernizácie a pod.² Upozorňuje na zmenu paradigmy štátu v 19. storočí – z dynastického na národný, ktorá viedla po prvej svetovej vojne ku strate legitimity multietnických štátnych útvarov. Odstránenie stavovských privilégií, emancipácia moderných národov a nové definovanie pravidiel inklúzie a exklúzie mali za následok vznik moderného štátu. Spočíval na troch konštitutívnych elementoch: ľud (*demos*), spočiatku nemusel byť identický s *ethnos*), teritórium a štátna moc.³ Etnizácia a ideologizácia výrazne ovplyvnili dejiny celého 20. storočia.

¹ Stav výskumu a debaty o prvej svetovej vojne sumarizuje napr. zborník WINTER, J. – PARKER, G. – HABECK, M. R. (Zost.): *The Great War and the Twentieth Century*. Yale University 2000 (nemecký preklad: *Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert*. Hamburg 2002).

² Z početných titulov napr. HIRSCHFELD, G. – KRUMEICH, G. (Zost.): *Kriegserfahrungen. Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Ersten Weltkrieges*. Essen 1997; MÜLDER-BACH, I. (Zost.): *Modernität und Trauma. Beiträge zum Zeitenbruch des Ersten Weltkrieges*. Wien 2000. Túto optiku používa aj výborná syntéza ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a Velká válka 1914 – 1918*. Praha 2001.

³ SUNDHAUSSEN, H.: *Von der Multiethnizität zum Nationalstaat. Der Zerfall „Kakaniens“ und die staatliche Neuordnung im Donauraum am Ende des Ersten Weltkrieges*. In: *1917 – 1918 als Epochengrenze?* Zost. H. Sundhassen – H.-J. Torke. Wiesbaden 2000, s. 79-100.

Nové interpretácie prvej svetovej vojny spočívajú na komparatívnych výskumoch⁴ a na opúšťaní optiky národného štátu. Provokatívna kniha Nialla Fergusona⁵ na základe porovnávania vojenských, mocensko-politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych aspektov oboch bojujúcich táborov vyvracia tézu o „nevyhnutnosti“ vojny. Doterajšie predstavy o „vinníkovi“ vojny stavia na hlavu a prichádza k záverom o zlyhaní Veľkej Británie. Analyzuje mýty, ilúzie, antimilitarizmus aj kultúru a politiku militarizmu. Fergusonove zdanlivo naivné otázky – „Prečo vojaci rukovali? Prečo vojaci bojovali?“ – vedú k psychologickým a sociálnym motívom, bez ktorých je obraz vojny nekompletný (nátlak, sociálne väzby, kamarátstvo, patriotizmus, náboženské motívy svätej vojny a sebaobetovanie, hľadanie dobrodružstva a extrémneho nebezpečenstva atď.).

Jednou z tém dnešnej historiografie je industrializácia vojny. Zlepšovanie techniky zbraní, vznik masových armád, ale aj vybudovanie železničnej a telegrafnej siete umožňovali rozvinutie deštruktívneho potenciálu modernej spoločnosti v totálnej vojne. Vojna fungovala v mnohých ohľadoch podľa pravidiel priemyselných komplexov (príbuznosť fabrickej a kasárenskej služby, „pracovný charakter“ vojny).⁶ S rozsiahlymi procesmi militarizácie a nacionalizácie európskych spoločností súvisel kult „národov v zbrani“.⁷ Armáde a jej reprezentačným formám (vojenské prehliadky a oslavy, hudba, parádne uniformy) sa pripisoval v spoločenskom živote vysoký status. V mnohých krajinách rástli hnutia veterárnskych spolkov a organizácií na predvojenskú výchovu mládeže. Formoval sa v nich militarizmus „obyčajných ľudí“, ktorý sa nespájal priamo s rozširovaním vojnovnej ideológie.⁸

Záujem súčasných historikov púta tiež vojna a armáda v rodových (genderových) súvislostiach: sociálna konštrukcia mužnosti v obraze vojaka, zmenené postavenie žien vo vojne, stratégie prežitia mužov a žien atď.⁹ Dejiny vojny z pohľadu „zdola“ skúmajú mnohí bádatelia na základe poľnej pošty. Jej strategická funkcia pri zlepšovaní psychiky vojakov na fronte aj ich rodinných príslušníkov v zázemí bola počas prvej svetovej vojny všeobecne známa. Žiadalo sa, aby ženy posielali na front „silné a veselé listy“, žalostiaci cenzúra vracala. Už počas vojny bola takáto korešpondencia verejne „inscenovaná“: vychádzali antológie, pravidelné rubriky v dennej tlači („Pozdravy od vojakov v poli“), výročné správy škôl a ženských spolkov prinášali ďakovné listy obdarovaných vojakov.¹⁰

Veľkou témou novej historiografie je kultúra za vojny: umenie, zábava, propaganda, aj otázky identity. Skúma sa literárna a ideologická „výzbroj“, šírenie stereotypov nenávisťi, úloha intelektuálov, spisovateľov, umelcov a novinárov v duchovnej mobilizácii počas vojny.¹¹ Komparatívne

⁴Napr. kniha o koordinovaní propagačnej kampane na oboch stranách frontu CORNWALL, M.: *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. Houndmills-Basingstoke-Hampshire-London 2000.

⁵FERGUSON, N.: *The Pity of War*. London 1998 (nemecký preklad: *Der falsche Krieg. Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert*. Stuttgart 1999; český preklad: *Nešťastná válka*. Praha 2003).

⁶SPIPKER, R. – ULRICH, B. (Zost.): *Der Tod als Maschinist. Der industrialisierte Krieg 1914 – 1918. Eine Ausstellung des Museums Industriekultur Osnabrück*. Katalog. Bramsche 1998.

⁷Napr. VOGEL, J.: *Nationen im Gleichschritt. Der Kult der „Nation in Waffen“ in Deutschland und Frankreich, 1871 – 1914*. Göttingen 1997.

⁸WETTE, Wolfram (Zost.): *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*. München 1992, 21995.

⁹Napr. HAGEMANN, K. – PRÖVE, R. (Zost.): *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*. Frankfurt am Main 1998.

¹⁰Prehľad rozsiahlej literatúry o poľnej pošte prináša HÄMMERLE, Ch.: „... wirf ihnen alles hin und schau, daß du fort kommst.“ Die Feldpost eines Paares in der Geschlechter(un)ordnung des Ersten Weltkrieges. *Historische Anthropologie* 6/1998, s. 431 a nasl. Korešpondenciu poľnej pošty využíva u nás DUDEKOVÁ, G.: *Protirečivé spomienky? Zázitky z prvej svetovej vojny*. OS Fórum občianskej spoločnosti 10/2006, č. 1-2, s. 102-114.

¹¹ROSHWALD, A. – STITES, R. (Zost.): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914 – 1918*. Cambridge 1999; FLASCH, K.: *Die geistige Mobilmachung. Die deutschen Intellektuellen und der Erste Weltkrieg. Ein Versuch*. Berlin 2000; MOMMSEN, W. J. (Zost.): *Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. München 1996; SAUERMAN, E.: *Literarische Kriegsfürsorge. Österreichische Dichter und Publizisten im Ersten Weltkrieg*. Wien – Köln – Weimar 2000; AMANN, K. – LENGAUER, H. (Zost.): *Österreich und der Große Krieg 1914 – 1918. Die andere Seite der Geschichte*. Wien 1989.

štúdie prinášajú prekvapujúco podobné mechanizmy kultúrnych procesov a ukazujú, že „pod inými helmami neboli iní ľudia“.

Slovenská historiografia posledného obdobia prináša popri klasických vojenských dejinách¹² a politických dejinách česko-slovenského odboja aj štúdie o sociálnych aspektoch vojnového hospodárstva, o verejnosti a kolektívnych identitách, o lojalite a nelojalite či o historickej pamäti.¹³ Zaujíma sa, ako prežívali vojnu nielen Slováci, ale aj ostatné etniká na území Slovenska.

KAŽDODENNÝ ŽIVOT BRATISLAVY Z PERSPEKTÍVY NEMECKEJ TLAČE

V posledných júnových dňoch 1914 končilo mierové spravodajstvo s obvyklými témami z politického, spoločenského a športového života. „Veľkosrbské sprisahanie“, sarajevský atentát a smútočné obrady za Františkom Ferdinandom boli síce ešte servírované čitateľom ako atrakcie, čoskoro ich však nahrádzali znepokojujúce články o hroziacej vojne.¹⁴ Po 27. júli noviny podporovali vojnovú eufóriu a nadšene opisovali „veľkolepé manifestácie za vojnu“. O dva dni nato už začali dominovať na stránkach tlače témy z každodennej vojrovej reality v zázemí a na frontoch.

Novinkou na samom začiatku júla boli titulné strany v čiernych rámčekoch a reklamy na smútočné zástavy. Členovia municipálneho výboru v čiernych salónnych oblekoch vzdali na svojom smútočnom zhromaždení hold kráľovi. Rešpektovali telegram ministra vnútra, ktorý „z priestorových dôvodov“ neodporučil mestám vyslanie deputácií s vencami na pohreb následníka trónu a jeho manželky. Municipálny výbor rozhodol o smútočnej výzdobe mesta. Mestské budovy boli dekorované čiernymi zástavami. V čase pohrebu svietili plynové lampy pokryté smútočným flórom. Zvony na radnici a na kostoloch vyzváňali každý deň v hodinu atentátu. V kostoloch a synagógach sa konali smútočné bohoslužby. V dome sv. Martina slúžili zádušnú omšu s Lisztovým Requiem, ktoré skomponoval pri príležitosti smrti Maximiliána Mexického. V chráme naaranžovali „Castrum doloris“, na jeho štyroch rohoch čierne kandelábre, vpredu – rovnako ako vo viedenskej dvorskej kaplnke – čierno potiahnuté kľačadlá s generálskym klobúkom a šablňou a s bielymi rukavičkami a bielym vejárom. Svoju lojalitu dynastii prejavili na špeciálnych smútočných zhromaždeniach rímskokatolícka náboženská obec, obidve židovské náboženské obce, obchodná komora a početné spolky.

Mestský spoločenský život popri tom bežal obvyklým tempom. Kino Apollo-Bio uviedlo hneď za dokumentom zo Sarajeva komédiu. Obecenstvo si užívalo viedenský kabaret v reštaurácii U bažanta. Spolky poriadali svoje bohato navštevované letné slávnosti a tanečné zábavy. Čitateľov vzrušil prelet troch lietadiel nad mestom a debaty o zakúpení policajného stopovacieho psa do mestských služieb.

¹²Predovšetkým HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny IV. 1914 – 1939. Bratislava 1996.

¹³Napr. štúdie v zborníku PODRIMAVSKÝ, M. – KOVÁČ, D.: Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby.) Bratislava 1999; LIPTÁK, L.: Slovensko v prvej a druhej svetovej vojne. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava 1991, s. 6-12. Etnologický pohľad na obraz prvej svetovej vojny v historickej pamäti Slovákov prináša KILIÁNOVÁ, G.: Divided Memories: The Image of the First World War in the Historical Memory of Slovaks. Sociológia 35/ 2003, č. 3, s. 229-246. Zo sociálnohistorických prác napr. DUDEKOVÁ, G.: Hrdinskí vlastenci, barbárski nepriatelia a nebezpeční vlastizradcovia. In: Bystrický, V. – Rogul'ová, J. (Zost.): Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií. Bratislava 2005, s. 7-21; DUDEKOVÁ, G.: Zajatci v prvej svetovej vojne – význam a miesto memoárov pri výskume. In: Sekyrková, M. (Zost.): Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Praha: Národní technické muzeum v Praze, 2005. CD-Rom, nestránkované, príspevok č. 20; DUDEKOVÁ, G.: Chudobné a zatratené, ctihodné a milosrdné. In: História, 4/2004, č. 9-10, s.24-28.

¹⁴Nasledujúce opisy situácie rokov 1914 – 1918 v Bratislave vychádzajú zo správ v Pressburger Zeitung, Pressburger Tagblatt a Pressburger Presse.

Koncom júla už vyzerala atmosféra v meste inak. „Vojna nadohľad!“ , hlásili titulky na prvých stranách novín. V uliciach vášnivo diskutovali hlúčky znepokojených ľudí. Novinové redakcie promptne zverejšňovali vo výkladoch svojich administrácií a na plagátovacích plochách telegramy z Budapešti a Viedne. Pressburger Tagblatt sa 26. júla chválil, že jeho špeciálne vydanie prinieslo správu o vojne ešte skôr ako viedenské a budapeštianske denníky. Ľudia trhali noviny kamelotom z rúk, nejaký muž predčítal telegram o vojne ostatným, ktorí reagovali hlasnými výkrikmi „Éljen!“. Do neskorého večera boli ulice v centra preplnené vášnivo diskutujúcimi ľuďmi.

Čiastočnú mobilizáciu vyhlásili 26. júla. V nasledujúcich dňoch – 27. a 28. júla – pochodovali centrom mesta masy ľudí, údajne až desaťtisíc, v demonštračných sprievodoch. Priamym podnetom bola serenáda plukovnej hudby na Kossuthovom námestí (dnešnom Hviezdoslavovom). Okolo hudobníkov sa zhromaždili ľudia, muži vyhadzovali klobúky do vzduchu. Dav zrekviroval zástavy z neďalekej pivnej reštaurácie. Komu sa neušla zástava, pripevnil si na palicu vreckovku. Muži vyzdvihli troch dôstojníkov na ramená a nosili na čele sprievodu. Kričalo sa „Éljen! Hoch! Abzug Serbien!“ Volalo sa na slávu kráľovi, vlasti, armáde, nemeckému cisárovi, následníkovi trónu Karolovi a arcivojvodovi Fridrichovi. Vojenská hudba hrala pochody a maďarské národné piesne. Z iniciatívy členov jedného speváckeho spolku zazneli vlastenecké piesne, okrem iného, aj Kossuthova pieseň vo variante „Ferenc Jóska azt üzente“ . Pred Petőfiho sochou sa patrioticky rečnilo. Sprievod, pozdravovaný obyvateľmi z okien, tiahol pred honvédske dôstojnícke kasíno na Grassalkovichovo námestie (dnešné Námestie 1. mája), potom Barossovou (Štúrovou) ulicou pred pionierske kasárne. Pred kaviareň Baross vyšla rómska kapela primáša Vizváryho a hrala maďarské, rakúske a nemecké hymnické piesne a pochody. Nadšený dav pokračoval k budove posádkového veliteľstva (na dnešnú Gondovu), odtiaľ k bytu generála Mihalcscica v Lafranconiho dome. Manifestácia sa skončila po 10. hodine večer, opäť pri Petőfiho pomníku.

Noviny hlásili, že „vojnová horúčka zachvátila všetky tunajšie kruhy“ – určite predovšetkým meštianske, pretože sa spomínalo, ako sa všetci vracali z rekreácií a úradníci z dovoleniek.¹⁵ Dňa 28. júla sa opäť konal v bratislavských uliciach sprievod a hrali sa serenády pred bytmi generálov. K národným zástavám už boli pripojené aj trikolóry nemeckej ríše. Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie 31. júla znovu pochodovala večer ulicami vojenská kapela a čestné eskorty. Vyvolali „neopísateľný entuziazmus“ obyvateľov, ktorí volali: „Preč so Srbskom! Na Moskvu! Nech žijú naši bratia Poliaci!“ Patriotické zhromaždenie zažil neskôr – na začiatku augusta – aj neďaleký Šamorín. V asi stočlennom fakľovom sprievode tam pochodovala predovšetkým študujúca mládež na čele s kaplánom. Bratislavské opisy masového vojnového nadšenia s jeho až karnevalovými črtami ladia s najnovšími historiografickými výskumami, ktoré spochybňujú spontánnosť patriotických ovácií na konci júla 1914.¹⁶ Vlastnecká masa je podľa nich mestským fenoménom, väčšinu demonštrantov tvorili príslušníci stredných vrstiev. Ich eufória bola umelo povzbudzovaná, aj v bratislavskom prípade iniciovala sprievody vojenská kapela na promenáde. Masová účasť obyvateľov mesta zrejme viac vyjadrovala nesmierne napätie, obavy a nervozitu ľudí ako ich racionálny súhlas s pretekmi zbraní. Mýtus o vojnovom nadšení obyvateľstva poslúžil neskôr v propagandistických heslách, ktoré vyzývali k zotrvaní vo vojnovnej „mašinérii“.

Prvé správy o čiastočnej mobilizácii sa objavili 27. júla. Povolání muži sa museli za 24 hodín prichystať na odchod. V kasárňach na Špitálskej ulici¹⁷ skladala obnovenú prísahu časť domáceho 72. pešieho pluku. Slávnostný prejav plukovníka prednesený v nemčine vzápätí pretlmočili mužstvu do maďarčiny a slovenčiny. V Bratislave sa spočiatku mobilizácia týkala

¹⁵Pressburger Zeitung (ďalej PZ) 28. 7. 1914, č. 205, s. 3.

¹⁶VERHEY, J.: Der „Geist von 1914“ und die Erfindung der Volksgemeinschaft. Hamburg 2000; FERGUSON: The Pity of War (ako v pozn. 5); Kriegsbegeisterung und mentale Kriegsvorbereitung: interdisziplinäre Studien. Zost. M. van der Linden – G. Mergner. Berlin 1991.

¹⁷Neskoršie Svätoplukove kasárne.

starších mužov, väčšinou hláv rodín.¹⁸ Vybavovanie všetkých existenčných rodinných záležitostí zostalo na ženách. Obmedzila sa civilná a železničná nákladná doprava. V preplnených vlakoch sa odohrávali dovtedy spoločensky neprípustné scény, napríklad „vedľa blahobytnej Židovky v mušelinovej blúzke sedel v kupé prvej triedy mladý sedliak v košeli a bafkal svoju nie priam aromatickú fajku“.¹⁹ V noci v stredu 29. júla sa začali veľké vojenské transporty. Noviny vyzývali obyvateľov, aby privítali a pohostili prechádzajúcich vojakov. Ako prvý prispel na občerstvenie dvomi hektolitrami piva Jarošov pivovar. Tlač informovala o vojenských cestovných poriadkoch a o službách poľnej pošty. Ľudia začali hromadne vyberať svoje úspory z bánk a noviny ich ubezpečovali, že peniaze vo finančných ústavoch nie sú ohrozené. Magistrát upozornil vlastníkov domov, že pri prípadnom ubytovaní vojakov sú povinní poskytnúť im lôžko alebo desať kíl slamy na hlavu. Minister obchodu zrušil – zatiaľ dočasne – nedeľné voľno. Titulky „Preč s keľasmi!“ naznačujú, že už na začiatku augusta 1914 prekvital čierny obchod. Obchodníci inzerovali potreby pre rukujúcich aj vojenské pohľadnice. „Noci v Haliči sú studené. Preto si žiaden dôstojník nezabudne zobrať teplé trikotové prádlo!“ „Bojkotujte ruské a anglické čaje. Pite vlasteneckú značku Pekárek!“

Nemecké noviny hlásili o zatknutí „srbofilského agitátora“ – Dr. Ivana Dérera za jeho protivojnový článok v Národných novinách.²⁰ V komentároch sa opakovali stereotypy o nemeckej spravodlivosti a rytierskosti, francúzskom pokrytectve a surovosti (!), o anglickom „kramárskom“ národe či o perfidných Rusoch. Pochvaly sa dočkalo „patriotické“ premenovanie brašovskej obce Oroßfalu (Russendorf/Ruská Ves) na „sympatické“ Poroßfalu (Preußendorf/-Pruská Ves). Vyzdvihovala sa „pozoruhodná“ kázeň vrchného rabína, ktorý vyzýval veriacich ku každodenným modlitbám za kráľa a za nemeckého cisára.

V auguste 1914 sa zverejnili prvé menovania na Alžbetínsku univerzitu. Bratislavský knihovník Dr. Emil Kumlik sa stal riaditeľom univerzitnej knižnice. Obmedzila sa župná samospráva, župan bol menovaný za vládneho komisára. Od 9. augusta musela väčšina reštaurácií, hostincov a kaviarní dodržiavať policajnú záverečnú hodinu a zatvárať večer o ôsmej, výčapy už o šiestej. Mešťanosta vyzýval k dôvere voči bankovkám a odsudzoval hromadenie kovových mincí. V električkách začali slúžiť ženy-sprievodkyne, v modrých blúzach a bez čiapok, vraj „milé a obratné“. Červený kríž organizoval zdravotnícke kurzy.

Od polovice septembra začali prichádzať správy od bratislavských jednotiek na fronte: „Požňoňský 5. zbor ako prvý na nepriateľskom území!“²¹ Referovanie o hrdinských činoch a živote miestnych plukov posilňovalo väzby medzi armádou, mestom a štátom a zohrávalo dôležitú úlohu pri formovaní kolektívnych identít počas celej vojny. Vládny komisár Aurel von Bartal predniesol municipálnemu výboru správu o situácii v meste po mobilizácii. V meste ubytovali 25 – 30-tisíc záložníkov. Obmedzenie záverečných hodín v pohostinstvách znepokojilo aj ich majiteľov aj verejnosť. Vládny komisár privítal „ako zázrak“ utíchnutie straníckych roztržiek. Politické strany sa vraj zjednotili, keď je vlasť v nebezpečí. Mestské valné zhromaždenie jednohlasne schválilo návrh dvorného radcu Juraja von Schulpeho na premenovanie Hlavného námestia na „I. Ferenc Józseftér“ a návrh mešťanostu Teodora Brollyho na premenovanie Trhového námestia (dnešného námestia SNP) na „II. Vilmos császártér“.²² Na podporu rodín narukovaných sa do polovice

¹⁸Ročníky 1890 – 1092 boli už v činnnej službe. Pri čiastočnej mobilizácii boli povolané staršie ročníky, pri všeobecnej mobilizácii 31. júla záložníci a náhradní záložníci spoločnej armády a honvédstva.

¹⁹Pressburger Tagblatt 28. 7. 1914, č. 6427, s. 6.

²⁰Na vojnovú hystériu zareagoval Ivan Déer článkom „Hyeny chcú vojnu“. Po vyhlásení mobilizácie ho uhorské úrady na jeden deň zatkli. Články v maďarskej a nemeckej tlači o jeho vlastizradcovstve vyvolali búrlivú reakciu. Sfanatizovaný dav sprevádzaný vojenskou kapelou vytýkol okná Déerovho bytu. KOVÁČ, D. a kol.: Muži deklarácie. Martin 1991, s. 214-215.

²¹V. zbor bol začlenený do 1. armády gen. Viktora Dankla a zapojil sa do bojov v dňoch 23. – 25. augusta v bitke pri Krašniku v Haliči. Význam bitky bol v dobovej tlači silne nadhodnotený. Podrobnejšie DANGL, V.: Bitka pri Krašniku. In: Historie a vojenství 39/1990, č. 3, s. 57-73.

²²V nemeckom texte názvy námestí po maďarsky. PZ 17. 9. 1914, ranné vydanie.

septembra vyzbieralo 50-tisíc korún.²³ V meste prebiehala aj charitatívna krajinská akcia „Zlato za železo!“ – noviny uverejňovali zoznamy darcov a dám, ktoré robili zbierku. Istá slečna so svojím snúbencom, husárskym poručikom, dali dokonca na oltár vlasti svoje zlaté snubné prstene a vymenili ich za železné. Ženám sa adresovali výzvy, aby plietli teplé odevné súčiastky pre vojakov.

V tom istom čase „elegantne vynovená“ kaviareň Baross hostila každý večer „umeniamilovné obecenstvo“, ktorému vyhrávala „národná kapela“ Bélu Vizváryho. Dve tanečné školy pozývali na kurzy tanga a bostonu a na výučbu „salónneho správania sa“. Pivovar Stein otváral novú reštauráciu. Dobrú a pokojnú náladu malo povzbudiť aj vystavenie troch hrdzavých ruských diel, ktoré ukoristil „náš udatný 5. zbor vo víťazných bitkách“.²⁴ V posádkovej nemocnici zomrel dvadsaťsedemročný ruský delostrelec. Vystrojili mu vojenský pohreb na židovskom cintoríne – s hudbou, sprievodom a čestnou salvou. „Zodpovedá to požiadavkám vyššej civilizácie“, zdôvodňovali *Pressburger Zeitung*.

V nedeľu 2. októbra sa pri príležitosti otvorenia Alžbetínskej univerzity konala v dome slávnostná bohoslužba. Zbor Církevného hudobného spolku uviedol pod vedením zbornajstra Eugena Kossowa diela uhorských majstrov. Redaktori väčšiny bratislavských novín sa v nasledujúcich týždňoch sťažovali, že novozaložená univerzita poskytuje informácie len klerikálnemu listu *Pressburger Tagblatt*. Pociťovali to ako „nevďak voči liberálnemu mešťanstvu, ktoré tridsať rokov o univerzitu bojovalo a obetovalo jej milióny“.

Vojnové pomery sa odrazili aj v činnosti mestskej ľudovej kuchyne. Denne sa varilo pre 1 200 osôb, niekedy až pre 1 600. Stravovalo sa tu denne 160 tzv. vojnových krajčirov, úplne zadarmo 127 chudobných detí, ktorých otcovia narukovali, a 7 chudobných stredoškôľakov. Vo veľkom počte sa sem prichádzali najesť dovolenkujúci a ranení vojaci. Počet stravníkov prudko narastal v nedeľu, keď ľudia z vidieka navštevovali svojich ranených príbuzných v miestnych nemocniciach. Ľudová kuchyňa varila okolo 200 porcií pre záložnícku nemocnicu Červeného kríža. Jedlá vyšli stravníkov veľmi lacno, celé menu približne 40 halierov: polievka 6 halierov, porcia hovädzieho so zeleninou 16 halierov, múčne jedlo 16 halierov, chlieb 2 haliere.²⁵ Noviny pravidelne informovali o živote 72. pluku na fronte aj o stave ranených v bratislavských nemocniciach. Na začiatku januára 1915 ležalo v meste v regulérnych aj provizórnych nemocniciach (v školách, sirotincoch, v niektorých šľachtických palácoch, v budove finančného riaditeľstva aj v zábavnom podniku Bellevue) 35 dôstojníkov a 2 256 vojakov. Okrem toho ošetrovali v nových barakoch 250 rekonvalescentov spoločnej armády a v Púckových domoch 150 honvédov.²⁶

Napriek tomu, že od polovice decembra do začiatku januára mohli byť obchody a výklady osvetlené, Vianoce 1914 boli pre mesto a pre takmer všetky rodiny smutné. Noviny sa viac venovali opisom vianočného stromčeka na hlavnej stanici a slávnostnému obdarovaniu vojakov oblečením, cigaretami či figovými vencami. Nezabudli na obligátne zoznamy darcov a meno iniciátorky akcie – dámy, ktorá stála na čele dobrovoľných ošetrovateliek Červeného kríža. Poľná pošta doručila vianočný pozdrav od „našich dvaasemdesiatnikov v poli s veselým programom filmového predstavenia“, na ktoré sa vyžadovalo vstupné „2 Liter Wutki“ (dva litre vodky). V humoristickom programe fiktívneho frontového kina sa kombinovali momenty vojenského života v zákopoch s etnickými stereotypmi (ruské ploštice, poľské blchy, anglická choroba). Po druhých vojnových Vianociach sa iba letmo spomenuli sviatky bez koláčov a stromčeky len s papierikmi. Zato sa obšírnejšie komentovali detaily novoročného programu Sarkádiho kabaretu v hoteli Deák. Nevládali však prehlušiť počty a mená mŕtvych, úradné ceny potravín v tržnici či pokyny na reguláciu konzumu múky a chleba. Pribúdali fejtóny o kontrastoch luxusu a nesmiernej biedy v obrazoch vymódených dám a vojnových invalidov.

²³PZ 16. 9. 1914, č. 254, ranné vydanie, s. 3.

²⁴PZ 22. 9. 1914, č. 260 ranné vydanie, s. 4. O ďalších ukoristených delách PZ 3. 10. 1914, č. 271 ranné vydanie, s. 5.

²⁵PZ 11. 10. 1914, č. 279 ranné vydanie, s. 4.

²⁶PZ 1. 1. 1915, č. 1, s. 3.

ZMENY SPOLKOVÉHO ŽIVOTA POČAS VOJNY

V čase sarajevského atentátu vrcholili prípravy na letné slávnosti väčšiny spolkov. Obyvatelia mesta sa zabávali na tanečných venčekoch, Anna-báloch, kabaretných večierkoch a ľudových slávnostiach na Slamenej búde, v záhradných reštauráciách či v zábavnom podniku Bellevue (na mieste neskoršej sokolovne). Speváci z Liedertafel zorganizovali Sviatok gejši pod Červeným mostom. Skauti-čerkezi z chlapčenskej meštianky sa vydali na výlet do Viedne. Prekvapili ich „milé“ reakcie na maďarsky hovoriacu skupinku. Slovenská sekcia robotníckeho vzdelávacieho spolku Napred usporiadala Husove oslavy. Na Cukermandli sa chystali kolotoče, cirkusové stany a predajné stánky na veľkú ľudovú slávnosť na pamiatku miestneho ľudomila pátra Scherza. Veteránske spolky sa stretli na pravidelnej spomienkovej slávnosti, venovanej padlým v prusko-rakúskej vojne. Po kázni a poľnej omši pri hrobe na Kamzíku defilovali veteráni pred zástupcami spoločnej armády a honvédov. Robotnícky spevácky spolok Magnet chystal na polovicu augusta veľkolepú slávnosť odhalenia zástavy so sprievodom od Robotníckeho domu na Dunajskej do Bellevue, plesom a druhý deň s ľudovou slávnosťou na Slamenej búde. V programe malo spievať 380 spevákov maďarské, nemecké, české a slovenské piesne – nielen robotnícke zborové piesne, ale aj ľudové piesne a operetné „potpourri“. Účasť prisľúbili tiež spevácke spolky z Viedne, Budapešti a okolia. Po vyhlásení vojny boli všetky zábavy odvolané. Spevokol Magnet oznámil odloženie rituálu odhalenia zástavy.

Koncom júla sa v Bratislave konal prestížny nemecko-rakúsko-uhorský včelársky kongres, na ktorom sa očakávalo 800 hostí. Pri príležitosti 59. putovného valného zhromaždenia včelárov Nemecka, Rakúska a Uhorska usporiadali v budove a záhrade vyššej dievčenskej školy veľkú výstavu živých včiel, včelích produktov, včelárskych pomôcok a odbornej literatúry. Počítalo sa s 23 prednáškami v maďarčine a so 16 v nemčine. Po prvý raz mali byť prednášky doplnené praktickými ukážkami. Večer 25. júla sa stretli účastníci aj so zástupcami ministerstva poľnohospodárstva v reštaurácii Aucafé. Vzhľadom na kritickú politickú situáciu všetky pozdravné prejavy odpadli. Len „jeden patriotický Nemecc“ sa nezdržal a ubezpečil prítomných, že „šesť miliónov nemeckých bajonetov je pripravených na obranu bratského Rakúska-Uhorska“.²⁷ Kongres sa síce nasledujúci deň začal, v župnom dome aj odzneli niektoré prednášky, ale vzhľadom na mobilizáciu museli akciu predčasne ukončiť.

Po vyhlásení vojny sa spolková činnosť podstatne zmenila. Veľa členov narukovalo, spolkové aktivity sa koncentrovali na dobročinnosť a svojpomoc. Dobrovoľným hasičom pribudol k ich tradičnej pracovnej náplni prevoz ranených vojakov. Červený kríž založil odpočívareň na hlavnom nádraží, pripravoval zriadenie nemocnice pre záložníkov, organizoval kurzy pre ošetrovateľky. Charitatívne, ale aj ostatné združenia iniciovali zbierky pre rodiny narukovaných, pre nezamestnaných, na posteľnú bielizeň do posádkovej nemocnice, pre chudobné židovské rodiny atď. atď. Spevácke, hudobné a ďalšie kultúrne spolky poriadali dobročinné koncerty. Vzrástol význam ženských asociácií. Spolok domácich paní Unitas zaobstarával a vydával potravinársky a drogistický tovar, organizoval charitatívne zbierky, napríklad topánkovú akciu, aj zber starého papiera. Spoločnosť pre vzdelávanie žien ponúkala prednášky, napr. v marci 1916 mali referentky z Viedne rozprávať o súčasných a budúcich úlohách žien. Katolícky spolok na ochranu žien a detí poriadal pre dievčatá kurzy šitia a varenia. Na spolkovom základe pracovali aj ľudové kuchyne. Počas vojny sa spomínala tiež Mestská kuchyňa pre stredný stav v Redute. Podľa jedálneho lístka z januára 1918 varila mäso len trikrát do týždňa a obec stál vtedy jednu korunu.²⁸

Napriek oslabeniu členskej základne mnohé spolky činnosť neprerušili. Kresťanskosocialistický spolok, Katolícky zväz, Spolok katolíckych tovarišov či Národohospodársky klub poria-

²⁷PZ 26. 7. 1914, č. 203 ranné vydanie, s. 3.

²⁸Pressburger Presse 7. 1. 1918, č. 1021, s. 3.

dali prednášky, príp. diskusné večery o aktuálnych politických a vojenských problémoch aj o výhľadoch do budúcnosti. Spolok uhorských inžinierov a architektov nachystal prednáškový cyklus *Technika a vojna*. Západouhorský turistický spolok pokračoval – aj keď podstatne zriedkavejšie – vo svojich výletoch po okolí. Vo vojenskom kasíne a vojenskom vedeckom spolku sa stretávali dôstojníci s elitnými meštianskymi kruhmi na dobročinných akadémiách, čajových večierkoch a filmových predstaveniach s hudbou.

Miestny spisovateľ Franz Borgias Schmid organizoval už od začiatku augusta brannú organizáciu mládeže (Jugendwehr). Mladíci od 16 rokov „bez rozdielu stavu“ sa v nej mali vojenskými cvičeniami pripravovať na brannú službu. Do septembra sa ich prihlásilo vyše sto.

KOLEKTÍVNA IDENTITA NEMCOV NA SLOVENSKU POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Ako dokladá rozsiahla literatúra, vo vedomí Nemcov v Uhorsku počas celého „dlhého“ 19. storočia dominoval – vedľa lokálnych a statusových (napr. meštianskych) väzieb – uhorský patriotizmus.²⁹ Následkom rozdielnych historických skúseností z kolonizačných vln, rozptýleného osídlenia, konfesionalnej a sociálnej diferencovanosti, ale aj následkom ich pocitu zakotvenosti v uhorskej spoločnosti relatívne rýchlo podliehali asimilácii. Chýbali im spoločné historické tradície a integrujúca národná idea. Vzhľadom na konfesionalne rozdiely mohli ich národné predstavy nadviazať výlučne na jazykové znaky a na nejasné predstavy o kultúrnom poslaní Nemcov v Uhorsku. Iba v jazyku a v pocite civilizačnej nadradenosti spočívala možnosť vymedzenia sa voči maďarskému nacionalizmu, ktorého protinemecké črty – pôvodne orientované proti Rakúsku – boli na začiatku 20. storočia čoraz zreteľnejšie. Hospodársky úpadok niekdajšieho cechového meštianstva a chýbajúce nemecké roľnícke zázemie v okolí miest podporovali rýchlu maďarizáciu nemeckého meštianstva.³⁰ V dôsledku sústavného propagovania idey uhorského národa vo výučbe, v učebniciach, v tlači, divadle, pri školských slávnostiach a rozličných verejných inscenáciách interpretovali uhorskí Nemci svoju minulosť ako symbiózu s Maďarmi.³¹ Intenzívny maďarizačný tlak vyvolal ojedinelé pokusy o spojenie uhorského vlastníctva s nemeckým nacionalizmom. V rokoch 1905 – 1914 možno evidovať snahy o politické zjednocovanie uhorských Nemcov pod všennemeckým vplyvom. U Nemcov na území Slovenska však rezonovali minimálne.³²

Rozvoj spolkového života s osobitými mechanizmami prispôsobovania sa a pokles nemeckej periodickej tlače jasne svedčia o postupnom pomaďarčovaní nemeckého etnika. Kým roku 1901 vychádzalo na území Slovenska 23 periodík v nemeckom jazyku, začiatkom roku 1914 ich bolo 12 čisto nemeckých a 7 maďarsko-nemeckých.³³ V dvoch pôvodne nemeckých týždenníkoch v Nitre (*Nyitrai Hirlap* a *Nyitrai Lapok*) už dlhé roky dominovala maďarčina, *Nyitrai Lapok* pokračovali od 14. mája 1915 ako *Nyitravármegye* výlučne len v štátnom jazyku. Rovnako dopadli *Kaschauer Zeitung*, ktoré sa 6. augusta 1914 spojili s *Kassai Ujság*. Po vypuknutí vojny

²⁹Literatúra ku kolektívnemu vedomiu Nemcov v Uhorsku je v štúdiu MANNOVÁ, E.: Transformácia identity bratislavských Nemcov v 19. storočí. In: Historický časopis, /1995, roč. 43, č. 3, s. 437-449.

³⁰PUTTKAMER, J. von: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867 – 1914. München 2003, s. 54.

³¹Tamže, s. 393.

³²KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava 1991, s. 27 a nasl.

³³POTEMRA, M.: Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Martin 1963; MEIER, J.: Untersuchungen zur deutschsprachigen Presse in der Slowakei. Sprache und Geschichte der Zeitung „Zipser Anzeiger/ Zipser Bote“. Levoča 1993; RESCHAT, G.: Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs. Unter besonderer Berücksichtigung der Umbruchsperiode 1918/20. München 1942.

sa nemecká tlač na Slovensku zúžila na 7 titulov úplne v nemčine a 5 titulov maďarsko-nemeckých. Centrami nemeckého novinárstva cez vojnu zostali už len Bratislava (s tromi významnými politickými denníkmi a piatimi/šiestimi ďalšími periodikami)³⁴ a Kežmarok (s týždenníkom *Karpathen-Post*).

Všetky nemecké noviny vystupovali aj vo vojnových pomeroch lojálne uhorsko-patrioticky. *Pressburger Zeitung* upozornili čitateľov už 1. augusta 1914 na cenzúru, na negatívne zmeny v obsahu a v distribúcii denníka. *Westungarische Volksstimme* vyjadrili potrebu udržať sociálno-demokratickú tlač aj za cenu „zrieknutia sa spravodlivej kritiky“. Aj neskôr sa objavovali sporadické narážky na nemožnosť prinášania objektívneho spravodajstva. Napr. Eugen Engyeli vo svojej rubrike v *Pressburger Presse*, podpísanej „Kibicom“, napísal 14. februára 1916 ironicky: „Odvodzovať zo všeobecného želania po mieri celkovú únavu z vojny by bolo preto nesprávne, lebo to nie je dovolené. To môže o nás rozprávať len nepriateľ, a my to zase tvrdíme o ňom.“

V priebehu vojny sa postoje a povedomie ľudí radikalizovali, viac prívržencov získavali socialisti a nacionalisti. Mnohí autori upozorňujú na vzrast (či skôr objavenie sa) národného vedomia Nemcov v Uhorsku cez vojnu. Ich sebavedomie po vypuknutí vojny vzrástlo, sedmohradskí a banátski politickí reprezentanti okázalo zdôrazňovali význam uhorských Nemcov pre Uhorské kráľovstvo, monarchiu aj nemecko vôbec. Etnické vedomie určite posilnili aj kontakty s nemeckými vojakmi z ríše a z rakúskych oblastí. Ani priame bojové spojenectvo s Nemeckom, rozhodujúcou veľmocou v rámci centrálneho bloku, však nespôsobilo zásadný obrat v maďarizačnej školskej a kultúrnej politike uhorskej vlády. Všenemeckí poslanci z Predlitavska a ríše, ktorí sa stretli vo Viedni roku 1915 a žiadali ochranu Nemcov v Uhorsku, hovorili dokonca o protinemeckých tendenciách.³⁵

Nemecké noviny na Slovensku písali bez špeciálneho odvolávania sa na mocného nemeckého spojencu a na nemeckú kultúrnu nadradenosť. Jedinými príkladmi nemeckosti na ich stránkach bolo uverejnenie básne o princovi Eugenovi, „ušľachtilom rytierovi“ (o Eugenovi Savojskom, ktorého pretvorili v 19. storočí na plavovlasého nemeckého hrdinu) a príležitostné zmienky o spievaní národnej piesne „Wacht am Rhein“. Pred vojnu odsudzovali maďarské noviny (hoci len zriedkavé) spievanie tejto piesne ako prejav pangermanizmu a ako „urážlivé pre Maďarov“. Po vypuknutí vojny hrali verejne „Stráž na Rýne“ vojenské aj rómske kapely na patriotických provojnových zhromaždeniach v Bratislave. Pieseň sa počas vojny spievala na spolkových akadémiách spolu s uhorským „Hymnusom“ a rakúskou „Volks-hymne“. V uhorsko-nemeckom kontexte ju parafrázovala patriotická pieseň „Donauwacht“. Charakteristicky bola uverejnená na prvom mieste jej maďarská verzia a až potom nemecký originál. Končil sa veršom: „O Donau, o Heimat, magst ruhig sein / Treu steht deine Wacht – gleich jener am Rhein.“³⁶ Od februára 1916 sa na kasárňach vyvesovali aj zástavy spojencov, medzi nimi tiež nemecká. Nemecké periodiká tomu nevenovali zvláštnu pozornosť. Napriek silnému ríšskemu spojencovi zotrvali naďalej na štátno-patriotických pozíciách a neobrátili sa proti maďarizácii. Skutočnosť, že svoju etnickú identitu takmer vôbec neprezentovali, súvisela čiastočne aj s ich opatrnosťou, strachom pred tlačovopolitickými šikanami aj obavami pred stratou inzerentov, najmä úradných. Napr. v januári 1918 bolo v *Pressburger Zeitung* 15 % inzerátov a oznamov v maďarčine, v *Pressburger Tagblatt* 12 %, vo *Westungarischer Grenzboten* 3 % atď.³⁷

³⁴*Pressburger Zeitung* (dvakrát denne), *Pressburger Tagblatt* a *Westungarischer Grenzboten*, dvakrát týždenne vychádzajúce noviny *Westungarische Volksstimme* (od 1915), týždenník *Pressburger Presse*, dvojtýždenníky *A Város* a *Illustrierte Feuerwehr-Zeitung* (posledné vychádzali do 1915) a mesačník *Donau-Post* (od marca 1918). Do roku 1916 vychádzal časopis Gabelsbergerovho stenografického spolku *Concordia*.

³⁵KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina (ako v pozn. 32), s. 39-41.

³⁶PZ, 1. 1. 1916, č. 1, s. 5-7.

³⁷RESCHAT, G.: Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs (ako v pozn. 33), s. 77, 103, 116.

Nemecké divadlo v Bratislave predstavovalo významnú oporu nemeckej kultúry, o ktorú sa od prelomu storočí zvädzal vášnivý boj, najmä s maďarským Toldyho kruhom. V súvislosti s pripravovanou transformáciou Mestského divadla na Maďarské národné divadlo na jar 1918 sa v nemeckých periodikách zjavili len smútiace články. Autori akceptujú stratu nemeckého divadla ako „výsledok historického vývoja“ a zmien v poslednom štvrtstoročí a konštatujú postupné miznutie nemeckej kultúry predovšetkým v dôsledku straty školstva: „Tu v 'Prešporku' sa síce v budúcnosti ešte bude nemecky čítať a hovoriť, ale nepýtaj sa, ako to bude s písaním!“³⁸ Eugen Engyeli konštatoval, že 'Požoňské' mestské divadlo má byť povýšené na národné divadlo, ktoré má dôležitú úlohu pri maďarizácii. „...Proti tomu nebude namietať žiaden občan nášho mesta – hoci by nevedel ani slova po maďarsky.“ Obáva sa úplného vytlačenia nemeckého divadla, aj keď sa župan doslova vyjadril, že sa má uplatniť aj „cudzie umenie“. Novinár argumentuje, že veľká časť obyvateľov mesta hovorí dnes ešte nemecky a táto časť, ktorá prispieva ku komunálnym nákladom, má nárok, aby sa na ňu bral ohľad.³⁹

Lojalita k uhorskej vlasti a k panovníckej dynastii sa poslednýkrát výrazne prejavila eufóriou pri návšteve kráľovského páru v Bratislave 16. júla 1918. Toto nadšenie však skoro upadlo.

V závere vojny sa tón nemeckých novín mení a etnická otázka sa stáva prvý raz závažnou témou. „Budeme a chceme aj naďalej patriť k Uhorsku: teraz a navždy! V budúcnosti však nechceme strácať náš svojráz, našu národnosť (Volkstum), žiadame posilnenie a pestovanie našich národných zvyklostí (unserer völkischen Gebräuche), nášho nemeckého jazyka a nárečia!“ – napísali Pressburger Zeitung 30. októbra 1918 v článku s národnoobrodeneckým titulom „Pressburger Deutsch-Ungarn – wachet auf!“ (Prešporskí nemeckí Uhri – prebudte sa!). V dramaticky sa meniacej geopolitickej situácii bola však národná emancipácia až na druhom mieste. Najviac priestoru venovala tlač obavám z rozpadu Rakúsko-Uhorska a protestom voči začleneniu do Československa.

Spišskí Nemci boli ešte výraznejšie prouhorsky až promaďarsky orientovaní. Noviny *Karpathen-Post* uverejnili 24. októbra 1918 článok „Wachet auf!“: „Všetko, čo tu stojí, spravili Nemci, krajina, pôda je z väčšej časti v nemeckých a maďarských rukách a na celom Spiši niet ani jediného vzdelaného človeka, ktorý by sa hlásil k slovenskému živlu (Slowakentum)! [...] Boli sme Nemcami, sme Nemcami a chceme zostať Nemcami! A ako Nemci sme boli Uhrami a sme Uhrami a chceme Uhrami zostať!“ O týždeň nato tie isté noviny opäť zdôvodňujú nevyhnutnosť zotrvania v Uhorsku: „Ako by bolo možné vyhovieť wilsonovskému kultúrnemu ideálu, ak by sa prekvitajúca spišská nemecká kultúra vydala na milosť a nemilosť nekultivovaným slovanským masám?“⁴⁰

V období národných rád v novembri – decembri 1918 vznikli v Budapešti až dve nemecké národné rady. Medzi dvomi národnoemancipačnými smermi kolísali aj Nemci na Slovensku.⁴¹ Na čele jedného bol profesor germanistiky v Budapešti Jakob Bleyer – katolícky „Donauschwabe“, ktorého národná rada sa orientovala kresťansko-socialisticky a vyslovene proti sociálnej demokracii. Vedúcim druhého smeru bol Rudolf Brandsch, protestant zo Sedmohradska. V predsedníctve jeho národnej rady pôsobil aj bratislavský sociálny demokrat Heinrich Kalmár. Bleyer

³⁸PZ 12. 3. 1918, ranné vydanie. Nemecký názov mesta v úvodzovkách je ironickým odkazom autora na povinné používanie úradného názvu Pozsony aj v nemeckej tlači.

³⁹Pressburger Presse 18. 3. 1918, č. 1031, s. 2-3.

⁴⁰Karpathen-Post 14. 11. 1918. Podrobnejšie BOBRÍK, M.: Nemci na Slovensku a slovenská otázka počas a po skončení prvej svetovej vojny (1916 – 1919). In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováký a Němci. Zost. H. Mommsen – D. Kováč – J. Malíř. Brno 2000, s. 110.

⁴¹Bližšie o nemeckých národných radách na Slovensku JAHN, E. K.: Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918 – 1929. Ein Beitrag zur Nationalitätenproblematik. München – Wien 1971, s. 33-43; TAJTÁK, L.: Spiš a vznik Československa. In: Spiš v kontinuite času. Zost. P. Švorc. Prešov – Bratislava – Wien 1995, s. 145-153; OLEJNÍK, M.: Postoj spišských Nemcov k rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR. In: Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín 1848 – 1918. Zost. P. Švorc – E. Harbuľová. Prešov – Bratislava – Wien 1999, s. 309-315.

sa vyslovil za vernosť nielen uhorskej vlasti, ale aj uhorskému/maďarskému národu. Neusiloval o nemeckú národnú autonómiu. Brandsch sa tiež hlásil k zotrvaní na pôde uhorskej vlasti a žiadal jej demokratizáciu. Požadoval právo na sebaurčenie, kultúrnu autonómiu a (podľa možnosti) nacionálne jednotné administratívne oblasti.

Bratislavská tlač najprv sympatizovala s Bleyerom, ale v decembri sa už jasne presadil Brandschov smer.⁴² Etnické vedomie Prešporákov však nesiahalo tak ďaleko, aby žiadali pripojenie k navrhovanému Nemeckému Rakúsku (Deutsch-Österreich). Na protestnom zhromaždení 23. novembra 1918 dali najavo, že pre nich sú relevantné ekonomické záujmy a vystúpili proti „českým a aj nemecko-rakúskym nárokom na mesto“.

Spiš, ktorý bol podstatne viac zasiahnutý maďarizáciou, sa logicky prikláňal zreteľnejšie k bleyerovskému smeru. Po založení Hornouhorskej národnej rady uhorských Nemcov a po pokuse o založenie operetného štátu Respublica Scepusia spišskí Nemci v decembri zmenili kurz a priklonili sa k Brandschovej národnej rade. Istú rolu pri tom zohral veľký počet evanjelikov na Spiši, ktorí ťažko niesli vyhranene katolícku a kresťanskosociálnu orientáciu Bleyera. Dôležitejšia však bola zmena politickej situácie. Dohoda medzitým rozhodla o obsadení Slovenska československým vojskom. V tomto prípade autonomistický Brandschov smer viac zodpovedal záujmom spišských Nemcov. Jednoznačne možno konštatovať, že hnutie národných rád posilnilo kolektívne vedomie Nemcov na Slovensku a znamenalo u nich rozhodný krok od protonacionálneho k nacionálnemu.

E: MANNOVÁ: DIE DEUTSCHE PRESSE IN DER SLOWAKEI UND DER ERSTE WELTKRIEG

Die Zeitungen und Zeitschriften stellen, und zwar vor allem aus lokaler Perspektive, eine fündige Quelle für die Erforschung einer der größten Katastrophen des 20. Jahrhunderts dar. Die heutige Erforschung des ersten Weltkrieges beschränkt sich nicht auf die allgemeinen politischen und militär-technischen Aspekte. Der erste Teil der Studie weist auf die Werke hin, die auch die psychologisch-mentalene Aspekte, kulturelle Mobilisierung, Mechanismen der Einziehung der Zivilisten und Beeinflussung der Massen durch Propaganda, Krisen der Loyalität, neue Medien (Filme) und traumatische Folgen der Modernisierung beachten.

Der zweite Teil des Aufsatzes orientiert sich an den Alltag in Bratislava aus der Perspektive der lokalen deutschen Presse: von der Beschreibung der anfänglichen Kriegseuphorie bis zur Anpassung der Bevölkerung an die gewöhnliche Kriegsrealität im Hinterland. Eine Sonderaufmerksamkeit wird hier der Änderungen in wichtiger Sphäre der bürgerlichen Gesellschaft gewidmet: es handelt sich um Vereinswesen, im Rahmen dessen sich vor allem die Bedeutung der Frauenverbände, Wohltätigkeitsvereine und freiwilligen Assoziationen vergrößerte.

Die Entwicklung der „deutsch – ungarischen“ Vergesellschaftung mit absonderlichen Mechanismen der sozialen und kulturellen Anpassung und der Abstieg des deutschen Periodikums zeugte klar von der geordneten Magyarisierung der deutschen ethnischen Gruppe. Aus den Zentren des deutschen Zeitungswesens verblieben während des Krieges nur Pressburg (mit drei politischen Tageszeitungen und fünf/sechs weiteren Periodiken) und Kezmarok (mit einem Wochenblatt). Alle deutschen Zeitungen präsentierten sich auch unter Kriegsbedingungen loyal und ungarisch-patriotisch. Im Laufe des Krieges radikalisierten sich die Stellungen und die Bewusstheit der Menschen, immer mehr Anhänger gewannen die Sozialisten und Nationalisten. Es wuchs auch das Selbstbewusstsein der Deutschen in Ungarn, doch trotz der Kriegsallianz mit Deutschland waren auch weiter der ungünstigen Schul- und Kulturpolitik der ungarischen Regierung ausgesetzt. Erst die Bewegung der Nationalräte in der Zeit von Oktober bis Dezember 1918 verstärkte das kollektive Bewusstsein der Deutschen in der Slowakei und bedeutete bei ihnen einen entscheidenden Schritt vom protonationalen zum nationalen. Die pressburger und zipser deutsche Presse spielten in diesem Prozess eine wichtige Rolle.

⁴²Podrobnejšie o konkrétnych novinách RESCHAT, G.: Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs (ako v pozn. 33), s. 80 a nasl.

ŽILINSKÁ DOHODA 6. OKTÓBRA 1938

VALERIÁN BYSTRICKÝ – BARBARA PÍSECKÁ

BYSTRICKÝ, V.: The Žilina Agreement of 6 October 1938. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 77 – 108, Bratislava.

Published documents show a statement of the Government of Czech politicians concerning talks in Žilina on 6 October 1938, positions of Slovak politicians etc. They prove attention, which was paid to development of events in Žilina by state authorities, because in the town there worked separately, without any coordination the police bodies of the Provincial Office as well as the Deputy Commander of the Provincial Gendarme Command in Brno. The author states that principles and demands covered in agreements adopted in Žilina on 6 October 1938 regardless of political circumstances, in which they emerged, created a ground of political subjects in Slovakia for the future and it was not important if they were for the Agreement or not.

Military History. Slovakia. 1938. Žilina Agreement 6 October 1938.

Dvadsaťročné spory o slovenskej otázke, o jednom alebo dvoch národoch, samobytnosti slovenského národa, politickom, štátnom, etnickom československom národe a dualizme sa postupne v druhej polovici 30. rokov, a najmä v súvislosti s hrozbou nacistickej agresie, stupňovali, stávali sa vyhrtenejšie a radikálnejšie. V roku 1938 prakticky všetky politické subjekty na Slovensku, bez ohľadu na to, či išlo o slovenské alebo o slovenské časti celoštátnych strán, požadovali zmenu postavenia Slovenska v republike. Vo väčšine prípadov sa argumentovalo tým, že dôjde k zlepšeniu česko-slovenských vzťahov a posilneniu republiky. Išlo o široký diapozón názorov a predstáv od požiadavky decentralizácie, administratívnej autonómie až k federalizácii štátu. Politické subjekty ani významnejší jednotlivci približne do obdobia konferencie štyroch veľmocí v Mníchove (29. 9. 1938) nevyzdvihovali verejne alebo neoficiálne požiadavku samostatného slovenského štátu¹. Vznikli predstavy a viedli sa rokovania (HSLS) o možnosti upraviť postavenie Slovenska formou autonómie v rámci Maďarska v prípade rozbitia republiky. J. Tiso dopoludnia 29. septembra 1938 hovoril s E. Benešom o riešení slovenskej otázky v rámci ČSR, pričom prezident, okrem iného, akceptoval aj jeho požiadavku zriadiť Ministerstvo pre správu Slovenska. Súčasne v ten istý deň o 19.00 h odovzdal spolu s K. Sidorom poľskému vyslancovi v Prahe K. Papéemu „Deklaráciu“, v ktorej sa hovorilo o možnosti utvorenia „nezávislého slovenského štátu s poľskou garanciou“². Začiatkom októbra 1938 (2. – 6. 10. 1938) sondaľoval z poverenia J. Tisa vo Varšave a v Budapešti J. Farkaš postoj týchto štátov vrah k vyhláseniu samostatného slovenského štátu v prípade hroziaceho rozpadu Česko-

¹J. Tiso: „Verejne sa osvedčujem: My sme neboli za bývalej republiky za samostatný slovenský štát. Hovorím to otvorene. Bol by falšovateľom histórie, kto by tvrdil opak. My sme to boli, ktorí sme Jehličku biľagovali za zradcu, lebo sa o to usiloval. Je to historický fakt. Za to sa nemá nikto hanbiť. My sme to s autonómiou v rámci ČSR mysleli úprimne. Záujem štátu sme však podriaďovali záujmom národa.“ *Slovák* 12. 9. 1943; TISO, J.: *Prejavy a články II (1938 – 1944)* Ed. M. Fabrícius, K. Hradská. Bratislava 2006, dok. 301.

²LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J. Monachium 1938. Warszawa 1985, s. 486;

slovenska.³ Odhliadnuc od právnej stránky posudzovania uvedených predstáv alebo koncepcií, išlo o nekompetentné, politicky naivné úvahy neskúsených politikov neuvažujúcich o dôsledkoch a precedensoch takýchto krokov. Svedčil o tom fakt, že veľmi rýchle zapadli do zabudnutia a poľskí predstavitelia na návrhy HSLS ani nereagovali.

V procese vyvrcholenia československej krízy narastal tlak na riešenie slovenskej otázky. Napriek spomínaným návrhom HSLS, vzniku predstavy samostatného štátu medzi príslušníkmi radikálneho krídla ľudovej strany po mníchovskej konferencii, postupne prevládali predstavy uzavrieť problém štátoprávneho postavenia Slovenska v rámci republiky. Dokazoval to už projekt národnostného štatútu na jar a v lete 1938, návrh ľudovej strany z 5. 6. 1938 na federáciu štátu, obdobný návrh Slovenskej národnej strany z augusta 1938, návrh E. Beneša z 22. 9. 1938 na úpravu vzájomného pomeru medzi Čechmi a Slovákmi, ako aj rozhovory zástupcov slovenských, resp. politických strán zo Slovenska v Prahe 29. a 30. 9. 1938. Navyše koncom septembra, resp. začiatkom októbra, väčšina strán a politikov akceptovala štyri body prednesené J. Tisom v Prahe na spomínaných rokovaníach slovenských politikov; uznesenie všetkých politických strán o individualite slovenského národa, zákonnou normou zabezpečiť slovenčinu ako úradný jazyk na Slovensku, utvoriť slovenský snem s primárnou zákonodarnou mocou a zriadiť Ministerstvo pre správu Slovenska.⁴ Bol to praktický program, ktorý v určitej obmene rezonoval v politike ľudovej strany od polovice 30. rokov a jeho realizácia nepredpokladala revíziu ústavy. Už pred mníchovskou konferenciou akceptoval tieto požiadavky prezident (dok. č. 5) a 3. októbra 1938 (dok. č. 1) o nich z iniciatívy E. Beneša začalo rokovať prezídium ministerskej rady. V rámci dlhšie pripravovaného ultimáta a populistckej hrozby podania demisie ich predniesol ešte 4. októbra 1938 M. Černák (dok. č. 4), keď zdôvodňoval svoju demisiu. Vláda schválila 5. 10. 1938 všetky štyri požiadavky medzi 13. a 14. h (dok. č. 10). Avšak toho istého dňa po 18,45 h už súhlasila s tým, že je nutné rokovať s ľudovou stranou na základe jej návrhu z 5. 6. 1938 (dok. č. 11), ktorú alternatívu v ranných hodinách schválili aj predsedovia československých politických strán a predseda poslaneckej snemovne a predseda senátu. O tomto rozhodnutí informoval predseda vlády J. Syrový do Žiliny J. Tisu už večer 5. 10. 1938.⁵ Vláda súhlasila s obsahom Žilinskej dohody a úpravou štátoprávnych zmien tak ako to požadovala ľudová strana, skôr ako sa na nich dohodli zástupcovia slovenských politických strán. Rovnako sa snažila presvedčiť predstaviteľov politických strán na Slovensku, hlavne agrárnikov, aby uzavreli dohodu s HSLS podľa požiadaviek ľudovej strany. Nateraz sa nedá jednoznačne a presne určiť, kedy sa ľudová strana vzdala štyroch požiadaviek, pôvodne prezentovaných J. Tisom prezidentovi a na poradách slovenských politikov v Prahe 29. septembra 1938 a rozhodla sa presadzovať na túto dobu maximálny program podľa svojho návrhu z 5. 6. 1938,

³RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Bratislava 1997, s. 325-332. List J. Farkaša A. Machovi, napísaný po roku 1968. Obsah listu je problematický, okrem iného aj preto, lebo autor tvrdí, že pri rozhovoroch vo Varšave, kde nevie ani s kým na ministerstve zahraničných vecí rokoval, „dospel k záveru, že úradné kruhy poľské nemajú kladné stanovisko k prípadnému osamostatneniu sa Slovenska“. Hodnoverné pramene potvrdzujú opak a 4. 10. 1938 panovala v ministerstve predstava, že „teraz už nemožno presadzovať koncepciu pripojenia Slovenska k Maďarsku, ale treba postupovať v smere nezávislého Slovenska a poskytnúť mu garancie so všetkými atribútmi“. DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Bratislava 1991, s. 195; Diariusz i teki Jana Szembeka (1935 – 1945). T. IV. Ed. J. Zaránski. London 1972, s. 228. V telegrame štátneho podtajomníka ministerstva zahraničných vecí J. Szembeka poľskému vyslancovi v Prahe K. Papéemu 5. októbra 1938 sa k tejto otázke píše: „F.(arkašovi) sme vysvetlili, že Slováci by v prípade ak by začali ozbrojený boj o svoju nezávislosť mohli rátať s diskretnou materiálnoú pomocou z našej strany. F.(arkaš) zmenil svoj plán. Odletel do Viedne cez Budapešť, aby tam zmobilizoval slovenských emigrantov“. Archiwum Akt Nowych, f. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, film č. B 21 697. Za materiál ďakujem PhDr. D. Segešovi.

⁴Archív Národného múzea, Praha, f. I. Dérer, šk. 8, rukopisné poznámky; ČARNOGURSKY, P.: 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 85; V podstate rovnaké požiadavky uplatňovala HSLS aj pri rokovaní o vstupe do vlády začiatkom roka 1938. Reč senátora Dr. Karola Mederlyho, povedaná v senáte 9. marca 1938 v debate o vyhlásení predsedu vlády. Bratislava 1938, s. 17-18.

⁵Národohospodár Peter Zaťko spomína. Liptovský Mikuláš 1993, s. 63.

t. j. cestou zmeny ústavy. Zrejme definitívne sa tak stalo 5. 10. 1938 dopoludnia, aj keď podmienky pre takéto rozhodnutie sa začali rysovať od Mníchovskej dohody a jej dôsledkov na vnútorný vývoj a medzinárodné postavenie republiky. Z dokumentov nepriamo vyplýva, že J. Tiso v prvých októbrových dňoch považoval za možné presadiť návrh autonómie z júna 1938 a usiloval sa dosiahnuť tento cieľ bez ohľadu na postoje prezidenta, resp. vlády. Považoval pozície strany za také silné, že mohol jednoznačne formulovať na túto dobu maximálne požiadavky ľudovej strany. Viacerí činitelia strany, K. Sidor a A. Mach aj prostredníctvom a v spolupráci s M. Černákom vyvíjali na vládu nátlak, ale z publikovaných dokumentov vyplýva, že menovaný bol len nástrojom v rukách časti politikov ľudovej strany, o čom svedčí jeho opakované nastoľovanie pôvodných štyroch požiadaviek, a nie presadzovanie ďaleko radikálnejšieho programu z 5. júna 1938.

Žilinská dohoda zo 6. 10. 1938 vyjadrovala snahu slovenských politických strán a politikov uzavrieť slovenskú otázku vzájomnou dohodou a v čo najkratšom čase. Okrem toho prispelo k jej rýchlemu riešeniu tiež nebezpečenstvo ohrozenia územnej celistvosti Slovenska, snaha postupovať spoločne proti teritoriálnym požiadavkám Maďarska a nedopustiť rozbitie republiky. Súčasne došlo k oslabeniu pozícií vládnucich českých, resp. československých elít v dôsledku Mníchovskej dohody, čo utváralo podmienky na vystupňovanie politických a mocenských ambícií ľudovej strany. V niektorých kruhoch panovalo aj presvedčenie, že výmenou vládných garnitúr a prevzatím moci HSLS sa utvoria lepšie podmienky na rokovanie s Nemeckom, ale aj s Maďarskom. Táto ilúzia vychádzala z predchádzajúcej spolupráce ľudovej strany s SdP, ale aj rokovani s Maďarskom. Formálne, ale nie dlho sa hovorilo o naplnení uznesení Pittsburskej dohody do života, dlhodobo sa apelovalo možnosťou zlepšenia česko-slovenských vzťahov, ale nič z toho sa nenaplnilo. Vývoj po 6. 10. 1938 jednoznačne smeroval k porušeniu princípov obsiahnutých v Pittsburskej dohode, pretože po uchopení moci ľudovou stranou došlo k likvidácii demokratického režimu, začali sa prejavovať separatistické tendencie a po vyriešení slovenskej otázky formou prijatia zákona o autonómii Slovenskej krajiny 22. novembra 1938 sa o zlepšení česko-slovenských vzťahov nedalo vôbec hovoriť. Práve naopak. V žiadnom inom období sa vzájomné vzťahy nevyhrotili tak ako v tomto čase. Celkový zápas ľudovej strany opierajúci sa o Pittsburskú dohodu ako o Magnu chartu jej politického snaženia a mocenských cieľov sa takto sponchyboval a už pred Mníchovom sa začalo tvrdiť, že „Pittsburská dohoda nám nestačí“. Navyše v rámci dohody v Žiline vo vydanom Vyhlásení sa konštatovalo: „Ústavným prijatím tohto návrhu bude štátoprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené“ (dok. č. 17), pričom K. Sidor, signatár „Vyhlásenia“, o dva týždne neskôr hovoril vo Varšave ako „oficiálny delegát slovenskej vlády, ktorého vyslal premiér Tiso“ o utvorení nezávislého štátu behom dvoch mesiacov.⁶ Tiež E. Beneš, ktorý so zásadami obsiahnutými v štyroch bodoch J. Tisa súhlasil (dok. č. 5), neskôr ich odmietol akceptovať. Rovnako niektorí českí politici (dok. č. 3) aj v tomto období zotrvali na svojich pôvodných názoroch. Materiály (dok. č. 8) ďalej ukazujú ako slovenskí, resp. československí politici reagovali na novú situáciu po Mníchove, narýchlo pripravovali nové návrhy, menili názory, ustupovali požiadavkám súperov.

Princípy a požiadavky obsiahnuté v dohodách prijatých v Žiline, bez ohľadu na politické okolnosti, za akých vznikali, tvorili základ politických programov politických subjektov na Slovensku v budúcnosti, pričom nebolo podstatné, či sa k dohode hlásili alebo nie. Požiadavka federácie deklarovaná v plnom slova zmysle v Žiline akceptovaním návrhu ľudovej strany z 5. júna 1938 sa stala programom časti slovenského politického spektra ako riešiť slovenskú otázku v rámci spoločného štátu, hoci na samotný akt uzatvorený v Žiline sa nie všetci odvolávali, alebo z politických dôvodov mohli odvolávať. Viacerí slovenskí politici, predovšetkým v exile, aj naďalej zostávali na platforme jednotného etnického československého národa.

⁶Diarius i teki Jana Szembeka (1935 – 1945). T. IV, s. 318-323.

Publikované dokumenty ukazujú na stanovisko vlády, českých politikov, na priebeh rokovaní v Žiline, postoje slovenských politikov a pod. Dokazujú, akú pozornosť vývoju udalostí v Žiline venovali štátne orgány, pretože nezávisle, bez koordinácie, pracovali v meste jednak policajné orgány Krajinského úradu a jednak zástupca veliteľa Zemského četníckeho veliteľstva v Brne (dok. č. 17). Dokumenty sa v prevažnej väčšine publikujú prvýkrát, s výnimkou niektorých všeobecne známych, ale z hľadiska témy nevyhnutných materiálov. Jednotlivé dokumenty sú radené chronologicky, publikované v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami. Sú opatrené nevyhnutnými poznámkami osvetľujúcimi bližšie daný problém. Pritom ide o výber základných dokumentov.

DOKUMENTY

1.

3. október, Praha. Protokol o schůzi ministerské rady, konané v pondělí dne 3. října 1938 o 4,30 hod. odpoledne v předsednictvu ministerské rady.¹

Personální věci na Slovensku

Ministr dr. Karvaš navrhl, aby bylo usneseno, že až na další budou všechny personální přesuny, jmenování a ustanovení zaměstnanců státních úřadů a podniků dotýkající se oblasti Slovenska, pokud jde o kompetenci ústředních úřadů, prováděny jen za souhlasu slovenských ministrů a že budou dány zvláštní příslušné přísné instrukce pro tuto agendu i podřízeným úřadům a to pod osobní zodpovědností příslušných činitelů.

Definitivní text tohoto usnesení bude připojen k protokolu.

Jednání o věcech slovenských:

Vzato na vědomí, že požadavky strany lidové ve věci úpravy státní správy na Slovensku (1. osobitost Slovenska, 2. zákonodárny sněm, 3. jazyková úprava, 4. výkonná moc)² budou dne 4. října 1938 v přesné formulaci předloženy předsedovi vlády, že ministři Dr. Fajnor, Dr. Karvaš a Černák podají společně o této věci zprávu prezidentu republiky a že se vláda bude bezodkladně zabývatí řešením, a pokud bude dosaženo dohody provedením těchto úprav.

Konec schůze v 11,15 hod. večer.

Národní archiv (NA) Praha, Prezídium ministerskej rady (PMR), šk. 4142, XVIII – 13 – 3. října 1938.

¹Zo schůzdi Předsednictva ministerskej rady sa publikujú len časti týkajúce sa „slovenskej otázky“.

²Išlo o štyri požiadavky, ktoré J. Tiso predniesol na zasadnutí slovenských politikov v Prahe 29. a 30. 9. 1938. Vláda o nich začala rokovať zrejme z podnetu E. Beneša. Pozri dok. č. 5, poznámka.

Vojenská história

2.

4. október, Praha. Protokol o schůzi ministerské rady konané v úterý dne 4. října 1938 o 21. hod. do 21,15 hod. v předsednictvu ministerské rady.

Předseda vlády sdělil, že ze slovenských požadavků byl mu předložen jeden bod stran jmenování ministra s plnou mocí, kterémužto bodu nebylo možno v dané krátké lhůtě vyhověti. Jednání pokračuje.

Předseda vlády sdělil, že vývojem politických poměrů nastala nutnost změny vlády a navrhl demisi této vlády.

Ministři dr. Zenkl a Černák podali žádost za demisi oddělene...

Nato bylo jednomyslně usneseno podati demisi a všichni přítomní členové vlády podepsali list tohto znění:

„Pane prezidente republiky, vláda se usnesla podati demisi a všichni její členové žádají, aby byli zproštěni svých úřadů.

V Praze dne 4. října 1938.“

NA, PMR, šk. 4142, XVIII – 14 – 4. října 1938

3.

4. október, Praha. Záznam o postoji predsedu Československej strany lidovej k rokovaniam o „slovenskej otázke“.

Panu předsedovi Msgru Dru Šrámkovi byla hlášena věc slovenské otázky tak, jak se rozvíjela ve včerejší schůzi ministerské rady, aby opatřená byla od pána předsedy směrnicí pro postup, který by bylo třeba zachovati, kdyby zmíněnou slovenskou otázkou bylo třeba ve vládě rychle vyřídit.

Před koncem včerejší schůze vlády sdělil pán minister Dr. Černák toto:

Před týdnem upozornil jsem vládu, že slovenská otázka musí býti vyřízena rychle a kladně¹. Dodnes nic se nestalo. Při dnešním dopoledním slyšení u pana presidenta republiky naopak, po mém názoru, dostal jsem odpověď zápornou.² Vidím se proto nucen vládu opustiti.³

Pan ministr Dr. Karvaš mínil na to, že pan ministr Dr. Černák patrně nesprávně si vyložil stanovisko pana presidenta republiky, protože Dr. Karvaš byl rovněž 3. října u pana presidenta a dostal ve věcech, o něž jde, odpověď kladnou. Pan president jen zdůrazňoval celistvost státu. Aby se mohlo přezkoumati, zda Dr. Karvaš mluvil s panem presidentem o těchže věcech jako Dr. Černák, vyzval Dr. Karvaš Dra Černáka, aby zdělil požadavky, které ve slovenské věci má hájiti a hájil.

¹Na zasednutí vlády 26. septembra 1938 vo svojom prvom vystúpení M. Černák navrhol, „aby sa zitra vláda i prezident republiky usnesli vyhověti základným požadavkům slovenským a odevzdati vedení Slovenska osobám, které jsou skutečnými reprezentanty, jak to uznávají i poslanci jiných stran než lidové“. Minister Karvaš s tím zásadne súhlasil a žiadal, aby „dvěma ministrů ze Slovenska byla 27. září t. r. umožněna rozmluva s prezidentem republiky, aby se dal okamžitě ve styk s ľudovou stranou“. Rovnako žiadal, aby ľudová strana vydala deklaráciu, „že chce tento stát udržet“. Mnichov v dokumentech II. Praha 1958, s. 235-236.

²E. Beneš přijal dvoch slovenských ministrov: M. Černáka a I. Karvaša 3. októbra 1938.

³S možnosťou ovplyvniť situáciu prostredníctvom demisie M. Černáka uvažoval K. Sidor už 28. septembra 1938 potom, ako mu poľský diplomati vytýkali, že 23. septembra 1938 predniesol v rozhlase lojálny prejav k Československu, ktorý súčasne československá propaganda využila na zdôraznenie pozitívneho vzťahu HSLS k republike. LANDAU, TOMASZEWSKI, ref. 2, s. 470.

Dr. Černák na to sdělil, že jde o požadavky tyto:

1. uznání zvláštní osobnosti slovenské národnosti
2. náležité vybudování slovenského sněmu
3. úprava jazykové otázky
4. úprava správní (ministr s plnou mocí pro správu Slovenska).

Pan ministerský předseda general Syrový na prohlášení Dra Černáka, že z vlády odchází, odpověděl, že po jeho názoru není tu žádné příčiny pro takový odchod, protože Dr. Černák vládě žádné své návrhy nepředložil a vláda neměla příležitost jeho náměty se zabývat.

Dr. Černák měl za to, že jde o náměty, o nichž uvázlo jednání politiků, že patrně tedy není naděje, že by vláda je mohla vyřídit.

V dalším jednání s Drem Černákem vyslovil min.(isterský) předseda gen. Syrový, ministr Fajnor, Dr. Černý, že vláda není vázána jednáním politiků a že naopak povolána je k urovnání věcí, které se nedaří urovnati politicky.

Závěrem vyjednávání bylo, že Dr. Černák předloží tedy vládě své požadavky, které po jeho názoru by však musily býti projednány a přijaty během 24 hodin.

Pan min.(isterský) předseda gen. Syrový sdělil na to, že nijaké ultimativní kladení požadavků nemá býti, že vláda se pokusí, brzy a příznivě věci projednati a panu ministru Dru Černákovi pomáhati.

Podle toho mohlo by se státi, že by vláda měla vyřídit věci, které v politickém jednání nedozrály ještě k ujasnění a vyřízení a považoval jsem proto za potřebné pro svůj postup u pana předsedy Msgra Dra Šrámka vyžádati si objasnění. Je toto:

Bylo sice zvykem, že ve vládě se nehlasovalo, a že usnášeno bylo vše jednomyslně, nebo, že věc byla vzata z pořadu. To platilo však pro kabinet politiků a nemusí to platiti pro kabinet úřednický. Bylo-li by proto nutno tuto věc kabinetu úřednickému vyřídit, mohla by býti vyřízena i hlasováním a majoritou kabinetu. Věc byla by přijata i když by si někteří členové kabinetu vyhradili stanovisko jiné.

Kabinet ovšem musí dáti pozor na kompetenci vlády a na ústavu.

V politickém vyjednávání pan předseda Msgr Dr. Šrámek zaujímal v jednotlivých věcech, Drem Černákem naznačených, toto:

ad 1/ Pokud jde o odlišení zvláštního slovenského národa od národa českého, vyjádřil se pan předseda již oproti Dru Tisovi tak, že Slováci na své straně mohou se přidržovati svých názorů a mluvit o zvláštním národu slovenském. Pro Čechy platí rovněž volnost nazírání, tedy i volnost nazírání na Čechy a Slováky jako na národ jediný. Jednota národní může býti uznávána jednak státně, jednak i etnicky. Pan předseda Msgr Dr. Šrámek uznává pro Čechy a Slováky jednotu v obou těchto směrech. Pokud by šlo o přenášení názorů do zákonů a do právního řádu, nutno respektovati ústavu. V jakémsi předběžném ujednání na budoucí úpravu právního řádu nemohl by pan předseda zaujmouti stanovisko jiné, pokud jde o uznání národní jednoty státní a etnické, než jako právě naznačuje.

2/ Pokud jde o otázku sněmu je nezbytně nutno sněmy všech zemí vybudovati stejně. Pravomoc zemského sněmu slovenského nemůže proto býti jinou, než pravomoc zemského sněmu českého a moravského. Jinak, bylo by se obávati vzniku dualismu a tomu třeba předejiti. Pokud jde o normotvornou činnost, je pan předseda pro to, aby zemské sněmy dostaly i přiměrní zákonodárnou moc. Tedy ku příkladu ve věcech rybářství, honebních a v jiných menších věcech. Jinak ve všem důležitém by zůstala přiměrná zákonodárná moc Národnímu shromáždění. V ostatním je třeba ohlednouti se tu na dřívější zemské sněmy český a moravský. Znova třeba zdůrazniti, že žádná země nesměla by dostati přiměrní normotvorné činnosti méně, než země Slovenská, aby takto předběhlo se dualismu. Také zde, bude-li chtíti vláda tyto věci řešiti, může tak činiti jen s myšlenkou, že vše to musí schváliti také strany. I Dr. Tiso ví, že by bylo tu třeba změny ústavy a že nelze proto hned provésti. Při písemných zárukách, by ovšem opět musil býti president republiky a politické strany.

Vojenská história

3/ Pokud jde o jazykovou stránku, třeba obhájit požadavek, že i při všeobecném zavedení slovenštiny pro Slovensko, nesmí to být bezvýhradné a nesmí být znemožněno mluvit i na Slovensku v úřadech česky. Na nejméně třeba připustit u stran česká podání a také na straně státních orgánů dlužno trvat na tom, aby požadavek používání slovenštiny nebyl zcela bezvýhradný. Mohlo by se stát, že bude se muset exponovat na rychlo na Slovensko státní orgán, který by nemohl hned na první ráz použít slovenštiny a musí tu zůstat možnost, aby v tom případě použil češtiny. Pan předseda souhlasí ovšem s tím, aby dnešní stav se na Slovensku změnil. Pokládá ku příkladu za nerozumné pakli na bratislavské universitě jsou vyhlášky vydávány česky. To jistě provokuje a pan předseda chce všechnu nápravu umožnit, jen „bezvýhradnost“ považuje za nutno vyloučit.

4/ Pokud jde o ministra pro správu Slovenska, je třeba si ujasnit jeho pravomoc. Při rozhovorech o této pravomoci byl učiněn dotaz, zda vedle ministra pro správu Slovenska budou moci působit na Slovensku i resortní ministři. Bylo řečeno, že samozřejmě ano. Dotaz zněl dále, zda ku příkladu ministr vnitra, bude moci projevit svou vůli na Slovensku. Bylo řečeno rovněž ano, ovšem však prý pouze prostřednictvím ministra pro správu Slovenska. Instrukce zvláštního ministra pro správu Slovenska mohla by také být koncedována jen po nějakou dobu. Požadavek byl, aby ministr pro správu Slovenska reprezentoval stát na Slovensku.

Dr. Fritz⁴

NA, PMR, šk. 1709, č. 5618/1938, strojopis, kópia.

⁴JUDr. Josef Fritz, odborový prednosta ministerstva pre zjednotenie zákonov a organizácie správy.

4.

4. október, Praha. Rozhovor s Dr. Eduardom Benešom 4. októbra 1938. (Ultimátum)¹

B e n e š: Ide o dohodu slovenských strán?

Č e r n á k: Neide o dohodu slovenských koalovaných strán, pretože tu dohodu není možno dosiahnuť. Teraz ide o rýchle riešenie slovenského problému. Ja som si pred týždňom, keď som sem prišiel, dovolil upozorniť vás, pán prezident, že môj pobyt tu je podmienený okamžitým a základným riešením slovenskej otázky. Za celý týždeň sa v tomto nič nestalo. Aj vyjednávania so slovenskými koalíčnými stranami stroskotali. Ale ani nemali význam, lebo títo páni nereprezentujú dnes na Slovensku ani 10 – 15 % obyvateľstva. Pán minister Tiso vyjednával s Vami vo štvrtok² bezvýsledne a práve tak bezvýsledne vyjednával s ministrom Šrámkom. Za celý týždeň sa tedy nič nestalo. Ba, naopak, za našim chrbtom, teda za chrbtom slovenských ministrov, ktorí sme si hneď na začiatku vymienili; aby neboli robené žiadne presuny a menovania českých úradníkov a zriadencov z českých zemí, na Slovensku sa stalo to, že v posledných dňoch boli presunuté na Slovensko celé tisíce českých ľudí, a to nielen uprchlíkov, ale zamestnancov, ktorí nastúpili na miesto slovenských zamestnancov, nachádzajúcich sa na Slovensku, toho času v armáde. Namiesto riešenia slovenského problému, došlo tento týždeň ešte k jeho podstatnému zhoršeniu a je prirodzené, že tieto presuny vyvolali na Slovensku nesmiernú nespokojnosť i nenávisť a za takých okolností nemôžem si srovnáť so svojim svedomím a nemôžem zodpovedať pred históriou, aby som svojim sotrvaním vo vláde ďalej kryl toto počínanie. Každý Slovák by mi celkom oprávnene napľul do očí, keby som toto ďalej kryl.

B e n e š: Hovoríte za stranu?

Č e r n á k: Hovorím ako jednoduchý Slovák, nie som oficiálnym tlmočníkom strany, ale takto rozmýšľa najmenej 80 % Slovákov. Váš návrh je až príliš okruhlý, nič sa z neho nedá podstatného vybrať. A preto formulujem svoje požiadavky takto:

1. Uznesenie individuality slovenského národa.
2. Na Slovensku majú byť zamestnaní a majú rozhodovať výlučne Slováci.
3. Slovenský zákonodarný snem.
4. Minister s plnou mocou pre Slovensko, ktorého designuje Hlinková slovenská ľudová strana, dnes reprezentantka 80 % národa. Keďže nespokojnosť na Slovensku rapidne rastie a hrozí nebezpečenstvo, že ľudová strana sama neudrží masu, žiadam, aby do 24 hodín bolo prevedené menovanie ministra s plnou mocou pre Slovensko. Inak ja tu zostať nemôžem a podám demisiu.

B e n e š: Uznajte preda, že mám dobrú vôľu, a túto mi potvrdil aj minister Tiso.

Č e r n á k: Ja potrebujem mať dobrú vôľu dokázanú činmi. Nám sa celé roky vytykalo, že sme vlastizradcovia. Ja si dovoľím definovať pojem vlastizradcu takto: Vlastizradcom je ten, kto prekáža zapätiu 2 " mil.(ióna) Slovákov do služieb tohto štátu. Pán prezident, keby nám nezáležalo na tomto štáte, s veľkým potešením by sme sa museli dívať na to, čo robíte. Nám ale veľmi záleží na existencii tohto štátu a práve preto potrebujeme momentálne riešenie, lebo inak zodpovednosť padá na Vás, Pán prezident. Vy poznáte národnostný princíp a ja ho poznám tiež. Vy viete veľmi dobre, že každý národný problém v Európe, i sebamensší, musí byť uspokojivo riešený prv, či neskôr a slovenský problém riešený bude tiež. Dnes ho možno riešiť

¹Dokument je spochybniteľný, pretože je bez podpisu, nie je známy autor. Bol uložený v spise M. Černák na Ministerstve vnútra ČSSR. Je nanajvyš pravdepodobné, že ide o záznam vyhotovený M. Černákom, čo by potvrdzovalo aj presadzovanie pôvodných štyroch požiadaviek J. Tisa ešte 4. októbra 1938.

²E. Beneš prijal J. Tisa 29. septembra 1938.

Vojenská história

cestou pokojnou, ak ale dnes nebude riadne riešený, bude riešený neskoršie, ale za cenu krvavých obetí a za cenu nenapraviteľnej nenávisti medzi Čechmi a Slovákmi.

Archív Ministerstva vnútra ČR, sign, 305-833-3. (M. Černák) Kópia, strojopis.

5.

4. október. Praha. List Kancelárie prezidenta republiky J. Tisovi.

Pane místopředsedo, navazuje na Vaši poslední návštěvu u pana presidenta republiky¹ a na podklad jednání o slovenské otázce při té příležitosti diskutovaný, dovoluji si Vám z rozkazu presidenta sdělit toto: 1. Během zítřejšího dopoledne, ne-li již dnes, bude dle všeho jmenována nová vláda. Pan president by velmi vítal, kdyby již byla dohoda o kandidátovi pro ministerstvo pro Slovensko, aby minister pro Slovensko mohl být jmenován současně. Poněvadž však zatím není, bude s vyhlášením nové vlády zároveň veřejnosti sděleno, že toto ministerstvo se Slovákům rezervuje. Z 12 resortních ministrů (některé resorty budou jen spravovány ministry jiných resortů) budou ještě nejméně 2 Slováci.

2. Otázka jazyková tím, že se dosáhlo dohody mezi slovenskými politickými stranami, je politicky rozhodnuta a není překážky proti jejímu provedení.

3. Otázka sněmu v zásadě a jen v hlavních rysech v propositích páně prezidentových naznačená vyžaduje přesnou právní formulaci. I tuto zbývající práci bude musit nová vláda v dohodě se Slováky skončit co nejrychleji. Rozumí se, že se vezmou v úvahu jednak Vaše poznámky v rozmluvě s panem presidentem, jednak eventuelní Vaše dohovory s ostatními stranami slovenskými, dojde-li k dohodě.

Prosím Vás, pane místopředsedo, abyste ráčil toto sdělení vzít laskavě na vědomí a dovolil mi vyslovit nádej, že se nyní po odklizení těchto překážek budeme moci ihned a se vši energií dát do řešení naléhavých otázek, jež nám navaluje dnešní mimořádná doba. Pán president by vítal, kdybyste hned do Prahy přijel, aby tyto věci mohly být dokončeny.

S projevem hluboké úcty Vám, pane místopředseda, zcela oddaný

Schieszl.²

Slovenský národ, 1944, č. 2, s. 311.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava 1998, s. 178.

¹ Posledná návštěva J. Tisa u E. Beneša sa uskutočnila 29. septembra 1938 o 10,30 h. Na stretnutí žiadal J. Tiso, aby pôvodný projekt E. Beneša z 22. septembra 1938 bol doplnený o zriadenie ministerstva pre Slovensko. „President sdělil, že se nepostaví proti tomuto požadavku, ale že musí napřed znát stanovisko min.(isterského) předsedy a vlády. Krátce na to dru Tisovi telefonicky oznámil, že k tomu dává souhlas (nechtěje jeho straně dáti záminku k přerušení jednání – text vyškrknutý) a pozval ho znovu k projednání celé věci do Prahy...Tiso na pozvání nedal definitivní odpovědi a k dalšímu jednání pak už do odchodu presidenta Beneše dne 6. října nepřišel“. Archiv T. G. Masaryka, Praha, f. BAR, šk. 3. Záznam E. Beneša; BYSTRICKÝ, V.: Dokumenty o postoji E. Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: Historický časopis, roč. 43, 1995, 2, s. 317-327.

² Josef Schieszl, prednosta politického a legislatívneho odboru Kancelárie prezidenta republiky.

4. október, Bratislava. Informácia krajiniského prezidenta J. Országha pre referát IV. v Banskej Bystrici.¹

Pán krajiniský prezident Országh dňa 4. októbra 1938 o 18,15 hod. sdělil pre.(zídium) referátu IV. v Banskej Bystrici:

Dnes zasadala v Bratislave odbočka Československej Národnej Rady, ktorej sa zúčastnil aj minister Dr. Dérer. Zasadnutie sa konalo za účasti zástupcov všetkých politických strán slovenských okrem ľudákov, ktorí už asi pred dvoma rokmi prehlásili, že v Československej Národnej Rade zasadať nemôžu. Preto sa tiež bude táto Rada nabudúce volať Slovenskou.

Býv.(alý) minister Dr. Dérer pricestoval z Prahy s odkazom, čo má robiť. Zástupci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ale odmietli s ním jednať. Prejavili ochotu jednať len se zástupcami strany agrárnej.

Slovenská národná rada prejednávala v Prahe už ujednaný široký návrh autonómie², ktorý nebude ovšem platiť len pre Slovensko, ale tiež pre Čechy, zem Moravskosliezskú a Podkarpatskú Rus.

Stanovisko Hlinkovej slovenskej ľudovej strany k tejto veci je dané prehlášením poslanca Tisu, ktorý v tej veci hovoril s poslancom Teplanským, a poslanca Dr. Sokola, ktorý hovoril s poslancom Ursínim. Obidvaja poslanci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany tvrdili, že jednanie nebolo prerušené, že jednať chcú, že povesti o tom akoby chceli urobiť prehlásenie o spojení s Poľskom alebo Maďarskom, sú naproste hlúposti, ale že oni budú ovšem jednať len so slovenskými republikánmi.

Hlinková slovenská ľudová strana nerozhádza sa veľmi s dojednaným konceptom v Prahe, je snáď nedorozumenie už len ohľadom otázky počtu členov vlády v tej ktorej zemi. Hlinková slov.(enská) ľudová strana si nárokovala, aby na Slovensku bol len jeden minister, ostatné strany na Slovensku žiadajú vládu 4 člennú, aby nebol len jeden minister jednej strany, t.j. Hlinkovej slov.(enskej) ľudovej strany.

Minister Černák protestoval proti podozreniu, akoby on bol pre dajaké vyjednávanie so zahraničím. Dľa jeho vyjadrenia stojí Hlinková slov.(enská) ľudová strana na pôde československej Republiky. To ostatné, čo sa hovorí, nie je pravda a strana nemôže za to čo sa hovorí.

Dnes večer cestuje poslanec Ursíni a poslanec Teplanský v dôsledku uvedeného k jednaniu so slov.(enskou) ľudovou stranou. Je nádej, že jednanie bude mať úspech.

Poznámka: Prezídium krajiniského úradu dostalo informáciu, že sa socialisti v Žiline chystajú dňa 6. 10. 1938 udreť na shromaždenie delegátov Hlinkovej slov.(enskej) ľudovej strany. Býv(alý) minister Dr. Dérer dal zemskému tajomníkovi J. Ochovi a prisediacemu Kormanovi³ rozkaz, aby niečo podobné nedopustili.

J. Och cestuje do Žiliny vec urovnať.

Podobne nesmie dojsť k žiadným demonštráciám Hlinkovej ľudovej strany na uliciach v Žiline dňa 6. 10. 1938. Pán krajiniský prezident toto dnes nariadil okresnému náčelníkovi v Žiline pod jeho osobnou zodpovednosťou. Taktiež nesmia sa trpeť žiadne incidenty. Pre informáciu sa pripojuje, že p.(án) hlav.(ný) polic.(ajný) radca Dr. Sázavský z Košíc⁴ odíde 5. októbra 1938 do Žiliny a po predbežných jednaniach navštívi tiež okresného náčelníka.

B. Bystrica 4. 10. 1938.

Slovenský národný archív (SNA), Bratislava. Krajiniský úrad (KÚ), šk. 278, č. j. 63832. Strojopis, originál, bez podpisu.

¹Štátno-bezpečnostný referát prezídia Krajiniského úradu.

²Pozri dok. č. 8.

³Michal Korman, redaktor *Robotníckych novín*.

⁴Dr. Emanuel Sázavský, hlavný policajný radca Policajného riaditeľstva v Košiciach.

Vojenská história

7.

4. október, Banská Bystrica. Úradný záznam informácie IV. referátu Krajského úradu.

Žilinského sjazdu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany má sa zúčastniť podľa jednej verzie 24 osôb, podľa druhej verzie boli rozoslané pozvánky na 64 adresátov. Má to byť schôdza pracovná, bez demonštračných prejavov. Program jednaní nie je dosiaľ známy, určite sa ovšem bude jednať o jednotné usmernenie strany, ktorá je teraz ako je známe – roztrieštená na frakciu polonofilskú, maďarofilskú a rydze autonomistickú.

Vojenská správa má v úmysle previesť v Žiline dňa 6. 10. 1938 cvičenie, resp. pochod mestom všetkých tam dislokovaných útvarov. Podľa informácii voj.(enskej) správy bolo zistené, že v posledných dňoch nápadne často boli videní pohromade lokálni vedúci agrárikov a ľudákov v Žiline ako aj v Banskej Bystrici. Medzi nimi je vraj tiež riaditeľ Paulini¹.

Vojenská správa čaká na rozhodnutie hlav.(ného) štábu, ako postupovať voči príslušníkom Hlinkovej slov.(enskej) ľudovej strany, keby snád' rozvinuli podvratnú akciu v armáde, resp. keby sa pokusili o protištátny prejav a snažili sa potom opustiť územie republiky. Podklad k zákroku proti ľudákovi so strany vojenskej správy má tvoriť materiál, obsahujúci konkrétne fakty, ktorý materiál nachádza sa u hlav.(ného) štábu.

Podľa mojich informácií je absolutný kl'ud v Zvoleni, Novej Bani, Ban.(skej) Štiavnic a v Žiline. V Žiline a Banskej Bystrici bolo pozorovať len čulejší styk predákov agrárnej strany s ľudákmi.

Vojenská správa má v úmysle podľa ríšskonemeckého vzoru previesť cvičenie motorizovaných jednotiek z dôvodov prestížnych v Šamoríne, Dun.(ajskej) Stred, Vel.(kom) Fedýmešu, Šale n/V., Nov.(ých) Zámkoch, Starej Ďale, Vrábľoch, Leviciach, Parkáni, Želiezovciach, Šahách, Krupine, Modrom Kameni, Lučenci a vo Filakove.

Naproti tomu navrhuje použitie len pohotovostných četnických oddielov v Rimanskej Sobote, Rim.(avskej) Seči, Tornale, Rožňave, Moldave n. B.(odvou) a Král.(ovskom) Chlumci.

Uvedené bolo hlásené dňa 4. 10. 1938 o 18,35 hod. Krajskému prezidentovi, ktorý nesúhlasí s vojenským cvičením, resp. pochodom voj.(enských) jednotiek 6.(teho) v Žiline, kde nebolo povolené žiadne zhromaždenie a bezpečnostnú službu obstará četníctvo. Príslušný pokyn obdržal okresný náč.(elník) priamo od kraj.(inského) prez.(identa).

Naproti tomu súhlasil kraj.(inský) prez.(ident) s cvičením voj.(enských) jednotiek v hore uvedených miestach a taktiež s použitím četnických pohotovostných oddielov v miestach, ako je hore vyznačené.

B. Bystrica 4. 10. 1938

SNA, KÚ, šk. 278, č. j. 63832. Originál, strojopis, bez podpisu.

¹Viliam Paulíny-Tóth predseda správnej rady Národnej banky v Banskej Bystrici 1923 – 1940.

Vojenská história

8.

4. október Bratislava. Návrh na vyriešenie slovenského problému v rámci Československej republiky.¹

I.

Uznáva sa slovenský národ ako rovnoprávna a rovnocenná súčiastka československej národnej jednoty.

II.

Jazykový zákon sa upraví v tom zmysle, že štátnym oficiálnym jazykom Československej republiky je jazyk český a slovenský. V českých zemiach úraduje a vyučuje sa česky, na Slovensku úraduje sa a vyučuje sa slovensky. Slováci užívať môžu u úradov v českých zemiach v slove a v písme slovenčinu, Česi na Slovensku češtinu, ale len ako súkromné stránky. Vybavenia úradné stanú sa v českých zemiach česky a na Slovensku slovensky. Ohľadne prednášok a cvičení na vysokých školách môže stanoviť vláda výnimky z týchto predpisov.

III.

Podobne ako vo všetkých zemiach republiky zriadi sa na Slovensku krajský snem, volený na základe všeobecného, rovného, tajného a pomerného práva.

Krajský snem si volí predsedu a predsedníctvo.

Kompetencia krajského snemu je administratívna, hospodársko-samosprávna a zákonodárna.

Zákonodarná právomoc krajského snemu upraví sa tak, že všetko, čo nepatrí do zákonodárnej kompetencie Národného zhromaždenia v Prahe, patríť bude do kompetencii krajského snemu.

Zákonodarna kompetencia krajského snemu vzťahuje sa tedy

1. na zákony primérne,
2. na zákony sekundárne (na základe rámcových zákonov Národného zhromaždenia, alebo na základe poverenia, obsaženého v konkrétnom zákone Národného zhromaždenia).

Zákony krajského snemu vyžadujú schválenia prezidenta republiky.

¹I. Dérer pricestoval do Bratislavy 4. októbra 1938 a na základe rozhovorov s premiérom J. Syrovým, E. Benešom, konzultácií s M. Hodžom a „politickými ministrami“ predniesol na porade odbočky Československej národnej rady v Bratislave návrh, ktorým sa malo dosiahnuť zachovanie štátnej jednoty poskytnutím Slovensku určitého „rozumného autonómneho zriadenia“. V podstate sa rozvíjali niektoré predstavy predchádzajúcich návrhov E. Beneša a predstaviteľov slovenských politických strán z porád v Prahe 29. a 30. septembra 1938. DÉRER, I.: Prezident Beneš v mojom živote v časoch neslobody. Archív Národného múzea. Fond Ivan Dérer, šk. 9, fasc. 408. Na prepracovaní pôvodného materiálu sa začalo pracovať o 18. hod. na Krajskom úrade. Návrh mal byť prednesený v Žiline J. Ursíny v mene všetkých „koaličných strán československých“. Do Žiliny ho priniesol M. Korman a poslanec J. Bečko a okamžite bol odmietnutý ako nedostatočný. Z textu publikovaného dokumentu sa nedá presne určiť, či išlo o pôvodný návrh prinesený I. Dérerom alebo o jeho prepracovanú a doplnenú verziu. Podľa nášho názoru išlo o druhú alternatívu, čo nepriamo potvrdzuje aj I. Dérer, c. d. s. 294.

Vojenská história

Kompetencia po stránke zákonodárnej Národného zhromaždenia v Prahe a krajinského snemu slovenského upravuje sa takto:

Národnému zhromaždeniu v Prahe patrí táto zákonodarná činnosť:

- zákony týkajúce sa národnej obrany, četníctva, štátnej polície a všetkých základných otázok bezpečnosti štátu,
- zákony týkajúce sa zahraničnej politiky štátu a jeho štátnych a obchodných smlúv,
- základné zákony týkajúce sa úpravy štátnej a verejnej správy,
- základné zákony upravujúce hospodárske, sociálne, zdravotné pomery,
- justičné zákony (občiansky zákoník, civilný poriadok, trestný zákon, trestný poriadok, obchodný zákon, zmenečný zákon, súdny organizačný zákon, konkurzný zákon atď.),
- základné zákony školské a kultúrne,
- základné zákony dopravnícke,
- základné zákony o štátnom občianstve, o obecnom zriadení a pod.,
- pragmatikálne a platové zákony štátneho zamestnanectva,
- finančné zákony (daňové, colné, poplatkové, rozpočtové atď.), zákony týkajúce sa štátnych monopolov, štátnej meny, štátnych podnikov,
- zákony týkajúce sa tlačového, zhromažďovacieho a spolkového práva a všetkých slobôd, zabezpečených v ústavnej listine, základné zákony kultové.

Vzhľadom k tomu, že výpočet tento musel byť narychlo urobený, vyhradzuje sa jeho eventúálna korektúra alebo doplnenie.

Všetko, čo podľa tohto výpočtu nepatrí do zákonodárnej kompetencie Národného zhromaždenia, prináležať bude zákonodárnej kompetencii Slovenského snemu.

Volený predseda krajinského snemu je súčasne i predsedom krajinského výboru (krajinskej vlády).

Aparát politickej správy (krajinský úrad, okresné úrady atď.) je vo veciach, ktoré patria do kompetencie krajinského výboru (krajinskej vlády), tomuto podriadený.

IV. ÚPRAVA AUTONÓMNEJ SPRÁVY SLOVENSKA

Nositelom autonómnej správy je krajinský výbor (krajinská vláda) Krajinský výbor (krajinská vláda) zvolen je z pléna krajinského snemu podľa dosavadných zásad voľby krajinského výboru.

Každý člen krajinského výboru (krajinskej vlády) má svoj referát (resort). Referáty (resorty) tieto podelia sa vzájomnou dohodou ako dosiaľ.

Krajinský výbor (krajinská vláda), poľažne referenti (resortní šefovia, eventuálne krajinskí ministri) budú mať v kompetencii:

a, dosavádnu ich agendu samosprávnou, ktorú vykonávajú už dnes na základe zákona organizácie politickej správy,

b, tú časť agendy štátnej správy a jednotlivých ministerstiev v Prahe, ktorá bude na nich decentralizáciou ministerstiev z Prahy prenesená.

Prevedie sa veľmi rozsiahla a radikálna decentralizácia ústredných ministerstiev, predovšetkým ministerstva vnútra, obchodu, zemedelstva, zdravotníctva, sociálnej pečlivosti a verejných prác. U ministerstva vnútra na príklad myslí sa na to, že by v ústrednom ministerstve vnútra ostaly len veci, týkajúce sa četníctva, štátnej polície a iných bezpečnostných orgánov,

Vojenská história

ďalej len najzákladnejšie veci nutné z hľadiska jednoty štátu a všeobecná kontrola politickej a bezpečnostnej správy. Všetka ostatná agenda by bola decentralizovaná na krajiniskú vládu, jej referentov a na jej výkonné orgány. Podľa tohoto vzoru by nastala tiež decentralizácia ministerstiev, obchodu, zemedelstva, zdravotníctva, sociálnej pečlivosti a verejných prác a zásadou by bolo, aby len najdôležitejšie veci, potrebné z hľadiska jednoty štátu a jeho hospodárstva, ponechané boli v týchto ústredných ministerstvách.

Táto zásada platí aj ohľadne decentralizácie ministerstva školstva, ktorá sa prevedie zriadením zemskej školnej rady na Slovensku, ktorej by podliehaly personálne otázky národného a stredného školstva na Slovensku, nakoľko by menovacie právo neprislúchalo vláde v Prahe, alebo prezidentovi republiky.

Decentralizácii nepodlieha ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo národnej obrany, dopravné ministerstvá (železnice, pošty) a ministerstvo spravodlivosti a financií. Ohľadne dopravných ministerstiev však zabezpečí sa rozsiahla zvlášť personálna právomoc železničných a poštových riaditeľstiev na Slovensku. Takto sa upraví tiež personálna právomoc vrchných súdov na Slovensku a generálneho finančného riaditeľstva na Slovensku.

Doplnok k bodu IV

Vzhľadom na okolnosť, že takto prevedená decentralizácia agendy centrálnych štátnych úradov na krajiniské úrady a orgány bude nezbytné vyžadovať odbremenenia týchto úradov, doporučuje sa ďalší presun kompetencie z krajiniských úradov a orgánov na úrady a orgány nižšie, menovite na okresné úrady a na ich samosprávne sväzky.

V.

Pre vykonávanie agendy autonómnej krajiniskej správy bude pridelený potrebný počet štátneho úradníctva a zamestnanectva.

VI. ÚPRAVA PERSONÁLNYCH OTÁZOK NA SLOVENSKU A V CENTRÁLNYCH ÚRADOCH

1. Ustanovenie a povyšovanie zriadeného personálu (výpomocného personálu) bude sa prevádzať príslušnými úradmi sídlacimi na Slovensku.

2. To isté platí pre prijímanie robotníctva a zamestnanectva štátnych podnikov, ústavov a fondov.

3. To isté platí ohľadne prijímania a povyšovania pomocných kancelárskych síl a kancelárskych úradníkov.

4. Pokiaľ podľa platných predpisov povyšovanie a ustanovovanie štátnych úradníkov nie je vyhradené prezidentovi republiky alebo vláde republiky (platová stupnica I, II, III, IV, a V) prislúcha toto právo kompetentným orgánom štátnej správy na Slovensku. Ide-li o povýšenie vládou alebo prezidentom republiky, majú kompetentné orgány štátnej správy na Slovensku právo navrhovacie.

5. Okrem predošlých bodov platí v personálnej politike všetko to, čo formuloval pán prezident republiky Dr. Edvard Beneš, hlavne, pokiaľ sa týka účasti Slovákov v štátnej správe vôbec a v centrálnych úradoch zvlášť a pokiaľ sa týka i prevádzania kontroly.

6. Vo veciach ustanovovania a povyšovania úradníkov prezidentom republiky a vládou republiky tvoria slovenskí členovia vlády republiky zvláštny personálny komitét, ktorému sa

Vojenská história

zabezpečuje právomoc, akú má v týchto veciach vo vláde minister financií (právo a povinnosť vyjadrenia, právo veta a v prípade veta rozhodnutie celej vlády.)

Na Slovensku utvorené budú zvláštne štatusy pre všetky odvetvia štátnej správy, včetně štátnych podnikov a ústavov, mimo vojska, četníctva a štátnej polície.

VII.

Slovákom zabezpečuje sa, že v každej vláde republiky zastúpení budú takým počtom ministrov, ktorý zodpovedá pomeru obyvateľstva. Keď by nemohla byť z akéhokoľvek dôvodu utvorená vláda politikov, resp. politických strán, obdržia toto zastúpenie vo vláde osobami úradníkmi alebo odborníkmi.

VIII.

Všetky tieto ustanovenia a smernice musia byť právnický presne formulované a primeraným spôsobom do právneho poriadku republiky vtelené. (Zákon, vládne nariadenie, vládne usnesenia a event.(uálne) iné písomné zábezpeky.)

Za tým účelom, aby bolo urýchlene pripravené a prevedené ústavné zabezpečenie všetkých predošlých návrhov, uvedených v tomto spise, a za tým účelom, aby sa s prevádzaním týchto smerníc mohlo započat' ihneď, udeľuje vláda v rámci platných zákonov a ústavy plnú moc svojim slovenským členom.

V Bratislave dňa 4. októbra 1938.

SNA, Tnúd, 6/46-6, NS, šk. 55, s. 480-487, strojopis, kópia.

DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Praha 1946, s. 294-299.

9.

5. október, Trenčín. Správa náčelníka štábu V. zboru v Trenčíne pplk. Jiřího Kosinu o požiadavkách HSLS a jej plánoch na štátoprávne usporiadanie. Pplk. Jiří Kosina, náč.(elník) V. sb.(orovej) oblasti hlási v 00,10 hod.:¹

Práve se ke mně dostavil ing. Dovalga, litevský žurnalista, bytem Bratislava Mudroňova 54 a predložil jednak legitimaci co posluchač filosofické fakulty v Bratislavě, jednak žurnalistickou jízdenku vydanou min.(isterstvem) zahr.(aničných) věci čís(lo) M-11117. Úředních dokladů neměl, poněvadž nepředvídal, že je bude nucen předkládati.

Pán Dovalga sdělil toto:

Byl pověřen Ferdinandem Peroutkou² – prý s vědomím pana presidenta – aby zjistil stanovisko ludové strany Hlinkovy, pokud se týče usnesení na sjezdu 6./10. a vůbec možnosti vzájemné dohody mezi čs. vládou a stranou ludovou. Dle získaných informací panem Dovalgou, jednak v Bratislavě od tamních předáků ludové strany a jednak osobní rozmluvou s poslancem Tiso v Bánovcích, jenž informace získané v Bratislavě plně potvrdil, dá se s jistotou předpokládati, že:

1. Dohoda s pražskou vládou je možná jen v tom případě, dostane-li ludová strana do svých rukou veškerou výkonnou moc;

2. dostane-li sněm, zákonodárství atd; o této druhé podmínce prý se téměř dohodli s panem prezidentem³ a úplná dohoda, opakují úplná dohoda v tomto bodě byla by možnou;

3. Praha by se měla vzdát konečně jednou pro vždy iluze, že Slováci a Češi jsou jedním národem. Podle ludové strany jsou to dva národy a s tímto chápáním souhlasí téměř všechny velmoci. Zmínil se prý o tom též ve své norimberské řeči Hitler⁴. Anglie prý bude podporovat sebeurčení národů, samozřejmě též Polsko. Mimoto mají prý Slováci zaručenou pomoc Německa. Dr. Tiso řekl doslova: Nedá-li nám toto pražská vláda dobrovolně, dostaneme to s pomocí velmocí;

4. Na schůzi 6./10 bude Dr. Tiso referovati o vyjednávání dosavadním s Prahou a dodá prý závěrem, že sa nedohodli. Udělá prý to tak proto, aby nepadla odpovědnost na jednu osobu při sdělování toho kterého stanoviska ludové strany pražské vládě a navrhne, aby celý výbor zaujal kolektivní stanovisko a usnesl se společně na dalších krocích. Toto společné stanovisko celku a ne tudíž jednotlivců nebo jednotlivce bude tlumočeno světu jako definitivní stanovisko mluvčích slovenského národa a nebude to usnesení pro event.(uální) další jednání s vládou, se kterou již více jednati nebudou;

5. Toto rozhodnutí podle spolehlivých zpráv potvrzených a definovaných samotným Dr. Tiso, může míti 2 alternativy:

a./ Utvoření samostatného a neodvislého slovenského státu, jehož existence bude zaručena velmocami;

b./ kdyby se to nepodařilo přikloní se Slovensko k Polsku, při čemž podrobnosti tohoto připojení nejsou zatím známy, resp. nebyly projednány. Luďáci jsou přesvědčeni, že v tomto

¹Poznámka: „Prezident republiky – hned“!

²Ferdinand Peroutka v letech 1924 – 1939 riadil kultúrno-politickú revue *Přítomnost*. Mal politické kontakty s „Hradom“.

³Pozri dok. č. 5.

⁴A. Hitler sa veľmi ostro vyjadril k slovensko-českým vzťahom nie v Norimbergu, ale v prejave v Športovom paláci 26. 9. 1938. J. Tiso neskôr v rozhovore s J. von Ribbentropom v Mníchove 19. 10. 1938 žiadal ríšskeho ministra zahraničných vecí, aby „odovzdal poďakovanie slovenského národa Votcovi za jeho prejav v Norimbergu, ktorým oboznámil svet s problémom Československa“ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Serie D (1937 – 1945). Bd. IV. Baden-Baden 1952 s. 79. Spomínané odvolanie sa na nesprávnu informáciu o mieste a čase prejavu A. Hitlera v Norimbergu naznačujú, že ing. Dovalga sa mohol stretnúť s J. Tisom.

Vojenská história

druhem případě Češi budou prý donuceni požádati Slovensko o dovození, aby se mohli k němu připojit;

c./ třetí kombinace, t. j. připojení se k Maďarsku nepřichází určitě v úvahu pro odpor starší slovenské generace.

6. Luďáci jsou naprosto přesvědčeni, že velmoci určitě jim k uskutočnění toho neb onoho plánu pomohou, neboť jsou Slovákům nakloněny, kdežto Češi jsou se všemi znepráteleni;

7. Luďáci se dohodli, že ve všem shora uvedeném budou postupovati společně se stranou narodniaróv (předseda Dr. Pauliny – Tóth).

Pro informaci dále sdělují, že osobnost ing. Dovalga může prý potvrditi Dr. Palivec⁵, Zamini, 3. oddě.(lení), neb vůbec min.(ister) zahr.(aničných) věcí. Sdělení pana Dovalgy není tudíž výsledkem usnesení sjezdu, který bude dne 6./10., nybrž jest materiálem, o kterém se bude na sjezdu rozhodovat a jak vidno, bude muset rozhodnutí padnout.

Pán ing. sedí vedle mne a činím dotaz, co mám dále s ním a vůbec v této věci podniknout, resp. zda mám požádati, aby nějakou dobu posečkal na zdejším velitelství, aneb aby odjel dle vlastních plánů. Mimoto prosím hl.(avný) štáb o rozkazy v této věci. Pán ing. prosí, aby ste túto zprávu předali urychleně red.(aktorovi) Ferd. Peroutkovi a Dr. Palivcovi, protože podle jeho názoru dá se celá věc ještě před sjezdem nějakým způsobem usměrnit, resp. řudákům něco nabídnout a tím jednotu čs. udržet. Na jiné nabídky než zhora uvedené luďáci prý nepřistoupí.⁶

Pplk. gšt. J. Kosina

Archív T. G. Masaryka, Praha, f. BAR – I, šk. 69. Slovensko 1938, fasc. R 136/16, strojopis.
RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Bratislava, 1997, s. 323-324.

⁵JUDr. Josef Palivec ministerský radca, úradník zpravodajskej služby na ministerstve zahraničných vecí.

⁶Dopísané rukou: „Hovor ukončen v 00,50 hod“.

10.

5. október, Bratislava. Úradný záznam o informácii okresného četníckeho veliteľstva v Žiline týkajúce sa rokovani o slovenskej otázke.

Okresné četnícke veliteľstvo v Žiline (hl.(avný) pol.(icajný) radca Dr. Sázavský dňa 5. októbra 1938 o 14,40 telefonuje toto:

Porada v katolíckom dome za účasti asi 50 osôb bola prerušená o " 14 hod. Porada agrárnikov v hoteli Rémi za účasti 13 osôb.

Z agrárnej strany vyslaný bol do katolíckeho domu poslanec Teplanský, ale vrátil sa bez výsledku. Teraz sa jedná písomne a boli vymenené 2 listy.

Rezultát dosiaľ nie je žiadny. Jediné pozitívum je rozhodnutie ľudákov sotrvat' v rámci ČSR. Naproti tomu rozvinula sa vleklá debata o pojmu a rozsahu autonómie.

Poslanec Ursíny je v trvalom telefonickom spojení s vládou. Senátor Kornel Stodola poslal smluvený telegram Dr. Hodžovi. Agrárci sa vyjadrili, že jednanie je veľmi ťažké. Ľudáci čo včera prisľúbili, resp. prijali dnes odvolali a žiadajú 4 ministerské kreslá + ministra pre Slovensko. Dnes dopoludnia mal smer Sidor – Černák prevahu. K vôli charakteristike upozorňujem, že istý agrárny poslanec sa vyjadril, že sú to sviňári, všetko čo im dávame nechcú a bolo by ich treba zavreť. Naproti tomu vyjadrili sa niektorí agrárni poslanci, že dohoda s národniami je hotová.

Spoločná schôdza ľudákov a agrárnikov má započat' o 17 hod.

Nálada je kludná. Z dvoch miest došla zpráva a potvrdzujú ju aj četníci, že v obciach Rosina a Chlumeč sa rozširujú zprávy, že sa bude zajtra v Žiline rabovať a že budú demonštrácie proti Židom a Čechom.

Komunisti Major, Steiner, Zupko a Široký¹ mali poradu v komunistickom sekretariáte a chceli nadviazať styk s ľudákmi ale boli týmito odmietnutí a odišli o " 14 hod. zpät' do Bratislavy.

Prosím, aby zpráva bola zdelená ministerstvu vnútra a pánu krajinskému prezidentovi.

Ak porady začnú v stanovenom čase podám ďalšiu zprávu medzi 18 – 19. hod.

Prijal. Kábrt²

SNA, KÚ, šk. 278, č.j. 63832/38. Originál, strojopis, bez podpisu.

¹Gábor Steiner, senátor za KSČ, Viliam Široký a František Zupka poslanci za KSČ, Štefan Major významný funkcionár KSČ na Slovensku.

²Kábrt pracovník Krajinského úradu.

11.

5. október, Praha. Protokol o mimořádné schůzi ministerské rady, konané ve středu dne 5. října 1938 o 1 hod. odpoledne v předsednictvu ministerské rady.

9. Politická situace – jednání se Slováký.

Předseda vlády sdělil, že spolu s hlavním velitelem¹ dali zástupcům politických stran čestné slovo, že tato vláda bude postupovati ústavně, ale vyžádali si zároveň a obdrželi stejný závazek se strany zástupců politických stran, že bude udržena politická kázeň a nebudou kladeny překážky ani když opatření vládní půjdou proti stanoviskům stran.

Pokud jde o úpravu poměrů ke Slovensku formuloval slovenské požadavky i nichž se jedná dnes odpoledne v Žiline ministr dr. Karvaš a sdělil, že se požaduje:

1. má býti při vydání některého zákona, nebo ve vládním prohlášení uznána samostatná existence českého a slovenského národa.

S tím vyslovila vláda souhlas.

2. Úprava jazykového zákona má býti provedena tak, aby jazyk český i slovenský byl jazykem státním a to český v zemích mimoslovenských (vyjímaje Podkarpatsku Rus) a slovenský na Slovensku. Vyjimky budou stanoveny nařízením. Na vojsko sa toto ustanovení nevztahuje.

Také proti tomuto bodu nebylo ve vládě námitek.

3. Právomoc zemských sněmů má býti rozšířena na všechny věci, kde usnesením sněmu nebude porušena jednotnost státu, při čemž se výslovně ústřední vládě ponechává rozhodování o věcech vojenských a zahraničně – politických, čítaje v to i obchodně – politické, jakož o i věcech finančních.

O event.(uálním) vyjmutí věcí justičních se jedná.

Právomoc zemského presidenta byla by přiměřeně rozšířena.

4. Má býti zřízeno ministerstvo pro² Slovensko, které by bylo v určitých věcech konečnou instancí. Sídlo bylo by buď v Bratislavě nebo v Praze. Podrobný návrh podal by ministr jehož osoba bude navržena co najrychleji.

Také tento tento požadavek byl v zásadě schválen.

Předseda vlády zdůraznil, že úprava poměrů slovenských musela by býti obdobně provedena také v Čechách a v zemi Moravskoslezské.

Posleze bylo usneseno, aby v případě, že nedojde ze Žiliny zpráva o docílené dohodě činitelů tam shromážděných, odebral by se tam letadlem ministr dr. Karvaš, který by na základě plné moci vlády a stanoviska v této debatě projeveného dojednal vyřešení této věci. Podle potřeby bude stále v telefonním styku s předsedou vlády a jeho náměstkem.

Kdyby nebylo dosaženo v nejbližších hodinách řešení dohodou, bylo uvažováno o event-(uální) nutnosti rozpuštění parlamentu a zastavení činnosti politických stran, což by se však stalo po jejich uvědomění, a to se zřetelem k vzájomnému závazku přijatému mezi zástupci politických stran a předsedou vlády dnešního dne....

Konec schůze o 2 hod. odpoledne.

NA, PMR, šk. 4143, XIX – 1 – 5. října 1938.

¹Ludvík Krejčí, armádný generál, náčelník Hlavného veliteľstva mobilizovanej československej armády.

²Slovo pro „správu“ škrknuté.

12.

5. – 6. október, Praha. Protokol o schůzi ministerské rady, konané dne 5. října o 6 hod. večer v předsednictvu ministerské rady.

2. Ministr dr. Karvaš podal zprávu, že zástupci strany lidové a občanských stran na Slovensku jednají o dohodu k vyřešení otázky slovenské na podkladě požadavků lidové strany ze dne 5. června 1938. Po provedené debatě, během které byla svolána meziministerská porada referentů všech tangovaných resortů, dospěla vláda ke stanovisku, že bude nutno na této základně jednati....

Ke konci schůze (po 4. hod. ranní) byli přizváni předsedové poslanecké sněmovny Malypetr a senátu dr. Soukup, jakož i předsedové stran Beran, Hampl, dr. Franke, dr. Šrámek, Mlčoch a dr. Hodáč.¹

Pokud jde o jednání s Maďarskem vzato na vědomí, že propuštění politických vězňů Maďarskem požadované, pokud bylo administrativně proveditelné, se již stalo a pokud vyžaduje amnestie, jest připraveno ministerstvo spravedlnosti.

Když se dostavili předsedové poslanecké sněmovny a senátu, jakož i politických stran a byli informováni o stanovisku vlády ve věci usnesení mezinárodního výboru v Berlíně z 5. října 1938, demobilizace a ve věci úpravy poměru na Slovensku², vzali po provedené debatě a podaných vysvětleních a motivacích stanovisko vlády na vědomí.

Konec schůze o 6 E hod. ranní.

NA, PMR, šk. 4143, XIX – 3 – 6. října.

¹Rudolf Beran Republikánska strana zemedelského a malorofníckeho ľudu; Antonín Hampl Československá strana robotnícká; Emil Franke Československá strana socialistická, Ján Šrámek Československá strana lidová, Rudolf Mlčoch Živnostenská strana; František X. Hodáč Národné zjednotenie.

²Dňa 7. októbra 1938 po 10. hodine prijal predseda vlády J. Syrový zástupcov strán, ktorí podpísali dohodu v Žiline. Delegáciu viedol J. Tiso a jej členmi boli J. Paulíny Tóth, M. Sokol, F. Ďurčanský, M. Černák, P. Teplanský, J. Ursíny, K. Rybárik, J. Vančo, J. Petrovič a J. Lichner. Informovali J. Syrového o dosiahnutej dohode a žiadali, aby bola čo najskôr realizovaná. O deň neskôr, 8. októbra 1938, pri stretnutí J. Tisa s predstaviteľmi koalíčných strán v poslaneckej snemovni podpísali za agrárnikov R. Beran, za sociálnych demokratov A. Hampl, národných socialistov O. Klapka, za lidovcov B. Stašek, za živnostenskú stranu R. Mlčoch a za národné zjednotenie F. X. Hodáč prehlásenie: „My podpísaní reprezentanti českých politických strán, osvedčujeme, že v zmyslu žilinskej dohody zo dňa 6. októbra 1938 si osvojujeme návrh HSLS na vydanie Ústavného zákona o autonómii Slovenska ako bol podaný v poslaneckej snemovni a publikovaný v Slovákú č. 129 zo dňa 5. júna 1938 a zaväzujeme sa, že sa pričínime, aby bol čo najskôr ústavnoprávne prejednaný a prijatý“. Slovák 9. 10. 1938; GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Druhá republika 1938 – 1939. Praha – Litomyšl 2004, s. 82.

13.

5. október, Žilina. Úradný záznam o informácii hlavného policajného radcu Dr. E. Sázavského o rokovaníach v Žiline.

Hlavný policajný radca Dr. Sázavský hlási dňa 5. 10. 1938 o 18,45 hod. zo Žiliny toto:

Dnes dopoludnia dostavila sa na okresný úrad v Žiline deputácia ľudovej strany Dr. Tvrď s majiteľom čistiarne Petrovským, predsedom Orla a žiadala, okresného náčelníka o vhodné bezpečnostné opatrenia, aby ich jednanie nebolo nikým rušené, ani ovlivňované. Okresný náčelník zariadil žiadané spolu s okresným četníckym veliteľom a súčasne jej dal pre zajtrašný deň k dispozícii koncipistu okresného úradu, ktorý spolu s jedným členom výkonného výboru bude zajtra kontrolovať v katolíckom dome legitimácie, aby sa tam nikto nepovolný nedostal. Očakávaná účasť je 80 – 100 osôb.

Táto žiadosť deputácie na okresnom úrade, aby jednanie nebolo nikým ovlivňované neharmonuje s letákmi, ktoré sa dnes vyskytli v tunajšej továrni na súkna a v obci Varín, okres Žilina. Tento leták znie: Slováci. Rodáci. Prežívame historické chvíle, v ktorých riešia sa osudy všetkých národov a preto Hlinková slovenská ľudová strana svoláva výkonný výbor na 6. 10. 1938 o 9 hod. dopoludnia do katolíckeho domu v Žiline a tam sa rozhodne o ďalšom osude slovenského národa. Nechajte prácu na chvíľu a prídte tiež, čím budete účastní historické chvíle pre slovenský národ. Postavme sa proti ďalšiemu okupovaniu Slovenska neslovenskými a nekresťanskými živlami a žiadajme, samourčovací právo pre Slovákov. Slováci na stráž.

Podpis: Roduverní Slováci.

Dnes sa jednalo v katolíckom dome do 13,30 hod. Vo 14 hod. prišla do hotelu Rémi, kde sú shromáždení agrármici, deputácia ľudákov s Černákom a jednali s Ursínom a Teplanským. Za štvrt' hodiny vrátili sa späť do katolíckeho domu. Po ich odchode svolal Ursíni užšiu 8 člennú komisiu, ktorá po štvrt' hodinovom jednaní zavolať do uzavretej miestnosti všetkých prítomných agrárnych parlamentníkov. Keď túto poradu skončili volal Ursíni pred 16. hod. Prahu. Po tejto telefonickej rozmluve odišiel autom do katolíckeho domu, kde sa zdržal asi štvrt' hod. a vrátil sa do hotelu Rémi. Medzitým ľudáci svoju poradu v katolíckom dome okolo 17 hod. skončili a väčšina ich delegátov sa odobrala do kaviarne Rémi. Všetci agrármici odobrali sa potom k novej porade do uzavretej miestnosti, odkiaľ o 18 hod. vyšiel Ursíni a volal znovu Prahu. Zrejme sa čaká na výsledok porady užšieho ľudáckeho výboru, ktorý dosiaľ zasadal v katolíckom dome za účasti Sidora, Tiszu, Mederlyho a Siváka¹. Za rozhovoru ľudákov a agrárnikov v kaviarni Rémi zdá sa, že umiernené krídlo a snaha po dohode pomalu nabýva vrchu.

Ak národňari, tak aj agrármici pristúpia na návrhy ľudákov len z toho dôvodu, aby bola zachovaná celistvosť Slovenska.

Ľudáci s odstúpením pána prezidenta republiky Dr. Beneša súhlasia a podľa ich názoru mal tak urobiť už skôr.

Prijal: Kábrt.

SNA, KÚ, šk. 278, č.j.63832/38. Originál, strojopis, bez podpisu.

¹K. Sidor, poslanec za HSES. J. Sivák, poslanec za HSES. K. Mederly senátor za HSES.

14.

5. október, Bratislava. Úradný záznam o rokovaníach v Žiline.

Dr. Sázauský telefonuje dňa 5. októbra 1938 o 21,40 h. zo Žiliny:

Včera večer prišlo do hotelu Tatra v Trenčíne autom Krajinského úradu S-7 a priviezlo Sidora, Tisu, Macha a Staňu. Tým istým autom pricestovali menovaní do Žiliny.

O 21 hod. ukončil užší výbor ľudovej strany poradu v katolíckom dome. Bolo tam prítomné asi 60 mladíkov, ktorí výboru zaspievali „Kto za pravdu horí“. V katolíckom dome sú vyvesené slovenské zástavy.

Členovia výboru odobrli sa k senátorovi Kovalíkovi k svokrovi okresného náčelníka v Žiline.

Podľa poslednej zprávy agrárenici pristúpili na požiadavky ľudíakov. Teraz obe strany večerajú a po večeri budú písomne fixovať dohodu, t.j. plnú autonómiu Slovenska a predbežne 5 ministrov, z tých jeden agrárnik, jeden národnik a ostatný ľudáci včetne ministra pre Slovensko.

Demisia prezidenta Republiky bola v ľudáckych kruhoch a takmer aj v iných slovenských kruhoch prijatá so súhlasom, iba u židov sa javí určitá depresia.

Prijal: Vejrosta¹

SNA, KÚ, šk. 278, č.j. 63832. Originál, strojopis.

¹Vladimír Vejrosta, radca politickej správy Krajinského úradu.

15.

6. október, Bratislava. Úradný záznam o rokovaníach v Žiline.

Dňa 6. 10. 1938 o 7,30 hod. oznamuje telefonicky hl.(avný) polic.(ajný) radca Sázavský zo Žiliny toto:

Oba výbory pracovali na konečnej redakcii úmluvy, avšak nikomu o výsledku tejto nič neprezradili, ani svojim žurnalistom. Výbory sa utiahli do svojich izieb, nikoho k sebe nepustili a ostali tam až do štvrt' na štyri. Ostatní prítomní sedeli pri víne v hoteli Rémi, avšak ani títo o veci nič nehovorili, z čoho vidieť, že bolo už vopred sjednané zachovať o výsledku dohody naprostú tajnosť.

Dnes je v Žiline trhový deň, návštevníci dostávajú sa v obvyklom počte a je klud¹. Do mesta prišiel pohotovostný oddiel z Čadce. Ohľadom ďalších zpráv treba vyčkať 9. hodinu, kedy má byť vydané verejné vyhlásenie.

6. 10. 1938.

Prijal: Vejrosta.

SNA, KÚ, šk. 278, č. j. 63832/38. Strojopis, originál, bez podpisu

¹Do Žiliny priletel 5. 10. 1938 „tesne po 17. hodine továrnik Baťa so skupinou spolupracovníkov. Tam sa pokúsil nadviazať styky so senátorom Mederlym, ktorý mu ale odkázal, že s ním nemá čo jednať. Baťa bol tým veľmi zarazený, ale v Žiline zostal“. SNA, KÚ, šk. 278, č. 63832/38. Dr S.(ázavský) 6. 10. 1938 o 9,55 hodine.

16.

6. október, Praha. Protokol o mimořádné schůzi ministerské rady, konané ve čtvrtek dne 6. října 1938 o 12. hod. odpoledne v předsednictvu ministerské rady.

Předseda vlády¹ zahájil schůzi o 12 hod. odpoledne sdělením, že důvodem svolání jsou nové zprávy ze Slovenska, které z počátku zněly velmi znepokojivě, ale nepotvrdili se.

Ministr dr. Karvaš sdělil, že na Slovensku a hlavně v Žilině byly patrně nepřátelskými kruhy rozšiřovány pověsti, že se včera vláda na návrh ministra dr. Karvaša usnesla, že mají být politické strany rozpuštěny. Tyto zprávy uvedl na pravou míru prohlášením vůči poslanci Ursínymu, že takové uznesení se nestalo a že jen v případě, kdyby v Žilině nedošlo k dohodě, že by musela vláda řešit věc jinak a že event.(uálně) uvažovala o zastavení činnosti stran.

Podle právě obdržených zpráv došlo naopak k dohodě a poslanec dr. Tiso promluvil k demonstrantům a prohlásil, že se strany lidová, republikánska, národnárska a fašistická dohodly na návrzích v podstatě tohto obsahu:

I. část obsahuje podklad k prohlášení k národu, že se jmenované strany dohodly na tomto řešení za účelem zabezpečení existence Slováků v rámci Československé republiky.

II. Pro přechodná opatření má být s vyloučením oboru ministerstva zahraničních věcí, národní obrany a z určité části ministerstva financí jmenovan ministr pro správu Slovenska, který spolu s dalšími 4 ministry, členy ústřední vlády povede vládní moc na Slovensku.

III. Definitivní úprava stane se ústavně při projednávání změn území a jejím podkladem bude návrh lidové strany z 5. června 1938.

Tato zpráva byla potvrzena hlášením zemského presidenta v Bratislavě z dnešního dne ve 12.45 hod. tlumočeným ministrem vnitra a dále během schůze telefonickým rozhovorem předsedy vlády s poslanci dr. Tiso a Teplanským.

Usneseno, že vláda ve své pravomoci podle § 60 ústavní listiny jmenuje poslance dr. Jozefa Tiso, úřadujícího místopředsedu Hlinkové slovenské lidové strany ministrem pro správu Slovenska.

Předseda vlády byl pověřen, aby vydal dru Tiso jmenovací dekret, jímž ho vláda jmenuje ministrem pro správu Slovenska a dále, aby přijal podle § 73 ústavní listiny do svých rukou slib dr. T i s o ústavou předepsaný.

Dodatkem k tomuto jmenování usnesla se vláda vyžádati si od ministra dr. Tiso návrh dalších slovenských ministrů, kteří budou vykonávat do definitivní úpravy vládní moc na Slovensku....

Konec schůze o 2 hod. odpoledne

NA, Praha, PMR, šk. 4143, XIX – 4 – 6. října 1938.

¹Na schůzi byli přítomni okrem ministrov: „předseda poslanecké sněmovny Malypetr, předseda senátu dr. Soukup, předsedové stran Beran, Hampl, dr. Franke, Mlčoch, dr. Hodáč a dr. Šrámek, jakož i arm.(ádní) gen. Krejčí“.

6. október. Bratislava. Správa krajiniského prezidenta J. Országha Prezídia ministerstva vnútra v Prahe o rokovaniach v Žiline.

Dodatkom k telefonickému hovoru s vrchným odborovým radcom Dr. Kodítkom z dnešného dňa predkladám túto zprávu:

Okresný náčelník v Žiline Dr. Jesenský o 13,30 hod. telefonicky hlási, že sa znova informoval u popredsedu slovenskej ľudovej strany Dr. Tisu o udalostiach, ktoré sa dosiaľ dňa 5. a 6. októbra v Žiline odohraly. Dr. Tiso mu znova potvrdil, že všetky štátotvorné strany a sice agrárna, soc.(iálno) demokratická¹, národne socialistická a slovenská strana ľudová dohodly sa na jednotnom postupe v slovenských otázkach. Boli prítomní i delegáti Podkarpatskej Rusi a sice: Dr. Bródy, Dr. Pavel Ocík, Július Révay, Földesi, Ivan Židovský a senátor Bačinský, ktorí sa tiež k dohode pripojili.

Poslanec Tiso sa vyslovil, že zástupcovia všetkých politických strán mimo komunistov si osvojili návrh ľudovej strany na autonómiu, podaný v parlamente dňa 4. júna 1938² a usniesli sa na dodatočnom návrhu zákona o prechodných opatreniach a o zákonodarnom prevedení nového zriadenia Slovenska.

Za touto dohodou stojí i predseda českej agrárnej strany Beran a zaručuje súhlas ostatných strán, že sa to ústavne prejedná.

Na tomto základe má sa menovať hneď minister pre Slovensko jako dezignovaný predseda prvej slovenskej vlády, v ktorej majú byť mimo predsedu ešte štyria ministri Slováci.

Ujednanú dohodu všetci zúčastnení podpísali.

Výkonný výbor slovenskej ľudovej strany ešte zasadá.

Dr. Tiso požiadal okresného náčelníka, aby mu už umožnil telefonický rozhovor s predsedom vlády v Prahe. Chce mu oznámiť kandidáta na ministerstvo pre správu Slovenska, ktorý má byť dezignovaný za predsedu budúcej slovenskej vlády.

Okresný náčelník popiera zprávy o tom, že by bol poslanec Eszterházy vyjednával so slovenskou ľudovou stranou. Pravda je iba to, že poslanec Eszterházy v Žiline bol³ a hovoril s jednotlivými členmi slovenskej ľudovej strany. Podľa sdelenia okresného náčelníka tiež poslanec Dr. Tiso popiera, že by ľudová strana bola s poslancom Eszterházym oficiálne vyjednávala.

Okresní náčelníci z Trenčína⁴ a z Púchova⁵ mi sdělili, že im zo Žiliny telefonoval poslanec Dembovský⁶ menom akéhosi predsedu slovenskej vlády, aby v celom okrese okamžite vyvesili slovenské národné zástavy. Upravil som oboch okresných náčelníkov, aby nikoho nepočúvali, len svoje nadriadené úrady a aby tedy žiadne zástavy nevyvesovali. Súčasne požiadal som okresného náčelníka v Žiline, aby priamym dotazom u Dr. Tisu zistil, kto s horejším telefonovaním poslanca Dembovského poveril. Okresný náčelník v Žiline mi telefonicky hlásil, že hovoril v tejto veci s poslancom Dr. Tisom, ktorý mu sdělil, že Dembovský nebol ničím poverený, teda ani takýmto telefonovaním a poznamenal ešte, údajne s úsmevom, že Dembovský rád tára.

¹Sociální demokrati pristúpili k dohode až dodatočne vyjadrením súhlasu predsedu strany A. Hampla.

²Návrh zákona o autonómii Slovenska schválilo predsedníctvo HSLS 3. júna 1938, na druhý deň mimoriadny zjazd strany a bol publikovaný 5. júna 1938 v denníku *Slovák*. Do Národného zhromaždenia Československej republiky bol predložený 19. augusta 1938. Neskôr, 22. novembra 1938, v čiastočne upravenej podobe bol schválený ako Ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava 1998, s. 189-195.

³J. Esterházy bol 4. 10. 1938 dopoludnia v Trenčíne, dňa 5. 10. 1938 v Budapešti a dopoludnia 6. 10. 1938 v Žiline.

⁴Eduard Galvánek.

⁵Otto Brandstiller.

⁶Karol Dembovský poslanec Hlinkovej slovenskej ľudovej strany 1935 – 1938.

Vojenská história

Okresný náčelník kategoricky vyhlásil a toto si dal potvrdiť i poslancom Dr. Tisom, že nikde nebola spomínaná samostatnosť Slovenska a že dohoda žiada širokú zemskú samosprávu v hraniciach Československej republiky.

Krajinský prezident hovoril i s poslancom Ursíny, ktorý sa tiež zúčastňuje porád v Žiline a ktorý krajinskému prezidentovi telefonicky sdělil, že v Žiline bola dohoda, proponovaná koalovanými stranami, dodržaná, a že nezodpovedá pravde, že by bol Dr. Tiso proklamoval samostatnosť Slovenska.

Dohodu tak, jako bola ujednaná, zúčastnené vládne strany prijali jako jedínú možnosť riešenia vzhľadom na postuláty slovenskej ľudovej strany.

Boli prítomní na týchto poradoch i Rusíni, ktorých mená, jako som uviedol, mi už okresný náčelník sdělil. Poslanec Eszterházy bol sice v Žiline, avšak podľa Ursínyho sdelenia sa s ním nevyjednávalo a došlo len k neoficiálnym rozhovorom.

Na dohode sú zúčastnení:

Agrárici, národníari, fašisti a národní socialisti. Sociální demokrati neboli prítomní. Mám ale vedomie o tom, že poslanec Bečko a člen krajinského výboru Korman včera ráno odcestovali do Žiliny, lebo som im na tento cieľ dal k dispozícii svoje auto. S ľudákmi sa neradili, ale mali poradu s ostatnými koalovanými stranami. A tiež mám vedomie o tom, že na porade Československej národnej rady odbočky v Bratislave prítomní zástupcovia sociálnej demokracie na čele s ministrom Dérerom a Markovičom⁷ zmocnili tam prítomných agrárikov, aby s ľudovou stranou vyjednávali a dali im len takú úpravu, aby sa so slovenskou ľudovou stranou dohodli, lebo podľa slov pána ministra Dra Déreera sociální demokrati sú presvedčení, že agrárici s Ursíny a Teplanským na nič takého nepristúpia, čo by bolo na škodu Československej republiky.

Poslanec Ursíny na Tisovom prehlásení nebol prítomný. Na otázku, čo je vlastne obsah celej uzavretej dohody odpovedal poslanec Ursíny krajinskému prezidentovi, že dohoda pohybuje sa na tom základe, že na prechodnú dobu decentralizuje sa agenda všetkých ministerstiev, pokiaľ sa týka Slovenska a to do piatich (5) rezortov, vedených ministrami Slovákmi. Nedecentralizuje sa agenda ministerstva národnej obrany, ministerstva zahraničia a čiastočne i ministerstva financií.

Má byť prijatá nová ústava na podklade návrhu, ktorý predložila slovenská ľudová strana dňa 4. júna 1938 Národnému Shromáždeniu.

Znova zopakoval poslanec Ursíny, že nebolo nikde reči o samostatnosti Slovenska a nič nebolo usnesené proti celistvosti Československej republiky.

Krajinský prezident: Országh (vlastnoručný podpis)

NA, PMV-AMV, 1936 – 1940, 225-1212-16, šk.1212, č.28226. Strojopis, originál.
SNA, KÚ, š. 278, č. 63832/38 (koncept).

⁷Ivan Markovič poslanec Československej sociálnodemokratickej strany robotnickej.

18.

6. október, Žilina. Správa podplukovníka Jaroslava Rückla vrchnému odborovému radcovi JUDr. Otakarovi Liškovi na ministerstvo vnútra v Prahe o situácii v Žiline.

Dodatkom k fonogramu z odpoledne dne 5. a ze 6. října 1938¹.

Výměna názorů mezi skupinou poslanců bývalých stran koaličních a Hlinkovy Ludové strany, vedla dne 5. října 1938 k dohodě, jejímž podkladem byl návrh učiněný Ludovou stranou vládě dne 4. června 1938², poněkud pozměněný protinávhrhy poslanců bývalých koaličních stran.

Podle hodnověrných důvěrných sdělení šlo v podstatě o vytvoření federalistického státu, jehož hlavními a samostatnými složkami by byly země historické a Slovenské.

Hned po uskutočnění dohody byly projevovány obavy, aby maďarofilské a polonofilské složky Ludové strany, resp. jejího výkonného výboru, nezavrhl tento plán a nevynutily si rozhodnutí výkonného výboru pro plebiscit. Týto obavy byly sdíleny jak v táboře bývalých koaličních poslanců, tak i vedoucími činiteli Hlinkovy Ludové strany.

Zároveň bylo lze pozorovati, že všem na dohodě pracujícím účastníkům byla uložena přísná mlčenlivost o obsahu dohody. Oddůvodňovalo se to tím, že má býti zabráněno agitaci i pro i kontra sjednané dohody. Proto bylo možno jen velice nesnadno získávat nějaké zprávy ježto většina účastněných osob mlčenlivost také skutečně dodržela.

Ze zpráv, které jsem v této době získal, bylo patrné, že vyjednávači jsou rozhodně pro zachování nynějšího státního svazku v pozměněné formě. Zejména vysvívalo ze zpráv, že Slovensko má dostati svou vládu o pěti ministrech, z nichž jeden by byl ministerským předsedou, a kteří by byli rozděleny tak, že tři z nich by byli vybráni ze slovenské Ludové strany a po jednom ze stran agrární a národní.

Tyto ministry měla by menovati ústřední vláda v Praze.

V časných hodinách ranních obdržel jsem potvrzení předcházející zprávy o uspořádání slovenských věcí, ale také nový projev nejistoty, jak se zachová výkonný výbor slovenské Ludové strany k předložené úpravě o uspořádání slovenských věcí.

Dne 6. října 1938 započala o 9 hod. porada výkonného výboru Hlinkovy Ludové strany v katolickém domě v Žilině. Přístup k poradní místnosti byl přísně střežen pořadateli Ludové strany, kteří vpustili do poradní místnosti jen ty osoby, které se mohli bezpečně prokázati jako členové výkonného výboru.

Výkonný výbor schválil jednohlasně resoluci sjednanou předchozího dne mezi zástupci strany Hlinkovy a druhých politických slovenských stran, která také obsahovala všechny požadavky, jak byly později tlumočeny vládě a které vysvítají z připojeného opisu návrhu zákona o decentralisaci výkonné moci v rámci republiky česko-slovenské³. Poslanec Dr. Tiso vyhlásil na to v 10,15 hod. s balkonu katolického domu v Žilině Slovensko za samobytný stát. To zavdalo v prvé chvíli důvod k doměnce, že proti připravovanému a očekávanému řešení slovenské otázky, přece jen zvítězili radikální živly, které prosadili úplné osamostatnění Slovenska. Rychlým přezkoumáním jsem však zjistil, že šlo o vybudování autonomního svazku v rámci čsl. republiky za podmínek v předu uvedených s tou odchylkou, že členové vlády slovenské mají býti současně členy ústřední vlády pražské.

Prohlášení Dr. Tiso vyslechl zástup asi 1500 lidí, většinou mládeže, která vyvolala také ministra Černáka, poslance Sidora a volala též po Dr. Sokolovi, který se však na balkoně

¹Hlásenie pplk. J. Rückla je prílohou správy J. Országha. Fonogramy ani záznamy telefonických rozhovorov sa v tomto spise nenachádzajú. Prílohou dokumentu je Návrh zákona o decentralizácii vládnej moci (dok. č. 19).

²Pozri dok. č. 15, poznámka č. 2.

³Pozri dok. č. 18. Príloha sa nepublikuje. Je úplne totožná s uvedeným dokumentom.

neobjavil a byl omluven Dr. Tisou nutnou prací. Ve svém proslovu napomínal Dr. Tiso důtklivě k naprostému udržení pořádku a pokoje a zdůraznil, že na hranicích Slovenska stojí nepřátelé, kteří by během dvou hodin obsadili Slovensko kdyby došlo k nepokojům a to by znamenalo zánik Slovenska.

Zástup asi 200 osob většinou mládeže pochodoval pak od katolického domu na náměstí Svobody. Při pochodu okolo obecního domu šňal notářský ředitel Géza Janček na domě vyvěšenou státní vlajku, která byla nahrazena slovenským práparem a kromě toho byla na domě vztyčena vlajka Hlinkovy Ludové strany. Za nedlouho potom byla státní vlajka na obecním domě opět vztyčena. Veřejný klid a pořádek nebyl nijak porušen.

Po podpisu výkonným výborem Ludové strany odhlasované resoluce zástupci této strany, byla resoluce podepsána také zástupci stran agrární, národní, živnostenské, nár.(odně) socialistické a soc.(ialno) demokratické⁴. Strana komunistická byla z jednání o úpravu slovenských věcí vyloučena již 5. 10. 1938. Neviděl jsem a nezjistil jsem, že by se byl porad účastnil zástupce čl. strany Lidové (Mičurovy).

Obsah resoluce byl telefonicky sdělen pražské vládě a podle neprověřené a nezaručené správy, odcestovali zástupci Slovenska s podepsanou resolucí k dalšímu jednání do Prahy.

Dne 6. října dopoledne v době zasedání výkonného výboru Hlinkovy Ludové strany, přijel do Žiliny poslanec Eszterházy, který chtěl se dostati do poradní místnosti, do které však nebyl pořadatelé vpuštěn. Po projevu Dr. Tiso o usnesení výkonného výboru Ludové strany, mluvil poslanec Eszterházy jak s činiteli Ludové strany, tak s činiteli druhých slovenských politických stran, kterým oznámil, že dne 5. 10. 1938 vyjednával s maďarským ministerským předsedou Imredym, který jej požádal aby sdělil zástupcům Slovenska, že Komárno a Parkáň⁵ musí býti v sobotu dne 8. 10. 1938 vyklizeny, jinak budou vzaty útokem maďarského vojska⁶.

Podle neprověřené zprávy, vlaji na Žitném ostrově maďarské prapory a v Bratislavě nosí obyvatelstvo maďarské odznaky.

Po 14. hod. dne 6. 10. 1938 odjela většina zástupců bývalých tak zvaných státotvorných stran ze Žiliny. Dr. Tiso se svým užším štábem pracoval v domě svazu slovenských železničarů.

Na 20 hod. 6. 10. 1938 je v Žilině připraven oslavný lampionový průvod městem.

Až na celkem nepatrné a nezávažné výstřelky nerozváživců, nebyl dosud klid v Žilině porušen.

Pplk. Rückl⁷

NA, PMV-AMV 1936 – 1940, 225-1212-16, šk. 1212, č. 28226/38. Strojopis, originál.

⁴Pozri dok. č. 15, poznámka č. 1.

⁵Štúrovo.

⁶Rovnakú informáciu poskytol E. Sázavský 6. októbra 1938 o 11,10 hod. Krajskému úradu, podľa ktorej J. Esterházy v Žiline „vyhľadal predákov jednotlivých strán a sdělil im, že včera jednal v Budapešti (s) Imredym (ministerský predseda), ktorý mu oznámil, že chce, aby v sobotu bolo vykludnené Komárno a Parkáň. Keď sa tak nestane zahája Maďari v nedel'ň ráno postup na Slovensko“. SNA, KÚ, šk. 278, č. 63832/38.

⁷Pplk. Jaroslav Rückl, námestník veliteľa Zemského četníckeho veliteľstva v Brne.

19.

6. október, Žilina. Dohoda politických strán v Žiline.

V y h l á s e n i e

I. Podpísaní osvojujeme si návrh Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska tak ako bol podaný v poslaneckej snemovni v roku 1938 a uverejnený v Slovákovi v čísle 129 zo dňa 5. júna 1938. Zaväzujeme sa, že sa všetci všetkými silami vynasnažíme, aby tento návrh bol národným shromaždením ústavne prijatý najneskôr do 28. októbra 1938. Ústavným prijatím tohto návrhu bude štátoprávne postavenie Slovenska definitívne vyriešené. II. Vládna a výkonná moc na Slovensku má sa okamžite odovzdať do rúk slovenskej vlády, preto žiadame okamžite poveriť podpredsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany poslancu Dr. Jozefa Tisu, aby ako dezignovaný predseda zostavil v dohode s podpísanými politickými stranami prvú slovenskú vládu pozostávajúcu z predsedu a štyroch členov ministrov a navrhol ju na menovanie.

Podpísaní prijímajú návrh zákona na decentralizáciu vládnej a výkonnej moci tak, ako je k tomuto prehláseniu pripojený. Tento návrh sa má prijať a uskutočniť v najkratšom čase, aby aj do uskutočnenia prvého bodu tohto vyhlásenia vládna a výkonná moc dostala sa nielen fakticky, ale i právne do rúk Slovákov.

Dané v Žiline dňa 6. októbra 1938.

Podpísaní: P. Teplánsky, J. Ursíny, J. Petrovič, K. Stodola, O. Devečka, M. Černák, K. Rybárik, A. Šelmeč, J. Lichner, S. Vančo, J. Tiso, J. Sivák, K. Sidor, J. Ivák, M. Sokol, J. Paulíny-Tóth.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava, 1998, s.180.

20.

6. október, Žilina. Návrh zákona o decentralizácii vládnej moci.

Národné shromáždenie republiky Československej usnieslo sa na tomto zákone:

§. 1.

Cieľom zabezpečenia prajného vývinu slovenského národa v rámci republiky Československej upravuje sa verejnoprávne postavenie Slovenska a jeho národných, politických, kultúrnych, hospodárskych a sociálnych záujmov a v dôsledku toho decentralizuje sa vládna a výkonná moc pre Slovensko.

§. 2.

Vládnu a výkonnú moc na území slovenskej krajiny vykonáva slovenská vláda pozostávajúca z 5 ministrov. Výnimku tvorí agenda ministerstva zahraničia, ministerstva národnej obrany, správa štátneho dlhu a uzavieranie pôžičiek pre spoločné potreby štátu.

§. 3.

Jeden z piatich ministrov bude poverený funkciou predsedu slovenskej vlády. Všetci piati ministri sú zároveň aj členmi ústrednej vlády v Prahe.

§. 4.

Na Slovensko takto prenesená vládna a výkonná moc rozdelí sa na odbory takto:

1. Vnútro, spravodlivosť a zdravotníctvo: sem patrí doterajšia agenda ministerstva vnútra, zdravotníctva a telesnej výchovy a spravodlivosti.
 2. Dopravný: sem patrí agenda ministerstva pôšt a telegrafov a železníc.
 3. Hospodársky: sem patrí agenda ministerstva verejných prác, obchodu, priemyslu a živnosti a zemedelstva.
 4. Osvetový: sem patrí agenda ministerstva školstva a národnej osvety.
 5. Finančný a sociálny: sem patrí doterajšia agenda ministerstva financií a sociálnej pečlivosti.
- Všetky štátne podniky, jestvujúce na území Slovenska, podliehajú rozhodujúcej právomoci slovenskej vlády, ktorá ich zadelí do patričných odborov.

§. 5.

Úmernú čiastku rozpočtových výdavkov ustáli paritná komisia, určená s jednej strany ústrednou vládou a s druhej strany slovenskou vládou.

§. 6.

Zákon tento nadobúda účinnosti vyhlásením a platí pokiaľ sa ustanoví autonómna vláda podľa zmenenej ústavy.

§. 7.

Previesť tento zákon ukladá sa ústrednej vláde a slovenskej vláde spoločne.
V Žiline 6. októbra 1938.

Podpisy: P. Teplánsky, J. Ursíny, J.S. Vančo, J. Líška, J. Lichner, K. Rybárik, O. Devečka, K. Stodola, E.B. Lukáč, A. Šelmec, J. Styk, M. Vančo, J. Paulíny-Tóth, J. Ivák.

SNA, KÚ, šk. 278, č. j. 63832/38. Národné noviny 8. 10. 1938.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava, 1998, s.180-183.

21.

6. október, Žilina. Manifest slovenského národa prijatý na zasadnutí výkonného výboru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

Mníchovská dohoda štyroch veľmocí podstatne zmenila štátne a politické pomery v strednej Európe. My Slováci, ako samobytný slovenský národ, žijúci od vekov na území Slovenska, uplatňujeme si svoje samourčovací právo a preto dovoľávame sa medzinárodného zaganťovania nedeliteľnosti svojej slovenskej národnej jednoty a nami obydlenej zeme. Chceme slobodne podľa vlastnej vôle určiť svoj budúci život v plnom rozsahu, v to počítajúc aj štátnu ustrojnosť v priateľskom spoložití so všetkými okolitými národmi a tak prispieť k usporiadaniu pomerov v strednej Európe v duchu kresťanskom.

Vytrváme po boku národov, bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.

Sme za mierové vyriešenie sporných problémov v duchu mníchovskej dohody.

Protestujeme čo najrozhodnejšie proti tomu, aby hranice Slovenska určované boli bez nás, bez plnoprávných zástupcov slovenského národa. Žiadame medzinárodnú ochranu slovenskej menšiny v cudzine.

Žiadame rýchlu demobilizáciu.

V duchu samourčovacieho práva žiadame okamžité prevzatie výkonnej a vládnej moci na Slovensku Slovákmi. Víťazstvo samourčovacieho práva znamená pre slovenský národ víťazné zakončenie nášho dlhoročného boja.

Nech žije sloboda slovenského národa!

Nech žije slovenská vláda na Slovensku!¹

Slovák, 7. 10. 1938.

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. Bratislava, 1998, s. 179-180.

¹V Žiline vznikol aj ďalší návrh manifestu, ktorého autorom bol poslanec Československej strany socialistickej E. B. Lukáč... „V týchto okolnostiach my politickí zástupcovia slovenského národa považovali sme za svoju povinnosť porokovať si o týchto zásadách, ktorými má byť definitívne upravený verejno-právny pomer Slovenska a slovenského národa v čs. štáte. V tomto štáte vidíme ochranu našej národnej slobody a len na druhej strane existencia tohto štátu vyžaduje, aby slovenský národ mal všetky politické predpoklady, ktoré sú potrebné k slobodnému rozvoju, jeho národnej kultúry a jeho hospodárskemu a sociálnemu zveľadeniu. Slovensko bude mať svoj zákonodarný snem a svoju slovenskú vládu. Vedení týmto presvečením dohodli sme sa na tých základných smerniciach, ktoré spoločnými silami a pevnou vôľou budeme uplatňovať dôsledne a všade, kde sa bude rozhodovať o budúcnosti slovenského národa. V tejto historickej chvíli všetci sa považujeme za verných synov svojho národa, a preto odložili sme všetky stranické rozdiely a nastúpime pod zástavou našej národnej a politickej slobody. Nech žije slobodný slovenský národ, nech žije československý štát.“ Návrh nebol uverejnený a jeho obsah telefonoval hlavný policajný radca Dr. E. Sázkavský zo Žiliny 6. októbra 1938 o 17,45 hod.

SNA, KU, šk. 278, č. 63832/38.

7. október, Praha. Protokol o mimořádné schůzi ministerské rady, konané v pátek dne 7. října 1938 o 10 hod. večer v předsednictvu ministerské rady.

I. Kompetence slovenských ministrů.

Schválena dohoda se slovenskými ministry o tom, že kompetence ve věcech slovenských přechází do doby definitivního ústavně-právního uspořádání na ministry slovenské a výkon kompetence bude se dít v rámci právního řádu a finančního zákona.

Výslovně konstatováno, že kompetence v těchto mezích určená vztahuje se jak na otázky věcné, tak personální.

Rozhodování slovenských ministrů bude se dít podle jejich dohody buď individuálně nebo kolegiálně.

Ve věcech personálních usneseno, že v resortech, kde je celostátní t. zv. konkrétní status, se zřizují podle dnešního faktického personálního stavu slovenské statusy se svou zvláštní systemisací, v rámci které bude mít slovenský ministr volnou personální disposici za současného šetření právních nároků zaměstnanců, čímž ovšem není dotčeno jeho právo na příp.(adné) přesazování a pověřování určitými funkcemi.

U státních podniků bude s výjimkou podniků rázu monopolního a regálního (tabaková režie, mincovna, sůl atd.) vytvořen u každého z nich zvláštní správní sbor slovenský.

Modalities postupného předání budou vždy stanoveny dohodou resortního ministra s příslušným ministrem slovenským. Nedošlo-li k dohodě, rozhodne vláda.

Tento celý postup byl vládou schválen a předseda vlády požádal zúčastněné členy vlády, aby při jeho provádění spolupracovali v upřímné vzájemné důvěře a součinnosti.

Celé toto usnesení bude sděleno ihned všem členům vlády.

Dohoda slovenských ministrů o rozdělení agendy jest přílohou tohoto protokolu.¹

Konec schůze o 10 1/4 hod. v noci.

NA, PMR, šk.4143, XIX – 6 – 7. října 1938.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV – 51 – 030905.

¹J. Tiso předsednictví a vnitro, M. Černák školství, F. Ďurčanský spravedlnost, sociální péče a zdravotnictví, P. Teplánsky polnohospodářství, veřejné práce, obchod, finance, J. Lichner doprava.

PRÍPRAVA A PODPÍSANIE SLOVENSKO-NEMECKEJ ZMLUVY O VOJNOVOM HOSPODÁRSTVE Z 30. 1. 1940

EDUARD NIŽŇANSKÝ – JANA TULKISOVÁ

NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Preparing and Signing of the Slovak-German Agreement on Defence Economy of 30 January 1940. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 109 – 125, Bratislava. The authors of the assessed study in their work take notice of a process before adoption of the Agreement on Defence Economy, by which the German Party achieved the right to control production and certain administrative functions in 25 most important Slovak armament enterprises that started to work for the German Army. In the process the authors result from an analysis of a relatively big number of archive documents of German origin, thanks to which they are able to create a detailed description of the whole course of the German-Slovak talks on the given Agreement. At the same time they state that the Slovak side all the time stretched the talks submitting its own drafts. In the process it made use of the fact that the German side did not have a clear concept of mutual relations. However, finally the Slovak side reached concessions only in less important matters. *Military History. World War II. Slovak-German Agreement on Defence Economy. 1940.*

Už od vzniku slovenského štátu a následne od podpísania ochranej zmluvy, ktorá obsahovala dôverný protokol,¹ týkajúci sa otázky priemyslu, bolo jasné, že nacistické Nemecko sa bude snažiť o ovládnutie slovenského priemyslu. Slovenská strana nemala v tomto ohľade skoro žiadnu možnosť sa vyhnúť tomuto procesu. Bolo v podstate len otázkou času (prípadne vývoja na vojenských frontoch), kedy politické i vojenské velenie v nacistickom Nemecku presadí podpísanie adekvátnych zmlúv.² Jednou z takýchto slovensko-nemeckých dohôd, ktorá mala obrovský dopad na hospodárstvo slovenského štátu, bola i zmluva o vojnovom hospodárstve z 30. 1. 1940 – „wehrwirtschaftsvertrag“.

V slovenskej historiografii sa jej doteraz venovalo len málo pozornosti. J. Klimko, A. Hrnko i L. Hubenák – poskytujú o spomínanej zmluve iba stručné informácie.³ Hoci L. Hubenák dokonca uverejnil slovenské znenie tejto zmluvy⁴, okolnostiam, ktoré predchádzali jej vzniku, pozornosť nevenoval.

Do pozadia slovensko-nemeckých rokovaní nám umožnil aspoň čiastočne nahliadnúť E. Lipták.⁵ Jeho monografia *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom* predstavuje určitú východiskovú základňu pre skúmanie hospodárskych dejín vojnovéj SR. Nami sledovanou

¹Vertrauliches Protokoll über wirtschaftliche und finanzielle Zusammenarbeit zwischen dem Deutschen Reich und dem Staat Slowakei. In: HOENSCH, J.K.: Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas. München – Sien : R. Oldenbourg 1984, s. 260-261.

²Pozri napr. NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej dohody o Bojových chemických látkach a ich výrobných zariadeniach. In: *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 3, s. 90-123, ale aj viaceré štúdií venovaných problematike ochranej zóny.

³KLIMKO, J.: Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1986, s. 115-117. HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a zatiahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny s Poľskom. In: Zborník Múzea SNP 12, Banská Bystrica 1987, s. 50. HUBENÁK, L.: Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In: *Právnické štúdie*, roč. 19, 1971, s. 196.

⁴HUBENÁK, L.: Politika nemeckej ochranej zóny na Slovensku roku 1939. In: Sborník archivních prací, roč. 17, 1967, č. 2, dokument č. 69.

⁵LIPTÁK, E.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 336.

zmluvou sa zaoberá v II. kapitole *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckými koncernami*, resp. v jej podkapitole *Kovorobný priemysel*. Upozornil najmä na úlohu nemeckého dôstojníka pre vojnové hospodárstvo (Wehrwirtschaftsoffizier) pri slovenskom Ministerstve národnej obrany (ďalej MNO). Ten mal v podnikoch uvedených v zmluve právo kontroly i určité správne funkcie.⁶

Zo slovenských historikov sa najviac daným problémom zaoberal L. Suško.⁷ Už on jasne napísal: „Od marca 1939 sa vo všetkých dokumentoch vedenia Wehrmachtu ohľadne vojnového priemyslu na Slovensku tiahne červená niť snahy o ovládnutie podnikov vojnového hospodárstva.“⁸ Suško pri analýze rokovaní, ktoré predchádzali podpísaniu zmluvy, vychádza najmä z J. Kaisera, samotnú zmluvu ale analyzuje na základe vlastného výskumu.

Najviac informácií, ktoré predchádzajú podpísaniu tejto zmluvy, nám doteraz poskytovala nepublikovaná práca J. Kaisera.⁹ Aj on však nechal niektoré otázky nezodpovedané. Nepokúsil sa o hlbšiu analýzu prístupu samotnej nemeckej strany k zmluve, najmä o rozbor požiadaviek nemeckých vojenských orgánov OKW, ktoré sa ukázali byť vo viacerých smeroch rozhodujúce.

Prijatiu samotného „Wehrwirtschaftsvertrag-u“ predchádzalo v roku 1939 viacero slovensko-nemeckých rokovaní. Tieto môžeme sledovať od prijatia ochrannej zmluvy, cez zmluvu o ochrannom pásme až k nami sledovanej dohode. Zo strany nacistického Nemecka tu nachádzame jasnú postupnosť, ktorá je daná nielen vzťahom k slovenskému štátu, ale najmä jeho vojenskými cieľmi. V tomto ohľade poľské ťaženie predstavuje cenzúru, keď v lete 1939 bola nemecká strana ochotná sa dohodnúť o „ochrannom“ pásme aj za „cenu“ určitých ústupkov slovenskej strane (resp. ustúpiť zo svojich pôvodných požiadaviek). V tomto ohľade nešlo o „váhu“ slovenskej diplomacie, alebo o jej vyjednávaciu akribiu, ale o nemecké vojenské ciele v Poľsku a Slovensko potrebovali ako nástupný priestor pre svoju agresiu – z čoho rezultovalo podpísanie zmluvy o štatúte ochranného pásma z 12. 8. 1939.¹⁰

Ak bližšie analyzujeme nemecké vojenské dokumenty daného obdobia, vychádza z nich, že už od marca 1939 nacistické vojenské velenie presadzovalo obsadenie Považia, vrátane podnikov zbrojného priemyslu. Ukážkou takéhoto prístupu môže byť aj žiadosť Štábu branného hospodárstva v Hlavnom veliteľstve nemeckej brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht – ďalej OKW) z konca marca 1939, ktorý požadoval pripojenie miest Žilina, Považská Bystrica, Dubnica a Trenčín k nemeckej vojenskej výsostnej zóne (militärische Hoheitszone).¹¹ Už v tejto fáze však nešlo len o strategické ovládnutie Považia, ale ako môžeme dokumentovať prílohou adresovanou oddeleniu „Zahraničie“ v OKW (ďalej OKW/ Ausl), kde sa uvádza, že na Považí sa nachádzajú „veľmi dôležité“ podniky, a preto „je nutné, aby boli začlenené do nemeckej zóny vplyvu (Einflußzone)“.¹² Naliehanie štábu branného hospodárstva pokračovalo i v apríli. Prosil, aby sa Zahraničnému úradu oznámilo, že tieto mestá sa pripoja do výsostnej zóny Nemecka. Vojaci počítali aj s tým, že sa to nepodarí. V tom prípade žiadali, aby sa do dohody so slovenským štátom prijala klauzula, podľa ktorej by pre podniky na Považí platili rovnaké ustanovenia ako pre ochrannú zónu. Právo Nemecka na zbrojovky odôvodňovali tým, že ide

⁶LIPTÁK, E.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom. Bratislava : SAV, 1960, s. 67.

⁷SUŠKO, L.: Počiatky hospodárskej exploatácie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In: Československý časopis historický, 25, 1977, s. 702-705.

⁸Tamže, s. 702.

⁹KAISER, J.: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa. Dizertačná práca. Bochum 1969, s. 205-214.

¹⁰Bližšie pozri BAKA, I.: Slovensko ako nástupný priestor vo vojne proti Poľsku. In: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 127-143.

¹¹SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm II.C-936, fólia 5 625 442, Wehrwirtschaftsstab W Wi IV 28. 3. 1939 na OKW/ L (Landesverteidigung).

¹²SNA, f. Alexandrijský archív , II.C-936, 5 625 441, Wehrwirtschaftsstab Stb III 30. 3. 1939 na OKW/Ausl.

o dcérske podniky závodov Škoda (Plzeň) a brnianskej Zbrojovky, ktoré ležia v „ríšskej oblasti“.¹³ Zdôrazňoval, že sa ich nemôže Nemecko zriecť, pretože ich potrebuje na vlastné zbrojenie, prípadne ich môže využiť aj pre export.¹⁴

Štáb branného hospodárstva v OKW nebol na nemeckej strane jediným, kto prejavil záujem o ovládnutie zbrojoviek. I Hlavné veliteľstvo pozemných vojsk (Oberkommando des Heeres – ďalej OKH) – presnejšie Generálny štáb pozemných vojsk (Generalstab des Heeres – Gen.Stb.d.H.) – považoval za potrebné, aby sa stanovila presná hranica „schutzzóny“, keďže v ochrannej zmluve bola formulovaná len všeobecne. „Začlenenie bývalých českých (! Pozn. E. N. – J. T.) zbrojárskych a muničných fabrík, ktoré ležia na Považí, a časť i východne od Váhu (až do vzdialenosti šiestich kilometrov) – pri Žiline, Dubnici, Považskej Bystrici a Kubre (východne od Trenčína)“ – označil za „súrme nutné“.¹⁵

Následne hlavný veliteľ pozemných vojsk (Oberbefehlshaber des Heeres) predniesol požiadavky OKH aj samotnému A. Hitlerovi ako hlavnému veliteľovi ozbrojených síl. Hitler na základe jeho prednášky rozhodol, že „považské fabriky sa budú považovať za česk. štátny majetok, a preto sa s nimi bude zaobchádzať rovnako ako s česk. zbrojovkami“. Za každých okolností mali zostať v nemeckých rukách a pričleniť sa ku závodom Škoda, a. s. Plzeň. Hitler presadzoval teda voči Slovensku miernejšie požiadavky než OKH. Nechcel ovládnuť považské zbrojovky priamym pričlenením k zóne. Rozhodol sa pre skrytejšiu formu ovládania, ktorou si malo zaistiť nacistické Nemecko právo využívať považské fabriky. Ako argument mu malo slúžiť tvrdenie, že ide o vlastníctvo bývalej Č-SR a nie slovenského štátu. Na základe tohto Hitlerovho rozhodnutia sa mali sformulovať 13. 4. 1939 požiadavky OKW Zahraničnému úradu¹⁶ k ochrannej zmluve, a ten ich mal následne poslať na Slovensko formou verbálnej nóty.¹⁷

O nemeckých požiadavkách bola slovenská vláda informovaná už 17. 4. 1939, ako to vyplýva z telegramu správcu nemeckého vyslanectva v Bratislave E. von Druffela.¹⁸ Ten o nich ústne informoval predsedu slovenskej vlády J. Tisa. Tiso mu údajne povedal, že „slovenská vláda ani len nepomyslí na to, aby robila ťažkosti“. Zároveň však dodal, že „očakáva ďalšie rokovania“.¹⁹ Prial si, aby sa vyjasnili vlastnícke pomery brnianskej Zbrojovky a muničnej fabriky a závodov Škoda. Poznamenal, že z akcií bývalého česko-slovenského štátu pripadá podiel aj Slovensku. Pripomenul, že už zákonom o autonómii pripadol Slovensku štátny majetok, ktorý sa nachádzal na jeho území.²⁰ Týmto vlastne Tiso odmietol princíp, ktorý presadzovali Nemci. Majetok, ktorý sa nachádzal na území slovenského štátu, sa nemal považovať za majetok bývalej Č-SR.

¹³Závod v Považskej Bystrici patril do koncernu Zbrojovka, úč. spol. Brno a dubnický závod – do koncernu Škoda, a. s. Plzeň. Po 15. 3. 1939 sa postupne stali spolu s materskými spoločnosťami súčasťou ríšskonemeckého koncernu – zbrojárskeho giganta Hermann Göring Werke. LIPTÁK, L.: Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom v čase fašistického panstva. In: Historický časopis, roč. 3, 1955, č. 1, s. 10.

¹⁴SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 446-449, Wehrwirtschaftsstab W Rü I (?) apríl 1939 na OKW/ L, Ausl.

¹⁵SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 417-418, Generalstab des Heeres 6. Abteilung – Otázky o Slovensku určené na vysvetlenie z 15. 4. 1939.

¹⁶Auswärtiges Amt – nacistické ministerstvo zahraničných vecí.

¹⁷SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 410-413, Abw III (C) – poznámka z 19. 4. 1939 z porady u 6.Abt.Genst.d.H. 18. 4. 1939.

¹⁸SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 401, telegram v. Druffela na Zahraničný úrad (AA) 17. 4. 1939. Ernst von Druffel – nemecký generálny konzul v Bratislave do 28. 7. 1939.

¹⁹„Auftrag ausgeführt. Tiso sagte, es liege Slowakischer Regierung grundsätzlich fern, Schwierigkeiten zu machen. Er sehe weiteren Verhandlungen entgegen und erbitte tunlichst schriftliche Festlegung der deutschen Wünsche hinsichtlich Interpretation Vertrags. Ausdehnung Vertragszone auf Trentschin usw. sei schwer tragbar, ...“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 401, Druffelov telegram na AA 17. 4. 1939.

²⁰Tamže.

O nemeckých požiadavkách rokovali predstavitelia slovenskej vlády prvý raz 19. 4. 1939 v Berlíne.²¹ Zdržiavali sa tu pri príležitosti osláv Hitlerových narodenín.²² Na Zahraničnom úrade sa v ten deň konali dve zasadnutia, na ktorých sa rokovalo o Slovensku. Internú (nemeckú) poradu (bez Slovákov) viedol štátny sekretár Ernst v. Weizsäcker.²³ Zástupcovia z OKH a OKW sa dohodli, že „so Slovákami sa nebude 19. 4. rokovať o žiadnych podrobnostiach“.²⁴ Nemecké vojenské kruhy sa chceli očividne vyvarovať záväzkov voči bratislavskej vláde.

Na druhom rokovaní²⁵ sa zúčastnila i slovenská delegácia pod vedením Tisa.²⁶ Dohodlo sa, že na konečné určenie východného okraja „schutzzóny“ a jej štatútu je nutné vytvoriť vojenskú komisiu, ktorá príde do Bratislavy. Pravdepodobne nielen nemeckí, ale i slovenskí zástupcovia nemali záujem rokovať o podrobnostiach a prenechali riešenie na neskoršiu dobu – po príchode Nemeckej vojenskej komisie (Deutsche Militärkommission – ďalej DMK) na Slovensko. Predseda slovenskej vlády Tiso chcel rokovať i o otázke vlastníctva bývalých česko-slovenských zbrojoviek. Ríšsky štátny sekretár Keppler²⁷ uviedol, že „Škodove závody boli vždy v súkromnom vlastníctve. Brnianska zbrojovka by mala prejsť v priebehu druhej polovice roka z českého (! Pozn. E N. – J. T.) štátneho vlastníctva tiež do súkromného vlastníctva.“²⁸ Slovenská delegácia bola zároveň upozornená, že na fabriky, na ktorých má Nemecko zbrojárske záujmy, sa musia klásť určité požiadavky z dôvodov vojenského utajenia. Tá „mala preto plné pochopenie“.²⁹

Rokovaniami o rozsahu a štatúte ochrannej zóny bola na nemeckej strane poverená DMK – pod vedením generálporučíka F. Barckhausena. Na Slovensko prišla začiatkom mája 1939. DMK sa podarilo uzavrieť s predstaviteľmi slovenskej vlády zmluvu o štatúte ochrannej zóny až v auguste 1939. Zbrojárske podniky do „schutzzóny“ napokon zahrnuté neboli. Nemecká strana, ako sme spomenuli, musela v prvom rade riešiť problém vojny proti Poľsku, a preto uzavreli túto zmluvu v auguste 1939.

Aj keď sa v samotnej ochrannej zmluve medzi slovenským štátom a nacistickým Nemeckom nehovorilo o hospodárskej kontrole Slovenska, túto mal zaistiť dôverný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci, ktorý bol podpísaný 23. 3. 1939.³⁰

V protokole sa na jednej strane uvádzalo (čl. I.), že Nemecko bude podporovať na Slovensku rast poľnohospodárskej produkcie, ťažby surovín, drevárskeho priemyslu, dopravy, ale len „so zreteľom na trhové odbytiská v Nemecku“. V článku III. však bolo dôležité ustanovenie, podľa

²¹Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP), Serie D, Band 4, s. 244-6. (dokument 235). „(...) Ministerpräsident Tiso kommt auf die Wünsche des Oberkommandos der Wehrmacht zu sprechen, die ihm durch Generalkonsul von Druffel mündlich mitgeteilt wurden. Er führt aus, die Ausdehnung der Vertragshzone auf Trentschin und Sillein für die Slowakische Regierung schwer tragbar wäre, (...)“

²²HRNKO, Rokovanie..., ref. 3, s. 45.

²³Ernst Freiherr von Weizsäcker (1882 – 1951) – štátny tajomník Zahraničného úradu, zástupca ríšskeho ministra zahraničných vecí J. v. Ribbentropa.

²⁴SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 407-409, Oberquartiermeister IV Genst.d.H. – poznámka z 21. 4. 1939 o 2 poradách na Zahraničnom úrade 19. 4. 1939.

²⁵O rokovaní slovenskej delegácie na Zahraničnom úrade 19. 4. 1939 sme čerpali informácie z dvoch záznamov, ktoré pochádzajú od rôznych zdrojov na nemeckej strane – od AA (HUBENÁK, Politika..., ref. 4, dokument č. 41) a O Qu IV/OKH [Oberquartiermeister – oddelenie „Hlavný ubytovateľ“ v OKH] (SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 407-409).

²⁶„An der Besprechung nahmen teil: Von deutscher Seite: Staatssekretär von Weizsäcker, Staatssekretär Keppler, Unterstaatssekretär Woermann, Ministerialdirektor Gaus, Vortragender Legationsrat Altenburg, Legationsrat v. d. Heyden-Rynsch, Generalmajor von Tippelskirch, Major Becker.“ HUBENÁK, Politika..., ref. 4, dokument č. 41.

²⁷Wilhelm Keppler – štátny tajomník, zmocnenec Hitlera vyslaný v marci 1939 dohodnúť so slovenskou autonómnou vládou odtrhnutie Slovenska od Č-SR.

²⁸HUBENÁK, Politika..., ref. 4, dokument č. 41.

²⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 407-409, O Qu IV Genst.d.H. – poznámka z 21. 4. 1939.

³⁰Vertrauliches Protokoll über wirtschaftliche und finanzielle Zusammenarbeit zwischen dem Deutschen Reich und dem Staat Slowakei. In: HOENSCH, J.K.: Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas. München – Wien: R. Oldenbourg 1984, s. 260-261.

ktorého mohlo Slovensko viesť hospodárske rokovania s ostatnými štátmi až po uzavretí dohody s Nemeckom, pričom ho o nich muselo informovať. Degradovala sa tým samostatnosť slovenského štátu v oblasti zahraničného obchodu. Medzi Slovenskom a nacistickým Nemeckom nemala byť zriadená colná únia a slovenský štát mal mať vlastnú menu.³¹

Napriek tomu, že ešte neexistovala zmluva o vojnovom hospodárstve, slovenská vláda na slovensko-nemeckom zasadnutí, ktoré sa konalo v druhej polovici júla 1939, súhlasila s tým, aby sa vojenský materiál exportoval do zahraničia len so súhlasom nemeckej vlády.³²

PRVÉ VERZIE „WEHRWIRTSCHAFTSVERTRAGU“

Realizovanie dohody o zbrojárskych podnikoch na Slovensku sa z dôvodov, ktoré sme spomenuli, časovo oddialilo na obdobie po poľskom ťažení.

Slovensko-nemecké rokovania o zbrojárskych podnikoch na území slovenského štátu prebiehali od novembra 1939 do konca januára 1940. Prvý návrh tejto zmluvy však vznikol už niekoľko mesiacov pred samotným začatím rokovaní. Vo viacerých bodoch sa líšil od tej verzie zmluvy, ktorá bola napokon predložená slovenskej strane.

Z nášho výskumu poznáme najstaršiu verziu návrhu dohody, ktorá pochádza zo 6. 5. 1939. Poslal ju štáb branného hospodárstva v OKW na oddelenia „Obrany štátu“ (OKW/ L) a OKW/

³¹Slovenská mena sa osamostatnila 4. 4. 1939. Menová jednotka sa zmenila z Kč na Ks, pričom pomer novej meny k starej bol 1:1. 23. 3. 1939 bola podpísaná i dohoda o platobnom styku. Voči ríšskej marke sa prijal dovtedy platný devízový kurz československej koruny – 1 RM : 11,628 Kč (neskôr Ks). Marka bola nadhodnotená asi o 50 %. Platobný styk medzi Slovenskom na jednej strane a Nemeckom a Protektorátom na strane druhej sa mal uskutočňovať clearingovou formou. Znamená to, že vzájomné zúčtovanie pohľadávok sa zakladalo na bezhotovostnom, bezdevízovom a bezúrokovom realizovaní vzájomných pohľadávok prostredníctvom viacerých účtov. Clearingový obchod bol pre slovenské hospodárstvo nevýhodný. Nemecko nevyrovnávalo kontá, a tak narástol dlh, ktorý nemecká strana nikdy neuhradila. FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, s. 386.

³²SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 061-64, protokol zo slovensko-nemeckého zasadnutia 19. 7. 1939 s pripojením výsledku zo zasadnutia 24. 7. 1939. Aj podpísaniu tejto dohody predchádzali dlhšie rokovania. Štáb branného hospodárstva OKW poslal na oddelenie OKW/ Ausl už 27. 3. 1939 žiadosť, aby Zahraničný úrad predložil príslušný návrh slovenskej vláde. Oprávnenosť svojej požiadavky odôvodňovalo ustanoveniami prijatými v ochrannnej zmluve, ktorou prebrala „nemecká ríša“ vojenskú ochranu nad Slovenskom, a to by s ňou malo úzko spolupracovať v zahraničnopolitickej oblasti. Slovenská vláda mala vývoz voj. materiálu zo Slovenska podmieniť povolením, ktoré by bolo udelené, príp. zamietnuté, len po dohode s ríšskou vládou alebo príslušným oddelením OKW. Ďalej sa mala slovenská vláda postarať o to, aby colná správa kontrolovala povolenia. Ohľadne slovensko-nemeckej hranice si nemecká strana vyhradzovala zvláštnu poradu. OKW/Ausl. poslalo tento návrh na Zahraničný úrad na druhý deň. V ten istý deň (28. 3. 1939) sa konala porada na 6. oddelení Generálneho štábu Pozemných vojsk, kde sa konštatovalo, že Zahraničný úrad bude rokovať so slovenskou vládou, aby prijala taký zákon o vývoze voj. materiálu, ktorý by bol prispôbený zodpovedajúcemu ríšskemu zákonu. Uvedená požiadavka bola zahrnutá i do zoznamu prianí OKW na slovenskú vládu z polovice apríla 1939. Nemecký konzul v Bratislave E. v. Druffel o nich informoval predsedu slovenskej vlády J. Tisa ústne. Tiso mu v tejto veci prisľúbil vykonanie príslušných opatrení. Po ústnom oboznámení nasledovalo opätovne zaslanie návrhu, ktorý však obsahoval istú zmenu. Štáb branného hospodárstva OKW tentoraz už priamo zaslal na Zahraničný úrad svoj návrh zmluvy, ktorá sa mala so slovenskou vládou uzavrieť. Povolenie, ktoré mala pri vývoze voj. materiálu do zahraničia slovenská vláda vyžadovať, sa ale nemalo týkať vývozu do Nemecka a Protektorátu Čechy a Morava. Nemeckú stranu mal pri rokovaní zastupovať styčný dôstojník od OKH mjr. Becker, ktorý bol pridelený nemeckému konzulovi v Bratislave. Ako už bolo spomenuté, slovenská vláda dala súhlas až v júli 1939. Stalo sa tak v priebehu rokovaní s DMK o štatúte ochranného pásma. SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 469, Wehrwirtschaftstab Stb III na OKW/ Ausl 27. 3. 1939; II.C-936, 5 625 468, OKW/Ausl III L na AA 28. 3. 1939;

II.C-936, 5 625 490-491, Gr. L. Ausl – poznámka o porade u 6. Abt. des Genstb.d.H. o slovenskej otázke 28. 3. 1939; Pozri bod 6. SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 402-404, Zoznam prianí OKW z 15. 4. 1939, ktorých splnenie sa očakáva kvôli uplatneniu ochrannej zmluvy; II.C-936, 5 625 401, telegram Druffela zo 17. 4. 1939 na AA; II.C-936, 5 625 385, OKW/ WStb III na AA 24. 4. 1939.

Ausl návrh slovensko-nemeckej zmluvy,³³ v ktorom boli zhrnuté jeho požiadavky na slovenské zbrojárske podniky. Chcel od uvedených oddelení zistiť ich stanovisko k predkladanému návrhu. Ak by do 12. 5. 1939 od nich neprišla odpoveď, malo sa to pokladať za súhlas. OKW/Ausl poslalo odpoveď 11. 5. 1939, v ktorej schválilo celý návrh.³⁴

V prípise k návrhu štáb branného hospodárstva uvádzal, že na západnom Slovensku – obzvlášť na Považí – ležia bývalé čs. zbrojárske podniky. Väčšinou malo ísť o dcérske podniky závodov, ktoré sa nachádzali v Protektoráte. Požadoval, aby boli využité pre „účely ríšskej obrany“. S tým súvisiace štátoprávne otázky mala riešiť zmluva so slovenským štátom. Do prílohy k zmluve navrhoval zaradiť podniky ležiace v nasledovných miestach: Žilina, Považská Bystrica, Dubnica, Trenčín, Trnava a Beckov. Zároveň si však vyhradzoval právo doplniť tento zoznam na základe práve prebiehajúcich prieskumov slovenského územia. V návrhu dohody sa predpokladalo, že na uvedené podniky a v nich vyrobené zbrane, prístroje, polofabrikáty bude mať dispozičné právo výlučne Nemecko, a to nielen cez vojnu, ale i v období mieru. Dispozičné právo sa malo týkať aj patentov a licencií, ktoré patrili alebo budú patriť podnikom. Podniky sa mali riadiť podľa zvláštnych nariadení, ktoré by vydávali príslušné nemecké orgány. Nemecko malo mať ďalej právo dosadiť do podnikov poverencov, ktorí by ich viedli a kontrolovali.

Slovenská vláda mala zabezpečiť pracovné sily. V prípade potreby sem však mohli Nemecko dosadiť i nemeckých štátnych príslušníkov, príp. pracovné sily z Protektorátu. O kontrašpionážnu ochranu podnikov sa mali starať zvláštni poverenci nemeckej vojenskej špionážnej služby – tzv. „abwehrbeauftragte“ – podľa smerníc platných v nacistickom Nemecku. Na zamestnancov podnikov, ktorí by sa dopustili voči uvedeným podnikom trestného činu, sa malo dokonca vzťahovať nemecké trestné právo a obvinení mali podliehať nemeckému trestnému súdnictvu. Od slovenských úradov sa očakávalo, že na požiadanie nemeckých úradov sa začne trestné stíhanie a slovenská polícia zatkne obvinených bez preverovania, pričom ich následne vydá nemeckým úradom. Nemecká strana pamätala pri zostavovaní návrhu zmluvy i na zabezpečenie ekonomických výhod. Podniky mali byť zásobované bezcolné, ceny za dodávky pre Wehrmacht sa mali určiť podľa ustanovení platných v Nemecku. Slovenská i nemecká vláda sa zmluvou mali zaviazat, že uskutočnia potrebné právne opatrenia. Zmluva sa navyše nemala zverejniť.

Štáb branného hospodárstva v OKW plánoval po schválení návrh dohody poslať na Zahraničný úrad, ktorému mal slúžiť ako podklad pre rokovania so slovenskou vládou.

Medzi úlohami, ktorými bola poverená DMK, vyslaná na Slovensko v máji 1939, mali dôležité miesto aj otázky súvisiace so zbrojárskymi podnikmi. Bola to napr. aj požiadavka bezcolného dovozu a vývozu tovarov a surovín potrebných pre zásobovanie týchto podnikov. Mali pre ne platiť ustanovenia platné pre ochranné pásmo, hoci do vytvárajúcej sa zóny patriť nemali.³⁵

Slovensko-nemecké rokovania potom neprebíhali konkrétne o zmluve o zbrojárskych podnikoch, pretože sa týkali najmä ohraničenia tvoriacej sa ochrannej zóny. Až po skončení týchto rokovaní sa malo ukázať, či bude takáto zmluva potrebná.³⁶ Problém zbrojárskych podnikov sa však vyskytuje aj v rokovaní o hraniciach ochrannej zóny. 22. 7. 1939 poslal Zahraničný úrad na nemecké vyslanectvo v Bratislave nové pokyny od OKW, ktoré mali dopĺňať úlohy pre DMK z mája 1939. Týkali sa oblasti mimo ochranného pásma. Boli v nich spomenuté i zbrojárske podniky. Pretože sa nachádzali mimo ochranného pásma, nemali byť ani predmetom rokovaní o štatúte „schutzzóny“, keďže sa na ne nevzťahoval čl. 2 ochrannej zmluvy.³⁷

³³SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 308-313, Wehrwirtschaftstab W Wi V b na L, Ausl 6. 5. 1939.

³⁴KAISER, ref. 9, s. 206; SUŠKO, L.: Počiatky hospodárskej exploatacie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In: Československý časopis historický, 25, 1977, s. 702.

³⁵SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 361-364, OKW/ Ausl III d – úlohy pre DMK zo 4. 5. 1939.

³⁶Ak by Považie bolo začlenené do ochranného pásma, bola by do určitej miery zmluva o zbrojárskych podnikoch bezpredmetná.

³⁷SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 962 052-055, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 22. 7. 1939.

OKW chcelo rokovania o štatúte ochrannej zóny rýchlo uzavrieť, pretože sa blížil termín napadnutia Poľska. Rozhodlo sa teda otázku zbrojoviek dočasne odsunúť. Ich využitie sa malo zabezpečiť osobitnou zmluvou až neskôr – po porážke Poľska.

Už v septembri 1939 začala nemecká strana opäť vyvíjať úsilie o uzavretie zmluvy o brannom hospodárstve. Zahraničný úrad poslal nový návrh zmluvy na nemecké vyslanectvo v Bratislave 22. 9. 1939.³⁸

Od spomenutého májového návrhu sa odlišoval predovšetkým zvýšeným počtom podnikov, na ktoré sa mala zmluva vzťahovať. V pôvodnom návrhu sa hovorilo len o považských podnikoch. V novom zozname boli uvedené podniky z celého územia slovenského štátu, pričom boli rozdelené do troch skupín – podniky ležiace v ochrannom pásme, na Považí a napokon na zvyšnom území. Zoznam mal ešte doplniť vedúci DMK – genpor. F. Barckhausen.

Podľa Kaisera si rozšírením požiadaviek na celé územie Berlín vybral odmenu za to, že neanektoval územie západného Slovenska. Rozdelenie podnikov do troch skupín malo byť ovplyvnené touto pôvodnou teritoriálnou koncepciou.³⁹ Nemecké vyslanectvo v Bratislave malo o návrhu rokovať so slovenskou vládou a prispieť k čo najrýchlejšiemu uzavretiu zmluvy.

Ďalšia významná zmena v septembrovom návrhu sa týkala otázky trestných činov. Berlín sa zriekol požiadavky, aby sa trestné činy, ktoré boli namierené proti záujmom nacistického Nemecka, posudzovali podľa nemeckého práva.

BARCKHAUSENOVE PRIPOMIENKY K VERZII „WEHRWIRTSCHAFTSVERTRAGU“ ZO SEPTEMBRA 1939

Nemecké vyslanectvo v Bratislave septembrový návrh slovenskej vláde ani nepredložilo. Namiesto toho sa o ňom nemecký vyslanec H. Bernard dôkladne radil s vedúcim DMK genpor. F. Barckhausenom.⁴⁰ Barckhausen, ktorý mal už bohaté skúsenosti zo slovensko-nemeckých rokovaní o štatúte ochranného pásma, vyslovil obavy nad tým, ak sa predložená verzia návrhu zmluvy stane podkladom pre rokovania so slovenskou vládou. K niektorým bodom návrhu dohody vzniesol svoje pripomienky. Podľa čl. 3 poverovala nemecká vláda vykonávaním dozoru v podnikoch poverencov, ktorí v nich mali skúmať opatrenia vydané na realizovanie objednávok. Slovenská vláda mala s touto kontrolou súhlasiť a postarať sa o to, aby podniky splnili nariadenia poverencov, príp. nemeckých miest, ktoré im udelili zákazky. Navrhované postavenie poverencov v zbrojárskych podnikoch považoval Barckhausen za nejasné, podľa neho sa malo bližšie špecifikovať.

Ďalej očakával Barckhausen okamžité námietky zo slovenskej strany voči čl. 4, ktorý sa týkal pracovných síl. Slovenská vláda sa mala postarať, aby podniky na ich žiadosť dostali prídel pracovných síl. Nemecká vláda však mohla v prípade potreby zamestnať v podnikoch i nemeckých ríšskych príslušníkov, príp. príslušníkov Protektorátu Čechy a Morava. Barckhausen sa obával najmä slovenskej reakcie súvisiacej s otázkou zamestnávania príslušníkov Protektorátu na Slovensku. Vopred sa mal podľa neho zdôrazniť prechodný charakter ich činnosti.

Námietky mal tiež proti čl. 6. Uvádza sa v ňom: „Slovenská vláda sa postará o to, aby vo vzťahu k podnikom spáchané jednanie a opomenutia, ktoré sú spôsobilé poškodiť spoločné záujmy „nemeckej ríše“ a Slovenskej republiky /napr. vojenská zrada, sabotáž, previnenia proti

³⁸SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 366-371, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 22. 9. 1939 – v prílohe: návrh zmluvy o brannom hospodárstve.

³⁹KAISER, ref. 9, s. 206 – uvedené v poznámkovom aparáte (č. 3).

⁴⁰SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 956-957, nem. vyslanec Bernard na AA (Gehemrat Heinburg) 4. 10. 1939.

pracovnímu poriadku atď./, bez ohľadu na to, či boli tieto spáchané v podniku alebo mimo podnikov, boli stíhané podľa trestného práva s celou prísnosťou tak, ako keby boli bývali namierené bezprostredne len proti záujmom Slovenskej republiky.“ Slovenská vláda mala „nemeckej ríši“ umožniť presadiť nemecké záujmy, ak sa pred slovenskými justičnými orgánmi prerokovávali v trestnom konaní otázky, ktoré sa dotýkali spoločných záujmov „nemeckej ríše“ a slovenského štátu. Tento článok nemal byť podľa Barckhausena súčasťou zmluvy o vojnovom hospodárstve, ale osobitnej dohody, ktorou by sa ustanovenie platné pre ochrannú zónu rozšírilo na celé slovenské územie. Pri uzatváraní zmluvy o „schutzzóne“ sa vraj takáto dohoda v budúcnosti predpokladala. Plánovalo sa údajne tiež nadviazanie spolupráce medzi ríšskym a slovenským ministerstvom spravodlivosti, čo sa však – ako konštatoval Barckhausen – nestalo. Javilo sa mu, že na Slovensku sa už onedlho nebudú dať vytvoriť predpoklady pre uplatnenie nemeckej vojenskej súdnej právomoci.

Barckhausen chcel o týchto i iných otázkach rokovať s príslušnými nemeckými miestami – čiže OKW a Zahraničným úradom – ešte predtým, než sa návrh zmluvy pošle slovenskej vláde.⁴¹ Táto porada sa konala na Zahraničnom úrade v Berlíne 11. 10. 1939.⁴² Zúčastnili sa na nej zástupcovia Zahraničného úradu, OKW, ríšskeho ministerstva spravodlivosti, financií, ríšskeho patentného úradu, úradu pre štvorročný plán, generálny splnomocnenec ministerstva hospodárstva a tiež členovia Nemeckej misie pozemného vojska (DHM)⁴³ – Barckhausen, Behm⁴⁴ a Hofmann. Výsledkom porady bol nový návrh dohody o využití slovenských zbrojárskych podnikov, ktorý bol už jej jedenástou verziou.⁴⁵

Návrh dohody, ktorý bol prijatý na medzirezortnej porade na Zahraničnom úrade 11. 10. 1939, bol prvou verziou „wehrwirtschaftsvertrag-u“, ktorá bola predložená slovenskej vláde. Od nej sa napokon odvíjali slovensko-nemecké rokovania o zmluve o vojnovom priemysle, a preto považujeme za potrebné ju podrobnejšie analyzovať. Dohodu tvorilo 15 § a zoznam zbrojárskych podnikov. Slovenská a nemecká vláda sa mali pre využitie podnikov vojnového hospodárstva na Slovensku pre účely nemeckého vojnového hospodárstva dohodnúť nasledovne:

„Nemecká vláda zverí podnikom vojnového hospodárstva na Slovensku, ktoré sú v pripojenom zozname bližšie označené, podľa ustanovenia tejto zmluvy objednávky na obranu štátu, ktoré budú uzavreté s jednotlivými podnikmi na základe zvláštnych dohovorov“ (§ 1). Slovenská vláda sa mala ďalej postarať, aby podniky zverené objednávky čo najrýchlejšie previedli, preto dali k dispozícii svoju výrobnú schopnosť – pokiaľ to bude nutné – a na požiadanie ju i zvýšili (§ 2).

Oproti návrhu zo septembra 1939 obsahovala nová verzia niekoľko ústupkov nemeckej strany. Nemecká strana bola napr. ochotná umožniť slovenskému priemyslu podieľať sa na využívaní slovenských zbrojárskych podnikov. Potrebná účasť a rozsah slovenského priemyslu na využití podnikov či už na účely civilného zásobovania, či potrebného vývozu, sa mala určiť v spolupráci medzi slovenským ministerstvom hospodárstva /Najvyšší hospodársky úrad/ a Nemeckou vojenskou misiou /dôstojník pre vojnové hospodárstvo/ (§ 3).

⁴¹Tamže.

⁴²SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-905, 000 989, denník DMK 11. 10. 1939 – záznam o porade na AA.

⁴³DMK sa od 12. 9. 1939 nazývala Nemecká misia pozemného vojska (DHM). 31. 10. 1939 bola rozpustená. Jednou z jej posledných úloh bolo uzavretie dohody medzi Slovenskou republikou a „nemeckou ríšou“ o vyslaní Nemeckej misie pozemného vojska (DHM) a Nemeckej leteckej misie (DLM) 9.10.1939. Obe misie boli vytvorené 1.11.1939 a predstavovali dve zložky Nemeckej vojenskej misie (DMM). Jej úlohou bolo pomáhať pri budovaní slovenskej armády podľa nemeckého vzoru. Časť členstva tvorili členovia bývalej DMK, niektorí dôstojníci boli pridelení k misiám neskôr. SNA, fond Alexandrijský archív, II.C-883, 622 1769-1773, OKW A Ausl/Abw Ausl III d 24. 10. 1939.

⁴⁴Behm bol nemeckým dôstojníkom pre vojnové hospodárstvo (Wehrwirtschaftsoffizier – W.O.) pri DHM.

⁴⁵SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 325-331, Návrh zmluvy o vojnovom priemysle z 11. 10. 1939 – príloha, AA (Woermann) na príslušné ministerstvá 13. 10. 1939 /Schnellbrief/.

Zohľadnili sa aj predchádzajúce Barckhausenove výhrady k verzii dohody z 22. 9. 1939 a presnejšie sa definovalo postavenie nemeckých poverencov v podnikoch. Nemecká vláda poverovala vykonávaním dozoru v podnikoch dôstojníka pre vojnové hospodárstvo (Wehrwirtschaftsoffizier) – z DHM – a jemu podriadených poverencov. Nemecký dôstojník pre vojnové hospodárstvo i do jednotlivých podnikov pridelení poverenci mali mať právo kedykoľvek a bez obmedzenia vstúpiť do podnikov, skúmať opatrenia vydané na realizovanie objednávok, a to bez narušenia plnej zodpovednosti riaditeľa podniku a v prípade potreby naliehať na ich zmenu. V nutnom prípade mali spolupôsobiť pri vyžiadaní pracovných síl, dopravných prostriedkov, výrobných hmôt, strojov a pomocných látok od príslušných nemeckých alebo slovenských orgánov (§ 4).

Podľa § 5 sa mala slovenská vláda postarať, aby podniky na ich žiadosť ihneď dostali prídely pracovných síl, ktoré potrebujú na prípravu a prevedenie im uložených úloh. Nemecká vláda bola oprávnená týmto podnikom prideliť tiež nemeckých ríšskych príslušníkov alebo príslušníkov Protektorátu Čechy a Morava ako robotníkov, zamestnancov, atď. Tieto pracovné sily nemali podliehať na Slovensku platným predpisom o zamestnávaní zahraničných pracovných síl. Barckhausenova pripomienka k tomuto paragrafu teda nebola zohľadnená.

Slovenská vláda sa v § 6 mala zaviazat', že oslobodí od brannej povinnosti v prípade vojny tých „členov osadenstva“, ktorí sú nenahraditeľní pri udržiavaní podniku.

Slovenská vláda mala zariadiť, aby boli prevedené všetky opatrenia v podnikoch a ich okolí, ktoré sú potrebné na zamedzenie špionáže a utajenie, ďalej opatrenia na ochranu podnikov a protiletectvej ochrane (§ 7).

§ 8 sa zhodoval s už spomínaným čl. 6 z návrhu dohody zo septembra 1939. Zostal súčasťou zmluvy i napriek Barckhausenovým námietkam.

V § 9 sa uvádzalo, že slovenská vláda nebude vyberať pri dovoze z ríšskeho územia, rátajúc do toho Protektorát Čechy a Moravu, žiadne clá zo zásielok, pokiaľ boli dovezené na základe tejto dohody. Tieto zásielky nemali podliehať existujúcim dovozným obmedzeniam, ustanoveniam ohľadne devíz a kontingentov. Rovnako mal byť aj export na účet nemeckej ríše zhotoveného nepriameho alebo priameho vojenského materiálu, vrátane polovýrobných pre tento materiál, oslobodený od všetkých exportných obmedzení.

Nemeckú ríšu a ňou poverené miesta § 10 oprávňoval využívaním vynálezov, u ktorých právo vynálezu alebo z toho odvodené práva /licencie/ by patrili alebo v budúcnosti budú patriť podniku, riaditeľom podnikov alebo na základe ich činnosti v podnikoch členom osadenstva, a to v rámci týchto práv.

Ohľadom udelenia zákaziek, zhotovenia, prevzatia a cien sa mali podľa § 11 uzavrieť medzi jednotlivými podnikmi a „nemeckou ríšou“ poverenými miestami zvláštne dohody. V prípade, že by sa podobná dohoda neuskutočnila, mala sa slovenská vláda v jej zmysle postarať o aplikovanie ustanovení platných v nemeckej ríši pre dodávky Wehrmachtu.

Spory medzi podnikmi a (nemeckými) orgánmi, ktoré im dali objednávky, sa mali riešiť podľa práva miesta, kde sa zákazka uskutočňovala a jedinými kompetentnými mali byť súdy nachádzajúce sa v okrsku týchto miest. Miesto uskutočnenia zákazky vždy určovali orgány, ktoré tieto zákazky dávali (§ 12).

Podľa § 13 mohli ustanoveniam v zmluve podliehať aj podniky, ktoré síce neboli uvedené v priloženom zozname, ale nachádzali sa na území slovenského štátu. Nemecká a slovenská vláda mali vydať na prevedenie tejto zmluvy potrebné zákonodarné a správne výnosy (§ 14) a zmluva vstupovala do platnosti jej podpísaním (§ 15).

SLOVENSKO-NEMECKÉ ROKOVANIA O ZMLUVE O VOJNOVOM HOSPODÁRSTVE

Nemecký návrh z 11. 10. 1939 sa stal základom pre slovensko-nemecké vyjednávania, ktoré sa začali 18. 11. 1939.⁴⁶ Slovenská komisia pozostávala zo zástupcov slovenského Ministerstva zahraničných vecí (MZV), Ministerstva vnútra (MV), Ministerstva spravodlivosti (MS) a MNO. Nemeckú stranu zastupoval vyslanec radca Hofmann. Na zasadnutí sa mala vyjasniť otázka, ktoré ustanovenia zmluvy slovenská strana prijíma, a ktoré body sa prerokujú v rámci všeobecnej hospodárskej porady medzi vyslancom Š. Polyakom a vedúcim referátu na ríšskom ministerstve hospodárstva Bergemannom,⁴⁷ tá sa potom uskutočnila 21. 11. 1939. Slovenská komisia vznikla na zasadnutí 18. 11. 1939 pozmeňovacie návrhy takmer ku každému bodu zmluvy.

24. 11. 1939 sa konala porada na Zahraničnom úrade medzi zástupcami ríšskych ministerstiev a úradov, o. i. i z oddelenia OKW/Ausl. Nemecký vyslanec H. Bernard, ktorý na Zahraničný úrad poslal záznam zo zasadnutia z 18. 11. 1939, žiadal Zahraničný úrad, aby sa zaujalo stanovisko k slovenským pozmeňovacím a doplňujúcim návrhom.⁴⁸ Tak sa i stalo. S viacerými slovenskými návrhmi nemecké orgány 24. 11. 1939 súhlasili, príp. ich čiastočne pozmenili.

Návrh zmluvy nemeckí zástupcovia prerokovali i s vyslancom Š. Polyakom a guvernérom SNB I. Karvašom pri príležitosti zasadnutia slovensko-nemeckého vládneho výboru v Berlíne v dňoch 20. – 23. 11. 1939. I. Karvaš poznamenal, že k pôvodnému návrhu z 11. 10. 1939 vyjadril obavy i predseda vlády V. Tuka, pretože „v určitých bodoch boli dotknuté výsostné práva slovenského štátu“. S novým návrhom boli obaja slovenskí zástupcovia spokojní a prisľúbili, že sa zaň prihovoria. I. Karvaš mal nový návrh predložiť slovenskej ministerskej rade. Š. Polyak i I. Karvaš odišli do Bratislavy. Do Berlína sa mali vrátiť s ostatnými členmi slovenskej delegácie začiatkom decembra, aby sa ukončilo zasadnutie slovensko-nemeckého vládneho výboru, ktoré bolo prerušené.⁴⁹

Ďalšie zasadnutie slovensko-nemeckého vládneho výboru prebehlo 4. – 8. 12. 1939. Vtedy sa ešte raz prerokoval so slovenskými zástupcami návrh dohody, ktorý bol vytvorený 24. 11. 1939. Zasadnutie sa konalo 6. 12. 1939 pod vedením Bergemanna, v prítomnosti zástupcov Zahraničného úradu, ríšskeho ministerstva financií a Štábu branného hospodárstva v OKW. Slovenskú vládu opäť zastupovali Polyak a Karvaš. K novovytvorenej verzii zmluvy zaujala slovenská vláda stanovisko vo verbálnej nóte poslanej na nemecké vyslanectvo v Bratislave 16. 12. 1939. Táto nóta obsahovala k mnohým bodom pripomienky, o ktorých nemecká strana potom rokovala 29. 12. 1939. Nemci boli až prekvapivo ochotní odsúhlasiť takmer všetky slovenské návrhy.

Aspoň v krátkosti naznačme zmeny v niektorých podstatných paragrafoch „wehrowirtschaftsvertrag-u“ od prvého rokovania o nemeckom návrhu 18. 11. 1939 po nemeckú reakciu na verbálnu nótu slovenského MZV v decembri 1939.

Podľa § 2 sa slovenská vláda mala postarať o to, aby podniky vykonali objednávky čo najrýchlejšie a v prípade požiadania i o zvýšenie výrobných kapacít. Slovenská strana chápala, že rozširovanie výroby by jej mohlo spôsobiť problémy, preto sa chcela 18. 11. zaistiť doplnením paragrafu o vetu: „z týchto povinností nevznikajú pre slovenský štát žiadne nové finančné náklady“, s čím Berlín 24. 11. súhlasil. Vo verbálnej nóte zo 16. 12. 1939 slovenská vláda žiadala, aby sa táto veta vyňala z § 2 a vložila sa do § 12 „wehrowirtschaftsvertrag-u“. Mala sa

⁴⁶SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 277-281, AA na príslušné rezorty 22. 11. 1939, príloha: Bernard na AA 18. 11. 1939 – príloha: Hofmann – záznam zo zasadnutia 18. 11. 1939.

⁴⁷Ministerialdirigent (im Reichswirtschaftsministerium).

⁴⁸Tamže.

⁴⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 268-273, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 25. 11. 1939.

vzťahovať na celú zmluvu, preto sa jej znenie čiastočne pozmenilo: „Z tejto zmluvy nevzniknú slovenskému štátu žiadne finančné ťarchy.“⁵⁰ Nemecká strana 29. 12. 1939 prijala aj túto požiadavku.⁵¹

Slovenská strana navrhla 18. 11. zmenu § 4, podľa ktorej mali dôstojníci pre vojnové hospodárstvo (Wehrwirtschaftsoffizier) a nemeckí poverenci v podnikoch vykonávať dozor iba v prípade, ak sa v nich pracovalo na objednávkach daných nemeckou stranou. Dozor mal prebiehať po vzájomnej dohode s kontrolnými orgánmi slovenského ministerstva národnej obrany. Berlín 24. 11. slovenským prirániam vyhovel.⁵²

Rozsiahle rokovanie sa týkalo § 5, v ktorom sa hovorilo o pracovných silách. Slovenská vláda sa mala postarať, aby podniky na ich žiadosť ihneď dostali prídel pracovných síl, ktoré potrebujú. V prípade potreby mohla nemecká vláda prideliť i zamestnancov z Nemecka alebo Protektorátu. Ako sme už spomenuli, upozorňoval „skúsený“ Barckhausen už v septembri, že slovenská strana bude vystupovať proti prijímaniu pracovných síl z Protektorátu.

18. 11. 1939 slovenská komisia rozhodla, že § 5 prerokuje Polyak s Bergemannom na zasadnutí 21. 11. 1939. Po ich porade nasledovali rokovania v Berlíne – na Zahraničnom úrade 24. 11. 1939 a súčasne i porada s Polyakom a Karvašom. Slovenská strana si priala vsunúť formuláciu, obmedzujúcu prijímanie pracovných síl zo zahraničia. Celý paragraf mal mať nasledovnú podobu: „Nemecká vláda je oprávnená, ak to uzná za potrebné pre realizovanie objednávok, a ak slovenský úrad práce nepreukáže, že má potrebné pracovné sily, týmto podnikom prechodne prideliť tiež nemeckých ríšskych príslušníkov ako robotníkov, zamestnancov atď.“ Nemecká strana s tým hneď 24. 11. súhlasila.⁵³

Slovenská strana ďalej prosila (wurde gebeten) o vynechanie slov: „alebo príslušníkov Protektorátu Čechy a Morava“. Návrh odôvodňovala tým, že prítomnosť českých robotníkov by mohla mať nepriaznivý vplyv na politickú klímu. V tejto súvislosti vyjadrila pranie, aby sa čo najskôr prepustili českí robotníci zamestnaní na Slovensku. Nemecká strana navrhla teda prijať novú formuláciu do dodatkového protokolu k zmluve: „Bolo dohodnuté, že si nemecká vláda vyhradzuje zamestnávať robotníkov a úradníkov pri prevedení dodávok, a to okrem nemeckých štátnych príslušníkov, výnimočne tiež robotníkov a úradníkov z Protektorátu.“ Ďalej bolo dohodnuté, že bude prevedené postupné zníženie stavu českého robotníctva a úradníctva, pokiaľ je to možné bez narušenia chodu podnikov a ich výkonnosti.⁵⁴

6. 12. Polyak s Karvašom predniesli v Berlíne ďalší návrh na pozmenenie § 5. Vyjadrili pranie, aby boli české pracovné sily vyslané na Slovensko až so súhlasom slovenskej vlády⁵⁵. Mali sa tak zdržať „nežiaduce elementy“. Pre vyslanie ríšskych Nemcov nepožadovali prijať túto podmienku. Nemecká strana s touto zmenou znovu vyjadrila súhlas.

⁵⁰SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 234-235, odpis verbálnej nóty slov. MZV na nem. vyslanectvo v Bratislave zo 16. 12. 1939.

⁵¹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 934-935, Wi Rü Amt/ Stb. I b 1. – poznámka z 29. 12. 1939: nem. stanovisko k slovenskej verbálnej nóte zo 16. 12. 1939.

⁵²Die Deutsche Regierung wird diese Betriebe bei der Vorbereitung und Durchführung der ihnen von deutscher Seite gestellten Aufgaben durch den der deutschen Heeresmission zugewiesenen Wehrwirtschaftsoffizier und durch die der Heeresmission (Wehrwirtschaftsoffizier) unterstellten Beauftragten im Einvernehmen mit den vom Ministerium für Nationalverteidigung eingesetzten Kontrollorganen beaufsichtigen lassen. SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 261-267, AA na príslušné rezorty, OKW/Ausl, OKW/ W WiStb 27. 11. 1939 – v prílohe: návrh „wehrwirtschaftsvertrag-u“.

⁵³Tamže.

⁵⁴SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 181-199, Bernard na AA 10. 1. 1940: Wehrwirtschaftsvertrag – vývin zmien v § 5 – príloha, AA na príslušné rezorty 13. 1. 1940.

⁵⁵Der Vermerk zu Ziff. 5 wird deshalb in Abs. 1 wie folgt lauten: „Es besteht Einverständnis darüber, dass bei den Arbeitern und Angestellten, deren Verwendung zur Durchführung der Aufträge sich die deutsche Regierung vorbehält, neben deutschen Staatsangehörigen mit Einwilligung der slowakischen Regierung auch Arbeiter und Angestellte aus dem Protektorat ausnahmsweise verwendet werden können.“ SNA, fond Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 942-943, Wi Rü Amt/Stb. I b – poznámka 8. 12. 1939.

V slovenskej verbálnej nôte zo 16. 12. vznesla slovenská vláda k § 5 požiadavku, aby nemeckí ríšski príslušníci mohli byť zamestnávaní len prechodne. Berlín tejto požiadavke vyhovel. Taktiež do dodatku k § 5 sa malo vložiť, že predchádzajúce povolenie slovenskej vlády je potrebné nielen pri príslušníkoch protektorátu, ale i pri nemeckých ríšskych príslušníkoch.⁵⁶

Takúto zmenu už nemecká strana nebola ochotná prijať. Odmietala rovnoprávne postavenie pre občanov Nemecka a Protektorátu. 29. 12. 1939 sa konalo na Zahraničnom úrade opäť medzirezortné zasadnutie,⁵⁷ kde sa rokovalo o slovenskej verbálnej nôte zo 16. 12. 1939. Súhlasilo sa len s tým, aby bolo povolenie od slovenskej vlády potrebné pri zamestnávaní robotníkov z Protektorátu, ale nie nemeckých štátnych príslušníkov.

Paragraf 7 sa týkal opatrení v podnikoch a ich okolí na zamedzenie špionáže a sabotáže. Podľa slovenského návrhu z 18. 11. sa nemali uskutočňovať podľa pravidiel platných v Nemecku, ale podľa slovenských predpisov. Na základe nemeckého návrhu z 24. 11. sa vyňali z článku slová: „podľa slovenských predpisov“. Nemecká strana presvedčila slovenskú vládu tvrdením, že „v bežných prípadoch sa tieto predpisy (automaticky) budú uplatňovať“.

Nasledujúci § 8 bol zameraný na trestné činy spáchané vo vzťahu k podnikom. Podľa slovenského návrhu z 18. 11. mali byť stíhané nielen preto, že poškodzujú nemecké záujmy, ale sa mala prijať formulácia, že poškodzujú „spoločné záujmy nemeckej ríše a Slovenskej republiky“. Požiadavka sa odôvodňovala tým, že slovenské Ministerstvo spravodlivosti posudzuje každý trestný čin vzťahujúci sa na slovenský podnik ako čin proti záujmom Slovenska. S novou formuláciou Berlín súhlasil.⁵⁸ Zo slovenskej požiadavky je zjavné, že slovenskej vláde veľmi záležalo na formálnej podobe zmluvy a snažila sa využiť každú príležitosť na „manifestovanie rovnoprávneho postavenia“ Slovenskej republiky voči nacistickému Nemecku a obhájiť takýmto spôsobom suverenitu štátu.

Paragraf 9 obsahoval ustanovenia oslobodzujúce vývoz a dovoz za určitých podmienok od ciel. Podobne ako § 5 i § 9 bol už predmetom rozhovoru Polyáka s Bergemannom 21. 11. 1939. Ten však zostal otvorený i po porade na Zahraničnom úrade 24. 11. 1939.

Na rokovaníach v decembri Berlín kládol dôraz na to, aby sa vo „wehrwirtschaftsvertrag-u“ stanovil záväzok slovenskej vlády, že oslobodzuje od ciel dodávky pre podniky. Rozhodovanie o finančných a devízových otázkach sa malo ponechať na neskoršie rokovania vládnych výborov.⁵⁹ Slovenskí zástupcovia sa v novembri 1939 vyslovili, že v princípe s nemeckým návrhom súhlasia, ale ponechali si ešte vyhradené právo slovenskej vlády na rozhodnutie, či sa má colné oslobodenie týkať i iných poplatkov. Išlo im najmä o daň z obratu, ktorou Slovensko zaťažovalo dovoz.⁶⁰ V slovenskej verbálnej nôte zo 16. 12. 1939 bola vyjadrená požiadavka, aby sa toto uľahčenie nevzťahovalo na tovary, ktoré sa dopravujú do podnikov pre spotrebu alebo na upotrebenie. Taktiež sa nemalo vzťahovať na látky a predmety, ktoré mali byť upotrebené pri výrobe, alebo pri ďalšom spracovaní len ako pomocné látky. Dovoz surovín, polotovarov a na uskladnenie určených tovarov mal podliehať colnému záznamovému pokračovaniu, pričom

⁵⁶Der erste Satz des zweiten Absatzes in § 5 wird lauten: „Es besteht Einverständnis darüber, dass bei den Arbeitern und Angestellten, deren Verwendung zur Durchführung der Aufträge sich die Deutsche Regierung vorbehält, mit vorangehender Einwilligung der Slowakischen Regierung sowohl deutsche Staatsangehörige als auch Arbeiter und Angestellte aus dem Protektorat verwendet werden können.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 234-235, odpis verbálnej nóty slov. MZV na nem. vyslanectvo v Bratislave zo 16. 12. 1939.

⁵⁷SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 934-935, Wi Rü Amt/ Stb. I b 1. – poznámka z 29. 12. 1939.

⁵⁸Die Slowakische Regierung wird dafür sorgen, dass die in Bezug auf die Betriebe begangenen Handlungen und Unterlassungen, die geeignet sind, die gemeinsamen Interessen des Deutschen Reichs und der Slowakischen Republik zu schädigen (z.B. Landesverrat, Sabotage, Verstöße gegen die Arbeitsordnung usw.), gleichviel, ob sie innerhalb oder ausserhalb der Betriebe begangen werden, mit der ganzen Schärfe strafrechtlich ebenso verfolgt werden, wie ausschliesslich gegen die Interessen der Slowakischen Republik gerichtete Handlungen und Unterlassungen. Tamže.

⁵⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 942-943, Wi Rü Amt/Stb. I b – poznámka 8. 12. 1939.

⁶⁰Tamže.

jednotlivé otázky sa mali riešiť internou cestou.⁶¹ Na porade na Zahraničnom úrade 29. 12. 1939 nemecká strana túto slovenskú požiadavku odsúhlasila.⁶²

Zaujímavý argument použila slovenská komisia 18. 11. voči § 11. Ohľadom udelenia zákaziek, výroby, prevzatia produktov a určovania cien sa mali medzi podnikmi a Nemeckom poverenými orgánmi uzavrieť zvláštne dohody. V prípade, ak by sa dohoda neuzavrela, mali dodávky pre Wehrmacht platiť v pôvodnej verzii zmluvy podľa pravidiel platných v nemeckej ríši. Slovenským zástupcom sa javil „zmysel tejto vety nejasný“, čo odôvodňovali tvrdením, že nepoznajú nemecké ustanovenia. Slovenská strana navrhovala 18. 11. prečiarknuť spojenie v „nemeckej ríši“, malo sa postupovať podľa ustanovení platných pre dodávky slovenskej armáde.⁶³ Slovenská komisia použila v tomto prípade zaujímavú taktiku. Poukazovaním na svoju „neinformovanosť“ sa pokúsila o zachovanie „suverénnych“ práv slovenského štátu – čiže platnosť slovenských predpisov na slovenskom území.

Nemecká strana vyjadrila 24. 11. obavu, že slovenské firmy by mohli napr. požadovať prehnané vysoké ceny, a tým by sabotovali uzavretie dohody. V týchto prípadoch sa malo konať podľa slovenských ustanovení, ktoré pochádzali ešte z obdobia ČSR.⁶⁴ Článok sa mal ale končiť slovami: „s primeraným ohľadom na ustanovenia platné pre dodávky wehrmachtu v nemeckej ríši“. Výhrady slovenskej vlády voči nemeckému návrhu § 11 nachádzame aj 6. 12. Nemecká strana predložila novú verziu, podľa ktorej sa mala slovenská vláda zaviazat', že v prípade nutnosti zakročí a bude pôsobiť na podniky, aby dohodu uzavreli.⁶⁵

V slovenskej verbálnej nóte zo 16. 12. si slovenská vláda chcela ponechať možnosť, aby mohla záležitosť najskôr posúdiť a až potom sa rozhodnúť, či má podnik s príslušným nemeckým miestom uzavrieť zmluvu.⁶⁶ Tento slovenský návrh sa Berlínu nepozdával, o čom rokovali nemecké orgány 29. 12. Nemecká strana preto znovu zmenila znenia sporného odstavca: „V prípade, že podobná dohoda sa neuskutoční, preskúma slovenská vláda prekážky dohodnutia a bude pôsobiť na príslušné podniky, aby uzavreli primeranú dohodu.“⁶⁷ Bratislava ustúpila a s novým kompromisným návrhom súhlasila.

V pôvodnej zmluve z 11. 10. sa § 13 týkal zoznamu slovenských podnikov. Slovenská komisia na zasadnutí 18. 11. zastávala názor, že uvedené podniky stačia na splnenie nemeckých zbrojárskeho záujmov. V každom prípade sa mali presne určiť podniky, ktoré sa ešte neskôr zaradia do zoznamu. Berlín 24. 11. súhlasil s tým, aby sa po prerokovaní zoznam uzavrel. Ak by sa však neskôr ukázalo ako nutné včleniť sem i iné firmy, mali sa uzatvoriť s nimi dodatkové dohody. Nemecká strana ďalej súhlasila s tým, že si prenajala účastinnú spoločnosť Štátne liehovary a rafinérie v Leopoldove s obmedzením, podľa ktorého sa ich využitie nemalo vzťahovať na dodávky liehu. Vyžiadala si to slovenská strana, aby sa tým nenarušila monopolná organizácia na Slovensku. Guvernér SNB I. Karvaš sa vyslovil proti začleneniu účastinnej spoločnosti Žilinskej továrne na papier do zoznamu zbrojných podnikov. Uviedol, že je pre Slovensko obzvlášť dôležitá

⁶¹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 234-235, odpis verbálnej nóty slov. MZV na nem. vyslanectvo v Bratislave zo 16. 12. 1939.

⁶²SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 934-935, Wi Rü Amt/ Stb. I b 1. – poznámka z 29. 12. 1939.

⁶³SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 277-281, AA na príslušné rezorty 22. 11. 1939, príloha: Bernard na AA 18. 11. 1939 – príloha: Hofmann – záznam zo zasadnutia 18. 11. 1939.

⁶⁴SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 268-273, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 25. 11. 1939.

⁶⁵Der zweite Satz des Punktes 11 wird folgende Formulierung erhalten: „Erforderlichenfalls wird die Slowakische Regierung die Betriebe zum Abschluss einer solchen Vereinbarung veranlassen.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 243-245, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 11. 12. 1939.

⁶⁶Im § 11 wird der zweite Satz lauten: „Falls eine solche Vereinbarung nicht zustandekommt, wird die Slowakische Regierung die ihrem Abschluss entgegenstehenden Hindernisse prüfen und nach ihrem Ermessen die fraglichen Betriebe zum Abschluss einer Vereinbarung veranlassen.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 234-235, odpis verbálnej nóty slov. MZV na nem. vyslanectvo v Bratislave zo 16. 12. 1939.

⁶⁷„Falls eine solche Vereinbarung nicht zustandekommt, wird die slowakische Regierung die ihrem Abschluss entgegenstehenden Hindernisse prüfen und die fraglichen Betriebe zum Abschluss einer angemessenen Vereinbarung veranlassen.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 934-935, Wi Rü Amt/ Stb. I b 1. – poznámka z 29. 12. 1939.

pre vývoz do devízových krajín. Na opakované naliehanie slovenskej vlády sa Berlín rozhodol vzdať možnosti využívať túto továreň⁶⁸ a zmluva o vojnovom hospodárstve sa na ňu nevzťahovala. V tomto môžeme vidieť aspoň čiastkový úspech slovenského úsilia.

SLOVENSKÉ NÁVRHY NA ZMENY V § 3 ALEBO – „POHÁR NEMECKEJ TRPEZLIVOSTI PRETIEKOL!“

Výsledky novembrových a decembrových rokovaní, vrátane požiadaviek v slovenskej verbálnej nóte zo 16. 12. 1939 v podstate prijala nemecká strana 29. 12. 1939 a zdalo sa, že už nič nestojí v ceste podpísaniu zmluvy.⁶⁹ Nemecký vyslanec v Bratislave H. Bernard počas osobného rozhovoru s ministrom zahraničných vecí F. Ďurčanským 4. 1. 1940 upozornil na súrnosť uzavretia zmluvy.

Hneď nasledujúci deň prišiel na nemecké vyslanectvo osobný list Ďurčanského vyslancovi Bernadovi, v ktorom sa nachádzali slovenské výhrady k pripravovanej zmluve.⁷⁰ Bernard označil neskôr zmeny § 4, 6 a 10 za nevýznamné, ktoré mohla nemecká strana prijať. Námietky nemal ani proti tomu, aby sa do zmluvy vsunul slovenský návrh ohľadne dodatkového protokolu k § 5.⁷¹ Slovenská vláda v ňom žiadala, aby sa namiesto potrebných ríšskych odborných pracovníkov povolali späť rovnocenné slovenské odborné pracovné sily, ktoré boli zamestnané v Nemecku. Rozhodujúci význam však prikladal nemecký vyslanec Bernard slovenským návrhom ohľadne § 3, ktorý mal podľa neho oproti pôvodnému úplne rozdielne znenie. Keďže práve tento paragraf sa stal zdrojom januárového napätia v slovensko-nemeckých vzťahoch, chceli sme osobitne analyzovať tento bod a zámerne sme sa mu doteraz vyhýbali.

Problém sa týkal otázky využívania týchto podnikov. Jednoducho povedané, či celú produkciu dostane nemecká strana, prípadne či niečo získa Slovensko. Išlo o veľmi dôležitú otázku nielen dodávok na vnútorný trh, ale aj exportu.

V prvom nemeckom návrhu mal § 3 nasledovné znenie: „Rozsah objednávok pre obranu nemeckého štátu bude stanovený tak, aby okrem prevedenia týchto objednávok bola zaistená i účasť slovenskej výroby na využití týchto bližšie označených podnikov. Účasť a rozsah slovenskej výroby na využití menovaných podnikov, ktorá je potrebná či už pre účely civilného zásobovania štátu, či pre účely vývozu, sa určí v spolupráci medzi slovenským ministerstvom hospodárstva (Najvyšší hospodársky úrad) a nemeckou vojenskou misiou (dôstojník pre vojnové hospodárstvo).“⁷² Po zasadnutí 18. 11. sa do § 3 malo vložiť: „S ohľadom na potreby slovenskej armády.“ Na porade 24. 11. 1939 nemecká strana navrhovala, aby sa v § 3 nahradili slová „pre účely civilného zásobovania“ formuláciou „pre vlastnú slovenskú potrebu“. Tým sa malo vyjadriť, že sa zohľadnili potreby slovenskej armády. Slovenskou stranou navrhnuté slovné spojenie: „s ohľadom na potreby slovenskej armády“ sa malo vypustiť. Ak by však trvala na prijatí tejto vsuvky, pripúšťala sa možnosť, že by s ňou nemecká strana súhlasila.⁷³ Tento nový návrh bol predmetom rokovania Š. Polyáka a I. Karvaša 6. 12. 1939. Zo slovenskej strany neboli voči § 3 vznesené žiadne námietky. V slovenskej verbálnej nóte zo 16. 12. 1939 tiež nie sú navrhované žiadne zmeny. Spomínaný

⁶⁸SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-932, 1 961 934-935, Wi Rü Amt/ Stb. I b 1. – poznámka z 29. 12. 1939: nem. stanovisko k slovenskej verbálnej nóte zo 16. 12. 1939.

⁶⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 225-228, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 30. 12. 1939.

⁷⁰SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 181-199, slov. MZV (Ďurčanský) na nem. vyslanectvo v Bratislave (Bernard) 5. 1. 1940. – príloha, AA na príslušné rezorty 13. 1. 1940.

⁷¹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 181-199, nem. vyslanectvo v Bratislave (Bernard) na AA 10. 1. 1940 – príloha, AA na príslušné rezorty 13. 1. 1940.

⁷²SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 181-199, Bernard na AA 10. 1. 1940: Wehrwirtschaftsvertrag – vývin zmien § 3 – príloha, AA na príslušné rezorty 13. 1. 1940.

⁷³SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 268-273, AA na nem. vyslanectvo v Bratislave 25. 11. 1939.

Ďurčanského list z 5. 1. 1940 však zásadne menil slovenské stanovisko k danému problému. Ďurčanský navrhol, aby sa najprv zaistilo úplné zásobovanie podnikov i obyvateľov Slovenska, následne slovenský export a až zostatok sa mal exportovať do nacistického Nemecka.⁷⁴

Bernard s pohoršením hlásil Berlínu: „Doterajšia, spoločne vytvorená verzia, vychádzala z jednoduchých skutočností, že zbrojárske a celkový hospodársky osud Slovenska je zreteľne spojený s osudom nemeckej ríše tým spôsobom, že aj Slovensko má záujem na tom, aby sa zbrojárske možnosti Slovenska dali úplne k dispozícii ríšskej obrane, ako je to len možné za zachovania životných záujmov slovenského národa.“⁷⁵ Ďalej Bernard uvádzal: „Vyhovelo sa slovenskému prianiu ohľadne celulózky v Žiline, lebo Nemecko uznalo, že jej export je nutný pre záujmy Slovenska. Základným princípom doterajšej verzie bolo: Najprv a predovšetkým vonkajšia bezpečnosť, potom zaistenie vnútorných potrieb národa. Naproti tomu predstavuje nová verzia veci v obrátenom poradí: najprv záujmy civilného zásobovania obyvateľstva a potom poskytnutie hospodárskych prostriedkov pre veľkú úlohu spoločnej vonkajšej obrany.“⁷⁶ Nová verzia podľa Bernarda síce úplne nevyklúčovala zbrojárske záujmy Nemecka, predsa by však ako taká výrazne stratila na hodnote.

8. 1. 1940 Bernard opäť dlhšie hovoril s Ďurčanským, pričom mu jasne povedal, že nová verzia § 3 je neprijateľná. Prejavil údiv nad tým, že slovenská strana nesúhlasí s nemeckým návrhom k § 3. Všetky priania slovenských vyjednávatel'ov, ktoré predniesli v Berlíne a v Bratislave, sa vraj dovtedy splnili. Ďurčanský mu – ako Bernard poznamenal – „zvyčajným spôsobom vysvetlil, že nebol tak podrobne informovaný. Predložil zmluvu Najvyššej hospodárskej rade a jej úsudok si najskôr musel vziať za svoj. Vyslovil sa, že „ešte raz ale preverí túto záležitosť“ a vypočuje si berlínske vyjednávatel'ov Polyaka a Karvaša.“⁷⁷ Príčinu Ďurčanského správania si Bernard vysvetľoval nasledovne: „Ďurčanský si myslí, že musí neustále brániť slovenské životné záujmy. Táto myšlienka nutnej obrany ovláda celé jeho konanie.“⁷⁸ Ďalej uvádzal, že slovenská vláda asi dúfa, že zbrojovky by mohli čiastočne exportovať zbrojný materiál aj do iných krajín, napr. do Fínska. Ďurčanský podľa neho začne sotva pokojne spolupracovať. Naproti tomu predseda vlády V. Tuka podľa Bernarda preukazoval vraj plné porozumenie, ale bol príliš slabý, aby sa mohol presadiť proti Ďurčanskému. Ďurčanského ďalej označil za „jediného skutočne aktívneho pracovníka medzi slovenskými ministrami“.

Zahraničný úrad vyvodzoval zo slovenských návrhov tendenciu odsúvať uzavretie dohody.⁷⁹

Ďurčanský inicioval 16. 1. 1940 zasadnutie, na ktorom sa mali odstrániť nezhody ohľadne „wehrrirtschaftsvertragu“. Zúčastnili sa ho o. i. i guvernér SNB I. Karvaš a vyslanec Š. Polyak.⁸⁰ Na základe ústnej porady sa rozhodla slovenská vláda zrieknuť novej verzii § 3 a 5. Vyjadrila však obavy nad tým, že i pre export v doterajšom rozsahu potrebuje získať predchádzajúci súhlas od DHM, čo sa rovná úplnej kontrole exportu touto nemeckou misiou.⁸¹ Aby sa odstránili tieto obavy slovenskej vlády, prijalo sa nasledovné ustanovenie do dodatkového protokolu k § 3: „Bolo dohodnuté, že v prílohe uvedené podniky budú aj naďalej pracovať v terajšom rozmere ku krytiu slovenskej domácej potreby ako tiež ku krytiu devízy donášajúceho vývozu. V prípade, že

⁷⁴Nato upozornil už LIPTÁK, Príprava..., ref. 6, s. 336.

⁷⁵SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 181-199, nem. vyslanectvo v Bratislave (Bernard) na AA 10. 1. 1940 – príloha, AA na príslušné rezorty 13. 1. 1940.

⁷⁶Tamže.

⁷⁷Tamže.

⁷⁸Tamže.

⁷⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 181-199, AA na príslušné rezorty 13. 1. 1940.

⁸⁰SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 141-3, „Außenminister Durčanský hat heute zu einer Sitzung eingeladen, um die Unstimmigkeiten bezüglich des Wehrrirtschaftsvertrages endgültig zu beseitigen. An der Sitzung nahmen unter anderen auch der Gouverneur der Nationalbank, Karvas und Gesandter Polyak teil. Auf Grund der mündlichen AUssprache hat die slowakische Rregierung auf ihre Forderung auf Neufassung der Ziffer 3) und der Ziffer 5) des Wehrrirtschaftsvetrages verzichtet. (...)“

⁸¹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 140-143, AA – Schnellbrief 18. 1. 1940 – v prílohe: nem. vyslanectvo v Bratislave na AA 16. 1. 1940.

prevedenie nemeckých objednávok nie je možné previesť bez ujmy slovenských záujmov, musí byť o týchto objednávkach dočielený dohovor medzi slovenským ministerstvom hospodárstva a nemeckou vojenskou misiou (dôstojník pre vojnové hospodárstvo), pričom má byť braný zreteľ na slovenskú vlastnú potrebu a na nutný vývoz, donášajúci devízy.⁸²

Táto verzia nebola proti nemeckým záujmom. Ako sa vyjadril Bernard nebolo „v nemeckom hospodárskom ani politickom záujme“ obmedzovať slovenský export prinášajúci devízy potrebné na pokrytie vlastnej slovenskej produkcie.

Prijal sa tiež dodatok k § 5, podľa ktorého sa mali povolať z Nemecka slovenské kvalifikované pracovné sily, ktoré tam boli zamestnané. Až v prípade ich nedostatku sa mali v zbrojárskych podnikoch zamestnať nemeckí štátni príslušníci. Nemecká strana proti tomu nenamietala, pretože podľa nej vhodné kvalifikované sily sa medzi slovenskými občanmi „sotva mohli nachádzať“.⁸³

WEHRWIRTSCHAFTSVERTRAG – NESLÁVNÝ VÝSLEDOK VEĽKÉHO ÚSILIA

Prijatiu zmluvy už teda nič nestálo v ceste, keďže slovenská vláda svoje námietky stiahla. Po dlhých rokovaniach, na ktorých sa zúčastnili všetky príslušné ministerstvá, sa uzavrela 30. 1. 1940 Zmluva o brannom hospodárstve.⁸⁴ Za slovenskú vládu ju podpísali minister zahraničných vecí Dr. F. Ďurčanský a splnomocnený minister Dr. Š. Polyak. Za nemeckú vládu podpísali dohodu nemecký vyslanec v Bratislave H. Bernard a vedúci nemeckej vojenskej misie genpor. P. Otto. Dohoda nebola predložená parlamentu na schválenie.

Zmluva o brannom hospodárstve obsahovala trinásť paragrafov, dodatkový protokol k § 3 a 5 a zoznam slovenských podnikov.⁸⁵

Ak len stručne charakterizujeme výslednú zmluvu, možno povedať, že § 1 zabezpečoval Nemecku právo na využitie a § 2 na kontrolu podnikov uvedených v zozname. Nemecké orgány mali právo spolupôsobiť pri stíhaní trestných činov, smerujúcich proti spoločným záujmom „nemeckej ríše“ a Slovenskej republiky (§ 8). Slovenská vláda sa zaviazala plynule zabezpečovať dodávky pre Nemecko a na jeho požiadanie okamžite zvýšiť výrobnú kapacitu podnikov (§ 2), ďalej prideliť dostatočné množstvo pracovných síl, vrátane využitia nemeckých (§ 5) a českých pracovných síl (dodatkový protokol k „piatemu bodu“). Slovenská strana sa mala postarať tiež o bezpečnostnú ochranu podnikov, ich ochranu pred špionážou a sabotážou i o protiletectkú obranu (§ 7). V toľko diskutovanom § 9 slovenská vláda nakoniec povoľovala bezcolný dovoz surovín, polofabrikátov a hotových výrobkov z Nemecka a Protektorátu, ak slúžili na uskladnenie, výrobu alebo ďalšie spracovanie tovarov určených pre nemecké vojnové hospodárstvo, s výnimkou pomocných látok a spotrebných predmetov. Slovenské januárové návrhy ukazujú, aký bol dôležitý § 3 a dodatkový protokol k „bodiu tretiemu“. Podľa § 3 mala byť zaistená účasť slovenskej výroby na využití podnikov. Jej rozsah sa mal však určiť až po rokovaniach s dôstojníkom pre vojnové hospodárstvo. V dodatkovom protokole sa uvádzalo, že v prílohe

⁸²Tamže.

⁸³Tamže.

⁸⁴Slovenské znenie zmluvy o vojnovom hospodárstve bolo uverejnené v práci HUBENÁK, Politika..., ref. 4, dok. č. 69.

⁸⁵Zmluva zahŕňala 25 podnikov: Sandrik, ú. s. továreň na strieborné a kovové výrobky, Dolné Hámry; Akc.spol., predtým Škodove závody v Plzni, Dubnica nad Váhom; C. A. Scholtz a.s. Matejovce; Techna s. r. o. Nové Mesto nad Váhom; Tauš, továreň na armatúry a kovový tovar Myjava; Štátne železiarne a oceliarne, ú. s. Podbrazová s pobočnými závodmi: Železné bane Sirský Železník, Vysoké pece Tisovec, Oceliarne, valcovne a rúrovne Podbrezová, Stavba mostov Piesok, Železné konštrukcie Piesok; Ocelový dom, ú. s. Praha, závod Pohorelá; Česko-slovenská Zbrojovka, a. s. Brno, závod Považská Bystrica; Dynamit Nobel, ú. s. Bratislava; Goertz, a. s. C. P. Goertz, optický ústav Bratislava; Akc. spol. železiarskych a oceliarskych závodov Prakovce; Bratia Micherovia, závod na vodomery, plynomery a kovový tovar, Stará Turá; Banská a hutná spoločnosť, Praha, závod Trnava a iné.

uvedené podniky budú pracovať v terajšom rozmere na krytie slovenskej domácej potreby, ako tiež na krytie devízy donášajúceho vývozu.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že Nemecko dosiahlo všetko, čo chcelo. Mohlo udeľovať slovenským zbrojárskym podnikom objednávky a ich uskutočnenie mali zaistiť jednotlivé paragrafy „wehrwirtschaftsvertrag-u“. Naproti tomu boli práva slovenského štátu v zmluve zastúpené v zreteľne menšom rozsahu a boli formulované skôr všeobecne.

Konštatovať len výsledok by však nemalo stačiť tomu, kto chce objektívne zhodnotiť stupeň závislosti slovenského štátu od nacistického Nemecka. Dôležitú úlohu pri tom zohráva i poznanie rokovania, ktoré uzavretiu Zmluvy o vojnovom hospodárstve predchádzali. Berlín nemal vytvorenú presnú koncepciu slovensko-nemeckého vzťahu. Zmluvou si chcel spočiatku pre seba vyhradiť totálne dispozičné právo na slovenské podniky, postupne však od tejto požiadavky pod vplyvom zahraničnopolitickej situácie upustil. Vedúci DMK genpor. F. Barckhausen považoval i návrh zo septembra 1939 za nevhodný na rokovania so slovenskou vládou. Po porade na Zahraničnom úrade 11. 10. 1939 sa vytvorila opäť o niečo miernejšia verzia zmluvy, ktorá sa napokon predložila i slovenskej vláde. Berlín sa napr. vzdal požiadavky, aby sa trestné činy proti „nemeckej ríši“ súdili podľa nemeckého práva. Bratislava sa „chopila“ „zdržiavacej“ taktiky a neustále vznášala voči nemeckým návrhom svoje pozmeňovacie protinávhrhy. V mnohých prípadoch išlo skôr o takmer nepodstatné požiadavky, s ktorými nemecká strana väčšinou súhlasila, alebo ich čiastočne zmenila. Zatiaľ čo sa Berlín snažil vychádzať Bratislave v ústrety, tá jeho ústupky prijímala ako samozrejmosť a zároveň žiadala nové zmeny. Najviditeľnejším príkladom takéhoto prístupu je slovenská verbálna nóta zo 16. 12. 1939. Takmer všetkým slovenským požiadavkám nemecká strana vyhovela, o. i. sa zriekol Berlín dokonca i Žilinskej továrne na papier. Z objektívnych dôvodov musíme však poznamenať, že tento ústupok považovala nemecká strana za „vhodný“, pretože ani v jej záujme nebolo obráť Slovensko úplne o možnosť získania potrebných devíz. Bratislava však namiesto „vd'ačnosti“ za nemecké ústupky reagovala ešte trífalejšími návrhmi, s ktorými prišiel Ďurčanský začiatkom januára. Prednosť mala dostať produkcia pre Slovensko a jeho export a až potom mali byť naplnené nemecké zbrojné ambície. Týmto však pohár nemeckej trepezlivosti pretiekol a ako poznamenal Bernard – taktó by celá zmluva stratila zmysel. Slovenská vláda – no predovšetkým „jediný aktívny“ slovenský minister Ferdinand Ďurčanský – nemeckú stranu síce dovtedy neustále akoby „skúšala“, kam až môže vo svojich návrhoch zájsť. Teraz však zaregistrovala rázny nemecký odpor a napokon sa vzdala svojich „ďalekosiahlych plánov“ ohľadne využitia produkcie podnikov dôležitých pre vojnové hospodárstvo.

Prijatím tejto zmluvy získali Nemci právo kontroly výroby a určité správne funkcie v 25. najdôležitejších slovenských zbrojárskych podnikoch, ktoré začali pracovať pre nemeckú armádu. Slovenská vláda ňou prevzala záväzok exportovať výrobky týchto podnikov a tovární (zbrane, munícia,...) výhradne do „nemeckej ríše“ – na úver.⁸⁶

Suško správne poznamenal, že „Z vonkajšieho hľadiska je pri porovnaní so Zmluvou o ochrannom pásme nápadné ešte výraznejšie podriadené postavenie Slovenska, čo sa prejavilo už vo forme formulácií: zmluva sa prakticky skladala zo slovenských záväzkov a povinností, ktoré boli pri komplikovanejších otázkach podrobne rozvedené, zatiaľ čo Nemecko sa k ničomu nezaväzovalo a ustanovenia určujúce postavenie Nemecka obsahovali len samé práva. Určité nemecké ústupky sa skrývali buď za nemeckými právami, alebo boli obsiahnuté až v dodatkovom protokole. Už zbežné porovnanie so zmluvou o pásme ukazuje, ako pokročil proces závislosti od nacistického Nemecka.“⁸⁷

⁸⁶Tieto podniky dodávali Wehrmachtu svoje výrobky vo vývoznej hodnote: v roku 1940 – 132,4 mil. Ks; r. 1941 – 309,8 mil. Ks; r. 1942 – 578,9 mil. Ks; r. 1943 – 1004,3 mil. Ks; r. 1944 – 1762,9 mil. Ks; čo „nemecká ríša“ v skutočnosti nezaplatila. DAXNER, I.: *Ludáctvo pred Národným súdom 1945-1947*. Bratislava : SAV, 1961, s. 155.

⁸⁷SUŠKO, ref. 34, s. 704.

DENNÍK VINCENTA LOFAJA – PRÍSLUŠNÍKA 2. TECHNICKEJ DIVÍZIE V TALIANSKU V ROKU 1945

LACKO, M.: The Diary of Vincent Lofaj – a Member of the 2nd Technical Division in Italy in 1945. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 126 – 133, Bratislava.

The reviewer points out that our soldiers' stay in Italy from November 1943 to the end of the war is a separate chapter of the Slovak involvement in the World War II on the side of Germany. Neither this topic has been satisfyingly elaborated on an expert level up to this day irrespective of total absence of published personal testimonies. One of them – a personal notebook of former Division member Vincent Lofaj, was prepared for publishing in this journal. Vincent Lofaj of the Orava region kept his diary during stormy days at the beginning of 1945. Thanks to him at least we have an opportunity to take a look inside the souls of soldiers worrying about their own life in the last week of the bloody war.

Military History. Italy. World War II. Slovak Units. Diary of a Member of the 2nd Technical Division in Italy.

Samostatnou kapitolou slovenskej účasti v druhej svetovej vojne na strane Nemecka je pobyt našich vojakov v Taliansku od novembra 1943 do konca vojny. Ani táto téma nie je dodnes uspokojivo spracovaná na odbornej úrovni, nevraviac o úplnej absencii publikovaných osobných svedectiev. Jedno z nich – osobný zápisník bývalého príslušníka divízie Vincenta Lofaja, preto ponúkame nižšie.

Ako je známe, z územia Bieloruska bolo na prelome októbra a novembra 1943 presunutých v rámci 2. technickej brigády asi tritisíc vojakov. Ich poslaním malo byť budovanie opevnení, ktoré by spomalili postup amerických vojsk. Rovnako mali pomáhať pri rekonštrukčných prácach objektov postihnutých častým bombardovaním. V júni 1944 bola formácia reorganizovaná na 2. technickú divíziu, pričom jej početný stav, ako ani celkové úlohy sa nezmenili. Na rozdiel od 1. technickej divízie do života príslušníkov formácie výraznejšie bezprostredne nezasiahli ani povstalecké udalosti na Slovensku. Divízia nebola Nemcami odzbrojená a ani jej príslušníci neprejavili v tom čase výraznejšie odbojové sklony. Antinacistické hnutie a následná nemecká intervencia na Slovensku však onedlho zasiahli v inom smere, v príchode „doplnkov“ mužstva, ako aj veliteľského zboru vo februári a marci 1945. Dovedna šlo o viac než dvetisíc mužov. Časť týchto doplnkov pochádzala z radov bývalých príslušníkov odboja, ktorí boli predtým Nemcami zaistení a odzbrojení, resp. sami nastúpili do Domobrany. Časť mužov však bola zaistená vo svojich domovoch a do Talianska násilne došikovaná potom, čo neuposlúchli predošlé výzvy k nastúpeniu do Domobrany.

Veľmi dobre to vidno aj v nasledujúcom dokumente.

Jedným zo stoviek týchto odvečených mužov je práve spomínaný Oravčan Vincent Lofaj, ktorý si svoj denník viedol počas pohnutých dní začiatkom roka 1945. Vďaka nemu máme príležitosť aspoň trochu nahliadnuť do duší vojakov obávajúcich sa o vlastný život v posledných týždňoch krvavej vojny.

Martin LACKO

Pozn M.L.: Text denníka som ponechal v pôvodnej forme. Rozpísal som akurát niektoré slová, ktoré boli v denníku skrátené. Ťažko čitateľné či nezrozumiteľné slová a pasáže sú označené.

CESTA UTRPENIA V GERMÁNSKOM ZAJATÍ CESTA DO NEMECKÉHO „ARBAJT FRONTU“¹

V Krivej, dňa 18. 2. 1945.

Bolo to v nedeľu ráno, asi o pol šiestej hodine som vstal a ako obyčajne, šiel som do maštale dať statku žrať. Keď som vyšiel z izby, bolo vidno ísť skupiny Nemcov hore dedinou, stáli už aj niže dediny a pred kostolom. Bolo mi to podozrivé už vtedy. Keď som prišiel naspäť do izby, hneď mi hovorili, že bubnovali nástup mužov od 16 – 60 rokov ku kostolu. Videl som už nastúpených skoro všetkých mužov a pretože dedina bola obsadená, nedalo sa ujsť. Nastúpil som i ja. Odovzdávali sme všetci legitimácie, starším 30 a mladším 20 rokov legitimácie vrátili a nám ostatným nevrátili už legitimáciu späť. Zobrali nás a museli sme nastúpiť do školy pod ochranou guľometov. Ich rozkaz znel: „Za hodinu sa pripravíte na odchod, vezmete si so sebou proviant na tri dni.“ V dedine nastal plač a zmätok, my sme sa takto pripravovali. Bolo nás vyše štyridsať a strážilo nás vyše dvadsať Nemcov. Asi o 9. hodine s takouto strážou pohli sme sa smerom na Dolný Kubín. S plačom sme opustili svoju milú rodinu, dedinu, známych i dievčatá, s ktorými sme už boli možno posledný raz a prišli sme do Dlhej².

Tu nás dali do školy, pokým sa zase Dlháni nepripravili. Tu odtiaľ sme šli spolu s Dlhánmi do Kubína. Cestou ich niekoľko šťastlivcov zdrhlo. Do Dol. Kubína sme prišli asi o 4. hodine po obede. Ubytovali nás v kasárňach. Po spočítaní Kriváni sme šli do jednej miestnosti, spali sme na posteliach bez slamy.

Teraz sa už začal takýto náš život. 19. 2. o 7. hodine dostali sme horkej kávy a o 8. hod. bol nástup na cestu ďalej. Po spočítaní sme šli na stanicu so zosilnenou strážou ku vlaku. Keď sme nastupovali, P. J. sa stratil medzi ženy a zdrhnul. Pokým sme ešte čakali na stanici vo vlaku, došla motorka z Hornej Oravy, ktorou prišli z našej rodiny a doniesli nám naše najpotrebnejšie veci, ktoré sme si nemohli narýchlo so sebou zobrať. Rozlúčili sme sa so svojimi najmilšími a vlak sa pohnul smerom na Kral'ovany. Keď vlak už išiel, vyskakovali chlapi z vlaku, dost' hodne strieľali na nich, ako na zajatcov. Boli vraj aj padlí a ranení.

Pod takouto ochranou sme sa dostali do Kral'ovan, poníže stanicu. Tu sme museli zísť, nastúpiť do päťstupu a šli sme pešo smerom na Vrútky pod ich ochranou! Do Vrútok sme prišli o 4. hodine po obede. Práve sme stali na ulici pod mikrofónom, keď rádio hlásilo, že nepriateľská propaganda tvrdí, že berú mužov preč zo Slovenska a že je to nie pravda a my sme stáli práve tam. Potom nás rozdelili na Vrútkach do kinosály, ale nie na predstavenie, ale na nocľah. Ubytovanie, poriadok a hygiena bola výborná. Môže sa to len povedať! Od Červeného kríža sme dostali zupu³ a pol nemeckého komisára⁴. Lôžko bolo dlážka a hlavnica batoh.

Ráno, 20. 2. sme nastúpili do päťstupu a za prehadzovania záverov a posmešných úškľebkov od⁵... sme o 10. hod. šli ďalej, smerom na Turč. Sv. Martin. Zaviedli nás do spojárskych kasáreň. Dostali sme sa na izbu, ktorej obraz si vie predstaviť len, kto to videl. Nebola ako niekedy za Č.S.R. alebo S.R. Bolo to po Nemcoch a Maďaroch, všetko sme vyčistili. Keď prišiel rozkaz

¹Za získanie kópie denníka vďaka historičke Andrey Pazúrikovej.

²Dlhá nad Oravou, asi 20 km s.-v. Dolného Kubína.

³Polievka, zast. (z nem. die Suppe).

⁴Komisárny chlieb.

⁵Prázdne miesto vynechané v origináli.

presťahovať sa na inú izbu do izby, v ktorej za Č.S. bolo 5 vojakov ubytovaných, tam nás teraz mohlo spať 42 mužov. Lôžka ako doteraz vždy, P. Tokór spáva na kasni a Tekel' v kasni.

21. 2. frištik⁶ žiadny. Po obede, ktorý sme tiež nemali, sme mali nástup. Večer o pol dvanástej bola hrachová polievka, potom sme spali ako doteraz.

22. 2. o 8. hod. horká káva, cez deň naša práca, ležať na zemi a správy, ktoré vysielal P. V. o 4. hodine zupa a traja sme vyfasovali jeden komisár.

Ráno, 23. 2. o 10. hod. horká káva, na rajóne bitka so šálkami a oblievačka čiernou kávou. Cez deň očko⁷, večera žiadna.

24. 2. o 8. hod. horká káva, nemecká, na obed návšteva z domu, bola pri nás Marka. O 3. hodine svinské, lenže nie mäso, ale zemiaky, oškvarky sú šupy od zemiakov.

26. 2. je prezentácia v inej budove. 11 nás ostalo ešte na starom mieste. Na obed bola sestra Julka na návšteve.

27. 2. sme boli prezentovaní ešte traja z Krivanov. Pätnástim nám prideliť izbu, ktorá vyzerala takto: Okná povybíjané, lôžka ani poličky ani pece nie jest, v kútoch (balast). Zadelený som bol k 4. rote. Pretože na tej izbe sa vôbec nedalo ubytovať, prišli sme k našim na izbu. Na obed zupa a komisár pre päť chlapov.

2. 3. sme vyfasovali plášte a loďky.

3. 3. po obede, sme boli v kine.

4. 3. bola v kasárňach sv. omša. Spev bol ako nikdy a pekná, poučná kázeň. Po obede, pretože je zima a nedostaneme kurivo, láme sa poškodená skriňa a stolce.

5. 3., ráno pochod na stanicu k transportu. Boli pri nás dievčatá M. Škov., M. Hol. a C. Luk. Posledné zbohom im a Martinu a cestujeme na Bratislavu.

6. 3., ráno o 6. hod. sme už v Bratislave na zriaďovacej stanici. O 3. hod. poobede sme v Dev. Nov. Vsi a večer o 6. hod. sme už vo Viedni.

7. 3. o 10. hod. sme v St. Polten⁸.

Dňa 8. 3. o 3. hod. po polnoci sme v Linci⁹. Pred obedom ideme cez Salzburg. Musia sa za nás dobre modliť, lebo máme výborné počasie zo samého Martina, ako ideme, stále sneží. V Salzburgu vidno hodne bombardovaného. Odtiaľ sme prišli do Rosenhaim¹⁰, tu sme čakali asi 3 hodiny. O pol štvrtej sme sa pohli vlakom ďalej, smerom na Brenner¹¹.

Dňa 9. 3. sme boli o 4. hod. ráno už na Brenneri, tu sme dostali polievku od Červeného kríža. Túto noc sme šli cez Alpy, cez 21 tunelov a o 6. hodine ráno sme 14 km v Itálii na stanici Stercing¹² (anglické a americké lietadlá už hučia, pretože sa práve už vyjasnieva). Cestujeme ďalej cez talianske Alpy, kde vidno bombové koberce, najmä poniže mesta Briksen¹³. Tu sme mali aj letecký poplach. Aj sme tu nocovali v transporte.

Aj dňa 10. 3. je poplach. Znovu toto píšem v talianskej vinici a hneď za ním je druhý poplach. Ležíme práve v jednej záhrade, slniečko je už teplé, snehu nieto. Po obede, ktorý sme vyfasovali, sme sa oholili, umyli, oprali prádlo, ako sa to robieva v sobotu. Naš transport stojí tam, kde pred dvoma dňami.

Je krásny deň, 11. 3., nedeľa. Tri týždne ako nás zobrali z domu zažívame znovu letecký poplach. Prešli sme vlakom ešte trochu nižšie, do malého mestečka Klausen¹⁴.

⁶Raňajky, zast., (z nem. das Frühstück).

⁷Nie je známe o aké jedlo ide. Volské oko?

⁸Rakúske mesto Sankt Pölten, cca 60 km na západ od Viedne.

⁹Linz, 190 km západne od Viedne.

¹⁰Ide o nemecké mesto Rosenheim, ležiace blízko hraníc Rakúska a Nemecka, západne od Salzburgu.

¹¹Mesto Brenner, na hranici Rakúska a Talianska.

¹²Stanica možno na severe Talianska, pár kilometrov južne od mesta Brenner. V taliančine má možno iný názov.

¹³Ide o talianske mesto Bressanone, alebo Brixen.

¹⁴Ide o rakúske mestečko Klausen, ležiace pár kilometrov severovýchodne od Bressanone. Pravdepodobne opäť prešli dnešné rakúske hranice. Mestečko však neleží nižšie, ako to uvádza v texte.

Vojenská história

12. 3. hneď ráno je poplach. Toto píšem v budove, ktorá vyčnieva nad mestom a my sme v nej ubytovaní.

Aj dňa 13. 3. je cez deň poplach.

14. 3., ráno nástup, cez deň poplach. Ležíme nad mestom na lúkach a po záhradách. Sľúbený obed sme dostali žiadny. Večer sme boli na večeri.

15. 3. o pol ôsmej sme boli na sv. omši. Cez deň poplach.

Dňa 16. 3. po obede sme mali nástup a odchodíme vlakom smerom na Bolzano¹⁵, cestou 11 tunelov, samá skala a vysoké zavalité vrchy. Bolzano, stanica a železničný most je nablízku. Sú úplne zničené. O 2. hod. po polnoci sme prišli do neďalekého mestečka, tu sme si do rána trochu oddýchli a pred večerom sme šli ďalej do Trento¹⁶, peši asi 25 km. Tu sme prišli po polnoci a nocovali sme do rána v už rozbombardovanej univerzite.

Dňa 18. 3. je práve mesiac, čo nás zobrali a za ten mesiac sme sa tak vzdialili od domova. Nachodíme sa v Trento v Itálii. Cez deň lietadlá stále letia a my sme cez deň nad mestom v záhrade. Tu odtiaľ som videl prvýkrát bombardovať.

Na deň sv. Jozefa sme sa pohli z Trento smerom na Veronu¹⁷. Cesta je dosiaľ vhodná a máme ju prekonať pešo, asi 130 km. Vyrazili sme o 4. hod. ráno. Večer sme prišli do Rovereto¹⁸. Tu sme nocovali na betónovej dlážke a 20. 3. o 4. hod. ráno sme šli ďalej. Lietadlá cez deň stále letia a preto my sme ukrytí, nad dedinou vo vinici. Keď asi na 300 m od nás pikujú lietadlá a bombardujú, som po dlhom pochode zaspal. Naraz som sa prebudil na hukot, podvihnem hlavu, práve vtedy vybuchovali bomby. Lietadlá boli nado mnou, už leteli nahor. Kolajnice boli úplne zničené. Večer sme šli ďalej do istého mestečka, menovalo sa Tra¹⁹. Tu nás ubytovali v jednej budove. Keď sme už zaspali, naraz sme sa prebudili na hukot lietadiel a za tým hneď výbuchy bômb. Bol poplach. Zobrali sme sa a šli sme v noci za mesto do záhrady. Tu sme aj spali na medzi s čtk. J. Zaťkom.

21. 3., ráno o 4. hod. pokračujeme v ceste do 7. hod. Cez deň ležíme pod olivovými stromami. Večer ideme ďalej. Spali sme v záhrade pod oblohou.

22. 3. cez deň je poplach. Ležíme v jednej jame, unavený som zaspal. Prísnilo sa mi, že bombardujú, v tom som sa prebudil a už aj lietadlá ponad nás celkom nízko letia. Neďaleko už horelo, zhodili fosforové bomby. Všetko na tom mieste horelo.

23. 3., po vyše 50 km pochode sme prišli 24. 3. o 2. hod. ráno do Verony. Veľké mesto, tiež bombardované. Cez deň poplach, sme skrytí v parku a v jednej starej budove (amfiteátri). Spávame v istom policajnom paláci, cez noc trikrát poplach. Je sviatok Zvestovanie Panny Márie. Je aj kvetná nedeľa a my sme cez deň znova v tej budove. Po obede o 3. hod. nástup, o 7. hod. večer je pochod. Cestou na stanicu nás osvetľujú lietadlá raketami, my skáčeme do zákopov. Po odlete ideme ďalej na stanicu, ktorá niekedy bola pekná, ale teraz je úplne zničená. O 11. hod. sedáme na transport a ideme smerom na Miláno.

26. 3., ráno sme ostali pri istom tuneli. Musia sa za nás doma dobre modliť, lebo počasie je pre nás výborné. Prší po prvý raz, ako sme v Taliansku. Cez noc cestujeme ďalej 30 km. Stroj kúri drevom. Cez deň sedíme vo vagóne pri meste Lonata²⁰, cez noc sme cestovali ďalej a dňa 27. 3. ráno sme v meste Treviglio²¹. Jedna stanica, čo nie je zničená. Asi o 9. hod. sme v Miláne na stanici a o 11. hod. sme v meste Melegano²². Tu už aj trávu kosia, pole je krásne, stromy kvitnú. Večer o 7. hod. sme došli za dažďa do mestečka Kinolopo²³. Tu sú už naši vojaci.

¹⁵Bolzano, ležiace južne od mesta Bressanone, resp. Brixen. Asi opäť prešli talianske hranice.

¹⁶Talianske mesto Trento, pár kilometrov juhovýchodne od Bolzana.

¹⁷Južne od mesta Trento.

¹⁸Mesto Rovereto leží medzi mestami Trento a Verona.

¹⁹Názov mestečka je zle čitateľný.

²⁰Mesto Lonato leží niekoľko kilometrov na západ od Verony.

²¹Talianske mesto Treviglio, niekoľko kilometrov východne od Milána, resp. západne od Lonata.

²²Mesto Melegnano, ležiace pár kilometrov juhovýchodne od Milána.

²³Mesto Chignolo Po, juhovýchodne od Melegnana, resp. juhovýchodne od Pavie.

Dňa 28. 3. bol pri nás Janko Štet., je od nás asi 3 km. Tu sme dostali teplú stravu od slovenskej kuchyne a chlieb.

Je Veľký piatok²⁴. Fasovali sme do obeda výstroj, nie slovenskú a večer máme nástup. Ideme ďalej. Po nočnom pochode sme sa dostali na Bielu sobotu ráno, o 3. hod. s otlakmi na nohách do Albuzzano²⁵. Privítanie: stíhačky ponad samé domy. Po obede sme si pýtali priepustku domov na oblievačku, aj sme ju dostali.

Veľká noc 1. apríla 1945

Som v obci Albuzzano. Ráno sme boli na sv. omši. V kostole bolo pekne, ale spomienka na domov ma nútila ma zamyslieť na bývalú Veľkú noc a terajšiu, keď som od domova tak ďaleko, v cudzom svete. Na Veľkonočný pondelok sme boli na sv. omši. Slúžil nám ju slovenský kňaz.

3. 4. ucháni²⁶ cvičia.

4. 4. sme boli prvý raz kopať. Lietadlá cez deň hučia a nás často ženú skryť sa.

6. 4. o 7. hod. sme vyrazili z Albuzano do Valloria²⁷. Pochodovali sme cez celú noc. Ráno sme mali malý oddych a cez deň sme šli ďalej. Do Vallorie sme došli po obede o 4. hod. Cesta bola do 50 km.

8. 4. je nedeľa. Práve je tomu 7 mesiacov, ako bola sv. omša pod²⁸, je taký pekný deň, ako vtedy doma.

Je 9. apríla, som na brehu rieky Pád, keď toto pišem. Sú asi 4. hod. pod obede. Sme skrytí pod stromami. Je poplach, letia lietadlá ponad nás.

11. 4. sme cez v práci. Je často poplach, musíme sa skrývať.

12. aj 13. 4. sme tiež boli v práci. Lietadlá nám nervy vybičovali. Stále lietajú a ostreľujú i bombardujú cez deň i v noci. Sme neďaleko mesta Piacenzi²⁹.

Je nedeľa, 15. 4. Cez noc neďaleko nás bombardovali. Dom, v ktorom sme ubytovaní sa len tak otriasal. Deň je krásny, ako u nás niekedy v lete, ten najkrajší. Pripravujeme sa do kostola na sv. omšu. Po obede sú odpoľudňajšie služby Božie (mládenci i chlapi s korbáčmi, palicou, prútmi).

Je sobota, dňa 21. 4., predvečer nášho odpustu. Som na brehu rieky Pád, kde kopeme. Rozmýšľame, ako to bolo vlani a tohto roku. Ležím vo vrbine pod krom, kde lietadlá letia celkom ponad nás. V nedeľu sme boli na sv. omši. Bola vyložená socha sv. Jozefa. Ostatný čas trávime oddychom na izbe.

24. 4. prišiel naraz večer rozkaz zbalit' sa. O 10. hod. sme nastúpili a vyrazili sme z Vallorie. Noc bola akú som doteraz ešte nezažil. Lietadlá nás stále napádajú a bombardujú po celú noc. Napadli proviantný voz.

25. 4. sme na istom majeri 20 km záp. od Kremony³⁰.

26. 4. sme na majeri blízko obce Cavakurta³¹, na sever od Cremony, smerom na Créma. Naša situácia je dosť nebezpečná. (Na veži je biela, červená zástava.)

27. 4., o 1. hod. sme sa pohli z Cavacurty cez Castiglione³², kde sme videli Nemcov, bez zbrane šli domov. Ostali sme asi 5 km prenocovať na majeri pri Créma. Cestou nadleteli lietadlá a pustili paľbu na zhorené auto, blízko ktorého sme ležali v priekope.

Do Cremy sme prišli 28. 4. o 6. h. autom. Do Santa Maria della Krocce³³ sme šli ešte asi 2 km. 29. 4., ráno sme vyfasovali chlieb a cigarety. Spali sme v šope.

²⁴Veľký piatok roku 1945 bol 29. marca.

²⁵Mesto ležiace východne od Pavie. Význam predošlých viet však nie je celkom jasný, keď vraví o priepustke domov.

²⁶Ucháni – v čase Slovenskej republiky posmešné pomenovanie pre nováčikov.

²⁷Mestečko Vallória, ktoré leží pár kilometrov severne od mesta Piacenza, resp. juhovýchodne od obce Albuzzano.

²⁸Názov, najskôr miestnej lokality, nečitateľný.

²⁹Piacenza.

³⁰Cremona, ležiaca niekoľko kilometrov severovýchodne od Piacenzi.

³¹Obec Cavacurta, ležiaca južne od mesta Crema, ako to popisuje V. Lofaj.

³²Obec Castiglione d'Adda, ležiaca asi 6 km severozápadne od obce Cavacurta.

³³San Maria della Croce sa nachádza na severe mesta Crema, ktoré je rozdelené na nejaké zóny.

Vojenská história

30. 4. asi o 10. hod. pred obedom sme sa pohli zo Sankta Maria della Kroče smerom na sever, do obce Torlino³⁴. Cestou letia ponad nás 4 anglické stíhačky, ktoré nás majú cestou už nie odstreľovať a bombardovať, ale chrániť. O 3. hodine sme prišli do obce Torlino, sme ubytovaní v škole. Ľudia nás privítali s radosťou a potleskom. Na domoch vejú talianske zástavy.

Je dňa 1. mája. Sme v Torlino. Máme sa tu ešte dost' dobre, ale ten prvý máj nie je taký trochu slávnostný, ako doma. Talianky máje majú, ako u nás dievčatá, ale nie na domoch, len na mysli.³⁵

3. 5. sme boli cvičiť ako Č.S. armáda.

4. 5. sme ostali na ubikáciách, je sviatok Dr. M. R. Štefánika. Čas je špatný. Je aj dost' chladno, skoro ako doma. Večer ideme na májovú pobožnosť do tunajšieho kostola, ktorý je malý, ale pekný.

Dňa 6. 5. je nedeľa. Ráno káva. O 10.30 hod. ideme všetci na svätú omšu. Na sv. omši spievame aj my, kostol je preplnený. Po obede máme voľno, čas trávime oddychom a malou zábavou.

Ráno, dňa 7. 5. o 7. hod. biela káva, o 8. hod. nástup na cvičište. Máme poradový nácvik za dedinou Torlino. O 12. hod. obed, po obede nástup. O 2. hod. znova na cvičisko. Od 4. do 5. hod. zápas: Orava – Bratislava. Skončil sa za stavu 1:1. O 5.30 sme počuli správu: „Tuti, tuti fenito gvera“ – „všetko, všetko, koniec vojny.“ Správa pre nás veľmi radosná, ktorú čakali sme už na siedmy rok my a celý svet.

Je Nanebovstúpenie, dňa 10. 5. o 9. hod. máme slovenskú sv. omšu v susednej obci. Potom obed a po obede voľná vychádzka a kúpanie. Asi o 1. hod. sa stalo nešťastie. Utopil sa kamarát z Chlebníc Pavol Hudec. Pustil sa do nebezpečnej a hlbokkej vody, nevedel celkom dobre plávať. Dostal sa do víru, voda ho stiahla. Plával, ale sily už natolko nemal, aby sa dostal von. Stalo sa to severne za dedinkou Torlino, v nie širokej, ale veľmi dravej a hlbokkej vode. Také sú talianske vody – hlboká, kolmá, na povrchu sa zdá tichá, vo spodku však všelijaké víry.

12. 5. sme skladali prísahu v susednej obci, asi 2 km, celý prápor 4. roty.

13. 5. mám službu s Petrom Tokórom. Dni sú tu veľmi krásne a veľmi horúce. Človek je skoro zoblečený a aj tak je horúco.

Dňa 15. 5. večer o 5. hod. sme boli na sv. spovedi a dňa 16. 5., ráno na sv. omši a na sv. prijímaní.

Dňa 17. 5. večer je tri mesiace, ako sme boli posledný večer doma. Dost' chytré to prešlo, ale sa mi zdá, ani keby bolo odvtedy už aspoň rok. Doteraz som úfal a bol trpezlivý a tak to musí ísť i naďalej. Tri mesiace, krátky čas. Pochodili sme však mnoho vlakom a pešo. Je to pre nás vysoká škola do budúcnosti a keď Pán Boh dovolí do života. Po obede o 2. hod. sme boli na prápore. Bol nás pozrieť poverenec amer. armády vel'. Č.S. vojsk v Itálii a vel. 1. Č.S. divízie Kmicikievič a vel. pluku kpt. Jarembák a vel. práporu³⁶ Rutkay z Vrútok³⁷.

Dňa 18. 5. o 4. hod. po obede sme v obci Pieranika³⁸. Je tu zápas: 12. rota – 9. rota. Skončil sa za stavu: A mužst. 3:3, B mužst. 5:2. Pozerám na zápas a myslím pri tom na našu, skoro beznádejnú situáciu z pred troch mesiacov, keď nás pod bodákom dohnali do Dol. Kubína, 18. 2. o 4. hod. po obede. Pán Boh nám však doteraz doprial to všetko šťastlivo prežiť. A úfajúc v Ňom prežijeme šťastlivo i ostatné chvíle a dožijeme sa šťastlivého návratu domov.

20. 5. Turíčna nedeľa. Ráno o 7. hod. čierna káva, o 9. hod. sv. omša v Torlino. Cez deň slniečko. Večiereň májová, na ktoré máme povolenie ísť každý deň. Spomínam si pri tom na krásne májové piesne doma.

³⁴Ide o obec Torlino Vimercati, severozápadne od Cremo.

³⁵Koniec vety nedáva zmysel.

³⁶Hodnosť ťažko rozlúštiteľná, resp. chybné uvedenie.

³⁷Názov lokality zle čitateľný, najskôr však Vrútky.

³⁸Obec Pieránica, ležiaca asi 5 km severovýchodne od Torlína.

Vojenská história

Ráno 21. 5. o 8. hod. sme šli na pútné miesto Caravaggio³⁹. Je tu veľmi pekný kostol. Zjavila sa tu P. Mária. Je to pekná jaskyňa, nad jaskyňou vysoko oltár. V kostole je 10 bočných oltárov⁴⁰ a jeden hlavný. P. Mária je ako živá.

22. a 23. 5. sme začali výcvik s puškou, obraty na mieste, začali sme navykať na pušku, ktorá je teraz ťažká. Nasledujúce dni, až do 29. 5. utekajú bez vážnejšej záležitosti, preto som ich ani nezaznamenal.

29. 5. sme nováčikovia z celého práporu zadelení do jednej roty a ideme z Pieranika, odkiaľ som písal domov, do obce Gradella⁴¹.

Je 31. 5. 1945, sviatok Božieho tela. Doma bývali pekné oslavy a tu v Itálii nič. Kostol, ako všade doteraz je pekný. Oltáre z čierneho a sivého mramoru sú veľmi pekné. Život náš ide pomalým tempom.

Ďalej až dňa 5. júna ráno nás sám pán poručík prišiel zobudiť o 4. hod. Rozkaz bol zbalíť sa a o 5.15 hod. nech sú všetci hotoví. O 6. hod. ráno sme sa pohli s batohmi na chrbte z Gradelly do mestečka Rivolta d'Adda⁴². Tu sme o 11. hod. sadli na anglické autá, po 26 mužov na jedno a šli sme cez Treviglio⁴³, Bresciu⁴⁴, smerom na Veronu. Viezli sme sa okolo veľkého jazera Lago di Garda⁴⁵. Jazero je veľké a pekné, plavia sa po ňom plachetnice, voda krásne zelená, až modrá. Nevidel som ani konca. Aj parníky je vidieť, prevrátené bombami. Autami sme došli až do Soma Compaña⁴⁶. Tadiaľ sme sa dostali do mestečka Sol Masino Al Adižo⁴⁷, 2 km pod Veronou. Mestečko je na malom kopci a preto pekne vidíme mesto Veronu. Sme už bližšie k domu o vyše 150 km a úfam, že budeme bližšie domu o vyše 1 500 km.⁴⁸

Život plynie ďalej svojim normálnym tempom, zato ani nezaznamenávam dni, ktoré už prešli. Chodievame na cvičiak a dňa 16. júna v sobotu sme mali pochodové cvičenie. A bol k našej 9.rote pridelený jeden Čech, aby bolo ukázané na priateľstvo medzi Slovákmi a Čechmi. Naš život ide ďalej bez vážnejších udalostí. Pre nás až dňa 2. júla máme celá divízia Zborové oslavy na letisku vo Vilafranca⁴⁹ a dňa 3. júla bol pri nás vojenský koncert. Dostali sme novú uniformu a stále čakáme ten dávno očakávaný odchod do svojej vlasti.

Dňa 5. júla slávime sviatok sv. Cyrila a Metoda. Život plynie ďalej, ako doteraz stále v očakávaní odchodu domov.

Dňa 13. júla máme kino – obrázky z bojov. Život v San Masimé: o 6. hod. budiček. Ideme sa na blízky kanál umyť, potom je káva. O 7. hod. nástup. Chodíme na cvičisko. Na tomto cvičisku boli predtým nemeckí protiletadloví⁵⁰, teraz sú tu len bunkery, hodne hližní⁵¹ a granátov. Cvičíme do 9. hod. O 9. hod. je odchod so spevom domov, do školy, kde sme ubytovaní. Potom do 11.15 hod. umývanie, kúpanie a pranie. O 11.15 hod. nástup pre obed. Po obede umyť šialky a máme voľno do 3. hod. po obede. O 3. hod. je nástup a ideme sa kúpať

³⁹Caravaggio, ležiace pár kilometrov severne od obce Torlino.

⁴⁰Iný jeho spolubojovník uvádza až 28 oltárov!

⁴¹Obec Gradella leží cca 6 km západne od obce Pieranica.

⁴²Obec Rivolta d'Adda, ležiaca cca 6 km severne od obce Gradella.

⁴³Mesto Treviglio, niekoľko kilometrov severovýchodne od obce Rivolta d'Adda.

⁴⁴Mesto Bréscia, niekoľko desiatok kilometrov východne od mesta Treviglio.

⁴⁵Jazero Lago di Garda, severozápadne od mesta Verona.

⁴⁶Obec Sommacampagna, ležiaca cca 10 km západne od Verony.

⁴⁷Obec San Mássimmo all'Adige leží asi 5 km západne od Verony. Lofaj spomína, že iba 2 km. Závisí to asi od cesty, resp. blízko sa nachádza časť Verony, nazývaná Fiera. Ale i odtiaľ je to cca 4 km.

⁴⁸Veta nedáva dobre zmysel. Pravdepodobne vyjadruje túžbu po čo najskoršom návrate domov.

⁴⁹Ide o letisko Valerio Catullo di Verona Villafranca, ktoré leží 6 km južne od obce Sommacampagna.

⁵⁰Nemeckí protiletadloví delostrelci.

⁵¹Nábojnice.

Vojenská história

do blízkeho kanálu, ktorý je asi 2 m hlboký. Dobro sa v ňom kúpe, len voda je stále kolmá, ako u nás potok, alebo Orava. Keď hodne prší je odrazený z rieky Adiže⁵².

O 5. hod. je rozkaz, po rozkaze je večera. Po večeri je voľná vychádzka, ktorá je tu nie taká, ako doma. Slnko svieti, stále je veľmi teplo. Zem je až horúca. Ľudí vidno na ulici viacej len ráno a večer. Cez deň sú doma. Drevené okenice sú pozavierané, asi ľudia spia. Doma sú tieto dni najtuhšie kosieva tráva. Teraz hráme karty. Ale úfam, že sa to už skončí, lebo sa cítim aj tak zle bez práce.

Dňa 21. júla konečne po dlhom čakaní odchádzame z Verony na Plzeň, do slobodnej vlasti. Prvý transport Č.S. vojska sú to partizáni z Itálie, ktorí bojovali pred skončením vojny v Itálii. Náš 3. prápor má ísť dňa 27. júla. Úfam, že konečne pôjdeme už aj my do drahej vlasti. Ináč je tu dost' teplo, až 59 °C⁵³. Zem je horúca.

⁵²Ned'aleko obce San Másimmo all'Adige sa nachádza rieka Fiume Ádige, ktorá tečie aj cez Veronu. Z tej rieky by mohol byť v čase dažďov vytvorený kanál, ktorý Lofaj spomína.

⁵³V denníku iste preklep. Najskôr snád' 29 °C, nanajvýš 39 °C.

RECENZIE

F R E D I A N I, A.: *I GRANDI GENERALI DI ROMA ANTICA. GLI UOMINI CHE IMPRESSO IL LORO MARCHIO SULLE CONQUISTE, SULLE BATTAGLIE E SULLE GUERRE DELLA REPUBBLICA E DELL'IMPERO.* Roma : Newton & Compton editori, 2003. 574 s.

Vo vojnách bojujú na jednej i druhej strane tisíce či desaťtisíce bojovníkov, ale výsledok víťaznej bitky alebo porážky sa obyčajne pripisuje jednému človekovi – vrchnému veliteľovi. Jeho vojenské skúsenosti a vedomosti, jeho znalosti, taktika, schopnosť viesť vojakov do boja rozhodujú o víťazovi a porazenom. Čo všetko však môže pôsobiť v okamihoch, keď môže rozhodnúť aj najmenší detail vo využívaní všetkého, čo má ten-ktorý veliteľ k dispozícii? Životopisy víťazných veliteľov, analýzy riadenia ich bojov a hľadanie kľúča k víťazstvu zaujíma nielen odborníkov, ale aj širokú čitateľskú verejnosť.

V prípade starovekého Ríma sa k tomu pripája neustály záujem o dejiny najväčšieho štátneho útvaru v staroveku, sledovanie jeho vzostupu, budovanie efektívneho nástroja pre rozširovanie a udržanie moci Ríma na troch kontinentoch.

Taliansky autor, ktorý sa systematicky už dlhé roky venuje vojenskej problematike, predstavuje vo svojej už deviatej práci, ktorú možno do slovenčiny preložiť: *Velkí velitelia antického Ríma. Osobnosti, ktoré vlačili svoju pečať výbojom, bitkám a vojnám republiky a cisárstva*, s úctyhodným počtom strán, dvadsaťjeden najvýraznejších vojenských osobností, počnúc takmer mytologickým Furiom Camillom a končiac cisárom Konštantínom. Medzi týmito dvomi časovými medzníkmi sa objavujú osobnosti rímskej republiky (Fabius Maximus, Claudius Marcellus, Scipio Africanus či Scipio Aemilianus), vojvodcovia krízového obdobia prechodu od republiky k cisárstvu (Marius, Sulla, Lucullus, Pompeius, Crassus, Caesar a Marcus Antonius), ale aj tí, ktorí budovali rímske impérium ako cisári alebo ich podriadení velitelia (Augustovi a Tiberiovi velitelia Agrippa, Drusus a Germanicus, cisári Titus a Traianus, Marcus Aurelius a Septimius Severus, či Aurelianus).

Autor zámerne končí vykreslením udalostí v Rímskej ríši v polovici 4. storočia n. l., pretože nasledujúce obdobie spracoval v samostatnej práci s názvom *Gli ultimi condottieri di Roma* (Rím 2001), v ktorej sa venoval hlavným predstaviteľom rímskych bojov o zachovanie existencie Rímskej ríše.

Je to vskutku široký záber, v ktorom sa autor neuspokojuje len s nejakým povrchným opisom „hrdinských“ činov jednotlivých postáv. Každá „monografia“ je obrazom historických udalostí toho-ktorého konkrétneho obdobia starovekého Ríma, ale aj prípadného súpera, analýzou použitej vojenskej taktiky a postupov na dosiahnutie konkrétnych cieľov, rozborom sociálneho postavenia vojakov, ktorí boli hlavnými činiteľmi bojov. V každej kapitole sa však venuje predovšetkým špecifickým a hlavným problémom vojenských dejín starovekého Ríma.

V prvom životopise, venovanom Furiovi Camillovi, je v centre pozornosti vojna s etruským mestom Veie a následný keltský vpád do strednej Itálie, keď sa Rím dostal do područia cudzích dobyvateľov. Táto udalosť, ktorá sa zopakovala až po viac ako osemsto rokoch, keď Rím opäť dobyli až Góti na začiatku 5. storočia, určovala neskoršiu politiku Ríma zvädzať boje s nepriateľom čo najďalej od hlavného mesta a predovšetkým na nepriateľskom území.

Napriek tomu kartaginský veliteľ Hannibal prenikol so svojimi vojskami na územie Itálie a v bojoch proti nim museli preukázať svoje najvyššie veliteľské schopnosti mnohí vynikajúci velitelia – Fabius Maximus so svojou „váhavou“, ale úspešnou taktikou, Claudius Marcellus,

Vojenská história

ktorý síce uspel v jednej bitke, neposlúchnuc príkazy svojho najvyššieho veliteľa (práve Fabia Maxima), ale napokon musel priznať, že akokoľvek sa mu „váhavá“ politika nepáčila, viedla k víťazstvu nad nepriateľom.

Scipio Africanus je pre autora príkladom toho, ako sa Rimania snažili preniesť aj obrannú politiku na územie nepriateľa. V boji proti Hannibalovi ohrozenie hlavných zdrojov sa ukázalo ako veľmi účinný prostriedok a napokon definitívne prenesenie bojov na materské územie Kartága prispelo k jeho definitívnej porážke.

Z tohto pohľadu už boje, ktoré viedol Scipio Aemilianus, sa zdali len akýmisi „dočistoťováciami“ akciami, ale tým by sme len znižovali význam vojen, ktorých účelom bolo úplné zničenie najsilnejšieho nepriateľa.

Nasledujúcich sedem životopisov rímskych vojenských veliteľov predstavuje osobnosti, ktoré v dôsledku vojenskej reformy a zavedením žoldnierskeho vojska využívali vojenské sily a prostriedky predovšetkým na svoje osobné ciele – získanie osobnej moci. Či už to bol pôvodca spomínanej reformy Gaius Marius či jeho súper L. Cornelius Sulla, L. Licinius Lucullus, Gnaeus Pompeius, M. Licinius Crassus a C. Iulius Caesar alebo napokon aj Marcus Antonius.

Vzostup týchto mužov na domácej scéne bol však výsledkom ich predchádzajúceho pôsobenia na vojenskom poli neskorej Rímskej republiky, keď po likvidácii Kartága v západnom Stredomorí sa Rím dostal do vojenských konfliktov s helenistickými štátmi na Blízkom východe (Grécko, Malá Ázia) alebo aj s úplne novými nepriateľmi na severe Európy (germánske kmene Kimbrov a Teutónov, keltské kmene v Gallii).

Vojsko proti germánskym kmeňom, ktoré prenikali na rímske územie zo severu, ukázali vzájomnú podmienenosť zahraničnej a domácej politiky aj vo vojenskej politike a doktríne. Gaius Marius s veľkými obeťami porazil Kimbrov a Teutónov, ale zároveň si uvedomil, že rímsky štát už nevystačí len s vojskom budovaným na princípe domobrany, a preto uskutočnil vojenské reformy, ktorých dôsledkom bol vznik žoldnierskej armády. Bol to nielen nástroj v bojoch proti vonkajšiemu nepriateľovi, ale čoskoro sa ukázalo, že je to aj vynikajúci nástroj v rukách silných osobností na presadzovanie svojich vlastných cieľov a ambícií vo vnútornej politike.

Zložité, ťažké a dlhotrvajúce boli najmä boje s pontským kráľom Mithridatom VI., proti ktorému museli Rimania poslať svoje najkvalitnejšie vojská a najskúsenejších veliteľov. Dlhé roky strávil v bojoch proti nemu L. Licinius Lucullus, ale skôr než mohol dokončiť svoju misiu, v dôsledku politických bojov bol priamo v Ríme odvolaný a nahradil ho Gnaeus Pompeius, miláčik širokých ľudových mas, o ktorom sa už od občianskej vojny medzi Mariom a Sullom vytvárala aureola víťazného a víťaziaceho veliteľa. Pompeius síce úspešne dokončil vojnu proti Mithridatovi, ale základy víťazstva položil práve jeho predchodca Lucullus.

Osobnosť Gaia Iulia Caesara je tiež vzorovým príkladom pre vzostup politika, ktorý si vyslúžil ostrohy v bojoch proti vonkajšiemu nepriateľovi, a potom využil vojsko vo vnútropolitickom boji. Autor si nemohol nechať ujsť príležitosť a podrobne sa zaoberal Caesarovými bojmi v Gallii. Analyzuje spôsob vedenia vojen domáceho keltského obyvateľstva a na tomto pozadí sleduje Caesarovo vojenské umenie, keď sa dokázal prispôbovať rôznym prírodným podmienkam a konkrétnej vojenskej situácii. Kombináciou improvizácie a dôkladného využitia tradičnej rímskej taktiky a síl svojich légii sa zrodili jeho víťazstvá, ktoré mu umožnili aj víťazstvá v nasledujúcich občianskych vojnách s Pompeiom a jeho stúpenkami v rôznych častiach ríše.

Poslednou vojenskou osobnosťou republikánskeho Ríma, ktorej sa autor venuje, bol Marcus Antonius. Vojenské skúsenosti získaval pod Caesarovým vedením v Gallii, po jeho smrti sa spojil s ďalším skúseným Caesarovým veliteľom M. Aemiliom Lepidom a Caesarovým synovcom (a adoptovaným synom) Gaiom Octaviom a spolu zlikvidovali republiku a jej posledných významných vojenských veliteľov. Marcus Antonius však nedokázal dotiahnuť do konca

svoje plány a pod vplyvom egyptskej kráľovnej Kleopatry premrhal v jedinej a rozhodujúcej bitke pri Actiu všetko to, čo dovtedy dosiahol.

V cisárskom období sa mení situácia v postavení jednotlivých vojvodcov. Hlavným (a víťazným) vojvodcom je vždy cisár, jednotliví velitelia plnia cisárovo pokyny. Napriek tomu však vynikli napr. Agrippa za cisára Augusta či Drusus a Germanicus za Tiberia (najmä v bojoch proti Germánom). Zaujímavé je, že v Tiberiovom prípade autor nevenuje pozornosť Tiberiovej vojenskej kariére, ktorá ho (okrem iných skutočností) vyniesla k najvyššej funkcii v štáte. A nebol by to len tento jediný dôvod, pre ktorý by si Tiberius zaslúžil väčšiu pozornosť, ale aj skutočnosť, že sa pred dosiahnutím cisárskej hodnosti vyznamenal ako výborný a úspešný vojenský veliteľ.

Poslední dvaja cisári, ktorí ešte rozšírili územie ríše, boli Titus a Traianus. Obliehanie a dobytie Jeruzalema a občianska vojna v tzv. roku štyroch cisárov umožnili vyniknúť staršiemu synovi budúceho cisára Flavia Vespasiana a po otcovej smrti mu umožnili tiež vládnuť (hoci len veľmi krátke obdobie) nad Rímskou ríšou. Zato Traianus sa ako vojenský veliteľ vyznamenal už pred dosiahnutím cisárskeho purpuru a ako cisár pokračoval v úspešnej vojenskej politike, keď za jeho vlády – ako je známe – ríša dosiahla najväčší územný rozsah. Jeho výboje na dolnom toku Dunaja proti Dákom, a potom boje na Východe proti Parthom mu umožnili pripojiť k ríši nové územia, ktoré však Rímska ríša po jeho smrti veľmi rýchlo stratila.

Záverečných štyroch cisárov, ktorým autor vo svojej práci venuje pozornosť, zaradil do obdobia, keď sa ríša bráni útokom nepriateľov. V prípade Marca Aurelia to neboli len vojny proti Parthom na Východe, ale predovšetkým markomanské vojny na strednom Dunaji, ktorých priebeh skomplikovala aj vzburá, resp. pokus o uzurpáciu významného vojenského veliteľa Avidia Cassia.

Septimius Severus si zase cisársky purpur musel vybojovať v ťažkých bojoch proti ambicióznym vojakom a politikom po smrti syna Marca Aurelia Commoda a po dosiahnutí moci sa musel sústrediť na udržanie bezpečnosti Rímskej ríše na Východe proti Parthom a na severe na britských ostrovoch. V podobnej situácii bol aj Aurelianus, ktorý v rokoch vojenskej anarchie musel zabezpečiť obranu územia ríše a dokonca i samotného Ríma výstavbou nového opevnenia, ale predovšetkým musel veľkú pozornosť venovať opätovnému zjednoteniu územia, ktoré v rokoch slabej centrálnej vlády riešili svoju nebezpečnú situáciu separatizmom a budovaním vlastnej obrany voči vonkajšiemu nepriateľovi. V tomto prípade je iste zaujímavý osud Zenobie na Východe a jej úspešné kroky vo vojenskej, ale aj hospodárskej oblasti, ktoré jej umožnili udržať určitú politickú nezávislosť na centrálnej vláde a zabezpečiť rozkvet, využívajúc výhodnú polohu Palmýry na križovatke obchodných ciest.

Posledným významným panovníkom a vojenským veliteľom, ktorému autor venuje pozornosť, je cisár Konštantín. Syn vynikajúceho vojenského veliteľa Constantia Chlora a sám vynikajúci vojenský veliteľ sa už vo svojej mladosti preslávil udatnými činmi. Svoje postavenie si musel vybojovať v ťažkých vojnách po rozpade tzv. druhej tetrarchie proti viacerým súperom, okrem iných aj proti vlastnému švagrovi.

Obraz vojenských úspechov rímskych veliteľov od čias ranej republiky až do neskorého cisárstva je v podaní A. Fredianiho pôsobivý. Využil svoje skúsenosti z napísania predchádzajúcich diel, v ktorých sa nevenoval len antickým dejinám, ale napr. aj významným bitkám Napoleona Bonaparta, či vojnám na Blízkom východe. Najviac svojich prác však venoval dejinám staroveku, napr. veľkým bitkám Alexandra Veľkého a Gaia Iulia Caesara. Vychádzal z dôkladnej znalosti antických prameňov a rozsiahlej modernej odbornej literatúry. Pre talianskeho čitateľa je iste zaujímavé, že všetky pramene, ktoré v texte cituje, má k dispozícii v talianskych prekladoch, ktoré vyšli väčšinou za posledných dvadsať až tridsať rokov.

Autor sa neobmedzuje len na opisy vojenských udalostí, ale vždy sleduje aj širšie súvislosti politického a hospodárskeho vývoja Rímskej ríše a jej nepriateľov. Snaží sa postihnúť tie najhlavnejšie momenty, ktoré ovplyvňovali vojenské udalosti alebo ktoré k týmto udalostiam viedli,

Vojenská história

ale aj spätne, ako sa výsledky vojenských udalostí premietli následne do vnútorného života Rímskej ríše a jej obyvateľov.

Zoznam použitej literatúry je rozsiahly, pričom autor pre lepšiu orientáciu rozdelil diela do troch skupín podľa chronologického záberu: v prvej časti je uvedená literatúra, ktorá sa venuje rímskym dejinám do púnskych vojen, druhý oddiel uvádza literatúru od púnskych vojen do cisárstva a napokon v tretej časti sú uvedené diela, ktoré sa venujú obdobiu rímskeho cisárstva. Tým uľahčuje situáciu čitateľovi, ktorý si môže ľahšie vybrať literatúru podľa svojho osobného záujmu.

V záverečnej časti diela sú uvedené tabuľky, ktoré podávajú zhustený prehľad politických a vojenských aktivít jednotlivých spomínaných osobností (s. 542-551). Uvádzajú sa v nich úrady, ktoré jednotlivé osobnosti dosiahli a vojenské výpravy a bitky, ktorých sa zúčastnili alebo ktoré viedli.

Súčasťou poznámkového aparátu je aj podrobný menný a zemepisný register, ktorý uľahčuje čitateľovi orientáciu v texte.

Text dopĺňa viac ako stodvadsať ilustrácií. Obsahujú mapky jednotlivých častí Rímskej ríše (alebo celkové zobrazenia) a nákresy rozloženia vojenských síl pred dôležitými bitkami, portréty významných osobností, ktoré vznikli väčšinou prekreslením portrétov z mincí (v prípade cisárov) alebo bust, či zobrazenia niektorých vojenských udalostí. Väčšinu ilustračného materiálu predstavujú romantizujúce ilustrácie podľa rôznych diel umelcov zo 17. – 19. storočia. Zobrazujú napr. triumfálne sprievody, obliehania významných miest, alebo jednotlivé historické udalosti – Scipionov pohreb, dobytie Kartága a následné prekliatie jeho územia, ukrižovanie Spartakových otrokov, stretnutie Caesara a Vercingetoriga, odnášanie koristi z Jeruzalema a mnohé ďalšie.

Uvedená kniha talianskeho autora podáva zhustený prehľad vojenských výbojov, ale aj obrany Rímskej ríše v pomerne dlhom časovom pásme. Iste by si zaslúžila pozornosť aj niektorého nášho vydavateľstva a ak porovnáваме niektoré diela, ktoré sa prekladajú do slovenčiny alebo češtiny z iných jazykov, tak preklad tejto knihy by určite obohatil náš knižný trh.

Pavol Valachovič

HOLOKAUST na Slovensku 5, Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 –1944. Eds.: E. Nižňanský, I. Baka, I. Kamenec. Bratislava : NMS – ŽNO – VHÚ. 2004.

V edícii Holokaust vyšiel na Slovensku v roku 2004 piaty zväzok, ktorý sa venuje problematike židovských pracovných táborov a stredísk. Edícia je výsledkom spolupráce Nadácie Milana Šimečku a Židovskej náboženskej obce v Bratislave a v prípade tohto zväzku aj Vojenského historického ústavu. Rozsahom ojedinelá edícia dokumentov je súčasťou veľmi želaného trendu v slovenskej historiografii v poslednom období, ktorým je vydávanie dokumentov k dejinám 20. storočia. Práve autentické historické dokumenty umožňujú čitateľovi vytvoriť si svoj vlastný názor. Editori E. Nižňanský (Filozofická fakulta UK v Bratislave), Igor Baka (Vojenský historický ústav) a Ivan Kamenec (Historický ústav SAV) plne využili svoju dlhoročnú bádateľskú a publikačnú činnosť v oblasti holokaustu na Slovensku a sú zárukou skutočne reprezentatívneho výberu relevantných dokumentov.

Úvodná štúdia osvetľuje proces vzniku židovských táborov, ich prevádzku a funkciu, ktorú mali v hospodárstve, ale aj v politike vojnovnej Slovenskej republiky. Koncentračné tábory internáčného, ale najmä pracovného charakteru tvorili počas druhej svetovej vojny integrálnu súčasť „riešenia židovskej otázky“ na Slovensku. Koncentračné a pracovné tábory zohrávali v sys-

tematickom procese perzekúcie a všeobecnej degradácie židovského obyvateľstva dôležitú úlohu. V ich rámci sa realizovali nútené práce ako forma trestu i „prevýchovy“ zároveň. Vytvorenie táborov pre Židov súviselo aj s predstavami vládnej elity, že Židia nie sú schopní fyzicky pracovať, a teda že sú parazitmi v slovenskej spoločnosti.

Prvé tábory pre Židov vznikali od leta 1939 v slovenskej armáde. Branný zákon z januára 1940 zaviedol pre Židov namiesto brannej výchovy pracovnú povinnosť. Takto odvedení Židia boli od marca 1941 sústredení v VI. robotnom prápore, v ktorom až do jeho rozpustenia v júni 1943 vykonávali rôzne práce pri budovaní dopravnej infraštruktúry, regulácii riek a pod. Počas rokov 1940/1941 sa po realizácii arizačných a iných nariadení vylučujúcich Židov z hospodárskeho života na Slovensku objavila masa pauperizovaných Židov, ktorá sa stala pre slovenský štát nepohodlnou záťažou a sociálnym problémom. V priebehu roka 1941 tak vznikajú „pracovné strediská pre práceschopných Židov vyradených z hospodárskeho života“. Existovalo ich asi 80 a pracovalo v nich približne 6 000 Židov. Začala sa aj výstavba veľkých židovských pracovných táborov v Seredi a Novákoch. Koncom roka 1941 sa ale vo vládných kruhoch rozhodlo o inom spôsobe „riešenia židovskej otázky“, pracovné strediská boli rozpustené a začali sa prípravy na deportovanie slovenských Židov mimo územie štátu. Pracovné tábory v Seredi a Novákoch sa stali aj koncentračnými strediskami na sústreďovanie Židov pred ich deportáciami zo Slovenska. V rokoch 1942 – 1944 existovali na Slovensku tri židovské pracovné tábory v Seredi, Novákoch a vo Vyhniach. V roku 1943 v nich bolo sústredených 2 574 Židov. Táborové dielne sa stali významnou súčasťou hospodárskeho života slovenského štátu. Profitovali z nich najmä štátne orgány, úrady, verejné inštitúcie, armáda a štátne podniky, ktoré nakupovali ich produkty v cene výrobných nákladov. Od konca roku 1942 existovali na Slovensku aj menšie židovské pracovné strediská, do ktorých bolo zaradených okolo 650 osôb. Po vypuknutí Slovenského národného povstania boli židovské pracovné tábory a strediská rozpustené. Počas zimy 1944/1945 ešte sereďský tábor využili Nemci pri obnovených deportáciách Židov.

Zväzok obsahuje 130 chronologicky usporiadaných dokumentov datovaných od 26. októbra 1938 až po 29. september 1944. Väčšina z nich je v plnom znení a sú vybavené stručnými registrami a poznámkovým aparátom, ktorý editori neraz využívajú aj na publikovanie s hlavným dokumentom súvisiacich alebo naň nadväzujúcich dokumentov. Forma ich uverejnenia plne spĺňa zaužívané pravidlá na publikáciu prameňov k novším dejinám. Pochádzajú najmä zo slovenských archívov (nielen zo SNA, ale aj z väčšiny oblastných a okresných archívov a Vojenského historického archívu) a výskum bol doplnený aj dokumentmi z Archívu Yad Vashem v Jeruzaleme a z Archívu Ministerstva vnútra v Prahe. V prípade nezachovania archívneho dokumentu editori výnimočne použili aj dokumenty z dobovej tlače. Zoznam archívnych fondov a prehľad literatúry sa nachádza v závere knihy. Zväzok ešte obsahuje rozsiahle anglické resumé, ktoré je vlastne prekladom úvodnej štúdie a stručným popisom jednotlivých dokumentov, a neodmysliteľný menný a miestny register.

Editormi vybrané dokumenty zobrazujú prípravu, zriadenie, prevádzku a napokon rozpustenie všetkých troch veľkých židovských táborov. Pri židovských pracovných strediskách volili princíp ukázať radšej komplexne jedno stredisko v Degeši, ako uverejniť dokumenty rovnakého typu k viacerým strediskám. Dokumenty sú svedectvom nielen zásahov štátu (napr. nariadení) a jeho orgánov (najmä 14. oddelenie Ministerstva vnútra a komisár pre židovské pracovné tábory) v oblasti nútených prác a najmä pracovných táborov a stredísk, ale aj reakcií židovskej komunity (dokumenty pochádzajúce z Ústredne Židov, židovských rád a Ústrednej kancelárie pre židovské pracovné tábory). Čitateľ si tak môže utvoriť pomerne plastický a verný obraz o danej problematike. Dotvoriť by ho mohli len povojnové dokumenty z retribučných súdov a výpovede priamych aktérov, teda samotných obetí alebo, naopak, predstaviteľov vládneho režimu. Uverejnenie dokumentov tohto typu by však bolo v rozpore s koncepciou a zámerom edície Holokaust na Slovensku, teda publikovať autentické pramene vyprodukované štátnou admini-

Vojenská história

stratívou, prípadne verejnoprávnymi korporáciami autonómnej Slovenskej krajiny a vojnovej Slovenskej republiky.

Na záver je potrebné oceniť tento v slovenských podmienkach výnimočne rozsiahly a mimoriadne prínosný vydavateľský čin, ktorý mohol byť zrealizovaný len vďaka angažovanosti občianskeho sektora a samotnej židovskej komunity.

Martin Macko

RAJLICH, J.: *ZA BOHA A NÁROD. STÍHACÍ ESA SLOVENSKÝCH VZDUŠNÝCH ZBRANÍ VE 2. SVĚTOVÉ VÁLCE.* Cheb : Svět křídel. 2006 (ČR), 239 s.

V posledných mesiacoch tohto roku obohatila český a slovenský predvianočný knižný trh až trojica publikácií z českého nakladateľstva Svět křídel, ktorých obsah autori venovali problematike slovenského letectva v rokoch druhej svetovej vojny (BURSA, S.: Stíhač Rudo Božík. Letecké eso slovenského stíhacího letectva; RAJLICH, J.: Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských vzdušných zbraní ve 2. světové válce; ŠUMICHRAST, P.: Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943.) Jednou z tejto trojice je aj knižná publikácia *Za Boha a národ*, s podtitulom *Stíhací esa slovenských vzdušných zbraní ve 2. světové válce*.

Autorom vyššie uvedenej publikácie je renomovaný český vojenský a predovšetkým letecký historik PhDr. Jiří Rajlich, vedúci historicko-dokumentačného odboru pražského Vojenského historického ústavu, ktorý je v oblasti svojej vedecko-výskumnej práce uznávanou autoritou s viac než bohatou publikačnou činnosťou. O tom, že ani táto časť vojenskej histórie Slovenska a Slovákov nie je pre neho cudzia, resp. nová, jednoznačne vypovedá obsah publikácií, ktoré na túto tému v minulosti napísal, resp. sa na nich autorsky podieľal: *Slovenští letci/Slovak airmen 1939 – 1945* (1992), *Sojusznicy Luftwaffe* (1997), *Tatranští orli nad Kubání* (2002) a *Slovakian and Bulgarian Acces of WW2* (2004). Netreba však zabudnúť, že okrem týchto kníh vypublikoval v domácich, ale aj zahraničných odborných časopisoch a vedeckých zborníkoch niekoľko desiatok vedeckých štúdií a materiálov, vedecko-populárnych, resp. populárnych článkov, ktorých obsah zamerail na problematiku slovenského letectva v rokoch druhej svetovej vojny.

Ako už napovedá titul knihy, J. Rajlich v tomto prípade svoju pozornosť sústredil na životné osudy sedemnástich slovenských pilotov-stíhačov, ktorý v období rokov 1939 – 1945 boli príslušníkmi slovenských Vzdušných zbraní a počas bojovej činnosti vybojovali na nešťastnom vojnovom nebi aspoň päť víťazstiev v leteckých súbojoch, čím získali svetovo uznávaný a cenený status leteckého esa.

O skutočnosti, že ich na vojnovom nebi nečakali len ľahké víťazstvá, ale že každý ich let mohol byť tým posledným, z ktorého niet už žiadneho návratu, vypovedá aj nespochybniteľný fakt, že z tejto elitnej skupiny slovenských letcov sa konca druhej svetovej vojny nedočkali štyria letci (J. Jančovič – 30. 3. 1943, J. Puškár – 26. 6. 1944, I. Kovárik – 11. 7. 1944, A. Gerič – 29. 8. 1944), ktorých životná cesta sa skončila tragicky, v priamej súvislosti s výkonom leteckej činnosti. Ďalší z nich boli ťažko zranení (čat. R. Božík – ťažko ranený dňa 26. 9. 1943; zvk. P. Zeleňák – ťažko zranený 26. 6. 1944), resp. strádali v ťažkých podmienkach nemeckých zajateckých (rtk. rtm. let. F. Hanovec) a internačných táborov (npor. let. J. Gerthofer).

Všeobecná časť publikácie je zložená z úvodu a jednej kapitoly, ktorej obsah autor venoval základným a podstatným faktom z histórie slovenského letectva z obdobia rokov 1939 – 1944, od vzniku samostatného slovenského letectva v marci 1939 až po jeho definitívny zánik v apríli 1945. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť a autor na to vo svojej publikácii správne poukázal,

že v tomto období de facto už žiadne slovenské letectvo neexistovalo, pretože posledné použiteľné bojové lietadlá patriace slovenským Vzdušným zbraňam, ktoré ich piloti neprelietli, resp. sa nenachádzali na území pod priamou kontrolou povstaleckej 1. československej armády na Slovensku, zabrala nemecká okupačná armáda na obsadených slovenských letiskách v prvých septembrových dňoch roku 1944.

Hlavnú a najdôležitejšiu časť Rajlichovej publikácie však tvorí sedemnášť kapitol venovaných životným osudom slovenských stíhacích letcov – leteckých es. Autor tieto nosné kapitoly neusporiadal abecedne, ale podľa počtu uznaných, resp. potvrdených zostrelcov, ktoré dosiahli konkrétni slovenskí vojenski piloti. Takže prvé miesto, a tým aj prvý biografický portrét je právom venovaný zástavníkovi letectva z povolania, od 1. januára 1997 poručíkovi letectva vo výslužbe Jánovi Režňákovi.

Tento rodák z Jablonice sa zúčastnil dvoch nasadení na východnom fronte v rokoch 1941 a 1942 – 1943. Počas druhého z nich, od 14. októbra 1942, keď spoločne s ďalšími príslušníkmi 1. garnitúry letky 13 odišiel z Piešťan vlakovým transportom do kaukazského Majkopu, až do 7. júla 1943, keď ho spoločne s jeho druhmi vystriedali letci 2. frontovej garnitúry, si na svoje konto pripísal celkom 32 potvrdených zostrelcov sovietskych lietadiel. Za výsledky bojovej činnosti na fronte bol dvakrát povýšený: na rotníka z povolania (1. 1. 1943) a mimoriadne na zástavníka letectva z povolania (1. 7. 1943). Okrem týchto uznaní dostal postupom času, v súvislosti s nárastom počtu zostrelcov, aj niekoľko slovenských, nemeckých a chorvátskych vyznamenaní. Z radového príslušníka letectva sa zo dňa na deň stával známou a vojenskou propagandou oslavovanou osobnosťou. Po návrate z východného frontu na Slovensko opäť vykonával praktickú leteckú činnosť ako príslušník hotovostného roja lietadiel Messerschmitt Bf 109, neskôr ako príslušník letky 13 – Pohotovostnej letky slovenských Vzdušných zbraní, v rámci ktorej sa zúčastnil bojových letov proti americkým bombardovacím zväzom operujúcim nad Slovenskom. Zhodou okolností sa nezapojil do Slovenského národného povstania a až do konca vojny zotrval ako príslušník Haššíkovej Domobrany v posádke Piešťany. Následne ho prijali do povojnového československého vojenského letectva. Je pochopiteľné, že pri vstupe do československej armády predchádzajúce zásluhy dosiahnuté počas výkonu služby v slovenskej armáde interpretoval v duchu: „...všetko čo som počas existencie tzv. slovenského štátu vykonal, vykonal som v neprospech Nemcov“.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že československé vojenské orgány preverujúce prihlášky bývalých príslušníkov slovenskej armády do československej armády, túto „verziu“ výkonu služby bez väčších problémov akceptovali a bývalých slovenských vojakov do československej armády následne prijali, a to buď s výhradou, resp. bez nej.

Po relatívne pokojnej a bezproblémovej mierovej službe, prišli tragické udalosti februára 1948, ktoré významným spôsobom ovplyvnili aj životné osudy najúspešnejšieho slovenského stíhača. Štátna revolučná mašinéria nového „ľudovo-demokratického“ štátu robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie nadobro „zomlela“ jeho sen o službe v československom letectve. Dňa 1. 6. 1948 Režňáka odoslali na dovolenku s čakaním a 1. 12. 1948 prepustili do výslužby v hodnosti rotmajstra letectva. Nakoniec, dňa 11. 1. 1950 ho degradovali do hodnosti vojaka v zálohe. Lietať v civilných podmienkach mu umožnili len do 5. 2. 1951, keď mu odobrali pilotnú licenciu. Tým mu definitívne odobrali milované „krídla“.

J. Režňák, najväčšie slovenské letecké eso, sa v ďalšej etape života, vzhľadom na svoje technické nadanie, postupom času uplatnil ako konštruktér, projektant a revízny technik v Považskej Bystrici, neskôr v mieste svojho súčasného bydliska, t. j. v Piešťanoch.

Autor kapitoly o životných osudoch J. Režňáka ukončil rekapituláciou ním dosiahnutých zostrelcov (dátum, čas, súper, priestor) v chronologickej postupnosti a prehľadom vyznamenaní, ktorými bola ocenená služba menovaného.

J. Rajlich obdobným spôsobom priblížil životné osudy ďalších šestnástich slovenských leteckých es. Samozrejme, rozsah jednotlivých biografii pilotov – leteckých es je rôzny, pretože

Vojenská história

autor pri ich spracovávaní musel pracovať s rozličným množstvom faktografických údajov, ktoré našiel buď v slovacikálnych militáriách pochádzajúcich zo slovenských a zahraničných archívov, dobovej tlači, resp. publikovaných prácach autorov, ktorí sa touto problematikou zaoberali, hoci aj okrajovo, v minulosti.

V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že autorovo tvrdenie v úvode publikácie: ...*Vlastní životní osudy významných slovenských letců včetně těch, kteří dosáhli statutu stíhacího esa, však doposud zůstávají tak trochu na okraji zájmu. Nečetné výjimky toto konstatování spíše potvrzují.* "... nezodpovedá celkom skutočnosti, pretože po roku 1989 vzniklo niekoľko vedeckých štúdií a materiálov, ako aj populárnych článkov, ktorých obsah ich autori venovali práve životným osudom najvýznamnejších letcov – príslušníkov slovenských Vzdušných zbraní. A všetky slovenské esá, resp. ich stručné biografické portréty, ako aj prehľad zostrelcov, ktorý bol spracovaný na základe dochovaných slovenských dokumentov a nemeckých archívnych prameňov publikovaných J. Rajlichom, môžeme nájsť v publikácii dvoch slovenských vojenských historikov J. Bystrického a P. Šumichrasta pod názvom *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch* (Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2004).

Do textovej časti publikácie *Za Boha a národ* autor umne zakomponoval bohatú fotografickú a obrazovú prílohu (farebné kamufláže lietadiel Bf 109 D, E a G; B-534, Bk-534 z autorskej dielne J. Andála), ktorá umocňuje celkový výborný dojem, ktorý čitateľ nadobudne už pri prvom dotyku s touto knihou.

Záver publikácie J. Rajlicha tvorí celkový prehľad zostrelcov priznaných príslušníkom slovenských Vzdušných zbraní v rokoch 1939 – 1944; prehľad zostrelcov slovenských stíhačov za SNP (príslušníkov povstaleckej Kombinovanej letky – pozn. P. Š.); skratky a vysvetlivky; porovnávací tabuľka vojenských hodností; archívne pramene, literatúra a periodiká.

Čo dodať na záver? Publikácia J. Rajlicha pod názvom *Za Boha a národ* určite zaujme každého priaznivca leteckej histórie, predovšetkým však histórie slovenských Vzdušných zbraní. Napriek tomu, že je spracovaná na vysokej profesionálnej úrovni, ako sme v prípade tohto autora už zvyknutí, český letecký historik J. Rajlich však tému určite nevyčerpá, čo umožňuje ďalším profesionálnym historikom, ale aj ostatným záujemcom o výskum leteckej histórie; ďalej skúmať a objasňovať často rozporuplné osudy slovenských letcov a ďalej posunúť stupeň našich poznatkov o histórii slovenského letectva z obdobia rokov 1939 – 1945.

Peter Šumichrast

ANOTÁCIE GLOSY

HILBERG, R.: *PACHATELÉ, OBĚTI, DIVÁCI. ŽIDOVSKÁ KATASTROFA 1933 – 1945.* Praha : Argo, 2002, 302 s.

Americký historik si po niekoľkých desaťročiach štúdia a výskumu problematiky holokaustu zvolil v uvedenej publikácii nekonvenčný spôsob spracovania. Na rozdiel od predchádzajúcich prác (hlavné životné dielo *The Destruction of the European Jews*), v ktorých vychádzal z popisu a analýzy nacistického represívno-likvidačného aparátu, jeho štruktúry a pôsobenia, v tejto práci predkladá históriu šoa na základe individuálnych a kolektívnych osudov. Portréty známych, menej známych i neznámych osobností, ktoré dotvára v príslušných historických súvislostiach osobnými postojmi rakúskeho Žida, tvoria mozaiku troch skupín – vinníkov, obetí a pozorovateľov. Týmto skupinám zodpovedá aj štruktúra práce – jednotlivé kapitoly sú rozčlenené do troch častí. Každú z nich autor napísal ako samostatný celok, a aj čitateľ môže k nim pristupovať v ľubovoľnom poradí.

V kapitolách prvej časti sa Hilberg zaoberá Adolfom Hitlerom, rozsiahlym štábom osvedčených starých funkcionárov a ambicióznymi nováčikmi vykonávajúcich väčšinu prác v jeho tieni. Z akademikov, ktorí sa zúčastili na celej tragédii holokaustu, sa venuje predovšetkým právnikom a lekárom. V posledných kapitolách sú to postoje a aktivity zahraničných vlád a zahraničných dobrovoľníkov k židovskej likvidácii. Profil Hitlera predstavuje od jeho prvého písomného protižidovského prejavu v septembri 1919 s jeho kategorizáciou antisemitizmu na emočný a rozumový a formulovaním cieľa v zmysle nemeckého *Entfernung*, cez jeho prvý protižidovský zásah, ku ktorému došlo dva mesiace po nástupe za kancelára, až po spísanie poslednej vôle, ktorou nenechal nikoho na pochybách, že to bol on, kto predpovedal koniec židovstva, a že Židia museli „pykať“ za

svoje hriechy“. V ďalšej kapitole sa autor venuje paradoxom vyhladzovacieho procesu. Napriek tomu, že likvidácia Židov nebola riadená centrálnou, nebol ustanovený úrad, ktorý by sa staral o židovské záležitosti, a tiež nebol založený nijaký fond pre potreby konečného riešenia. Protižidovskú činnosť vyvíjala štátna správa, armáda, obchodníci, spolupracovali všetky nemecké organizácie a úrady, bola využitá každá špecializácia a podieľali sa na nej všetky vrstvy spoločnosti. Pri personifikácii zločinu a viny vychádza autor z kategorizácie starých a nových štruktúr. Opisuje ich konkrétne protižidovské nasadenie, a to dočasné alebo dlhodobé, účasť formálnu alebo priamu a agresívnu. V rámci nováčikov diferencuje členov strany a tých, ktorí sa stali nemeckými občanmi po nástupe Hitlera k moci vďaka anexiám alebo prisťahovalectvu. Osoby, ktoré pôsobili v nových štruktúrach mocensko-represívneho aparátu rozčlenil do troch skupín – prispôsobiví a ambiciózni jedinci, ktorým nová pozícia umožňovala sľubnú kariéru; osoby, ktoré nemali úspech v inom zamestnaní a v strane alebo v organizáciách kontrolovaných stranou našli možnosť realizácie svojich nedocenených schopností; profesionáli, ktorí ponúkli svoju kvalifikáciu a znalosti novému hnutiu, keďže nacizmus zasahoval do všetkých oblastí života spoločnosti. Ďalšími typickými predstaviteľmi mocenského aparátu sa zaoberá z hľadiska spôsobu zmocnenia sa svojej pozície a konkrétnych úloh – fanatikmi, ktorí pracovali vždy v medziach svojho úradu; iniciatívnymi horlivcami, ktorí využívali každú príležitosť, aby sa zúčastnili protižidovských aktivít; extrémistami, ktorí svoje obete zámerne brutálne týrali a mučili a pre ktorých sa stali razie, zabíjanie a popravy plynom rutinnou záležitosťou zachádzajúcou do sadizmu; pochybovačmi, ktorí pristupovali k svojim úlohám s rezervovanosťou. V prípade lekárov analyzuje ich postoj a aktivity v oblasti rasovej kategorizácie, ste-

rilizácie, eutanázie, lekárskeho pokusu, výberu na splynutie a na popravy a uzatvárania do ghatt. V porovnaní s ďalšími akademickými stavmi vyznievajú nemeckí lekári veľmi silne nacistifikovane. V súvislosti s nacistickou potrebou zákonného zdôvodnenia protižidovských opatrení sa autor venuje aj pozícii právnikov a ich širokému výkladu zákonov a nariadení. Postoj jednotlivých kolaborujúcich vlád okupovaných území a vlád satelitných štátov je predmetom osobitnej kapitoly. Je to analýza širokého spektra reakcií od odmietnutia spolupráce cez rôzne spôsoby účasti až po masívnu účasť na vyhladzovacom procese. V poslednej kapitole prvej časti R. Hilberg stručne predstavuje pôsobenie zahraničných dobrovoľníkov v militarizovaných jednotkách vo Francúzsku, Taliansku, extrémizmus maďarských Šípových krížov, situáciu na Ukrajine, v Bielorusku a pobaltských republikách a pod. Z jednotiek miestnych polícií okupovanej východnej Európy vyznieva najmenej zatiahnutá do protižidovských akcií polícia poľská. Autor dospeje k jednoznačnému poznaniu, že každý páchatel' zohral pri zrode a realizácii protižidovských opatrení špecifickú úlohu. Väčšina z nich si bola vedomá svojej činnosti, ale zdôvodňovala ju svojim postavením a povinnosťami – to čo robili, vnímali neosobne, každý jednotlivec mal pocit, že je len kolieskom v obrovskom súkolí.

V druhej časti sa autor venuje židovským obeťom ako celku a vybraným kategóriám osobitne v jednotlivých kapitolách, keďže katastrofa nedopadla na všetkých súčasne a rovnakým spôsobom. Tých, ktorým sa podarilo včas uniknúť opisuje v jednotlivých utečeneckých vlnách od medzivojnovnej emigrácie až po vojnových utečencov. Opisuje ich ako mladších a schopnejších, ktorí aj v prípade, že nemali prostriedky, mali odhodlanie a ambície – značnú časť emigrantov tvorili akademici, intelektuáli a umelci. Takmer všetci prešli bolestnou a ponížujúcou skúsenosťou a obdobím materiálneho a psychického šoku. Z tých, ktorí zostali, sa osobitne venuje predstaviteľom židovských rád, ktoré mali zabezpečovať realizáciu protižidovských opatrení a zároveň slúžili ako sprostredkujúci článok medzi Židmi a nacistami. Predstavuje celé spektrum vodcov s rôznymi

taktikami v rozpätí tradičného dozoru až po agresívne diktátorské prejavy bez zábran, ako aj tých, ktorí sa snažili o presadzovanie znesiteľnejších podmienok v ghetách a táboroch, o znižovanie a oddaľovanie transportov. Väčšina židovských predákov bola presvedčená, že nemôže zvrátiť vyhladzovací proces, a preto sa sústredila len na boj za odklady, výnimky a zmiernenie. Ako samostatné kategórie predstavuje autor Židov, ktorí žili v manželstvách s nežidovskými partnermi, kresťanov židovského pôvodu, židovské deti s nepredstaviteľnými osudmi a utrpením a dospelých mužov a ženy, ktorí boli tiež rôznymi spôsobmi konfrontovaní s represívnou skutočnosťou. Analyzuje fenomény, ktoré sprevádzali a často aj určovali každodenný boj o prežitie – spoločenské postavenie, materiálne pomery, profesionálne znalosti, osobné povahové rysy, fyzickú kondíciu. Diferencovane od židovskej väčšiny, ktorá sa prispôbila nedostatku, ľudským podmienkam a nakoniec likvidácii, opisuje úsilie a osudy „neprispôsobivých“, ktorí konali buď jednotlivito alebo v malých skupinách, a ktorých hlavnými prejavmi boli sabotáže, skrývanie sa, útek, samovražda a rôzne formy aktívneho odporu. Z odbojovej činnosti opisuje hlavne udalosti v ghetách vo Vilňuse, Bialystoku, Varšave a ako prototyp utečenca 21-ročného Slováka, ktorý bol deportovaný v roku 1942 do Osvienčimu. Ako poslednú kategóriu v skupine obeť predstavuje tých, ktorých nezmetla konečná fáza likvidačného procesu – Židov v oslobodených koncentračných táboroch, obeť pochodov z táborov a miest pracovného nasadenia, tých, ktorí sa zachránili vďaka úteku, účasti v odboji, prijatiu cudzej totožnosti, splynutiu so zajatcami a pod. Za najdôležitejší faktor v súvislosti s možnosťou prežitia autor považuje ich charakterový profil, ktorý spočíval v realistickom uvažovaní, rýchlom rozhodovaní a húževnatom lipnutí na živote, a ktorým sa výrazne odlišovali od davu ostatných obeť.

V prehľadne štrukturovaných kapitolách poslednej časti autor dokumentuje postoje väčšiny súčasníkov židovskej katastrofy – tých, ktorí neboli ani jej realizátormi ani obeťami. Opisuje reakcie jednotlivých národov v oblastiach kontrolovaných nacistickým režimom a vo sférach

jeho vplyvu, v ktorých prevládala ľahostajnosť, alebo dokonca apatia voči všetkému, čo sa ľuďmi priamo netýkalo. Poukazuje na rozdiely v postojoch medzi národmi a na výrazné zmeny v priebehu židovského vyhladzovania, ktoré určovali špecifické historické, kultúrne a zemepisné faktory. Jednotlivcov, prípadne skupiny, diferencuje na tých, ktorí Židom pomáhali, ktorí sa na ich úkor obohacovali, a ktorí dianie zvedavo pozorovali. Z toho vyvodzuje záver, že tých, ktorí brali, bolo jednoznačne viac, ako tých, ktorí dávali. Aj úsilie ľudí, ktorí prinášali znepokojujúce informácie ohľadom diskriminácie, transportov a splynovania obetí, a veľmi obtiažne ich sprostredkovali aj na tie najadresnejšie a najvyššie miesta spolu s apelnami a prosbami za jednoznačné postoje židovských organizácií, spojeneckých vlád, neutrálnych štátov, cirkví i samotného pápeža, sa väčšinou stretlo so zdržanlivým a pasívnym postojom. R. Hilberg analyzuje príčiny tohto postoja, ktorý vyústil v nekoordinované, liknavé a útržkovité žiadosti židovských predstaviteľov, ktoré boli zase na adekvátnych miestach zamietané, dokonca i v prípadoch, keď sa požadované akcie dali reálne uskutočniť.

Napriek nesmiernej rozptýlenosti materiálov a dokumentov k danej problematike práca pôsobí faktograficky veľmi hutne a presvedčivo. Dopĺňa ju bohatý poznámkový aparát a menný register.

B. Šed'ová

ABDULIN, M.: KRVAVÁ CESTA OD STALINGRADU, SPOVĚĚ PROSTÉHO VOJÁKA. Brno : Vydavatelství JOTA, s. r. o., 2005, 204 s.

V publikácii je jednoduchým spôsobom opísaný život obyčajného vojaka v zákopoch najkrvavejšej vojny v histórii. Čo robí tieto pamäti jedinečnými je, že autor slúžil v prvej frontovej línii jeden celý rok, zatiaľ čo podľa štatistiky priemerný pešiak Červenej armády prežil na bojisku iba štrnásť dní a potom buď padol, alebo bol ranený a celú dobu veľmi dobre vedel, že bitúnok, do ktorého sa dostal, mu prakticky nedáva žiadnu šancu na prežitie. Jeho

hlavným cieľom bolo predať svoj život čo najdrahšie – čo znamenalo zabíjať druhých, pozabíjať toľko nepriateľských vojakov, koľko sa len dalo. Platilo nepísané heslo: „Keď nezabiješ ty, zabijú teba.“

Starší čitateľ si spomenie, že vojnové pamäti z Východu, hojne prekladané a vydávané do osemdesiatych rokov minulého storočia, si boli veľmi podobné a poznačené veľkou cenzúrou: v superlatívoch líčili skvelé výsledky vojvodcov, generálov, veliteľov – najčastejšie ich písali sami. Veľká vlastenecká vojna Sovietskeho zväzu priniesla oslobodenie od nacistických zločinov a negatívne činy sa nikdy nepripomínali. Takými boli aj u nás vydávané vojnové pamäti generálov a politikov, ktorí boli aj ich autormi a pokiaľ sa zmienili o svojich podriadených, títo tvorili iba obyčajný anonymný dav.

Knihu preložil Zdeněk Hnilička do češtiny z anglického originálu *Red Road from Stalingrad*, vydaného nakladateľstvom Pen & Sword Military v roku 2004 (v Anglicku sa stala bestsellerom, po páde železnej opony ako niečo tajomné) a takto sa dostala na náš knižný trh. Človeku to pripomína okľuku, akoby sa chcel pravou rukou zozadu poškrabať za ľavým uchom. Kniha je svedčom obyčajného vojaka a hádam aj preto zapôsobí na čitateľa silnejším dojmom ako pamäti najúspešnejšieho vojvodu či veliteľa. Sú to emocionálne príbehy. Udalosti a hrôzy vojny sú opísané do najmenších podrobností, realisticky a tak plasticky, že citovnejšie založený čitateľ musí mať skutočne „pevný žalúdok“ na ich strávenie.

J. V. Stalin vydal v júli 1941 Rozkaz č. 227 (Prikaz verchnovo komandujuščevu nomer 227, ijul' 1941 goda.), ktorým boli zriadené „**Uzáverové jednotky**“ či zadržovacie jednotky (skladajúce sa spravidla z kriminálnikov), ktoré postupovali za prvým sledom s úlohou strieľať všetkých ustupujúcich vojakov. Autor sa s týmto rozkazom stotožňuje. Niekedy sa však aj tu ukázala ľudskosť. Vojaci čelili týmto jednotkám tak, že ak sa zastavil jeden vojak, pri ňom sa zastavil druhý, zastavili sa nakoniec všetci a k likvidácii nedošlo.

Mansur G. Abdulin sa narodil 14. septembra 1923 v taškagolskej dedine Suchoj v Krasnojarskej oblasti na Sibíri. Jeho otec (prist'a-

hovalec) bol Tatár, baník a boľševik. Autor strávil detstvo pri bani na zlato Mjass. Bol nadaný žiak, vynikal zručnosťou, rád kreslil a chodil do krúžku leteckých modelárov. V ZSSR vtedy všade vládla bieda a hlad. V roku 1940 prestal chodiť do školy, začal pracovať v bani, aby dostal poukážky na chlieb. Keď 22. júna 1942 vypukla vojna proti Sovietskemu zväzu, nedostal ako baník povolávací rozkaz, preto s priateľmi šli na oblastnú vojenskú správu, kde ich odvedli. Dostal sa do Taškentskej pechotnej školy, kde absolvoval rýchly kurz streľby z pušky a mínometu. Stal sa z neho mierič stredného, práporného mínometu kalibru 82 mm. Bol vzorný žiak, preto mal ostať v škole ako inštruktor a neskôr ako pobočník veliteľa divízie. Volil cestu k 1034. streleckému pluku, ktorý nastúpil do vlaku v mestečku Kotlubanka, a tak sa dostal na front. Komisár mu dal zápisník s venovaním: „*Dňa 6. novembra 1942, na juhozápadnom fronte pri dedine Kletskaia, zastrelil leninský kadet Taškentskej školy Mansur G. Abdulin ako prvý muž 1034. streleckého pluku nepriateľského hitlerovca na počesť 25. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Komisár práporu kpt. Četkasov.*“ Čoskoro potom vstúpil do komunistickej strany a stal sa stranickým vedúcim roty a neskôr práporu.

Tak sa začalo jeho putovanie v útočných i obranných bojoch, ústupoch, úspešných aj neúspešných bojových stretnutiach. Zúčastnil sa bitky pri Stalingrade (21. 1. 1943 bol jeho pluk premenovaný na 193. gardový strelecký pluk a každý vojak dostal odznak gardistu – Rusi tak radi nosili odznaky a vyznamenania), zovretia nemeckej 6. armády gen. Paulusa pri Kalači do klieští, operácie pri Kursku v dedine Prochorovka (známej ako najväčšie tankové stretnutie), ktorej bol svedkom a účastníkom. So svojou jednotkou sa prebojoval „pod šťastnou hviezdou“ až k Dnepru, kde sa násilným prechodom cez „ostrov smrti“ dostal na pravý breh. Tu bol pri dedine Znamienka dňa 28. novembra 1943 ranený a jeho frontová púť sa skončila.

V zákopoch vojaci často prežívali i 10 dní bez vody, chleba, machorky, vodky... pretože

sa zásobovači stratili či nacisti zničili kuchyňu, a to často počas snehových fujavíc, mrazu, keď teplota dosahovala aj -40° C. Prítom ich ni-vočili vši. Odvaha a hrdinstvo sa často striedalo so strachom, ale aj zbabelosťou. Straty bojujú- cich strán boli obrovské (po klamnom násilnom prechode Dnepra zo 66. gardovej divízie, kde patrili aj jeho 193. gardový pluk, zostali len dve roty), preto museli byť často dopĺňané živou silou, zbraňami a muníciou, technikou a mate- riálom.

Po ohlušujúcom výbuchu toho pamätného dňa 28. novembra sa mu črepiny zaryli do se- dacieho svalu a preťali sedací nerv, čím čiast- očne ochrnul. Povož ho odviezol až k Dnepru, nákladné auto do tyla k zdravotnému práporu, kde mu črepinu bez narkózy odstránili. Po ope- rácii ho presunuli do poľnej nemocnice, a po- tom do nemocnice Pavlovo na Oke. V ne- mocniciach strávil 5 mesiacov a prežil v nich 2 lásky. Okľukou sa vlakom dostal do Moskvy a Taškentu a odtiaľ nákladnými autami do obce Bričmulla, kde sa jeho rodina presťahovala krátko pred vojnou z Altaja. Tu sa oženil s priate- ľovou sestrou.

Rozprávanie je ohraničené 6. novembrom 1942 a 28. novembrom 1943. Názvy dvanás- tich prežitými udalosťami. Dva dodatky knihy spracované vojenským odborníkom – 293. strelecká divízia a Stalingrad, Kurs, Dneper – vhodným spôsobom dokresľujú a potvrdzujú rozprávanie autora (zrejme tiež korigované odborníkom).

Autor píše spomienky až 40 rokov po pre- žitých udalostiach, po vyhlásení „glasnosti“ a „perestrojky“ (otvorenosti a prestavby), keď sa situácia uvoľnila, ľady sa pohli a mohli sa odtabuizovať mnohé skutočnosti.

Je potrebné dodať, že sa v publikácii vysky- tujú aj menšie nezrovnalosti, vyplývajúce možno z prekladu, a to najmä slovo *delo*: tank má kanón a nie delo. Kanón má dlhú hlaveň a strieľa väčšinou priamo, dolnou skupinou uhlov, zatiaľ čo delo má kratšiu hlaveň a pre- važne strieľa hornou skupinou uhlov (podobne ako mínomet). Toto ale neznižuje význam diela, ktoré je predovšetkým určené pre širokú verejnosť a celkom dobre sa číta.

E. Jančo

HUBÁČEK, M.: VÁLKA KONČÍ V PACIFIKU: (I) PEVNOST IWODŽIMA, (II) DOBÝVÁNÍ OKINAWY, PRAHA – LITOMYŠL: Nakladatelství Ladislav Horáček – PASEKA, 2000, I. časť 264 s., II. časť 384 s.

Námorné boje v Tichom oceáne tvoria významnú súčasť histórie druhej svetovej vojny, pričom podstatne ovplyvnili jej priebeh. Pretože išlo o zápas vedený západnými spojenkami, bola mu na našom domácom knižnom trhu venovaná iba okrajová pozornosť a jeho význam bol znižovaný. Aj keď v posledných rokoch existuje možnosť zoznámiť sa s celým radom prekladov mnohých prv nedostupných publikácií zaoberajúcich sa históriou druhej svetovej vojny, Hubáčkovo detailné dielo, opierajúce sa o mnohoročné a rozsiahle štúdium prameňov, stále predstavuje najucelenejší opis dôležitej a nezaslúžene zabúdajúcej kapitoly najväčšieho vojnového stretnutia všetkých čias.

Miloš Hubáček (1937) pôvodným povolaním právnik – absolvoval Právnickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe a postgraduálne štúdium na Cambridgeskej univerzite v Anglicku. Do roku 1969 pracoval na československom veľvyslanectve v Londýne, a potom na Mestskej prokuratúre v Prahe. Od roku 1980 sa ako profesionálny spisovateľ venuje literatúre faktu, v ktorej sa zamerával predovšetkým na históriu druhej svetovej vojny, zacielenej na boje v Tichom oceáne: *Invaze, Pacifik v plamenech, Víťazství v Pacifiku, Ofentiva v Pacifiku, Boj o Filipíny*. V roku 1974 vyšla jeho prvá kniha *Moře v plamenech*, opisujúca námorné bitky v Atlantiku a v Severnom mori počas druhej svetovej vojny. Výnimku z vojnovkej literatúry tvorí kniha *Titanik* z roku 1989, opisujúca okolnosti skazy obrovského osobného parníka vo vodách severného Atlantiku v roku 1912. Vydaním záverečného dielu *Válka končí v Pacifiku I. a II.* diel, sa uzaviera celý tichomorský rad kníh.

Na prelome rokov 1944/1945 začal postup amerických ozbrojených síl v tichooceánskych vodách ohrozovať vnútornú obrannú líniu, chrániacu samotné Japonsko. Medzi jej kľúčové opory patrila aj Iwodžima vo Vulkánových ostrovoch a Okinawa v súostroví Riúkjú.

V cisárskom hlavnom stane dobre vedeli, že obsadením týchto strategických bodov nepriateľ získa základne, ktoré mu umožnia zdrvivúce letecké nálety na ciele v Japonsku a pokiaľ sa týkalo Okinawy, mohla sa táto na svoju veľkosť stať i nástupným priestorom na záverečný úder – inváziou na domáce japonské ostrovy. Toho si boli dobre vedomí, samozrejme, aj Američania.

Blízko Tokijského zálivu sa začína reťaz ostrovov v Tichom oceáne, japonsky nazývaná Nampo Šoto (súostrovie), ktorá sa ťahne asi 700 míľ na juh a končí 290 míľ pred Marianami. Nampo Šoto sa skladá z troch súostroví: Izut Šoto, Ogasawara Gunto (Boninské ostrovy) a Kazan Reto (Vulkánové ostrovy). Iwodžima, stredný z troch ostrovov tvoriacich Vulkánové ostrovy, svojím tvarom pripomína hrušku (je iba 8 km dlhý a najširšia časť meria len 4 km) s plochou 20 km². Japonci premenili tento ostrov na pevnosť.

Keď bol generálporučík Tadamiči Kuribajaši určený za veliteľa posádky na Iwodžime, vedel, že odtiaľ niet návratu. Zastaviť príval invázijských vojsk nebolo v jeho silách, ale napriek tomu bol rozhodnutý premeniť ostrov na pevnosť, na niečo, s čím sa Američania pri svojom víťaznom ťažení v Tichom oceáne doposiaľ nestretli. To sa mu bezo zvyšku podarilo. Päť týždňov divízie námornej pechoty USA, podporované delostrelectvom a letectvom veľkých lietadlových lodí, krížnikov a torpédoborcov zvädzali ťažké boje s fanatickým nepriateľom, ktorý sa skrýval v množstve jaskýň, tunelov a železobetónových bunkrov. O ich úpornosti svedčí skutočnosť, že z približne 21 000 (13 856 príslušníkov pozemných vojsk a 7 347 námorníkov) Kuribajašiho vojakov ofenzívu prežilo len 216.

Vrchným veliteľom expedičných vojsk na Iwodžimu bol generálporučík Holland Smith. Ich údernou silou bol V. výsadkový zbor (3., 4. a 5. divízia námornej pechoty) – veliteľ gemajor Harry Schmidt. Do zoskupenia patrilo 58. operačný zväz rýchlych lietadlových lodí (11 ťažkých a 5 ľahkých lietadlových lodí, 8 bojových lodí, 1 bojový krížnik, 6 ťažkých a 9 ľahkých krížnikov a 77 torpédoborcov), Spojený expedičný zväz – veliteľ viceadmirál Richmond Kelly Turner, do ktorého bol za-

radený Útočný zväz, Palebný a krycí zväz, Transportné skupiny a Výsadkový podporný zväz – veliteľ kontraadmirál Blandy, ktorý mal okolo 450 plavidiel a 2 operačné skupiny rýchlych lietadlových lodí, ktorým velil kontraadmirál F. C. Sherman.

Dňa 19. februára 1945 (v deň D) v rámci operácie DETACHMENT (Odlúčenosť) sa vylodili námorní pešiaci V. výsadkového zboru (veliteľ generálmajor Harry Schmidt) na Iwodžime – ostrove pokrytom sopečným popolom. Význam ostrova bol daný jeho zemepisnou polohou – nachádzal sa presne v polovici cesty medzi Japonskom a základňami amerického strategického letectva umiestnenými na súostroví Mariany. Tri letiská na Iwodžime mohli slúžiť aj ako záchranná stanica pre stovky ťažkých bombardérov B-24 (*Liberátor* – Osloboditeľ) a B-29 (*Superfortrees* – Superpevnosť), ktoré vzhľadom na poškodenia spôsobené japonskou protilietadlovou obranou, nedostatkom paliva či iným ťažkostiam už nemohli dosiahnuť materské letiská. Súčasne z letísk Iwodžimy mohli štartovať stíhačky tvoriace ochranný sprievod bombardovacím zväzom mieriacich na Japonsko. Operácia sa skončila 27. marca 1945 (D+36) po urputných krvavých bojoch, v ktorých americká námorná pechota za dobytie 20 km² skál, roklín a sopečného popola zaplatila stratou 25 851 mužov (z toho bolo 5 931 padlých, zomretých na následky zranení a nezvestných 19 920 mužov).

V južnom cípe ostrova sa nachádza Mount Suribači, 170 m vysoká vyhasnutá sopka – za zmienku stojí, že v piatok 23. februára (D+4) vojaci 3. čaty poručíka Schriera z roty E, 2. práporu 28. pluku 5. divízie vztýčili na vrchole hory americkú vlajku. Snímku tohto aktu urobil fotograf agentúry Associated Press Joe Rosenthal, a tak vznikla najslávnejšia fotografia v Tichom oceáne za druhej svetovej vojny, podľa ktorej sochár Felix de Welden stvárnil bronzový monument námornej pechoty, ktorý je umiestnený na Arlingstonskom národnom cintoríne nad riekou Potomac vo Washingtone.

Vo svojom závere sa táto kniha zaoberá fascinujúcou históriou posledných týždňov druhej svetovej vojny, ktoré bezprostredne predchádzali japonskej bezpodmienečnej kapitulácii.

Po skončení bojov na Iwodžime začala 1. apríla 1945 americká 10. armáda (ako úderná sila) operáciu ICEBERG (Ľadovec) vylodenie na Okinawe, najväčšom ostrove v súostroví Rjúkjú, tvorené tromi skupinami ostrovov: Amani Gunto, Okinawa Gunto (ostrov Okinawa, skupina Kerama Retto, ostrov Ie Šima a niekoľko menších ostrovčekov) a Sakišima Gunto. V tomto súostroví je spolu asi 140 ostrovov, z ktorých bolo iba 30 väčších a obývaných.

Obranu Okinawy zabezpečovala 32. armáda, zosilnená 44. samostatnou brigádou, 24. a 62. pešou divíziou, príslušníkmi *boeitai* (jednotkami národnej obrany) a Špeciálneho zboru japonského námorníctva *kamikadze* („božský vietor“) – samovražední piloti, vykonávajúci útoky banzai (divý výpad). Veliteľom obranných síl bol generálporučík Micuru Ušidžima.

Na obsadenie Okinawy bolo určené mohutné zoskupenie armádnych, námorných a leteckých síl, ktoré tvorili Stredotichoocéánske zväzy. Prvým mužom bol admirál Raymond A. Spruance – veliteľ 5. loďstva, druhým Richmond Kelly Turner – veliteľ Spojeného expedičného zväzu (56. oper. zväz) a tretím Simon Bolivar Buckner jr. – veliteľ 10. armády.

Temer 200 000 mužov divízií pozemných vojsk a námornej pechoty, tvoriace dva zbery 10. armády, podporované mohutnými námornými a leteckými silami, muselo zlomiť odpor húževnato sa brániaceho nepriateľa. Podobne ako na Iwodžime Japonci majstrovsky využili členitý terén a na nespočetných pahorkoch a hrebeňoch vybudovali stovky odolných a dobre chránených obranných postavení. 110 000 vojakom japonskej 32. armády bolo nariadené brániť ostrov do posledného dychu – a skoro všetci rozkaz splnili. Súčasťou bojov o Okinawu sa stali i masové útoky japonského letectva, prevažne samovražedných pilotov *kamikaze*. Japonci stratili behom necelých troch mesiacov 7 800 lietadiel a pri pokuse napadnúť americké invázne sily aj loď Jamoto – pýchu svojho vojnového námorníctva a najväčšiu bojovú loď na svete.

Boj o Okinawu sa skončil 22. júna 1945 úplným zničením síl 32. armády. Japonci stratili poslednú predsunutú baštu, ktorá chránila komunikačné línie spojujúce metropolu s Kóreou, Čínou, Indočínou, Singapúrom a odrezaná zo-

stala i Formóza. Ale najväčší význam mala skutočnosť, že Spojenci (okrem Američanov sa na invázii podieľala aj Veľká Británia (57. operačný zväz) získali vo vzdialenosti iba 340 míľ od Japonských ostrovov veľkú základňu na sústredovanie vojsk a súčasne aj letiská a prístavy na posledný úder.

Vojna v Európe sa skončila a na Okinawe spáchal veliaci generál harakiri, spojenecké sily stáli pred bránami Japonska. Ale ešte pár týždňov nebolo jasné, či sa cisárski generáli a admiráli sklonia pred hroziacou katastrofou, pri ktorej by bolo nutné vylodiť na japonských ostrovoch stotisíce vojakov a zviest' pravdepodobne najkrvavejšiu bitku v dejinách. Nasledovali dni veľkého napätia a rozhodnutie padlo až po ničivých náletoch na japonské mestá, po zhození dvoch atómových bômb na Hirošimu a Nagasaki a po vypovedaní vojny Sovietskym zväzom. 2. septembra japonskí predstavitelia podpísali na palube bojovej lode Missouri, ktorá mierila svojimi delami na Tokio, bezpodmienečnú kapituláciu. Bolo to šesť rokov a jeden deň od chvíle, keď sa na druhom konci sveta na poľskej hranici začala druhá svetová vojna.

L. Jančo

HUBÁČEK, M.: BOJ OFILIPÍNY, PRAHA – LITOMYŠL: PASEKA 2005. 480 s.

7. decembra 1941 prepadlo Japonsko operáciou TORO (Tiger) prístav *Pearl Harbour* (Perlovú zátoku) na Havajskom ostrove Oahu (360 japonských lietadiel zničilo 188 amerických lodí) a 8. 12. 1941 prezident USA F. D. Roosevelt vyhlásil Japonsku vojnu. Japonsko obsadilo veľké územia v juhovýchodnej Ázii a v Tichomorí: okrem rozsiahlych oblastí Číny aj Indočínu a Thajsko, ovládlo Hongkong, Barmu, Malajsko, Singapur, Filipíny, časť indonézskeho ostrovov a Novú Guineu, Bismarckovo súostrovie, Šalamúnove ostrovy...) a priamo ohrozovalo Indiu a Austráliu.

Predohrou oslobodzovania týchto území sa stala bitka pri Midwayských ostrovoch v júni 1942 (dielo *Pacifik v Plamenech*), kde došlo

k zdrvivúcej porážke japonského loďstva (straty predstavovali: USA 1 lietadlová loď, 1 torpédoborec, 147 lietadiel a 307 mužov, Japonska 4 ťažké lietadlové lode, 1 krížnik, 322 lietadiel a 3500 mužov). Šesť týždňov až do februára 1943 trvala operácia WATCHTOWER (Strážna veža – námorníci ju nazvali SHOESTRING – Šnúrka) o ostrov Guadalcanal v Šalamúnových ostrovoch (dielo *Vítězství v Pacifiku*). Tu boli straty ešte väčšie: USA 2 bojové lode, 1 ľahká lietadlová loď, 3 ťažké a 1 ľahký krížnik, 11 torpédoborcov a 6 ponoriek, Japonsko 2 ťažké lietadlové lode, 6 ťažkých a 2 ľahké krížniky, 14 torpédoborcov, 800 lietadiel a 2500 letcov. Porážka Japoncov pri Midway – na mori – a Guadalcanale – na pevnine – znamenala zlom vo vojne v Tichomorí, USA začali ohrozovať japonskú vonkajšiu obrannú líniu Palau – Truk – Marshallove ostrovy.

V septembri 1943 boli Japonci vyhnaní z Aleut. Dňa 21. 11. 1943 bola spojencami ovládnutá stredná a severná časť Šalamúnových ostrovov a operných bodov v Gilbertovom súostroví. Dňa 1. 2. 1944 sa vylodili vojská na Marshalových ostrovoch a získali atoly Majuro, Kwajalein a Evinetok. Potom nasledovalo vylodenie v súostroví Mariany na ostrove Saipan 15. 6., Guam 21. 7. a Tinian 24. 7. 1944. Dňa 19. 7. 1944 bola zvedená veľká námorná bitka vo Filipínskom mori (dielo *Ofenzíva v Pacifiku*) a 30. 7. 1944 bola obsadená Nová Guinea.

Keď generál Douglas MacArthur opúšťal v marci 1942 zvyšky americko-filipínskych vojsk, sľúbil: „Ja sa vrátim!“ Od týchto tragických dní uplynulo dva a pol roka a situácia sa od základu zmenila. Veľké japonské víťazstvá sa stali minulosťou. V polovici roku 1944 strácali japonské armády v Tichom oceáne jednu pozíciu za druhou. Po dobytí významných strategických ostrovov v Marianach bolo v spojeneckých štáboch rozhodnuté, že budúci úder bude smerovať proti Filipínam. Pre Japoncov sa malo očakávané pozemné a námornoletecké stretnutie zmeniť do rozhodujúceho pokusu zvrátiť celkovú nepriaznivú situáciu. I napriek masovému nasadeniu samovražedných pilotov *kamikaze* („božský vietor“) prehrali Japonci bitku na súši a v najväčšom námornom stretnutí všetkých čias aj na mori

(viceadmirál Óniši zriadil Šimpu Tukubecu-Kogekitai – Špeciálny útočný zbor námorníctva – s lietadlami zero s 250 kg bombami). Počas bojov o ostrov Leyte a Leytský záliv bol zničený výkvet japonských ozbrojených síl a po troch rokoch od Pearl Harboru už nedokázali Japonci takéto ľudské a materiálové straty nahradiť. Operáciu na severnom ostrove Luzon a oslobodenie južných častí súostrovia padlo rozhodnutie o Filipínach. Aj keď bolo ešte potrebné zviať ťažké boje o opevnenú Iwodžima na Vulkánových ostrovoch a Okinawu v súostroví Rjúkjú, zhodiť na japonské mestá tisíce ton bômb (a nakoniec použiť aj atómové zbraň), niet pochyb, že jednou z rozhodujúcich operácií v Pacifiku v druhej svetovej vojne sa stala práve bitka o Filipíny.

Filipínske súostrovie tvorí viac ako 7 000 ostrovov a ostrovčekov, najväčší je na severe Luzon, na juhu Mindanao a medzi nimi sú Visayské ostrovy, z ktorých najdôležitejšie sú Samar, Panay, Cebu, Leyte a Negros.

Na ceste k Filipínam bolo potrebné oslobodiť ostrov Morotai (deň D bol 15. september 1944). Súčasne s jeho obsadením prebehla operácia STALEMATE II. (Slepá ulička) – útok na Palauské ostrovy (viac ako 100 ostrovov, najvýznamnejšie sú Babathuap, Peleliu a Angaur) a atol Ulithi s väčšími ostrovmi Mogmog, Sorlen, Asor a Falalop. Do týchto čias to bola najväčšia vyloďovacia akcia, ktorej sa zúčastnilo 800 plavidiel, 1 600 lietadiel a 250 000 mužov. Operácia bola draho zaplatená (10 900 mŕtvych), ale neutralizovala japonské základne v západnom Tichomorí a pripravila pozemné vojsko a námornú pechotu na ďalšie boje.

Ďalší cieľ bol ostrov Leyte. Vylodenie v Leytskom zálive 18. – 20. 10. 1944 a obsadenie ostrova Leyte malo byť jednou z rozhodujúcich operácií, na výsledku ktorej bude závisieť osud Filipín. Operácia dostala meno KING (Kráľ) II. Nasledoval boj o Leytský záliv, pozostávajúci zo 4 bitiek v Sibuyanskom mori 24. októbra, Surigaoskom prielive 24. októbra, pri ostrove Samar 25. októbra a pri myse Engaño tiež 25. októbra. Oproti stál admirál Tojoda s plánom Šó-1, s 1. a 2. úderným zväzom. Po porážke japonského loďstva vo filipínskych vodách pokračoval boj o Leyte.

Rozhodnutie na Filipínach nastalo po obsadení ostrovov Mindora a Marinduque 25. 12. 1944 – 5. 1. 1945. Operácie ovplyvnil tajfún, ktorý sa oceánom prehnal 17. – 18. 12. 1944 rýchlosťou okolo 200 km za hodinu s obrovskými vlnami a vyžiadal si krutú daň (790 mŕtvych a nezvestných, 80 ranených, zničených 146 lietadiel a potopených 3 torpédo-borcov).

Porážka japonských vojsk na Leyte v jeseni 1944 vytvorila predpoklady na oslobodenie celého Filipínskeho súostrovia. Nasledovalo vylodenie na Luzone s hlavným mestom Manila, kde boli rozložené japonské sily: skupina ŠOBU gen. Jamašita 152 000, skupina ŠIMBU genpor. Jokojama 80 000 a skupina KEMBU genmjr. Cukada 30 000 mužov.

Dovedna mali Japonci na obranu Filipín 10 divízií a 5 brigád – asi 260 000 vojakov. Vylodenie sa začalo v Lingayenskom zálive 9. 1. 1945, operácia pokračovala bojmi v severnej časti Luzonu, postupom na Manilu 1. – 4. 2. 1945 a obsadením polostrova Bataan 12. – 21. 2. 1945. Ďalej bol obsadený ostrov Corregidor. Operáciou 31. 5. 30. 6. 1945 a záverečnou operáciou 15. 8. 1945 na severnom Luzone sa boje skončili.

Po tomto mohlo nastať oslobodzovanie južných Filipín, a to obsadením polostrova Zamboanga, južnej časti Visayského súostrovia (ostrovo Panay, Occidental, Cebu, Bohol) 18. 3. – 28. 4. 1945, a konečnou operáciou na ostrov Mindanao 17. 4. – 25. 7. 1945.

Za oslobodenie Filipín zaplatili Američania asi 15 500 mŕtvych a 50 500 ranených a Japonci približne 325 760 mužov pozemných vojsk, letectva a námorníctva.

Už v priebehu bojov o Filipíny spojené štáby pripravili a začali ďalšie významné operácie: vo februári 1945 sa divízie námornej pechoty vylodili na Iwodžime vo Vulkánových ostrovoch a 1. apríla 1945 začal útok na Okinawu v súostroví Rjúkjú (dielo *Válka končí v Pacifiku I – Pevnosť Iwodžima a II – Dobývaní Okinawy*). Situácia sa pre Japonsko stávala kritickou. Dňa 6. augusta vybuchla nad Hirošimou prvá atómová bomba a 9. augusta nad ostrovom Nagasaki druhá. Na základe dohôd z Jalty a Postupimu vyhlásil ZSSR vojnu Japonsku. Sovietske vojská začali 9. 8. 1945

operáciu a 22. augusta hlavné sily Japonska (kvantungská armáda) prestali klásť odpor. Až teraz sa japonskí činitelia odhodlali priznať si porážku. 15. augusta cisár Hirohito vydal výnos o prijatí podmienok bezpodmienečnej kapitulácie. Dňa 2. septembra 1945 na americkej bojovej lodi Missouri v Tokijskej zátokke sa uskutočnil kapituláčny ceremoniál. Týmto aktom sa skončila najstrašnejšia vojna, akú doteraz ľudstvo poznalo.

Dielo je členené do šiestich väčších či menších kapitol a je skutočne rozsiahle. Obsahuje množstvo údajov, exotických mien, názvov, jednotiek. Vysvetlivky pod čiarou oživujú a sprostujú jeho fádnosť. Aj tu však treba výrazy *protitankové delá* nahradiť slovami *protitankové kanóny*. 64 strán obrazových príloh tvorí 141 fotografií a 26 kreslených obrázkov (náčrtkov, máp) Petra Čížka, ktoré boli tiež reprodukované vo všetkých jeho knižných publikáciách. Tieto plánky dokresľujú autentické situácie na jednotlivých bojiskách jasno a prehľadne a umožňujú sledovať celý priebeh bojov aj o Filipíny. Vo všetkých jeho dielach sú uvedené takticko-technické údaje o lodiach, tabuľky hodností námorných dôstojníkov a menoslovy účinkujúcich osôb. Fotografie iba umocňujú celkový dojem o osobnostiach, bojovej technike (lodiach, lietadlách) a bojoch.

E. Jančo

BROŽ, I.: *ARABSKO-IZRAELSKÉ VÁLKY 1948 – 1973*. PRAHA : Nakladatelství EPOCH, s. r. o. , 2005, 360 s.

V edícii *Polozapomenuté války* bola vydaná kniha *ARABSKO-IZRAELSKÉ VOJNY 1948 – 1973*, v ktorej je riešený dramatický príbeh štyroch veľkých ozbrojených konfliktov – palestínskej, suezskej, šest'dňovej a jomkipurskej vojny, ktoré viedli arabské štáty na čele s Egyptom so štátom Izrael, čo malo celosvetový dopad. Podáva komplexný pohľad na vznik, priebeh a výsledky týchto vojen predovšetkým z hľadiska vojenského, ale aj historických, medzinárodno-politických a ekonomických aspektov, vrátane česko-slovenskej účasti, ktorá nebola zanedbateľná.

Arabsko (Palestínsko)-izraelský konflikt je jeden z krvavých a najdlhších konfliktov, ktorý zaťažuje nielen vzťahy medzi jednotlivými krajinami na Blízkom a Strednom východe, ale aj vzťahy medzi svetovými mocnosťami a medzinárodné vzťahy ako celok. Svoje korene má už v 90. rokoch 19. storočia, keď sionistické hnutie (založené v roku 1882 v Bazileji) začalo vytvárať korene budúceho židovského štátu a do Palestíny začali prichádzať židovskí osadníci z Európy. Pretože išlo o územie osídlené prevažne arabským obyvateľstvom, dostali sa do konfliktu s narastajúcim národným uvedomením pôvodných palestínskych Arabov. Napätie sa stupňovalo počas celého obdobia britskej mandátnej správy Palestíny (1920 – 1948) a vyvrcholilo po druhej svetovej vojne, pretože britská politika neuspokojovala záujmy ani Arabov, ani sionistov.

V roku 1947 požiadala V. Británia OSN o riešenie palestínskej otázky. BR OSN rokovala o dvoch návrhoch rozdelenia Palestíny: na dva samostatné štáty alebo o jednom demokratickom federálnom štáte a v novembri 1947 na základe rezolúcie č. 181 rozhodla o rozdelení Palestíny na dva štáty spojené hospodárskou úniou. Jeruzalem mal mať štatút samostatnosti pod správou OSN. Židom, ktorí tvorili necelú 1/3 obyvateľstva, prisúdila väčšiu časť územia. V máji 1948 vypršal britský mandát a jednostranne, napriek plánu OSN, bol 14. 5. 1948 vyhlásený štát Izrael, ktorý zabil 80 % (namiesto určených 56 %) územia Palestíny, vrátane západného Jeruzalema. To vyvolalo hromadný útek a masové vyhánanie arabského palestínskeho obyvateľstva. Arabské krajiny (Egypt, Zajordánsko, Sýria, Libanon a Irak reagovali na to vyslaním svojich jednotiek (egyptské divízie, Arabská légia a sýrsko-libanonské vojská). Vypukla arabsko-izraelská či **palestínska vojna** (15. 5. 1948 – 16. 1. 1949). Izrael nielenže uhájil svoju nezávislosť, ale nedostatočne vyzbrojené arabské armády a palestínske oddiely porazil a trvalo obsadil 75 % územia. Podľa dohody o prímerí Egypt získal kontrolu nad územím Gazy, Zajordánsko získalo oblasť východnej Palestíny na západnom brehu Jordánu, vrátane Starého mesta Jeruzalema (čím bol znemožnený vznik palestínskeho štátu). Viac ako 760-tisíc palestínskych Arabov odišlo

do Jordánska, Sýrie, Libanonu a pásma Gazy a stali sa vyhnancami. Vojná skončila podpísaním prímeria Izraela s Egyptom 26. 2. 1946, Libanom 13. 3. 1949, Zajordánskom 3. 4. 1949 a Sýriou 20. 7. 1949 (Irak nemá hranice s Izraelom, prímerie nepodpísal).

V dôsledku vyzbrojovania Izraela západnými štátmi začal ZSSR vyzbrojovať Egypt a Sýriu. Izrael a Egypt zostali vo vojnovom stave a so Sýriou a Jordánskom pokračovali izraelské pohraničné konflikty. Izrael pokračoval v realizácii strategickej doktríny na dosiahnutie a udržanie výraznej vojenskej nadradenosti v oblasti. Politické zmeny v Sýrii (1949) a nástup G. Ná-sira v Egypte (1952) znovu vyostrieli konflikt medzi Izraelom a jeho arabskými susedmi. Egyptská vláda vyhlásila 26. 7. 1956 znárodnenie Medzinárodnej spoločnosti Suezského prieplavu (Société Maritime du Canal de Suez (53 % bolo vo francúzskych a 44 % v britských rukách) za náhradu. Vypukla kríza. Zámenkou na vojenský zásah Francúzska a Veľkej Británie bol útok Izraela 29. 10. 1956 na Egypt, po ktorom nasledovalo 12-hodinové britsko-francúzske ultimátum o stiahnutí egyptských vojsk na západ od Suezského prieplavu, čo nebolo splnené, a tak sa začala spojená britsko-francúzska-izraelská agresia proti Egyptu, či sinajské ťaženie, operácia Kadeš, stohodinová alebo **suezská vojna** (29.10. 1956 – 6. 11. 1956) – operácia „Mušketier“. Ozbrojený zápas mal charakter ťaženia izraelských vojsk po Sinajskom polostrove, zatiaľ čo egyptské vojská viedli obranné alebo ústupové boje.

Začiatkom júna 1967 sa Izrael rozhodol pre preventívny úder proti Egyptu, Sýrii a Iraku. Vo vojne, ktorá trvala 6 dní – **šesťdňová vojna** (5. 6. – 10. 6. 1967), Izrael dobyl egyptský Sinajský polostrov, územie Jordánska na západnom brehu Jordánu, východný Jeruzalem a sýrske Golanské výšiny, plochu zaberajúcu 66 278 km². Hlavným cieľom bola porážka režimov v Egypte a Sýrii a zničenie OOP založenej v roku 1964. Izrael vyšiel z vojny ako dominantná mocnosť, čo vyvolalo napätie medzi USA a ZSSR. Pretože izraelské jednotky okupovali východný breh Suezského prieplavu, Egypt ho uzavrel. Vzástol arabský nacionalizmus, palestínske skupiny sa zjednotili. BR OSN prijala rezolúciu č. 242 (nepripustnosť územných zis-

kov vojnou, stiahnutie izraelských síl z dobytých území, rešpektovanie suverenity, územnej integrity a politickej nezávislosti každého štátu v oblasti a o spravodlivom vyrovnaní utečenec-kého problému) Izrael rezolúciu prijal, ale odmietol prehlásiť, že ju aj splní.

Trvalá okupácia arabských území vyvolala v októbri 1973 štvrtú arabsko-izraelskú vojnu, známu tiež ako októbrová, ramadánová alebo **jomkippurská vojna** (6. 10. – 26. 10. 1973) – operácia „Badr“. Pretože vypukla v židovský Deň všeobecného odpustenia, nazvali ju aj „vojna súdneho dňa“. Jej rozsah a výsledky sa odlišovali od predchádzajúcich bojov. Arabské štáty dosiahli významné vojenské úspechy a izraelská doktrína o stálej prevahe dosiahla citeľný úder. Arabi zatlačili izraelské jednotky na Sinajskom polostrove a Golanských výšinách, územia ktoré však Izrael získal späť. Víťazstvo sa Arabom vymklo z rúk a konečným víťazom sa stal Izrael, ktorý dosiahol najväčšie územné zisky. Vojná vyvolala hrozbu vojenskej konfrontácie medzi USA a ZSSR. ZSSR pohrozil vyslaním svojich jednotiek na podporu Egypta, USA vyhlásili vysoký stupeň pohotovosti a obaja začali letecké dodávky zbraní svojim spojencom. BR OSN prijala rezolúciu č. 338, ktorá potvrdzovala rezolúciu č. 242 Diplomatické dohody medzi Izraelom, Egyptom a Sýriou umožnili čiastočné stiahnutie izraelských vojsk zo Sinajského polostrova a Golanských výšin. Nastali dlhé diplomatické rokovania a po americkom Camp Davide bola podpísaná izraelsko – egyptská mierová dohoda v roku 1978 (A. Sadat a M. Begin Nobelovu cenu mieru), ale mier v tejto oblasti doteraz nie je.

Ivan Brož (1938) je plodný autor literatúry faktu a prekladateľ, ktorý sa vo svojich prácach zameriava prevažne na tematiku spojenú s vojenskými a zahranično-politickými stanoviskami moderných dejín, ako aj životných príbehov ich protagonistov. K tomu využíva poznatky, ktoré získal ako priamy účastník diplomatických rokovaní od New Yorku až po Viedeň a zo svojho niekoľkoročného pôsobenia na Strednom východe. Je známym autorom celého radu kníh, vydaných najmä v rokoch 1981 – 2005.

Kniha je rozdelená do štyroch hlavných častí pomenovaných podľa jednotlivých vojen (voj-

Vojenská história

na za nezávislosť Izraela – palestínska, suezská, šesťdňová, jomkipppurská), ich vznikom, priebehom i výsledkami a vhodne je doplnená fotografiami, náčrtkami, dokumentmi a chronológiou uvedených vojen. Zaujímavá je účasť Československa na strane Izraela vo vojne za jeho nezávislosť a potom po zmene nášho režimu dodávkami zbraní do Egypta v suezskej i šesťdňovej vojne či neskôr.

Dielo má čo povedať odborníkom – profesionálnym historikom, osobitne však širokej laickej verejnosti. Opisuje všeobecne známe dramatické udalosti v širších politických súvislostiach aj z diplomatického zákulisia. Udalosti, ktoré sa začali odvíjať pred šesťdesiatymi rokmi, a ktorých je ešte stále svedkom staršia generácia.

E. Jančo

KRONIKA

ODIŠIEL PRIATEĽ MRAKOV

(genpor. v. v. Ing. František FAJTL, 20. 8. 1912 – 4. 10. 2006)

Dňa 4. októbra 2006 priniesli české aj slovenské médiá informáciu, že zomrel český letec genpor. v. v. Ing. František Fajtl, ktorý velil niekoľkým stíhacím leteckým jednotkám zahraničného odboja počas druhej svetovej vojny na západnom aj východnom fronte. Táto stručná informácia, faktograficky čiastočne nepresná, naplno zasiahla srdcia všetkých priaznivcov leteckej histórie.

Generál-letec František Fajtl, vojnový hrdina a neúnavný bojovník za vlasť, slobodu a demokraciu, sa narodil 20. 8. 1912 v Doníne, okres Louny. Po absolvovaní meštianskej školy študoval na obchodnej akadémii v Tepliciach-Šanove, kde 24. 6. 1932 aj zmaturoval. Svoju bohatú a určite aj úspešnú vojenskú kariéru začal 1. 10. 1932. Počas základnej vojenskej služby absolvoval Školu pre dôstojníkov pechoty v zálohe. Po jej ukončení slúžil v rámci horského práporu 11 v Bardejove a horského pešieho pluku 4 v Sabinove.

Vzhľadom na skutočnosť, že sa rozhodol pre náročné „vojenské remeslo“, t. j. že sa rozhodol pre kariéru vojaka z povolania, prihlásil sa do Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave, kde ho aj prijali. Akadémiu absolvoval v rokoch 1933 – 1935. Dňa 1. 7. 1935 ho slávnostne vyradili v hodnosti poručíka letectva, keď ho zároveň menovali aj za pilota letca.

Po ukončení školy pôsobil v rôznych veliteľských funkciách. Najskôr bol zaradený na funkciu pobočníka veliteľa I/2 perute, neskôr 1. dôstojníka 5. pozorovacej letky leteckého pluku 2 v Olomouci. Počas ďalšieho priebehu služby si ďalej zdokonaľoval teoretické vedomosti a praktické zručnosti, ktoré zúročil v ďalších rokoch svojej vojenskej služby.¹ Vojenskú službu v čs. predvojnovnej armáde skončil vo funkčnom zaradení 1. dôstojníka 63. zvednej letky (de facto zástupca veliteľa letky mjr. let. Vojtěcha Skobu – pozn. P. Š.), ktorej letecký park tvorili lietadlá typu Letov Š-328, Aero A-100, ako aj moderné jednoplošníky Avia B-71.

F. Fajtl sa nikdy nezmieril s rozbitím Československa a krátko po vzniku Protektorátu Čechy a Morava odišiel do zahraničného odboja. Išiel známou poľskou cestou a po krátkom pobyte v Bronowiciach sa s ďalšími účastníkmi čs. zahraničného odboja presúval loďou *Castelholm* do Francúzska. Tu sa z bývalého čs. poručíka letectva stal seržant legendami opradenej francúzskej Cudzineckej légie. Dňa 10. 10. 1939, t. j. 3 dni po formálnom prijatí do légie, odchádza na základňu francúzskeho vojenského letectva v Avorde, odkiaľ je dňa 15. 1. 1940 odoslaný do Châtres, kde dokončil stíhací výcvik na francúzskej leteckej technickej škole. Tu mu bola vrátená aj jeho pôvodná vojenská hodnosť poručíka letectva. Dňa 1. 5. 1940 sa dočkal aj povýšenia na nadporučíka letectva. Po začatí západného ťaženia bol spolu s ďalšími čs. letcami odoslaný na front, a to najskôr k GC III/9, ktorá operovala z letiska Lyon-Satolas, neskôr k GC III/7 na letisko Coulomniers pri Paríži. Bojovú činnosť vo Francúzsku ukončil ako príslušník 1. čs. stíhacej letky

¹ Pred svojím odchodom do zahraničného odboja absolvoval nasledovné kurzy a školenia: aplikačný kurz pre dôstojníkov letectva v Prostějove; kurz lietania za noci a podľa prístrojov; pilotný výcvik na viacmotorové lietadlá; pilotný výcvik na jednomiestne lietadlá; stíhací kurz. Pozri : Vojenské osobnosti československého odboja 1939 – 1945. Kol. aut. MO ČR – Praha 2005, s. 67.

kpt. let. Jaroslava Kulhánka, ktorá pôsobila pri francúzskej GC I/6.² Porazené Francúzsko opúšťa na palube lode *General Chanza* smerujúcej do prístavov severnej Afriky. Po krátkom pobyte v severnej Afrike sa dostáva cez Gibraltár ovládaný Britmi do Veľkej Británie, kde bol dňom 2. 8. 1940 prijatý na čas vojny do britského Kráľovského letectva v britskej hodnosti Pilot Officer. Následne bol premiestnený k 310. čs. stíhacej peruti, odkiaľ však pre prebytok pilotov bol odoslaný k 6. OTU, kde absolvoval aj operačný výcvik. K bojovej peruti, konkrétne k 1. britskej stíhacej peruti bol premiestnený dňom 10. 9. 1940. V jej stave však zotrval len 5 dní, potom bol premiestnený k britskej 17. stíhacej peruti. Počas výkonu leteckej služby v rámci týchto dvoch britských leteckých stíhacích jednotiek dosiahol v kabíne stíhacieho lietadla typu Hawker Hurricane dve víťazstvá v spolupráci so svojimi kolegami. Navyše jedno nepriateľské lietadlo vážne poškodil. Dňa 27. 12. 1940 ho povýšili do hodnosti Flying Officer. Po vzniku 313. čs. stíhacej perute (27. 5. 1941) sa stal jedným z jej zakladajúcich príslušníkov a svoj úprimný vzťah k tejto leteckej jednotke si uchoval počas celého nasledujúceho života.³ V rámci tejto jednotky sa podieľal na ofenzívnych leteckých operáciách nad okupovaným európskym kontinentom. Na svoje konto si pripísal aj ďalšie dve overené letecké víťazstvá vo vzdušnom súboji. Uznáním jeho pilotných, ako aj veliteľských a osobnostných, kvalít, bolo povýšenie do britskej hodnosti Flight Lieutenant a ustanovenie do funkcie veliteľa A-letky 313. čs. stíhacej perute. Najväčšieho uznania svojich leteckých a veliteľských schopností a výsledkov bojovej činnosti sa dočkal dňa 27. 4. 1942, keď ho ako v poradí 1. čs. letca ustanovili za veliteľa britskej leteckej jednotky. Konkrétne sa stal veliteľom 122. stíhacej perute „*City of Bombay*“. Tu, už v hodnosti britského Squadron Leader (ekvivalent čs. vojenskej hodnosti major letectva – pozn. P. Š.), sa okamžite zapojil do bojových akcií proti nepriateľovi. Osudným sa mu však stal bojový let zo dňa 5. 5. 1942, keď bol zostrelý nemeckým stíhačom nad okupovanou časťou Francúzska. Avšak jeho nezdolná vôľa po slobode a túžba po opätovnom boji proti fašizmu mu však opätovne pomáha. Z miesta núdzového pristátia uniká a s pomocou francúzskeho obyvateľstva sa po mnohých úskaliach a nebezpečenstvách dostáva do Španielska, kde bol však španielskymi bezpečnostnými orgánmi zaistený a následne aj internovaný. Na zásah britského konzula bol prepustený a následne z britského Gibraltáru letecky presunutý do Veľkej Británie.⁴

Po zotavení sa z útrap sa vrátil do činných služieb. Najskôr pôsobil vo funkcii styčného dôstojníka na Inšpektoráte čs. letectva v Londýne, neskôr bol premiestnený k veliteľstvu 11. skupiny Fighter Command, potom k veliteľstvu 10. skupiny Fighter Command v Rudloe Maner a svoju činnosť čs. styčného dôstojníka ukončil v štábe Fighter Command. Po výkone týchto funkcií ho ustanovili už v hodnosti britského Wing Commandera (ekvivalent čs. voj. hodnosti plukovníka letectva – pozn. P. Š) do funkcie čs. spoluveliteľa čs. báz v Churchstantone, Skeabrae a Ibsley. Dňa 27. 9. 1943 bol menovaný do funkcie veliteľa čs. 313. stíhacej perute, ako nástupca S/Ldr Jaroslava Himra, ktorý sa nevrátil z bojového letu nad francúzskym Brestom. V tejto veliteľskej funkcii zotrval až do 31. 1. 1944, keď bol prepustený zo zväzku RAF VR. Ešte pred prepustením zo zväzku britského Kráľovského letectva, bol najneskôr dňa 19. 11. 1943 ustanovený do funkcie „*veliteľa stíhacej perute, ktorá má byť vyslaná do ZSSR*“. Dňa 21. 2. 1944 vyplával spoločne s ďalšími 20 čs. stíhačmi a jedným dôstojníkom pozemnej služby na ďalekú cestu do ZSSR. Čs. letci po dlhej anabáze šťastne dorazili až do miesta svojho konečného určenia – leteckej základne Ivanovo, kde 3. 5. 1944 utvorili 128. čs. samostatnú stíhaciu leteckú perut', ktorá bola dňom 1. 6. 1944 na letisku Kubinka reorganizovaná na 1. čs. samostatný stíhací pluk, na čele ktorého zotrval až do konca vojny. Pluk pod jeho velením sa preslávil predovšetkým

²Po francúzskej kampani mal vo svojom zápisníku letov zaznamenaných dovedna 15 operačných hodín letov proti nepriateľovi. Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. kol. aut. MO ČR – Praha 2005, s. 68.

³Podrobnejšie pozri: FAJTL, F.: *Létal sem s Tristatřináctkou*. Praha 1991.

⁴Podrobnejšie pozri: FAJTL, F.: *Sestřelen*. Praha 1947, 1967, 2002. Po ňom sa tejto významnej počty dočkali ešte dvaja čs. stíhací letci: Jiří Maňák, ktorý od 1. 5. 1943 velil britskej 198. stíhacej peruti a Otto Smik, ktorý velil britskej 127. stíhacej peruti (13. 11. 1944).

v bojoch počas Slovenského národného povstania, neskôr o Moravskú bránu.⁵ V leteckých bojoch v záverečnej fáze oslobodzovacích bojov Československa uzavrel aj svoj zápisník letov, v ktorom mal zaznamenaných celkom 275 operačných hodín. V tomto období už mal hodnosť majora letectva (1. 11. 1944, podľa niektorých údajov až 7. 3. 1945 – pozn. P. Š.).⁶

Po druhej svetovej vojne najskôr zastával štábnu funkciu v operačnej skupine 1. oddelenia veliteľstva letectva Hlavného štábu, neskôr ho vyslali do Vysoké školy válečnej v Prahe. Po jej absolvovaní zastával funkciu dočasného zástupcu veliteľa 1. leteckej divízie v Prahe. Po jej zrámcovaní sa stal profesorom stolice letectva na Vysoké školy válečnej v Prahe. V tomto funkčnom zaradení ho zastihli aj februárové udalosti roku 1948. Ako bývalý príslušník západného odboja bol najskôr poslaný na zvláštnu dovolenku (1. 2. 1949), po ktorej nasledovala všetkým „nepriateľským živlom“ novej ľudovodemokratickej republiky známa dovolenka s čakáním (1. 5. 1949), ktorá vyvrcholila jeho následným prepustením do výslužby (1. 11. 1949). „Tvrdá päst“ robotníckej triedy ho zastihla už ako pomocného archivára Národného technického múzea na Invalidovni v Prahe-Karlíne. Dňa 10. 1. 1950 ho zatkli čs. bezpečnostné orgány a odviezli do Tábora nútených prác v Mírově, kde strávil dlhých 16 mesiacov svojho života.⁷ Z vojenskej hodnosti pplk. gšt. bol degradovaný na vojaka (2. 12. 1950). Po prepustení z tábora nútených prác vykonával najskôr manuálne práce, neskôr pôsobil aj v administratíve. V roku 1964 ho čiastočne rehabilitovali. V tomto období mu vrátili nielen hodnosť pplk. gšt., ale F. Fajtl povýšili do hodnosti plk. gšt. V rámci rehabilitácie bol prijatý do zamestnania v Štátnej leteckej inšpekcii, kde zastával funkciu samostatného inšpektora pre vyšetrovanie leteckých nehôd. V tomto období sa opäť pustil do prerušenej publikačnej činnosti, ktorú začal ešte na pôde Veľkej Británie, a ktorej sa venoval aj v ďalších rokoch. V roku 1968 sa opäť postavil na čelo hnutia čs. letcov, ktorí plánovali obnoviť Zväz letcov Republiky Československej. Ich spoločné úsilie prerušil násilný vstup intervenčných vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968.

Po novembri 1989 zavŕšil svoje úsilie na znovuoobnovení Zväzu letcov a 31. 3. 1990 sa spolu s frontovým druhom a priateľom plk. Karлом Mrázkom stáva jeho čestným predsedom. Ešte v decembri 1989 sa stal predsedom Združenia zahraničných letcov. V tejto funkcii zotrval do 22. 4. 1992, keď sa funkcie vzdal zo zdravotných dôvodov. F. Fajtl dňa 1. 5. 1990 spoločne s ďalšími dvomi čs. zahraničnými letcami povýšili do hodnosti generálmajora vo výslužbe a 8. 5. 2002 aj do hodnosti generálporučíka vo výslužbe.⁸

Svojou bohatou literárnou tvorbou vzdal hold príslušníkom čs. domáceho a zahraničného odboja.⁹ Nikdy nezabudol na obeť svojich priateľov a spolubojovníkov, ktorí na oltár vlasti položili

⁵Historickým udalostiam, ktoré sa viazali s presunom skupiny čs. letcov z Veľkej Británie do ZSSR, ich pobytom v ZSSR, preškolením na sovietsku leteckú techniku a účasťou 1. čs. stíhacieho pluku v ZSSR v bojoch počas Slovenského národného povstania až do odletu jednotky pred prechodom povstaleckej armády na partizánsky spôsob boja sa venoval v diele „První doma“ (Praha 1974). F. Fajtl na obsah predchádzajúcej publikácie nadviazal v diele „Podruhé doma“ (Praha 1983).

⁶Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. Kol. aut. Praha – MO ČR 2005, s. 68.

⁷Podrobnejšie pozri napr.: FAJTL, F.: Dva údery pod pás. Praha 1994.

⁸F. Fajtl bol za svoju činnosť ocenený nasledovnými vyznamenaniami: 4 x čs. vojnový kríž 1939, 2 x čs. medaila Za chrabrosť pred nepriateľom; čs. medaila Za zásluhy I. stupňa; čs. pamätná medaila so štítkami – F – VB – ZSSR; rad Slovenského národného povstania I. stupňa; rad Červenej hviezdy; rad Červenej zástavy; čs. vojenský rad bieleho leva Za víťazstvo; Croix de Guerre avec palme; Legion d'Honneur au grade de Chevalier; Distinguished Flying Cross; The 1939 – 1945 Star with Battle of Britain Clasp; Air Crew Europe Star; medal Za побědu nad Germanijej; Ordinul Coroana României; rad Partizanskej zvezdy 3. stupňa.

⁹F. Fajtl napísal nasledovné publikácie: Letecké povídky. Londýn 1944; Přítel mraků. Praha 1946 a 1991; Sestřelen, Praha 1947, 1967, 2002; První doma. Praha 1974; Podruhé doma. Praha 1983; Vzpomínky na padlé kamarády. Praha 1980; Boje a návraty. Praha 1987; Pouta nebes. Praha 2000; Bitva o Británii. Praha 1991; Létal jsem s Tristatřináctkou. Praha 1991; Dva údery pod pás. Praha 1993; Z Domína do oblak. Louny 2002; Generál nebe. Praha 1993; Hrdina století. Praha 1994; Velel jsem stíhačům. Cheb 1997. Literárne upravil rukopisy letca Miroslava Vilda pod názvom „Osud byl mým přítelem“. Praha 1985 a delostrelca Richarda Zdrahalu s titulom „Válčil jsem v poušti“. Praha 1990. Venoval sa aj prekladom publikácií z anglického jazyka do českého jazyka: GRIFFITH, H.: Britští letci v Sovětském svazu. Praha 1989; VAN EYCK, M.: Zemřeli sme pro Anglii. Praha 1993. Bol autorom mnohých článkov v domácich aj zahraničných odborných periodikách.

to najcennejšie – svoje vlastné životy. Zároveň nikdy nezabudol ani na veľkú krivdu a nespravodlivosť, ktorá bola na ňom, ako aj na stovkách, ba tisíckach jeho spolubojovníkov, ale aj na ďalších občanoch Československa, spáchaná v mene komunistickej ideológie po februári 1948.

Češť jeho pamiatke.

P. Šumichrast

VOJENSKÁ SYMBOLIKA SLOVENSKEJ REPUBLIKY KRSTENÁ V DEŇ OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY 22. SEPTEMBRA 2006

V septembri 2006 bola vo Vydavateľstve Magnetpress Slovakia vydaná kniha *Vojenská symbolika Slovenskej republiky*.

Táto publikácia vznikla ako súčasť vedeckého projektu Vojenského historického ústavu v spolupráci s Radou pre vojenskú symboliku Ministerstva obrany Slovenskej republiky, ktorá je poradným orgánom ministra obrany pre uvedenú oblasť, bývalým Armádnym výtvarným štúdiom a oddelením umeleckých činností Kultúrneho a metodického centra Ozbrojených síl Slovenskej republiky.

Dňa 22. septembra 2006 v rámci osláv Dňa Ozbrojených síl Slovenskej republiky, ktoré sa konali na Ministerstve obrany Slovenskej republiky, bola publikácia slávnostne pokrstená predsedom Národnej rady Slovenskej republiky Pavlom Paškom, ministrom obrany Slovenskej republiky Františkom Kašickým a náčelníkom Generálneho štábu Ozbrojených síl Slovenskej republiky generálporučikom Ľubomírom Bulíkom. V príhovore pri slávnostnom uvádzaní knihy náčelník generálneho štábu povedal, že: „*Stáva sa akousi tradíciou, že takto pred rokom sme v rámci osláv Dňa Ozbrojených síl Slovenskej republiky slávnostne uvádzali publikáciu autorov Vojenského historického ústavu – Ozbrojené sily Slovenskej republiky 1918 – 2005, história a súčasnosť, a dnes krstíme knihu, ktorá svojím obsahom taktiež prispieva k prezentácii Ozbrojených síl Slovenskej republiky.*“

Slávnostnú prezentáciu knihy *Vojenská symbolika* uviedol prof. Jozef Novák¹, jeden z jej lektorov, dlhoročný pedagóg Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, zakladateľ modernej slovenskej heraldickej vedy. Je taktiež dlhoročným členom Rady pre vojenskú symboliku, jeden z hlavných spolutvorcov pravidiel a kritérií pre tvorbu vojenskej symboliky v rezorte ministerstva obrany, ktoré vychádzajú zo všeobecne platných zásad pomocných vied historických – heraldiky a faleristiky. Prof. Novák k uvedeniu knihy povedal: „*Málokedy máme možnosť skutočne oprávnené povedať, že u nás a pre nás vzniklo prvé a jedinečné dielo. Touto formuláciou*

¹Prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., sa narodil 22. novembra 1930 vo Vrútkach. Po absolvovaní ľudovej školy v r. 1942, študoval na Rehoľnom slovenskom gymnáziu v Trenčíne, potom bol študentom štátneho gymnázia v Turčianskom sv. Martine a následne sa opäť vo februári 1946 vrátil na I. štátne gymnázium v Trenčíne a v r. 1950 zmaturoval na II. štátnom gymnáziu. V roku 1955 ukončil Filozofickú fakultu Univerzity Komenského – odbor archívniectvo. V roku 1964 získal vedeckú hodnosť kandidáta vied (CSc.) v odbore pomocné vedy historické a v roku 1987 úspešne obhájil tzv. veľkého doktora a bola mu udelená vedecká hodnosť doktor historických vied (DrSc.). Za univerzitného profesora bol prezidentom republiky menovaný 1. októbra 1989. Prof. J. Novák bol úspešným vysokoškolským učiteľom. Počas svojej 45-ročnej pedagogickej práce bola jeho celoživotným domovom Filozofická fakulta Univerzity Komenského., vyučoval v niekoľkých kombináciách 12 predmetov. Jeho vedecká a pedagogická práca bola ocenená početnými našimi, ako aj zahraničnými vyznamenaniami a uznávaniami. 1. januára 2006 mu prezident Slovenskej republiky zapožičal vysoké štátne vyznamenanie Pribinov kríž III. triedy.

nemám na mysli knižku, ale jej obsah – skutočne vytvorenú a do praxe uvedenú slovenskú vojenskú symboliku, ktorá sa dá charakterizovať ako tvorba, ktorá má svoj vlastný národný kolorit. Tí, ktorí poznajú aj zahraničnú vojenskú symboliku potvrdia, že tá je celkom iná. Čo je na slovenskej vojenskej symbolike zvláštne a naozaj pozoruhodné, je jej heraldický charakter.

Heraldika je totiž aj osem storočí trvajúca umelecká tvorba, ktorá ako samostatný výtvarný štýl má v oblasti symboliky jedinečné vlastnosti. Ide o plošnú kresbu, bez použitia akejkoľvek perspektívy. Rada pre vojenskú symboliku, ktorá celú tvorbu posudzuje a usmerňuje, si v posledných rokoch pravidlá heraldickej tvorby nielenže osvojila, ale aj v praxi uplatnila. Vojenská symbolika, vytvorená za posledné obdobie, je z hľadiska svojej výpovednej schopnosti veľmi presná, adresná, zreteľná, výtvarne čistá a aj umelecky veľmi pôsobivá. V heraldike platí: dobrý erb je ten, ktorý dokáže namaľovať aj dieťa. Táto istá požiadavka sa dá uplatniť aj na našu súčasnú vojenskú symboliku.

Veľkú zásluhu na skutočne dobrej úrovni slovenskej vojenskej symboliky majú pracovníci Vojenského výtvarného štúdia, ktorí sú tvorcami veľkej časti používanej symboliky. Sú skutoční majstri svojho remesla. Všetci výtvarní pracovníci nesporne svoje veľké nadanie prispôbili požiadavkám, ktoré si osvojila Rada pre vojenskú symboliku a v ich ateliéri vznikli diela, ktoré sú pýchou našej vojenskej symboliky.

Aby sa celá táto tvorba stala majetkom nielen jednotlivých útvarov, ktorý sa príslušný symbol stal vizitkou, ale aby bola majetkom celej spoločnosti, o to sa zaslúžili autori za chvíľku promovanej publikácie. Prekrásnu knižku napísali vojenský historici PhDr. Ivan Gosiorovský, prof. PhDr. Pavol Kollár, CSc., Dr. Imrich Purdek, doc. PhDr. František Škvrnda, CSc. a odborník na výtvarný dizajn Dr. Peter Zelizňák. Na vynikajúcej odbornej úrovni publikácie sa podieľal aj jediný slovenský a už aj uznávaný faleristik PhDr. Igor Graus. Ich námaha vynaložená na vytvorenie knižky iste bude korunovaná úspechom. O našu armádu, o jej pôsobenie, ale aj jej reprezentatívne prvky, ku ktorým patrí aj vojenská symbolika, sa zaujíma veľká časť našej spoločnosti, a to všetky jej vrstvy a kategórie. Určite uvítajú, že dostali kompletne poznatky na najreprezentatívnejšiu časť vojenskej emblematiky, ktorú doteraz takmer nepoznali. Nastúpená cesta v oblasti vojenskej symboliky bude určite úspešne pokračovať a promovaná publikácia sa isto dočká aj ďalších doplnených vydání. To jej želáme, predovšetkým, my, tu prítomní a som presvedčený, že s nadšením ju prijmú aj jej budúci čitatelia.“

Kniha tohto druhu je prvým projektom, ktorý si dáva za cieľ zhrnúť a prezentovať tvorbu vojenskej symboliky v Slovenskej republike i jej historické východiská. V nej autori populárnou formou približujú širšej verejnosti, ako aj ostatným záujemcom postupnosť zavádzania vojenskej symboliky i jej súčasný stav, a to vo forme vojenských zástav, rovnošiat, hodností, vyznamenaní, znakov a označení. Pri tvorbe publikácie sledovali najmä to, aby jeho hlavnú časť tvorili obrázky vojenských symbolov, ktorých je na 184 stranách skoro 700. Ukázané symboly sú neoddeliteľnou súčasťou vývoja Slovenskej republiky, jej armády, resp. Ozbrojených síl Slovenskej republiky, ktoré uvedenú symboliku prezentujú.

I. Purdek

XXVII. MEDZINÁRODNÝ KONGRES GENEALOGICKÝCH VIED

St. Andrews, škótske prímorské mesto, pýšiace sa najstaršou univerzitou v Škótsku, založenou r. 1412, sa stalo miestom konania XXVII. kongresu genealogických a heraldických vied. Kongres sa konal v dňoch 21. – 26. augusta 2006 a záštitu nad ním prevzala jej kráľovská výsosť

princezná Anna, ktorá sa osobne zúčastnila úvodného ceremoniálu a predniesla na ňom pozdravný prejav. Spolu s ňou sa úvodného ceremoniálu zúčastnili najvyšší hodnostári univerzity St. Andrews, rektor a kancelár, starosta mesta (predseda mestskej rady v St. Andrews), arcibiskup St. Andrews a Edinburgu, a spolu s ním aj edinburský biskup, najvyšší predstavitelia škótskej cirkvi, predstavitelia regiónu Fife a ďalší vysokí hodnostári štátu a cirkvi.

Odbornými gestormi kongresu boli Škótska heraldická spoločnosť (The heraldry Society of Scotland), Škótska genealogická spoločnosť (The Scottish Genealogy Society), Univerzita v St. Andrews (The University of St. Andrews) a škótsky heroldský úrad – Dvor Lorda Lyona (The Court of the Lord Lyon). Na kongrese, ktorého hlavnou témou boli *Mýty a propaganda v heraldike a genealogii*, odznelo 55 vystúpení a zúčastnilo sa ho vyše 300 heraldikov a genealógov z celého sveta, zo Slovenska Ladislav Vrtel, hlavný štátny radca pre heraldickú tvorbu a Igor Tinka, tajomník Heraldického klubu. Slovenská účasť na kongrese bola o to významnejšia, že po kanadskom Québecu v roku 2008, ktorý bude hosťiteľom XVIII. kongresu, by sa organizátorom XXIX. kongresu genealogických a heraldických vied v roku 2010 malo stať Slovensko. Stály kongresový výbor (Bureau permanent des congrés internationaux des sciences généalogiques et héraldiques) k takémuto rozhodnutiu viedli výsledky slovenskej súčasnej heraldiky, najmä jej komplexnosť, zahŕňajúca nielen súčasnú mestskú a obecnú heraldiku, ale aj súčasnú rodinnú heraldiku, existencia štátneho heraldického registra, systémové riešenie vlajkovej tvorby a štúdium heraldiky na univerzitách, čo nie je vo všetkých štátoch bežné. Stály výbor považuje slovenské aktivity v týchto oblastiach za príkladné, čo je pre Slovensko na jednej strane vyznamenaním, na druhej strane záväzkom pre nás ako organizátorov XXIX. kongresu.

V rámci kongresu sa uskutočnili zasadnutia medzinárodných genealogických a heraldických organizácií. Predseda Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti, prof. Leon Sokolovský, CSc., písomne splnomocnil Ladislava Vrtela zastupovaním Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti na mimoriadnom valnom zhromaždení Medzinárodnej konfederácie genealogických a heraldických spoločností (Confédération internationale de généalogie et héraldique – CIGH), na ktorom sa konali voľby výboru konfederácie. Mimoriadne zhromaždenie bolo potrebné preto, lebo predchádzajúcemu výboru konfederácie pred niekoľkými mesiacmi uplynul mandát a konfederáciu spravoval dočasný správny výbor. Za prezidenta bol opätovne potvrdený pán Michel Teillard d'Eyry. Na mimoriadne valné zhromaždenie potom nadväzovalo pravidelné valné zhromaždenie. Schválil sa záznam z valného zhromaždenia, ktoré sa konalo 7. septembra 2004 v Brugách v Belgicku. Návrh záznamu bol publikovaný v bulletine CIGH č. 11 (41) vo februári 2005. Ďalším bodom rokovania bolo ukončenie členstva CIGH v Medzinárodnom výbore pre spoločenské vedy pri UNESCO (International Social Science Council – CISS), pretože dlhodobo neprinášalo konfederácii genealogických a heraldických spoločností (CIGH) žiadny úžitok a odčerpávalo finančné prostriedky z pokladnice konfederácie. Informoval o tom pán prezident konfederácie i jej pokladník Gunter Mattern. Valné zhromaždenie predloženy návrh prijalo. Prezident prezentoval záujem Marockej genealogickej federácie (Fédération Marocaine de Généalogie) a Bulharskej genealogickej spoločnosti „Rodoznanie“ o členstvo v konfederácii (CIGH). Po predchádzajúcom posúdení oboch prihlášok výborom boli obe spoločnosti prijaté za členov konfederácie (CIGH). Záverečným bodom bola informácia o najbližšom XXVIII. medzinárodnom kongrese v Québecu roku 2008 a pre Slovensko významná informácia o XXIX. kongrese na Slovensku roku 2010.

Dňa 22. augusta 2006 sa uskutočnilo v priestoroch Univerzity v St. Andrews výročné valné zhromaždenie Medzinárodnej heraldickej akadémie (AIH). Zúčastnil sa ho člen akadémie PhDr. Ladislav Vrtel, AIH, ktorý tu na základe písomného splnomocnenia disponoval tiež hlasmi ďalších dvoch akademikov zo Slovenska prof. Jozefa Nováka, DrSc., AIH a Ing. Zdenka G. Alexyho, AIH. Oficiálny program pozostával z úvodného prejavu prezidenta a ďalších funkcionárov akadémie. Na oficiálny program nadväzovala spoločenská časť stretnutia členov AIH.

Vojenská história

Kongres v St. Andrews bol pre Slovensko dôležitý ešte z jedného dôvodu. Už na XXII. kongrese v kanadskej Ottawe roku 1996 sa zrodila myšlienka stretnutia štátnych heraldov, či už sa oficiálne nazývali heraldmi alebo vykonávali funkciu herolda. Do kruhu heraldov bol vtedy pozvaný aj Ladislav Vrtel, štátny radca pre heraldickú tvorbu Ministerstva vnútra SR. Okrem vzájomného spoznania bola odbornou témou vtedajšieho stretnutia problematika tvorby súčasných rodových občianskych erbov a výsledky stretnutia boli v konečnom dôsledku impulzom pre konštituovanie Heraldického kolégia (založené 19. januára 1997), odborného poradného orgánu Ministerstva vnútra SR pre otázky súčasnej rodovej občianskej heraldiky na Slovensku. Heraldické kolégium, odborný poradný orgán Ministerstva vnútra SR, podľa svojich stanov ustanovuje herolda Slovensko, prípadne ďalších heraldov, ktorí pôsobia spolu s ním. Od kongresu v Ottawe sa heroldi pravidelne stretávali na každom kongrese heraldických a genealogických vied. Organizátori kongresu v St. Andrews sa však rozhodli dať tunajšiemu stretnutiu osobitný rozmer a vyzvali všetkých heraldov, aby obnovili tradičné formálne znaky svojho úradu – tabard a žezlo, a aby ich prezentovali pri úvodnom ceremoniáli v prítomnosti jej kráľovskej výsosti princeznej Anny. Organizátori kongresu preto v priebehu uplynulého roka viackrát listami apelovali na heraldov (heraldské úrady) v jednotlivých štátoch, aby obnovili tradičné formálne znaky svojho úradu – tabard a žezlo a aby ich prezentovali pri úvodnom ceremoniáli v prítomnosti jej kráľovskej výsosti princeznej Anny. Organizátori kongresu preto v priebehu uplynulého roka viackrát apelovali na heraldov (heraldské úrady) v jednotlivých štátoch, aby, pokiaľ nepoužívajú tabard, si ho dali zhotoviť a prezentovali ich pri úvodnom ceremoniáli XXVII. kongresu genealogických a heraldických vied. Táto udalosť sa mala stať impulzom pre všeobecné obnovenie formálnych atribútov funkcie herolda a na jeho zviditeľnenie ako súčasť európskej heraldickej tradície. Výsledkom bolo stretnutie 24 heraldov a persevantov z Anglicka, Belgicka, Dánska, Írska, Južnej Afriky, Kanady, Nórska, Ruska, Slovenska, Škótska a Švédska a tiež heraldov štyroch najvýznamnejších škótskych klanov. Heroldi zaujali čestné miesta v sále otváracieho ceremoniálu, a potom zo svojich tabardov viedli procesiu stredovekým mestom, ktorej sa zúčastnili všetci účastníci kongresu a prizeralo sa jej množstvo domácich obyvateľov a návštevníkov St. Andrews. Podujatie sledovali tiež tri televízne stanice. Osoitným hosťom heraldov bol škótsky Kráľ heraldov Lord Lyon, pán Robin Blair (Lord Lyon King of Arms): V žiadnom inom štáte nie sú kompetencie herolda také veľké ako práve v Škótsku: Lord Lyon je oficiálne členom kráľovskej domácnosti (Sovereign's Household), má zvláštny heraldský súdny dvor (Court of the Lord Lyon) s právomocou dokonca uvaliť väzbu za vážny priestupok pri používaní erbov, ba dokonca má právo tvoriť zákony v oblasti heraldiky. Lord Lyon pozval heraldov na heraldskú hostinu (Herald's Feast) do starobylého sídla v neďalekom Charlton. Vo svojom prípitku vyzdvihol svoju radosť nad tým, že mohol byť hosťom najväčšieho stretnutia heraldov od stredoveku a možno v celej histórii a povzbudzoval ich k udržiavaniu vzájomných kontaktov, a k obnovovaniu heraldských tradícií v jednotlivých štátoch, vrátane obnovovania a používania formálnych atribútov funkcie herolda. Bolo zvláštne počuť tieto slová práve od Lorda Lyona, ktorý pozná mená svojich tridsiatich piatich predchodcov v tomto úrade od konca 14. stor.

Slovenská účasť na XXVII. kongrese genealogických a heraldických vied v škótskom St. Andrews a medzinárodná prezentácia tabardu herolda Slovensko prispela k zviditeľneniu heraldického Slovenska. Umožnili ju finančné príspevky z pokladnice Heraldického klubu, osobitné príspevky viacerých členov Heraldického klubu i príspevok Spoločnosti Slovenských archivárov. Im patrí predovšetkým naša vďaka.

L. Vrtel

OBSAH VOJENSKEJ HISTÓRIE ZA ROK 2006

ŠTÚDIE

BOBOKOVÁ, Jana: Bratislavský mier – politické súvislosti a diplomatické pozadie	1/2006/23
BYSTRICKÝ, Peter: Longobardské dejiny a mytológia. Rozbor a porovnanie prameňov	1/2006/3
ČEPELA, Vladimír: Vojenská a štátna symbolika za vlády Anjouovcov	3/2006/3
DANGL, Vojtech: Pevnostný systém na Slovensku a protiturecká obrana v druhej polovici 16. storočia	4/2006/26
GERMUSKA, Pál: Začiatky maďarského exportu vojenskej techniky na Blízky východ	3/2006/58
GRAUS, Igor: Rád Draka a jeho insígnie	4/2006/3
HETÉNYI, Martin: K niektorým aspektom situácie na slovensko-maďarskom pohraničí 1938 – 1945	3/2006/20
HRUBALA, Martin: Podpísanie Bratislavského mieru 27. decembra 1805.	1/2006/29
KODAJOVÁ, Daniela: Reflexia vojnových udalostí v rokoch 1914 – 1918 v cirkevnej tlači	2/2006/31
KŠIŇAN, Michal: Milan Rastislav Štefánik a francúzska letecká misia v Srbsku	1/2006/46
MATUSZAK, Tomasz.: Letecká pomoc pre Krajinskú armádu (<i>Armia Krajowa</i>) a Varšavské povstanie roku 1944. Správa plukovníka Harolda M. Threlfalla	3/2006/124
MIČIANIK, Pavel: Slovenský delostrelecký pluk 31 v druhej bitke o Charkov	2/2006/43
MIČIANIK, Pavel: Slovenská zaistovacia divízia na okupovaných územiach Ukrajiny a južného Bieloruska (január – august 1942)	4/2006/43
PECINA, Jozef: Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie 1942 – 1943 (od Rostova po ústup na Krym)	1/2006/57
SORBY, Karol: Cesta k arabsko-izraelskej vojne v roku 1967 na Blízkom východe	3/2006/44
ŠTEFÁNIK, Martin: Benátsko-uhorský súboj o Dalmáciu od polovice 12. storočia do vymretia dynastie Arpádovcov	2/2006/3
UHLÍŘ, Dušan: Evropa roku 1805 a válka Třetí protifrancouzské koalice	2/2006/24
WOJEWÓDZKI, Ireneusz: Problematika použitia 1. samostatnej paradesantnej brigády na podporu Varšavského povstania	2/2006/71

DOKUMENTY A MATERIÁLY

BAGI, Zoltán: Plán ťažení cisársko-kráľovského vojska z roku 1595 a plány povojnového usporiadania krajiny	3/2006/71
BYSTRICKÝ, Valerián: Žilinská dohoda 6. októbra 1938	4/2006/77
HOSPODÁR, Vladimír: Zbierkové fondy v Múzejnom oddelení Svidník Vojenského historického múzea v Piešťanoch (špecifikácia fondu písomnosti)	2/2006/100
LACKO, Martin: Denník Vincenta Lofaja – príslušníka 2. technickej divízie v Taliansku v roku 1945	4/2006/126
LACKO, Martin: Vyšetrovacie praktiky POHG na Vlčkovej ulici v Bratislave na prelome rokov 1944/1945	2/2006/87
MANNOVÁ, Elena: Nemecká tlač na Slovensku a prvá svetová	4/2006/66

Vojenská história

NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej dohody o Bojových chemických látkach a ich výrobných zariadeniach	3/2006/90
NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej zmluvy o vojnovom hospodárstve z 30. 1. 1940	4/2006/109
Obdobie Mníchovskej krízy v umelecky stvárnených spomienkach Michala Pridalu	3/2006/100
SCHVARC, Michal: Návšteva náčelníka štábu SA Viktora Lutzeho na Slovensku 22. – 25. októbra 1939 v spravodajstve Kuna Goldbacha.....	1/2006/77
ŠUMICHRASŤ, Peter: Správa pplk. let. J. Ďuranu o služobnej ceste do Berlína a Grove (máj 1942).....	1/2006/88

RECENZIE

BYSTRICKÝ, J. – ČAPLOVIČ, M. – PURDEK, I. – ŠTAIGL, J.: Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005. (S. Michálek)	1/2006/119
FREDIANI, A.: I grandi generali di roma antica. Gli uomini che impresso il loro marchio sulle conquiste, sulle battaglie e sulle guerre della repubblica e dell'impero. (P. Valachovič).....	4/2006/134
HOLOKAUST na Slovensku 5, Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 –1944. (M. Macko)	4/2006/137
HRADSKÝ, Juraj: Napoleon a Bratislava 1805, 1809. (J. Šimko).....	1/2006/116
CHRIST, Karl: Pompeius. Der Feldherr Roms. Eine Biographie. (P. Valachovič)	1/2006/108
KOŠOVAN, Š.: Nitra, Slovenské Coventry? (M. Hetényi)	2/2006/127
KUPKA, Vladimír: Staviteľé, obránci a dobyvatelé pevnosti. (V. Dangl).....	1/2006/113
RAJLICH, Jiří: Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských Vzdušných zbraní ve 2. svetové válce (P. Šumichrast).....	4/2006/139
SEGEŠ, Vladimír: Prešporský pitaval. (E. Machajdík).....	3/2006/143
SORBY, Karol: Arabský východ (1945 – 1958) (V. Bystrický).....	2/2006/129
Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. Rokovania (3. november 1938 – 4. apríl 1939 (M. Hronský)	2/2006/115
WILKINSON, Peter – ASTLEY, Joan Bright: GUBBINS & SOE. (J. Šolc).....	2/2006/120
ZAVACKÁ, Marína: Kto žije za ostatným drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 62: teórie, politické smernice a spoločenská prax. (M. Michela)	3/2006/146

ANOTÁCIE

ABDULIN, M. Krvavá cesta od Stalingradu. Spoveď prostého vojáka. (L. Jančo)	4/2006/144
BROŽ, I.: Arabsko-izraelské války 1948 – 1973. (L. Jančo).....	4/2006/150
CAMBEL, S.: Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie	1/2006/147
McCARTHY, P. – SYRON, H.: Tanková válka. Vzestup a pád Hitlerových tankových divízií. (A. Maskalík).....	1/2006/138
CONNAUGHTON, R.: Vycházející slunce a skolený medvěd.....	1/2006/136
DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách. Od Samovej ríše po vznik stálej armády. (A. Maskalík)	2/2006/152
FIDLER, J.: Za víru, vládcu a vlast. Ruští a sovětské maršálové. (A. Maskalík).....	3/2006/155
GLANTZ, D. – HOUSE, J.: Souboj titánů. Jak rudá armáda zastavila Hitlera. (A. Maskalík).....	3/2006/157
HILBERG, R.: Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933 – 1945	4/2006/142
HORVATH, D.: Den D očima přímých účastníků 6. června 1944. (L. Jančo)	1/2006/145
HUBÁČEK, M.: Válka končí v Pacifiku. (L. Jančo).....	4/2006/146

Vojenská história

HUBÁČEK, M.: Boj o Filipíny. (L. Jančo)	4/2006/148
CHOVANEC, J. – ČERVENĀNSKÝ, F.: Názory Ľudovíta Štúra na právo. (V. Segeš).....	2/2006/135
ISBY, D.: Z posledných síl. Boje nemeckej armády v Normandii od operácie „Kobra“ po falaiskou kapsu. (A. Maskalík)	2/2006/140
KEEGAN, J.: Winston Churchill. (S. Michálek)	1/2006/137
KNOPP, G.: Stalingrad. (A. Maskalík)	3/2006/159
MALEČKOVÁ, K.: Palné zbrane. Zbierkové fondy Slovenského národného múzea – múzea Bojnice. (P. Valachovič)	1/2006/133
NÁJTER, P.: Druhá svetová vojna. Iné alternatívy 1938 –1940. (L. Jančo).....	2/2006/135
OVERY, R.: Rusové ve válce 1941 – 1945. (A. Maskalík).....	1/2006/141
Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovákikálnom zahraničí	2/2006/154
RICHTER, K.: Dobývaní domova. Osvobození Československa bez cenzury a legend. (L. Jančo)	2/2006/137
RUBCOV, J.V.: Maršali Stalina. Od Buďonogo do Bulganina. (I. Slepcev).....	1/2006/140
Velká encyklopedie. Zbraně druhé světové války. (A. Maskalík).....	1/2006/143

PERSONÁLIE

PEŠEK, B.: Zdenko Mikula – vojenský hudebník a organizator slovenských vojenských hudeb.....	2/2006/104
--	------------

KRONIKA

6. medzinárodná konferencia MHWG PíP <i>Postkonfliktné operácie po skončení vojny.</i> (B. Šeďová).....	2/2006/142
XXVII. Medzinárodný kongres genealogických vied. (L. Vrteľ)	4/2006/157
MACHAJDÍKOVÁ, E.: Spoločenská štruktúra miest a mestečiek na Slovensku	1/2006/148
ODIŠIEL PRIATEĽ MRAKOV (genpor. v. v. Ing. František FAJTL, 20. 8. 1912 – 4. 10. 2006). (P. Šumichrast).....	4/2006/153
Vojenská symbolika Slovenskej republiky krstená v deň Ozbrojených síl SR 22. septembra 2006. (I. Purdek)	4/2006/156

BIBLIOGRAFIA

Generál Ján Golian – vojak a vlastenec. (B. Šeďová).....	3/2006/149
Vojenská história Slovenska. Výberová bibliografia XI. – 2003 (B. Šeďová).....	1/2006/122

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Igor **GRAUS**, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica
Komenského č. 26, P.O.BOX 74, pošta 01, 974 01 Banská Bystrica

PhDr. Vojtech **DANGL**, CSc. Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PhDr. Pavel **MIČIANIK**, M.A., Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela,
Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica

PhDr. Elena **MANNOVÁ**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

PhDr. Valerián **BYSTRICKÝ**, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Mgr. Barbara **PÍSECKÁ**, Borodáčova 17, 821 03 Bratislava

Doc.Eduard **NIŽŇANSKÝ**, CSc., Filozofická fakulta UK, Šafárikovo nám. č. 6, 811 00 Bratislava

Mgr. Jana **TULKISOVÁ**, Filozofická fakulta UK, Šafárikovo nám. č. 6, 811 00 Bratislava

PhDr. Martin **LACKO**, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda,
nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

GRAUS, Igor: Rád Draka a jeho insígnie.....	3
DANGL, Vojtech: Pevnostný systém na Slovensku a protiturecká obrana v druhej polovici 16. storočia.....	26
MIČIANIK, Pavel: Slovenská zaist'ovacia divízia na okupovaných územiach Ukrajiny a južného Bieloruska (január – august 1942)	43

Dokumenty a materiály

MANNOVÁ, Elena: Nemecká tlač na Slovensku a prvá svetová vojna.....	66
BYSTRICKÝ, Valerián: Žilinská dohoda 6. októbra 1938.....	77
NIŽŇANSKÝ, Eduard–TULKISOVÁ, Jana: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej zmluvy o brannom hospodárstve z 30. 1. 1940	109
LACKO, Martin: Denník Vincenta Lofaja – príslušníka 2. technickej divízie v Taliansku v roku 1945.....	126

Recenzie

FREDIANI, A.: I grandi generali di roma antica. Gli uomini che impresso il loro marchio sulle conquiste, sulle battaglie e sulle guerre della repubblica e dell'impero. (P. Valachovič)	134
HOLOKAUST na Slovensku 5, Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. (M. Macko).....	137
RAJLICH, J.: Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských Vzdušných zbraní ve 2. svetové válce. (P. Šumichrast)	139

Anotácie	142
-----------------------	-----

Kronika	153
----------------------	-----

INHALT

Studien

GRAUS, Igor: Der Drachenorden und seine Insignien	3
DANGL, Vojtech: Das antitürkische Verteidigungssystem an dem Gebiet der Slowakei in der zweiten Hälfte des 16.Jahrhunderts	26
MIČIANIK, Pavel: Die slowakische Sicherungsdivision an den besetzten Gebieten der Ukraine und des südlichen Weißrußlands (Januar – August 1942)	43

Dokumente und Materialien

MANNOVÁ, Elena: Die deutsche Presse in der Slowakei und der Erste Weltkrieg	66
BYSTRICKÝ, Valerián: Das Abkommen von Žilina – 6. Oktober 1938	77
NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Die Vorbereitung und Signierung des slowakisch – deutschen Vertrages über Wehrwirtschaft vom 30. 1. 1940	109
LACKO, Martin: Das Tagebuch von Vincent Lofaj – des Angehörigen der 2. technischen Division in Italien im Jahre 1945	126

Recensionen	134
--------------------------	-----

Wörterverzeichnissen, Glossen	142
--	-----

Chronik	153
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

- GRAUS, Igor: The Order of Dragon and its Insignia.....3
- DANGL, Vojtech: The Anti-Turkish Defence System in the Territory
of Slovakia in the Second Half of the 16th Century.....26
- MIČIANIK, Pavel: The Slovak Safety Division in Occupied Territories
of Ukraine and Southern Belorussia in the First Half of the Year 194243

Documents and materials

- MANNOVÁ, Elena: The German Press in Slovakia and the World War I.....66
- BYSTRICKÝ, Valerián: The Žilina Agreement of 6 October 1938.....77
- NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana: Preparing and Signing
of the Slovak-German Agreement on Defence Economy of 30 January 1940109
- LACKO, Martin: The Diary of Vincent Lofaj – a Member
of the 2nd Technical Division in Italy in 1945126

Reviews134

Annotations, glossed142

Chronicle153

Vojenská história 4/2006

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Alena Madajová

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc.,
mjr. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda), PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
Mgr. Peter Kralčák, plk. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Jan Štaigl, CSc.,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Kontaktné emailové adresy: sedovab@mod.gov.sk

stanovam@mod.gov.sk

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: +421/2/4820 7719

Schválené do tlače dňa: 12. 12. 2006

Registračné číslo 1713/97

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Stredoveká bitka znázornená v rukopise Histoire de Saint Graal
(okolo roku 1270)